

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**СЕРІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ
СТУДІЇ**

Випуск 2

2012

V I S N Y K | B I C H N I K

OF THE LVIV
UNIVERSITY

ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Series Philosophical
political studies**

**Серія філософсько-
політологічні студії**

Issue 2

Випуск 2

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Виходить з 2011 року

Ivan Franko
National University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

..2012

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету Імені Івана Франка

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed .

Редакційна колегія:

Іван Бідзюра, д-р політ. наук, проф.; Іван Варзар, д-р політ. наук, проф.; Ігор Вдовичин, д-р політ. наук; Надія Гапон, д-р філос. наук, проф.; Микола Гетьманчук, д-р, істор. наук, проф.; Валерій Денисенко, д-р філос. наук, проф. (відп. ред.); Антоніна Колодій, д-р філос. наук, проф.; Маркіян Мальський, д-р екон. наук, проф.; Володимир Мельник, д-р філос. наук, проф.; Ігор Мельник, д-р політ. наук; Світлана Наумкіна, д-р політ. наук, проф.; Юрій Пачковський, д-р соціолог. наук, проф.; Віктор Петрушенко, д-р філос. наук, проф.; Анатолій Романюк, д-р політ. наук, (заст. відп. ред.); Алла Сіленко, д-р політ. наук, проф.; Олег Сичивиця, д-р філос. наук, проф.; Ярина Турчин, д-р політ. наук; Леся Угрин, канд. політ. наук, доц.; (відп. секр.); Михайло Швагуляк, д-р істор. наук, проф.; Олена Шерман, д-р істор. наук.

Professor V. Denysenko – Editor-in-Chief,
Professor A. Romanuyk – Assistant of editor-in-chief
Assistant Professor L. Uhryn – Editorial secretary.

Відповідальний за випуск *Валерій Денисенко*

Адреса редколегії:	Editorial office address:
Львівський національний	Ivan Franko National
університет імені Івана Франка,	University of Lviv,
вул. Університетська, 1, кім. 204,	1, Universytetska Str., room 204,
79000, Львів, Україна,	79000, Lviv, Ukraine
тел.: (38) (032) 2394462	tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Р. ГАМАДА
Редактор (англ. анотацій) О. СОРОКОПУД
Технічний редактор: О. КУПЧЕНКО
Коректор: Р. ГАМАДА

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЯЮЧА:
Львівський національний університет
імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВІДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
Виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70х100/16
Ум. друк. арк. 19,6.
Тираж 100 прим. Зам.

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2012

З М І С Т

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

Володимир Мельник

ЛЮДИНОВИМІРНІСТЬ НАУКИ ТА ЇЇ ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ.....7

Марія Альчук

ПРАВОРОЗУМІННЯ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА Б.КІСТЯКІВСЬКОГО:
ПРОБЛЕМА СИНТЕЗУ.....18

Дмитро Косенко

КРАТОКРАТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ТЕОРІЇ Ю. ГАБЕРМАСА
.....26

Ігор Усанов

СУБ'ЄКТ І ЙОГО ДОЛЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ.....34

Лідія Сафонік

РЕАЛІЗАЦІЯ ДУШЕВНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК СЕНС ЖИТТЯ У ФІЛОСОФІЇ
Й.ГЕССЕНА.....41

Ольга Голубович

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ
У ХХІ СТ.....49

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Анна Світа

ЗАКОНИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ57

Олександра Сорокопуд

ПЕРСПЕКТИВИ ДІАЛОГУ ЦІННІСНИХ ПАРАДИГМ
В УКРАЇНІ ЯК ПРИНЦИП СИСТЕМНОЇ
ПОЛІТИКИ.....65

Іван Варзар

З ІСТОРІОЛОГІЇ ДВАДЦЯТИЛІТТЯ ПАДІННЯ «БЕРЛІНСЬКОЇ СТІНИ»
(1989 Р.) ТА «МОСКОВСЬКОЇ СТІНИ» (1991 Р.):
ПОЛІТОЛОГО-ЕТНОЛОГІЧНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ НА ФОНІ КРИЗОВОГО
СЬОГОДЕННЯ.....77

Олег Дрінь

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ
ЕТНОСОЦІОПОЛІТИЧНОЇ

СИТУАЦІЇ ЯК ВИЩА СУЧАСНОСТІ.....	90
<i>Геннадій Шипунов</i>	
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНЗИТОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ.....	103
<i>Любомира Мандзій</i>	
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ.....	115
<i>Оксана Макух</i>	
КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	122
<i>Софія Буртак</i>	
ПРОБЛЕМА ВЛАДИ ЯК ПОЛІТИЧНА МЕДІАЦІЯ В ПЕРСПЕКТИВІ КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГОВОГО ПІДХОДУ.....	129
<i>Сергій Дудка</i>	
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПОЛІТИЧНОГО» І «ПРАВОВОГО» В СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ (ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР).....	138
<i>Андрій Гарбадин</i>	
ПОЗАМЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	146
<i>Леся Угрин</i>	
СУБ'ЄКТНІСТЬ ІНДИВІДА В СУЧАСНИХ ТЕОРІЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН... ..	155

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЯВИЩ ТА ПРОЦЕСІВ

<i>Олег Сичивиця</i>	
ПОЛІТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПРАВО НА ІСНУВАННЯ І СУТНІСТЬ	167
<i>Антон Лісничий</i>	
МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ЄДИНОКРАЇНОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ.....	176

<i>Оксана Дацаківська</i> ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК МЕТОДУ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ.....	182
<i>Леся Кучма</i> ПРІОРИТЕТНІ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ	193
<i>Леся Ба луцька</i> ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ.....	199
<i>Володимир Головченко</i> СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО «НАЙЧИСЛЕННІШИХ ДЕМОКРАТІЙ СВІТУ»: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	206
<i>Алла Фатуллаєва</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙ ТА НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В США ТА КАНАДІ ЩОДО ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ.....	217
<i>Ігор Вдовичин</i> ПОГЛЯДИ ОРГАНІЗОВАНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НА СВОБОДУ ОСОБИ (В. МАРТИНЕЦЬ).....	223
<i>Валерій Майданюк</i> КОНЦЕПЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО: ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ.....	230

ФІЛОСОФІЯ. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ

УДК 321.01

СУЧАСНА НАУКА ТА ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Володимир Мельник

*Львівський національний університет ім. І. Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: dfiles@franko.lviv.ua*

Розглядаються зміни в структурі сучасної науки та різні методологічні підходи до її осмислення. З'ясовуються методологічні особливості сучасного наукового пізнання. Аналізуються питання критеріїв раціональності та її взаємовідношення з ірраціональними чинниками в розвитку науки.

Ключові слова: наука, цивілізація, раціональність, ірраціональність.

Зазвичай в структурі цивілізації як соціокультурного феномену виділяють цілісну систему взаємопов'язаних елементів – раціонально та традиційно обґрунтованої сукупності певних принципів та норм організації життєдіяльності суспільства, власні літературні та фольклорні надбання, історично напрацьовані та інтелектуально експліковані морально-правові імперативи та цінності. Для європейської спільноти сучасні цивілізаційні виміри та обриси які отримала й утримує десь близько трьохсот років, визначально важливою іманентно-субстанційною означеністю є незнищенне прагнення до постійного, всеохоплюючого та тотального перетворення оточуючої природної та соціальної дійсності. Відзначимо, що вказана сутнісна риса європейської цивілізації виявляється і в тому, що здатність до предметно-перетворюючої діяльності укорінена в саму сутність людини, власне і складаючи таку сутність людського в людині. Крім того, в тотальності предметно-практичної діяльності змінюється, трансформується і сама сутність людини. Незмінно-універсальною рисою та атрибутивною визначеністю людини як такої власне і залишається її предметно-практична перетворювальна здатність освоєння світу та віднаходження (або прагнення віднайти) свого місця і призначення у ньому.

Чинниками, які слугують основою та засобами реорганізації та трансформації дійсності, системно-організуючими та визначаючими сутнісні виміри та парадигмальні характеристики європейської спільноти є наука і техніка, якщо конкретніше – то специфічний науково-технічний раціоналізм як своєрідно-європейський спосіб теоретичної реконструкції дійсності та організації системи життєдіяльності людини і суспільства. Вже в XX столітті наука та її технологічне застосування стали визначальним фактором розвитку сучасного суспільства. Мова йде не тільки про масштаби науково-технічної детермінації цивілізаційних змін, а власне про науково-технологічну обумовленість цінностей сучасної цивілізації. Для такого техногенного типу суспільства сенсовизначальними цінностями стають фактори новизни та інновації, а не рутинності та нормативності. Нормою стає не

канон, а творення нового як предметний вираз об'єктивного буття суб'єктивно-сконструйованих цілей.

Таким чином, наука і техніка виникли як відповідь на певну потребу суспільства в істинному знанні про світ та можливості його перетворити згідно з науковими досягненнями. Очевидно, і про це чимало вже написано, наука і техніка, по суті, визначають розвиток практично усіх сфер суспільного буття, наближаються до границь культури як такої в діяльнісному та технологічному розумінні останньої.

Особливо, слід зазначити, що наука укорінена в саму суть, нерідко являючись власне такою суттю, європейської культури. Дослідження витоків процесу становлення та розвитку науки покликані відповісти не тільки на питання, що відносяться до сфери логіко-гносеологічного та методологічного характеру, а можливо і дати відповідь на смисложиттєві та ціннісні виміри європейської цивілізації. Інтерес до науки як соціального інституту та епістемного феномену цілком очевидно носить не тільки теоретичний та практичний інтерес. Для нас важливо виявити засобами філософії особливості розвитку науки, оскільки саме з'ясування філософських основ науки дає відповіді на питання про механізми розвитку науки, докорінних змін в її гносеологічних можливостях. На цих питаннях зупинимось більш докладно.

Інтенсивний розвиток науки у XX ст. і посилення методологічного інтересу до процесів приросту наукового знання, критичне осмислення стандартів науковості стосовно різних галузей науки, входження у поле активних досліджень соціокультурних чинників детермінації наукового пізнання призвели до питання про евристичні обмеженості домінуючих методологічних підходів, з одного боку, з іншого – формування нових методологічних програм і підходів. Саме тому в сучасній філософії та методології науки поширилась концепція, в якій наука сучасного етапу розвитку уявляється не як цілісність, а як сукупність різноманітних парадигм (Т. Кун), епістем (М. Фуко), ідеалів природного порядку (С. Тулмін), дослідницьких програм (І. Лакатош); набула поширення трихотомічна концепція (Ю. Хабермас), тематична модель розвитку науки (Д. Холтон).

Пізнавальні стандарти виявили свою залежність не лише від типу об'єктів пізнання, а й від розвинутості самого суб'єкта пізнання; в основах методології науки встановлені соціокультурні, антропні й історичні її “виміри”. Мозаїчність філософсько-методологічних підходів у сучасній науці як вираз тенденції плюралізації тлумачення сутності наукового поступу та її методологічних основ свій крайній вираз отримала у концепції “епістемологічного анархізму” П. Фейєрабенда.

Плюралістична тенденція у філософії та методології науки має чинники, котрі можна розподілити на чинники логіко-гносеологічного та соціокультурного характеру. До перших належать процеси всеохоплювальної диференціації науки та необхідності наближення методології до реальної практики наукового пошуку, вихід на специфічні об'єкти дослідження (квантова механіка), прагнення подолати абсолютизований фундаменталізм (прагнення встановити завершене обґрунтування й уніфіковане знання).

До інших причин варто зарахувати передусім посилення ролі персоналістських, психологічних чинників у науковому пізнанні й ціннісної вагомості науки, вирішення конкретних, вагомих за соціальною значущістю наукотехнічних проблем. Поворот до соціокультурних та історичних вимірів динаміки наукового

пізнання, його людська вимірність дали змогу по-іншому розглянути фундаментальні проблеми гносеології, зокрема проблему об'єктивності науки, аксіологічні виміри наукового знання, спрямованість розвитку науки й особливості взаємодії конкуруючих теорій.

Загалом плюралізм у сфері методології науки відображає позитивну тенденцію до поглиблення і (як це не звучить парадоксально) об'єктивності наукових досліджень. Одночасно межі цього процесу визначають не суб'єктивно – їх окреслюють насамперед тенденцією теоретизації всього корпусу науки, для якої визначальними залишаються проблеми об'єктивності, релевантності, простоти, точності теоретичних конструктів. Плюралізація й антропологізація науки не означає її суб'єктивізації. Універсальність принципу об'єктивності є визначальною за цих умов. Окрім того, особливий вагомості набуває розвиток, поширення лінгвістичної парадигми гуманітарних наук на все пізнання загалом, що розглядають як лінгвістичний поворот у методологічній свідомості науки. “Такий підхід висуває на передній план наукового пізнання процедури інтерпретації, які розкривають предмет дослідження множиною моделей та плюралізмом припущень. Тим самим затверджується новий стиль та режим пізнавальної діяльності в її полілінійності, поліваріантності, комунікативній артикуляції” [2, с. 180].

Як у такому контексті варто інтерпретувати наукове пізнання? Насамперед – як таке, що прагне не просто з'ясувати у своєму лінійному вимірі об'єктивну істину, а, за словами С. Кримського, виявляє і конститує множинність її гносеологічних образів, множинність істинного результату [Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – К.: Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 215.]. Тому пізнання набуває ознак діагностування характеристик потенційних світів, що і становить гносеологічну основу тенденції плюралізації наукового пізнання. Різні методологічні системи існують не ізольовано одна від одної як взаємовиключні, а навпаки – як взаємодоповнювальні у загальному процесі та прагненні різними засобами зафіксувати багатоліку сутність істини.

Процес конструювання все нових і нових, часто взаємовиключних методологічних програм, виявляє приховані потенції об'єднання, інтеграції різних підходів у прагненні встановити цілісний образ науки на основі виявлених різних її сутнісних особливостей. Причому науку розглядають як систему, що постійно розвивається. Цінністю стає не пошук уніфікованих стандартів і засобів науковості як такої, а конструювання на основі існуючих методологічних підходів ефективних наукових методів дослідження.

Особливої вагомості набуває розвиток методологічних засад технічного та соціального проектування. Їхня особливість полягає у тому, що пізнання як таке не є самоціллю, а постає пізнанням процесу перетворення, а точніше – творення.

Сучасний образ науки втратив цілісність і монолітність декартівського часу, який характеризував науку ще у ХХ ст. (принаймні, у першій половині). Наукове поле зоране тотально домінуючою диференціацією. Межа ХХ – ХХІ ст. породила низку явищ цього процесу – нові науки, понятійні структури, комплексування наукових дисциплін і комплексних програм. Очевидно, що сьогодні значного поширення набули концепції розвитку науки, в яких її розглядають як сукупність парадигм, науково-дослідницьких програм, комплексів наукових дисциплін, напрямів і под. Цілком логічно, що таке “вавилонське стовпотворіння” в науці стимулювало розвиток

різних теоретико-методологічних конструктів (підходів, специфічних понять, методів та ін.), котрі визначаються різними пізнавальними ситуаціями й цінностями. Різноманітні стандарти науковості – загальнонаукові, міждисциплінарні й конкретнаукові – фіксують плюралістичність наукового пізнання, прагнення обґрунтувати єдині методологічні норми у певних регіонах науки. Джерело поліметодологічної ситуації в науці – це насамперед домінуюча концепція у принциповій гіпотетичності наукового знання та визнанні його відносності. Очевидно, є підстави стверджувати про домінування специфічно-парадигмального підходу – синтезу ідей фаллібалізму, конвенціоналізму та релятивізму.

Нова місія науки, або її постнекласична інтерпретація, полягає не тільки (а, можливо, і не стільки) в тому, щоби пояснити сутність досліджуваного явища і зафіксувати його як даність істинного знання. Так постає питання у варіанті класичного природознавства. Сьогодні ж йдеться про те, що в будь-якій науці (й не лише в гуманітарній) завдання полягає не лише в поясненні, а й у розумінні того, що відбувається, яка сутність предмета дослідження. Останній дається вже не як відчужена реальність – як такий, що проблематизується і виокремлюється з погляду особи дослідника, його ціннісних установок.

Такий контекст розуміння сутнісних змін не лише в соціально-культурній та цивілізаційній місії науки та техніки дає підстави для глибокого та критичнішого аналізу не лише внутрішніх механізмів приросту наукового знання, а головне – його антропологічних вимірів та самої природи наукового раціоналізму як такого.

Для гуманітарного пізнання один і той самий об'єкт (ним постає текст як такий) може мати різні інтерпретації та пояснення з погляду парадигмально-ціннісних засад дослідника. По суті, те ж саме простежуємо у квантовій механіці, коли саме позиція спостерігача є визначальною стосовно результату дослідження. І в першому, і в другому випадках йдеться не про суб'єктивізм – ми, радше, спостерігаємо предметно-активну роль людини як суб'єкта пізнання у виборі стратегії та методології дослідження, що і становить сутність плюралізму в сфері наукової методології. Це дає змогу в поліфонії різних підходів зафіксувати невичерпну гаму сутнісних вимірів об'єктивного світу та творчого потенціалу людини як дослідника і, по суті, співтворця тих смислів. Так виявляється глибинна об'єктивна характеристика наукового пізнання, що полягає в його гуманітарно-антропологічному вимірі.

Згадана тенденція особливо чітко виявляється в розвитку науково-орієнтованих видів практичної діяльності, передусім технічної науки, яка не лише “передає” теоретичне значення у сферу практики, а забезпечує (як практичне знання) певне розуміння (відображення) людиною світу, розкриваючи водночас перспективи його перетворення, умови перетворювального буття людини. Тобто технічне знання варто розуміти не тільки як знання про уречевлені засоби діяльності, а й як атрибутивну характеристику людського буття, своєрідний вимір людської сутності, що забезпечує трансформацію пізнавального плану діяльності у конструктивно-перетворювальний. Тому цілком справедливий підхід до технічного знання і з позицій власне технологічності, й як характеристики фактичності (наявності та суті) людського буття.

Відзначаючи вагому роль наукової раціональності у формуванні та розвитку європейської цивілізації доцільно звернутись до аналізу сутнісних рис раціональності як такої.

Загалом, проблема раціональності є наріжною в історії європейської філософії і культури, зрештою вона є визначальною в осмисленні чинників і суті формотворчих процесів у лоні європейському культури. Її по праву відносять до постійних, “вічних” проблем філософського дискурсу. Очевидно це пов’язано з прагненням організації розумної, доцільної життєдіяльності людини і суспільства згідно з певними установленними та обґрунтованими нормами і традиціями. Приклад раціональності є природа, тому в гносеологічному плані, починаючи з античного часу вона стала невичерпним джерелом ідей та законів. Платонівське вчення про ідеї, як сфери буття раціональності чистого знання, та Декартівський раціоналізм, філософські системи Канта та Гегеля, загалом дух шукань в епоху Просвітництва – це лише далеко не повний перелік вузлових точок постійного філософського пошуку в осмисленні і проясненні раціональності як феномену в системі культури та цивілізаційного поступу. Універсальний характер феномену раціональності обумовлений і тим, що вона є формоутворюючим чинником і в становленні та розвитку різних світоглядних парадигм – від релігії та теоцентризму до логоцентризму та сцієнтизму.

Історично ідея раціональності охоплювала загальну орієнтацію на “розумність” та природню впорядкованість світу, можливість віднаходження універсальних закономірностей світобудови, наявності в ньому внутрішньої логіки, симетрії і гармонії. При цьому іманентно задається і вектор оптимістичного гносеологізму та практицизму – людський розум здатний понятійно зловити гармонію Абсолюту та побудувати свій власний світ (соціального та внутрішньо-духовного буття) на засадах розумності та доцільності у відповідності до певних норм або критеріїв. Вирішення цієї проблеми, як свідчить історико-філософська практика, залежить від того, як інтерпретувався розум загалом і людський зокрема, якими сутнісними характеристиками він наділявся.

Весь хід генези європейської культури з невблаганною послідовною і абсолютно однозначною логікою утверджував за поняттям раціональності позитивно-конструктивні та ефективно-прагмативістські (тобто успішні) способи і зразки будь-якої діяльності. Пафос і апологетика ідеї раціональності в європейській традиції точно і метафорично висловлені Г.Гегелем – “Все дійсне – розумне, все розумне – дійсне”. В такому підході, який дістав назву “платонівсько-кантіанський канон”, домінує прагнення побудувати (сконструювати) систему філософських уявлень, які відображаються як результат освоєння світу – цілісного, гармонійного, єдиного. В рамках такої класичної філософської традиції домінує метафізична проблематика з установками на пошук поза межових, граничних, сутнісних, субстанційних характеристик буття, фундаментальних основ структур світу та свідомості, трансцендентальних умов досвіду тощо. Таке стало можливим завдяки грецькому чуду – конструювання абстракцій як подвоєння світу – на реальний та умовно-введений людиною як її суб’єктивний конструкт.

Раціоналізм, виявивши свій позитивний евристичний потенціал в науці, став вживатися і поширюватися як синонім ефективної організації будь-якої діяльності. Така установка була піддана тотальній критиці в рамках некласичної філософії, з її прагненням позбутися метафізичних логоцентричних уявлень про раціональні основи побудови світу як такого. Крім цього, в рамках некласичних філософських уявлень XX – початку XXI століття радикально переосмислювались уявлення про суб’єкт пізнавальної діяльності, який розглядається не в опозиції до об’єкта, а їх відносини

інтерпретуються як взаємовизначальні та взаємозалежні, коли суб'єкт органічно "імплантований" в тіло об'єктивності. А це корінним чином трансформує класичні принципи гносеології. Відразу зазначимо, що така трансформація не торкається визначального принципу і раціоналізму загалом і аксіології зокрема – принципу об'єктивності.

На зламі XX і XXI століть увага до проблем раціональності суттєво зросла, набула нових вимірів в контексті критики класичного раціоналізму та місця наукового раціоналізму в системі людської культури. Загалом, відкидаючи крайньо негативістську критику науки та наукової раціональності за усі негаразди розвитку сучасного світу та його духовності, необхідно об'єктивно розглянути культуру творчу місію раціональності та взаємодії цієї сфери з ірраціональними чинниками. Новітні роздуми довкола раціоналістичної проблематики виявляють обмеженості позиції всесильності та всеохопності наукового розуму, неможливості ним одним охопити тотальність феномену буття як цілісності, яка очевидно лежить в цілокупності також і філософсько-етичних, релігійних, мистецьких дискурсів. Більше того, раціональність як така можлива і продуктивна в своєму розвитку, настільки вона відкрита, більше того, тісно "співпрацює" зі сферою ірраціонального не лише як зовнішньо-стороннього чинника, а як змістовно-обумовлюючого феномену іманентного характеру до сфери раціонального, який виходить за межі досвіду та методології.

Для класичної раціональності з її принципово важливою установкою про універсальний суб'єкт пізнання, є позиція, що результатом пізнавального процесу є встановлення істини – знання (закони), яке носить об'єктивний характер і адекватно відображає предмет дослідження.

При цьому по різному оцінювалась культурно-історична обумовленість розвитку наукової раціональності. Від позиції про нейтральну цінність науки, наукової раціональності – до концепції про її ціннісно-іманентне навантаження. Крім того, варто зазначити, що в класичній системі раціональності суб'єктивний, а точніше ірраціональний чинник елімінування з результатів наукового пізнання та структури наукового знання.

Відзначаючи обмеженості класичної раціональності варто бути не просто поблажливо-гуманістичним до такого науково-історичного феномену, який по історичній місії та культурній цінності рівний європейській цивілізації, оскільки саме головню завдяки йому, а не іншим, хоча і важливим чинникам та інститутам, європейська цивілізація сформувалася власне саме як така. Класична раціональність у своєму розвитку як відкрита система, по-перше, зберігає напрацьовані та перевірені історичною практикою принципи і норми доцільної організації життєдіяльності людини і суспільства, по-друге, на цій основі виник спекулятивно-теоретичний спосіб освоєння світу, по-третє, на фундаменті раціоналізму виникли нові, некласичні підходи, які суттєво розвивають та видозмінюють класичні уявлення раціональності. Проте, якими би префіксами не нагороджували нові форми раціональності, вони залишаються за своєю природою саме раціоналістичними.

Принцип єдності раціональності, а точніше його універсальності та наступності полягає у тому, що при всіх змінах, які відбувалися і відбуваються в підвалинах пізнання (освоєння) світу та способах обґрунтування знання досвід мисленнєвої практики на усіх історичних етапах цивілізаційного поступу один і той

же щодо об'єктивності "схоплювання" в абстрактній формі сутностей світу, їх розуміння та імплантації в світоглядну парадигму людини.

Аналізуючи проблему сприймання часу у древніх греків М. Савельєва звертає увагу не лише на питання об'єктивності пізнання певного феномену та специфіку його сприймання в різні історичні періоди (в даному випадку часу), а вичленяє методологічний бік цієї проблеми. Справа не лише в тому, що "греки розуміли і реалізовували в житті якийсь всезагальний досвід, зокрема час (і чи розуміли взагалі), а у тому, наскільки зрозумілий і прозорий їх спосіб розуміння для нас. Іншими словами, проблема у тому, щоби сформулювати та обґрунтувати всезагальну (= абсолютну) таку пізнавальну позицію, на основі якої усі конкретні (історичні) пізнавальні позиції знаходили би своє історичне виправдання (= необхідність), тобто могли б відповідним чином бути зрозумілими" [4, с.11-12].

В такій інтерпретації поняття раціональності передусім означає, по-перше, що реальні механізми обґрунтування достатні в кожен історично-конкретний час, оскільки вони є "вижимкою" культурного потенціалу свого часу і, зрозуміло, тому і забезпечують можливість, відповідно до певної парадигмальної матриці цінностей та світоглядних установок, слугувати методологічною основою освоєння світу – теоретичного (пізнавального) та практичного (предметно-перетворювального), по-друге, при усій історичній динаміці змісту поняття раціональності, вони забезпечують неперервність і наступність як соціо-історичної субстанційної основи буття людини і суспільства, визначають параметри їх ідентичності. Цілком зрозуміло – в іншому випадку історія людства виглядала би дискретно-квантовою сукупністю незв'язаних і не обумовлюючих подій та соціокультурних процесів.

Центральна проблема процедури інтерпретації як розуміння полягає в тому, щоби відповісти на наступне запитання: "Як зробити так, щоби досвід минулого, знаходячи місце в чужих світоглядних стандартах, все ж залишався адекватним собі?" [4, с.14]. Очевидно, що у її вирішенні є принципові проблеми, оскільки історично минулу подію чи феномен, який конструйований за зразками свого історико-культурницького світогляду, необхідно адекватно (ідентично) відтворити (реконструювати) уже в теперішній світоглядно-методологічній ситуації. Минуле має зберегти свою ідентичність іншому сьогоденнішньому теоретично-методологічному (як засіб) та ціннісному (як предметне існування духу часу) вимірі (дискурсі). Історія стає актуальною і злободенною, коли вона вписується в теперішнє і живе в дусі нового часу за його законами, зберігаючи свою самоцінність. Одним із вузлових чинників, який забезпечує розуміння минулого в інших, невластивих йому світоглядних стандартах є раціоналізм як спосіб буття сущого. Очевидно, що навіть при усіх потужних інтерпретаційних універсальних в часі потенційних можливостях суб'єкта пізнання історичний досвід у процесах "інтерпретаційних-розуміннях" трансформується та видозмінюється. І це об'єктивно. Просто дати історичний досвід як він є самими по собі, в його самототожності це аж ніяк не означає вписати в його сучасний контекст. У кращому випадку ми йому надаємо руда ментальних характеристик музейного експонату. Досвід минулого є живим, коли він органічно вписаний в новітні світоглядні парадигми завдяки універсальності як методу виазу та обґрунтування (раціоналізму), так і загальнозначимості в людину вимірному контексті наріжних проблем буття.

Експлікація сутнісних рис процедури обґрунтування має ту особливість, що вона не може бути означена в рамках раціональних логіко-предметних процедур чи виявлена з допомогою інтуїтивних міркувань, в яких домінує стихія ірраціонального. Своєрідність і специфіка встановлення граничних умов буття та їх фіксація в нормативно-межовому знанні про світ об'єктивно зумовлює звертання до сфери духовності – екзистенційно-ментальної сфери людини, її віри, образів, гіпотетичних уявлень тощо. Власне наукове пізнання як таке саме тому і не вичерпується логіко-раціоналістичними процедурами, а об'єктивно супроводжується інтенцією до суб'єктивного, інтуїтивного, емоційно-образного, ментального.

Особливу увагу в контексті аналізу джерел та внутрішньо-змістовних характеристик раціональності наукового пізнання посідає питання її взаємодії зі сферою ірраціонального. Найскладнішим у такому розгляді є принаймні два питання про особливі методологічні підходи та засоби аналізу сфери ірраціонального. Крім того, важливо виявити предметно-реальні точки їх дотику, взаємодії та переходу. Стосовно методологічних труднощів, то передусім вони полягають у спокусі методологічним апаратом раціоналістичної проблематики препарувати живу, духовно-ментальну сутність ірраціонального. Очевидно такі фізикалістські натуги малопродуктивні. В питаннях взаємовідношень названих сфер доцільно звернутись до такого феномену як інтуїція, яка очевидно є однією з важливих ланок взаємодії ірраціонального та раціонального.

Складний і достатньо суперечливий процес наукового пізнання як єдності раціональних та ірраціональних чинників на різних етапах еволюції науки виявляється по-різному. Однак, безперечний той факт, що названа єдність раціональних й ірраціональних чинників, по суті, є атрибутивною характеристикою науки як специфічної форми освоєння світу, становлення істинного знання.

Очевидно, що обговорювана проблематика, вкорінена у фундаментальну проблему людського буття, стосується передусім з'ясування духовної сутності людини – її душі. Уже в античності, а згодом у середньовічній християнській традиції душа інтерпретується як ідея, що вивисує людину над буденністю та пов'язує її з божественним, поєднує з вічністю і Богом, є з'єднувальною ланкою між смертю та безсмертям. Духовне виявляє вищість, перевагу над раціональністю, розумом, оскільки вони не здатні виконати функцію поєднання людського з божественним. У філософії Сократа чітко простежується лінія на поєднання цих двох людських начал – душевного (ірраціонального) та розумного (раціонального). Софійний гуманізм Сократа, його раціональна етика або філософія душевного розуму якраз і є предметною спробою поєднання раціональних та ірраціональних начал людської екзистенції.

Загалом кожна нова історична епоха еволюції розуму не просто не відкидає традиції духовно-раціонального способу побутування людини у світі, а специфічними засобами та через призму домінуючих цінностей свого часу його трансформує. Визначальна риса цих пошуків – прагнення захистити людську душу та духовність від дегуманізуючих соціальних процесів, коли на місце Бога, вищих моральних цінностей висувалися цінності прагматичної вигоди, задоволення меркантильних потреб людини та всесилля природних і соціально-історичних закономірностей. З одного боку, людина за допомогою сили розуму, наукової раціональності прагне захистити себе від стихії природи, з іншого – душа людини не просто захищається від засилля

раціоналізму, вона постає своєрідним імперативним стримувальним чинником стосовно нього.

Саме у цьому полягає суть гуманістичної традиції взаємодії душі та розуму, коли відбувається просвітлення: не лише просвітлення розумом людини, а й самого розуму душею людини. Тоді розум набуває ознак мудрості, оскільки він наповнюється морально-ціннісним смислом, який ґрунтується на позитивному досвіді людського буття. Мудрість, за М. Гартманом, - це “проникнення почуття цінності в життя, в будь-яке відчуття речей, в будь-яку дію і реагування аж до спонтанного “оцінювання”, що супроводжує кожне переживання; досягнення всього справжнього етичного буття з погляду цього буття; зв'язок з цінністю, яка завжди закладена в основі способу дії практичної свідомості” [5, с. 157].

Одночасно наголосимо: “одухотворення розуму”, набуття ним ознак мудрості відкриває не просто нові ґносеологічні горизонти, а робить реальною перспективу оволодіння людиною вищих сенсожиттєвих цінностей, духовних істин, які возвеличують людське буття. Вони надають йому гуманістичний життєво стверджувальний смисл, допомагають “внутрішнім зором” охопити весь життєвий простір людського існування в єдності суперечливих начал реально предметного й метафізичного та часовій актуалізації минулого з відчуттям перспективи майбутнього.

Специфіка та моральна вищість душі полягає не лише в тому, що вона, визначаючи людські цінності й ідеали, не заперечуючи важливість рацію, заважає абсолютизації його ролі в житті людини та визначенні сенсу її буття. Не у протиставленні, а в поєднанні суть справи, оскільки оплодотворені духовністю та практичним досвідом істини розуму стають правдою життя. Тому, незважаючи на дещо зверхнє скептичне ставлення “наукового раціоналізму” до “стихії ірраціонального”, саме в ідеї їхнього поєднання окреслюється перспектива ґносеологічних практик.

Раціоналістично-об'єктивістська модель відношення до світу з опорою на жорстку причинно-наслідкову детермінацію всіх явищ дійсності, редукції складного до простого, можливості досягнення всеохоплювального об'єктивного знання, яке, безумовно, досягатиме істин, виявила обмеженість. Установлення й обґрунтування істин як знання про сутнісні виміри речей і процесів зовнішнього світу, очевидно, пов'язане з особливостями індивідуального споглядальницького охоплення (освоєння) світу, з інтуїтивно-душевною реальністю, яка перетворює процес пізнання на високу духовну пристрасть. Саме завдяки цьому реальність і дається, відкривається в своїй неповторності й унікальності, оскільки класичний раціоналізм хоча і досягає істин, але спрощених, певною мірою “омертвілих”, “чужих”. Саме такими вони стають у процесі пізнання унаслідок різних методологічних “ізмів” і “скальпезації” всілякими методами та прийомами. Нове прочитання нової раціональності вимагає реабілітації ідеї суб'єктивізації, тобто одухотворення ґносеологічної практики, звернення до феномену поза логічної (інтуїтивно-душевної) очевидності як опори життєвого світу людини, своєрідного інобуття розуму. Воно розкриває нову іпостась раціональності як такої, що “пориває з об'єктивністю, яка призводить до втрати смислу” [3, с. 61].

Отже, пізнання розкривається як складний, багатогранний процес, органічно пов'язаний із людською суб'єктивністю. Пошук і встановлення розумом

позалюдських абстрактних істин збіднює реальну картину світу, “вихолощує” зі знання духовний смисл людського буття. Тому цілком логічний висновок, що в історії культури і цивілізації на першому плані духовності поставало “не тільки логічно “очищене” мислення, але й гностичне, зілляне з людською долею пізнання, не тільки логос, але й душа, не тільки об’єктивність як сфера стихійних позалюдських сил, але і як софійність буття і “доцільна матерія” культури. Не завжди пізнання вело до етосу перемагаючого розуму. Діяльність людини виявилась настільки обширною, що приймала не лише одну об’єктивну істину, незалежну ні від людини, ні від людства, але “внутрішню істину”, досягнути завдяки баченню через “вікно душі” (Леонардо да Вінчі)” [1, с. 46].

У контексті такого аналізу, як видається, цікавий підхід щодо виявлення й експлікації суперечливої природи наукового пізнання як єдності духовно-образних і логіко-інтелектуальних практик на прикладі творчих надбань видатних особистостей науки та культури. Прикметно було би звернутись до творчості Б. Паскаля та І. Франка. На перший погляд, це неспівмірні особистості – вони репрезентують різні історичні епохи та різні етнокультурні світи, мають різні наукові уподобання, їхні мисленнєві концепти характерні різним рівнем теоретичності, абстрактності тощо. Цей ряд, очевидно, можна було би продовжити. Однак аналіз виявляє певний сутнісно-характерний збіг їхніх теоретичних практик. Це виявляється насамперед в асимптотичному поєднанні раціонального й ірраціонального в їхніх філософських концепціях.

Список використаної літератури

1. *Ільїн В.* Апологія ірраціонального. Філософія для тебе / В. Ільїн. – К.: Вид-во Європ. унт-ту, 2005. – 232 с.
2. *Кримський С.* Запити філософських смислів / С. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
3. *Мерло-Понти М.* В защиту философии : Сборник / М. Мерло-Понти ; пер. с. фр. И. Вдовиной. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 1996. – 248 с. – (Французская философия XX века).
4. *Савельева М.* Парадокс времени. Эллинический контекст / М. Савельева. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 496 с.
5. *Столович Л.* Мудрость и знание / Л. Столович. // Вопросы философии. – 2003. – № 11. – С. 151–163.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2011
прийнята до друку 04.11.2011*

MODERN SCIENCE AND PROBLEMS OF RATIONALITY

Volodymyr Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of culture
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Considered the changes in the structure of modern science and the different methodological approaches to its understanding. The methodological features of modern scientific knowledge are identified. Questions of criteria of rationality and its relationship with the irrational factors in the development of science are analyzed.

Key words: science, civilization, rationality, irrationality.

СОВРЕМЕННАЯ НАУКА И ПРОБЛЕМЫ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

Владимир Мельник

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Рассматриваются изменения в структуре современной науки и разные методологические подходы к ее осмыслению. Выясняются методологические особенности современного научного познания. Анализируются вопросы критериев рациональности и ее взаимоотношения с иррациональными факторами в развитии науки.

Ключевые слова: наука, цивилизация, рациональность, иррациональность.

УДК 1(091) : 340.12

ІДЕЯ ГУМАНІСТИЧНОЇ СУТІ ПРАВА У ВЧЕННІ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Марія Альчук

*Львівський національний університет ім. І. Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Проаналізовано значущість вивчення історико-філософської спадщини українського філософа права, яка зумовлена необхідністю концептуального осмислення проблем філософії права, розвитку сучасного правознавства. З'ясовано думку Б. Кістяківського, що той порядок, який встановлює право, завжди розумний, справедливий і гарантує свободу. Все знання про право потрібно синтезувати, результатом чого має бути розкриття і розуміння суті права.

Ключові слова: історико-філософська спадщина, право, правознавство, філософія права, гуманістичне знання, синтез.

Вчення Б. Кістяківського про сутність права спричинило наукові суперечності, які не припиняються донині. Так, на початку ХХІ ст. також відбуваються дискусії щодо проблеми суті та об'єктивності права, які вважається вельми складними. Зокрема, Є. Булигін розглядає об'єктивність права з позиції правового позитивізму (як Г. Кельзен, А. Росс, Х. Харт). У дослідженнях українських філософів права В. Бачиніна, С. Максимова виокремлюється принципова важливість проблеми об'єктивності як реальності на методологічному рівні. Проблеми суті та реальності права аналізується з філософських та спеціально-наукових позицій. Також різні аспекти реальності досліджуються зарубіжними філософами і соціологами – представниками феноменологічної герменевтики (П. Рікер), соціології (П. Бергер, Т. Лукман); українськими філософами (Є. Бистрицький, В. Козловський, В. Мазепа, В. Малахов, С. Пролеєв, Л. Ситниченко, Л. Шкляр).

Мета статті – проаналізувати ідею про право як гуманістичну цінність, яка реалізується у формах соціальної комунікації та здійснюється завдяки справедливості, свободі, відповідальності, солідарності.

Наприкінці ХІХ – початку ХХ століть багатьма правознавцями та філософами права формулюється завдання надання правознавству наукового характеру, тобто завдання створення науки про право. Б. Кістяківський підкреслював, що для розвитку науки про право велике значення має напрям, темп та інтенсивність філософського мислення. Він поділяв думку І. Канта про те, що визначення поняття і предмета права є складним, адже воно належить до філософських понять. Тому, аналізуючи працю І. Канта “Критика чистого розуму”, Б. Кістяківський зазначав, що

визначення права є філософським, в основу якого покладено принцип свободи. “В сучасних термінах це визначення звичайно виражають у формулі: право є сукупність норм, які встановлюють та розмежовують свободу осіб [6, с.223]”. І. Кант підкреслював, що дати визначення досить “приємно, але нерідко дуже важко. Юристи й дотепер шукають дефініцію для свого поняття права [5, с.418]” і часто цьому надавали іншого значення. За І. Кантом поняття права належить до філософських понять і стосується предмета права, тому досить важко дати його визначення. Так він зауважував щодо характеру понять, що “висловлюючися точно, жодне поняття, дане а priori, наприклад: субстанція, причина, право, справедливість і т. д., також не піддається дефініції [5, с.417]”.

Б. Кістяківський підкреслював, що через шістнадцять років у праці “Метафізика моралі” І. Кант дав визначення права, в основі якого закладено принцип свободи. Це визначення сформульовано так: “право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісна із сваволею іншої з позиції загального закону свободи [4, с.139]”. Тобто право є сукупністю норм, які встановлюють і розмежовують свободу осіб на підставі вимог категоричного імперативу моральності. Право не лише визначає межі свободи, а й оберігає і забезпечує її та протистоїть насильству. Щодо такого визначення, то простежують суто філософське трактування права. Право завдяки розуму, з одного боку, впорядковує надмірні претензії окремої особи, а з іншого – вписує абстрактні вимоги моральності в об’єктивні взаємини з іншими людьми. У праці “Критика практичного розуму” І. Кант вирізняв моральність та легальність як характеристики людської поведінки. До моральних відносяться ті дії, які не лише збігаються з об’єктивними вимогами морального закону, але й свідомо визначені на його основі. Право обмежує свободу кожного за умови згоди його із свободою всіх інших, наскільки це можливо за певним загальним законом. Він поділяв право на природне і позитивне, а правопорядок – умова надійності правовідносин у суспільстві. І. Кант здійснив моральне обґрунтування права.

Філософ права аналізував застосування методу класифікацій, що знаходить низку понять, в якому вказують місце і поняття права. Таким чином розкривалася відмінність між правом і мораллю. Цей підхід не дав справді наукового знання про право. Це лише описовий підхід щодо права. Він вважав, що Г. Шершеневич – яскравий представник такого напрямку, який орієнтував пізнання права за допомогою догматичної юриспруденції. У праці “Определение понятия о праве” він ставив завдання знайти суттєву ознаку, що завжди характеризує право [13, с.7]. Отже, Г. Шершеневич відкидав ідею природного права, не досліджував причинові та телеологічні характеристики суті права.

Б. Кістяківський розкривав доробок учених у галузі філософії права і детально окреслював всі важливі аспекти. Так, Р. Єрінг вперше поставив наукове завдання, що право потрібно вивчати не лише як систему норм і понять, а й як реальне явище. Головна думка роботи закладена ним у самій назві “Ціль у праві” та визначала напрям усього дослідження. Отже, Р. Єрінг стверджував, що право – явище телеологічного порядку, а його суть визначається його ціллю [14, с.320]. Керуючись догматичним методом, він намагався розкрити ті цілі, які змогли б визначити суть права. Б. Кістяківський критикував Р. Єрінга за таке дослідження цілі та суті права.

Проти такого твердження Р. Єрінга виступали Е. Цітгельман (у Німеччині), С. Муромцев (у Росії). Вони розвинули протилежне твердження про право як

природне явище, суть якого визначається причинами, що зумовлюють його і діють в ньому. Отже, завдання дослідити право як реальне явище отримало два різні підходи. “Потрібно дослідити не лише ціль, але й причину в праві [7, с.660]”. Б. Кістяківський зауважив недоліки, які завадили правильній науковій розробці такого завдання. З одного боку, її розробляли вчені з різних країн, та й самі ідеї протиставлялись. З іншого боку, саме завдання було методологічно недосконалим. Дослідження Е. Цітельмана, що право зумовлене певними причинами, не розкривало корінної відмінності між належним і необхідним, нормою і законом. Така відмінність лише через кілька років була встановлена і розвинута В. Віндельбантом у праці “Прелюдії” (1882).

С. Муромцев у праці “Определение и основное разделение права” глибше досліджував право як явище, зумовлене причинами [10, с.15]. Він протиставляв лише теоретичне вивчення права юридичній догматиці. Для нього завдання наукового вивчення права визначилась як дослідження причинових співвідношень чи законів. Б. Кістяківський зазначав, що С. Муромцев досліджував причини, які розкривають виникнення і розвиток права, а не його суть. Тобто, він замінив питання про суть права питанням про його походження.

На переконання Б. Кістяківського дослідити право як причиново-зумовлене явище можна у двох аспектах: соціальному і психологічному. Загальна теорія права досліджує причинову зумовленість права як соціального явища. Вивчаються причинові соціальні відносини між індивідами та соціальними групами, їхні інтереси, боротьба, компроміси, примирення, щоб проаналізувати і встановити ті елементи, які зв’язані з імперативно-атрибутивною природою правових переживань [7, с.674]. Досліджувати їх потрібно в динаміці, тобто у причиново-зумовлених діях. Лише так буде пізнана психічна природа права. Завдяки соціальним і психологічним методам дослідження право пізнається як психічно-соціальне явище. Отже, досить складно досліджувати право як явище телеологічне. Саме оцінка людиною цілей ускладнюється багатоманітністю та різносторонністю права. Виділяють такі цілі для визначення суті права:

- емпіричні (гетерогенні) цілі, які організовують спільне життя людей ;
- трансцендентальні цілі, які належать розуму (інтелектуальній свідомості) ;
- раціональні цілі, які зумовлюють суть права, бо в ньому втілюється все розумне у спільному житті людей;
- етичні цілі, як носії свободи і справедливості [7, с.678-680].

Як зазначав Б. Кістяківський, важливого значення надається єдиній етичній цілі (свободі), яка зумовлює природу права. Така етична суть права не зводиться до однієї чи багатьох етичних цілей. Зокрема філософи XVIII ст. вважали, що у праві здійснюється одна мета – свобода, яку і в XIX ст. визнавали Б. Чічерін, Е. Трубецькой, Р. Штаммлер.

За Б. Кістяківським, насправді, право розвивається і зумовлюється двома різними етичними цілями: воно є одночасно носієм і свободи, і справедливості [7, с.680]. Так, право втілює у собі свободу і справедливість найбільш повно і досконалим. Право як реальне явище зумовлене причинами і цілями. Отже, потрібно науково пізнати право, розкриваючи та аналізуючи шляхи дослідження цих причин і цілей.

Б. Кістяківський аналізував основні підходи до розкриття суті права. Визначити суть права можливо через дослідження у теоретичному і технічному

аспектах. Для здобуття теоретичних знань потрібно дати поняттєве визначення права. Філософія права є гуманітарною наукою. Так, у гуманітарних науках об'єкти дослідження не конкретні і не обмежені, тому знання про них мають логічно визначатись. Так як поняття визначаються відповідно до правил формальної логіки, то для цього виділяють критерії реальної суті права. Він викремлював потребу розкриття причини та цілі права як реального явища. Такою є методологічна вимога для отримання наукового знання про право.

Б. Кістяківський підкреслював, що у гуманітарних науках наукові знання досить рідко визначаються строго методологічно. Здебільшого, наукові знання отримують з них завдяки предметній класифікації, а не методами дослідження [7, с.681]. Для того, щоб теоретично отримати наукове знання про право, потрібно визначити його як поняття: соціально-наукове, психологічне, нормативне і державно-організаційне. Визначивши ці поняття окремо, треба систематизувати і поєднати їх в одне. Тоді ми отримаємо синкретичне поняття права. Він зазначав, що в науці про право є найбільш суперечливі теорії, які навіть виключають одна одну. Зокрема "головні питання про сутність і невід'ємні властивості права вирішуються представниками науки про право зовсім по-різному [7, с.374]". Зокрема теоретики права сперечаються із самого початку пізнання права, особливо щодо тієї сфери явищ до якої належить право. Тому виникають різні юридичні напрямки і школи.

Філософ виділив чотири напрямки дослідження права. Так, один з напрямків пов'язує право з державою та її примусовою владою. Теоретики права виділяють характерні риси діючого правопорядку: монополію держави на встановлення норм права та нагляд за їхнім здійсненням; право складається із наказів, виконання яких гарантується державою; право є державним за своєю природою; значення елементу примусу у розкритті сутності права. Цей підхід визначає право як "імперативне або державно - наказове явище [7, с.375]".

Другим є соціальний напрям. Багато правознавців вказують на те, що "право є явище соціальне і виражає певні стосунки між людьми, які охороняються самим суспільством [7, с.375]". Б. Кістяківський виокремлював характерні особливості даного напрямку: право виникає раніше держави, може існувати поза нею; втручання держави у добровільне здійснення правових норм може не відігравати ніякої ролі; процес правотворення здійснюється не в законодавчих установах, а в суспільстві, де право формується, зароджується та визріває; діяльність держав ґрунтується на правових нормах, які встановлюються конституціями. Отже, здійснення норм права не є прямим наслідком регулюючої та наглядової діяльності державної влади. Діяльність держави – зовнішня оболонка існуючого правопорядку, що не торкається сутності права [7, с.375].

Третім напрямком у Б. Кістяківського є психологічний. Представники третього напрямку критикують попередні напрями за зовнішні характеристики права, які не розкривають його внутрішню суть. Вони підкреслюють, що "право – явище нашого внутрішнього, психічного світу [7, с.376]". Характерні риси психологічної теорії: право – явище вольове, і виключно психічне; в основі права – душевні переживання, які мають певні властивості.

За Б. Кістяківським ці напрями характеризуються непримиренними протилежними поглядами про сутність права, а також на сферу явищ, до якої належить право. Важливим питанням на його думку є зв'язок права із мораллю, що

має не лише теоретичне, а й практичне, життєве значення. Так, у дослідженнях загальної теорії права “головний інтерес зосереджений на встановленні різниці між правом і мораллю, і навіть на їх протиставленні...Та дуже мало уваги надають питанню про те, в чому право і мораль є споріднені та близькі між собою [7, с.376-377]”. Щодо розрізнення права і моралі, то теоретики права здебільшого формально розрізняють їх.

Б. Кістяківський виділяв три підходи, які по-різному розкривають зв'язок права і моралі. Він аналізував перший підхід, який представлений Г. Єлінеком. Г. Єлінек у праці “Соціально-етичне значення права, неправди, і покарання” зазначав, що право характеризується мінімумом моральних вимог, який обов'язковий для всіх [2, с.60].

Соціально-наукове, психологічно-наукове поняття дають знання про право як причиново зумовлене явище. Нормативне поняття формулює знання про право як телеологічне явище (зумовлене трансцендентальними цілями), тобто розумне і етично ціннісне. Такі знання про право науково систематизуються і визначаються поняттєво. Б. Кістяківський зазначав, що в соціально-науковому, психологічному і нормативному поняттях родові ознаки та видові відмінності утверджуються в якості необхідно належних праву не як формально-логічні узагальнення, а як причинова і як телеологічна закономірності [7, с.681]. Таке належне знання є науковим, тому що ґрунтується на конститутивних категоріях мислення.

Б. Кістяківського зауважував, що той порядок, який встановлює право, завжди розумний, справедливий і гарантує свободу. Також право зумовлене одночасно і причиново, і телеологічно. Загалом право як явище, незважаючи на багатоманітність, єдине. Отже, все знання про право потрібно синтезувати. Результатом такого синтетичного пізнання права має бути розкриття і розуміння суті права [8, с.789]. Тут не йдеться про визначення якогось одного поняття права. Усвоєму виступі на захисті дисертації Б. Кістяківський зазначав, що для вироблення цілісного знання про право потрібні особливі синтетичні форми пізнання; вони мають привести до пізнання не поняття, а суті права. Загальна теорія права має більш повно і всесторонньо синтезувати (поспівати) наукові знання про право. У такому синтезі, що розкриває суть права, загальна теорія права пересікається з філософією права. Шлях до синтезу, як зазначав Б. Кістяківський, загальна теорія права шукає не в окремих гуманітарних науках, а у філософії культури.

У своїй філософсько-правовій концепції Б. Кістяківський аналізував загальні принципи створення системи наукових знань про право, особу, суспільство. Він розкривав право як соціальне явище, що виражає культуру суспільства, виходячи із плюралістичного підходу та доповнюваності методів. Також ним розроблено методи аналізу соціокультурної реальності права та правових відносин. Філософ розкрив право як соціальне явище, що входить до різних сфер людського життя і діяльності. “Право є і державно-організаційне, і соціальне, і психічне, і нормативне явище. Усі ці різні його прояви або всі сторони його багатоліткої й багатоманітної сутності підлягають цілком самостійному вивченню та розробленню [9, с.153]”. Виділені основні підходи до права відповідають чотирьом концепціям права. Так аналітичний підхід, характерний для догматичної юриспруденції, відповідає позитивістській концепції права. Соціологічний підхід відповідає поняттю права як формі соціальних відносин. Психічний підхід відповідає психологічному поняттю права. Нормативний

підхід відповідає аксіологічному поняттю права. Він визначав їх як методологічні підходи, що відповідають чотирьом граням права та виступають як культурні феномени.

З розвитком суспільства і людини, право стає все більш складним і багатоаспектним явищем. Право вивчається багатьма науками: філософією права, теорією права, соціологією права, психологією права, антропологією права, тобто різними дискурсами. Та найважливішим є філософський дискурс – як філософська рефлексія основ права. Філософське обґрунтування особливо потрібне тоді, коли виникають серйозні сумніви в статусі об'єкту чи його буття в світі і тому використовують засадничі принципи, культурні цінності. Науковці визначають право, виходячи із більш загальних та фундаментальних понять – гармонії, свободи, справедливості, рівності та порядку. Філософське знання про право розкривається історично та теоретично. Отже, філософія права є філософською дисципліною, а це означає, що вона залежить від загально-філософської теорії та підпорядковується її формуванню і закономірностям розвитку. Зокрема, криза, що відбувається у сучасній науці проявляється в труднощах дослідження суті права та запропонуванні його визначення відповідно новим умовам і пов'язана з проблемами ідентичності загальної філософської теорії. Потрібно виокремити важливість взаємозв'язку і взаємозумовленості, що дає підстави для більш детального і доказового аналізу взаємовідношень загальної філософської і філософсько-правової теорій.

Список використаної літератури

1. Альчук М. Філософія права Богдана Кістяківського : монографія / М. Альчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 300 с.
2. Еллинек Г. Соціально-етическое значеніе права, неправды и наказания / Г. Еллинек ; [пер. с нем. М. Власова]. – М. : Изд. Н.Н. Ключкова, 1910. – 148 с.
3. Жоль К. До питання про предметну область і методи сучасної філософії права / К. Жоль // Проблеми філософії права. – Київ-Чернівці : Рута, 2003. – Т. 1. – С. 37–40.
4. Кант И. Метафизика нравов в двух частях 1797 / И. Кант // Сочинения в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4, ч. 1. – С. 107–304.
5. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; [пер. з нім. та приміт. І. Бурковського]. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
6. Кістяковскій Б. Методологическая природа науки о праве. (Вступительная статья) / Б. Кістяковскій // Введение в науку права / Г. Радбрухъ. – М. : Трудъ, 1915. – С. V–XX.
7. Кістяковскій Б. Соціальныя науки и право. Очерки по методологии соціальных наук и общей теории права / Б. Кістяковскій. – М. : Изд-е М. и С. Сабашниковых, 1916. – 704 с.
8. Кістяковскій Б. Диспутъ Б. А. Кістяковскаго въ Харьковскомъ Университете / Б. Кістяковскій // Право : еженедельная юридическая газета. – 1917. – № 13. – С. 786–798.
9. Кістяківський Б. Вибране / Б. Кістяківський ; [пер. з рос. Л. Малишевської ; упорядкування, передмова і примітки Л. Депенчук] // Бібліотека часопису “Філософська і соціологічна думка”. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.

10. Муромцев С. Определение и основное разделение права / С. Муромцев. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и К, 1879. – 240 с.
11. Новгородцев П. Нравственный идеализм в философии права / П. Новгородцев // Проблемы идеализма. – М., 1902. – С. 236–294.
12. Чукин С. Плюрализм. Солидарность. Справедливость. К проблеме идентичности философско – правового дискурса в ситуации постмодерна : монографія / С. Чукин. – СПб. : Санкт – Петербургский университет МВД России, 2000. – 281с.
14. Шершеневич Г. Определение понятия о праве / Г. Шершеневич. – Казань, 1896. – 138 с.
15. Jhering R. Der Zweck im Recht / R. Jhering. – Leipzig : Breitkopf & Härtel, 1893. – 570 s.

Стаття: надійшла до редакції 19.05.2011
прийнята до друку 26.10.2011

IDEA HUMANISTIC LAW OF DOCTRINAL BOHDAN KISTYAKIVSKOGO

Mariya Alchuk

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of culture
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Analyzed the importance of studying the historical and philosophical heritage of the Ukrainian philosopher of law, which is caused by the necessity of a conceptual understanding of problems of legal philosophy, the development of modern jurisprudence. According to B. Kistiakivsky shown that this procedure, which establishes the right, always intelligent, fair and guarantees freedom. All knowledge of the law need to synthesize, which results should be disclosed and understanding of the law.

Key words: historical and philosophical heritage, law, jurisprudence, philosophy of law, humanistic knowledge, synthesis.

ИДЕЯ ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ ПРАВА В УЧЕНИИ БОГДАНА КИСТЯКОВСКОГО

Мария Альчук

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: al_chuk@bigmir.net*

Проанализировано значимость изучения историко-философского наследия украинского философа права, которая обусловлена необходимостью концептуального осмысления проблем философии права, развития современного правоведения. Выяснено мнение Б. Кистяковского, что тот порядок, который устанавливает право, всегда рациональный, справедливый и гарантирует свободу. Все знания о праве нужно синтезировать, результатом чего должно быть раскрытие и понимание сути права.

Ключевые слова: историко-философское наследие, право, правоведение, философия права, гуманистическое знание, синтез.

УДК 321.01:326.77

КРАТОКРАТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМУНІКАТИВНОЇ ТЕОРІЇ Ю. ГАБЕРМАСА

Дмитро Косенко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, Київ, Україна
e-mail: Kosenko.DV@gmail.com*

У статті проаналізовано кратократичний аспект комунікативної теорії Ю. Габермаса. Висвітлено особливості політичних поглядів мислителя на владу, демократію та їх місце в теорії комунікативної дії.

Ключові слова: влада, демократія, легітимність, політичне відчуження, кратократичний аспект комунікативної теорії Ю. Габермаса.

На сучасному етапі розвитку людства, особливо в період становлення нової інтелектуальної епохи, однією з найбільш значущих особливостей стає зростання ролі комунікаційних процесів в політиці, які охоплюють практично всі сфери життєвого світу та суспільства. Без визначення ролі влади у цих процесах стає неможливим вивчення і самої комунікативної дії.

Доцільність вивчення кратократичного аспекту комунікативної теорії Ю. Габермаса постає у зв'язку із недостатньою дослідженістю даної проблематики в наукових колах. Суперечлива оцінка самої теорії комунікативної дії, зарубіжними, та особливо вітчизняними науковцями у радянські часи, не сприяла повноцінному розкриттю її потенціалу.

Метою статті є аналіз кратократичного аспекту комунікативної теорії Ю. Габермаса, розкриття особливостей політичних поглядів мислителя на владу, демократію та їх місце в теорії комунікативної дії.

Для повноцінного дослідження терміна влади потрібно звернутись до значення давньогрецького слова *κράτος* – яке пов'язує два явища: силу та володіння майном. Значення самого терміну розкривається мірою панування особи та наявністю приватної власності.

У спеціальній літературі та в мовній практиці різних народів склались свої традиції слововживання групи термінів, що відносяться до феномену влади. Зокрема в німецькій мові слово “Macht” одночасно означає “влада” і “сила” і походить, як вказував Е. Канетті, від готського кореня “magen” (vermögen), що значить “мати змогу”.

Англійське слово power походить від французького pouvoir, яке, в свою чергу, походить від латинських слів potestas і potentia, що означають “здатність” (обидва вони утворені від дієслова potere — “бути здатним”). Так, англійське “power” може означати “владу” й “силу”.

Для римлян слово *potentia* визначало здатність чи спроможність однієї особи або речі впливати на іншу. Слово *potestas*, яке мало більш вузький політичний смисл, розкривало особливі можливості, що їх набували люди, спілкуючись і діючи спільно; у наш час ми запозичуємо де що з цього поняття, коли говоримо, що сила — в гурті. Цицерон установив таке розрізнення: “*Potestas in populo, auctoritas in senatu*” (“Влада — в народі, владні повноваження — в сенаті”). Слід зазначити, що поняття влади римляни старанно відмежовували від інших понять, таких як владні повноваження, примус, сила і насильство.

Чи ж не найважливішою запорукою розкриття змісту влади є своєрідне мистецтво керування, що й є сутністю політичної влади? Відповідно це певний процес комунікації, контактів сильніших особистостей, могутнішої волі із слабшими, пасивнішими. Разом цей процес викликає своєрідне тяжіння слабшої волі й духу до сильнішої, до носія політичної влади.

У початкових формах влада з'явилася разом із людиною. Тому влада існувала вже в додержавних й дополітичних формах організації суспільства. Первісна влада виступала як засіб підтримання певного балансу внутрішньо-групових відносин, насамперед, у вигляді влади різних вождів кланів, родів, релігійних служителів. У первісному суспільстві прояви влади виникли у формі заборон та табу. Водночас, небезпеки перед якими стояла первісна людина, змушували її вступати в певні організаційні захисні зв'язки, що допомагали їй вижити.

Також існували й підстави виникнення влади у зв'язках, що відображали нерівність, яка споконвіку існувала у тваринному світі. Так, якщо серед нижчих видів тварин панувало підкорення тваринним інстинктам, що яскраво проявлялося в агресивних, силових вчинках, то *Homo sapiens* вирізнявся поступовою раціоналізацією своїх дій. Причиною цього була психофізична, розсудливо-розумова і розпорядчо-організаційна нерівність [6, с. 108]. Тобто влада впливає з біологічної основи, спільній як для людини, так і для тварини, а саме там, де проявляється нерівність. Сильніший, спритніший, розумніший, агресивніший представник ставав вожаком, змушував слухати себе, визнавати вищість своїх інтересів. Тому Ф. Ніцше зазначав, що воля до влади становить основну форму афекту, всі інші — це лише її видозміни, і більшість живого прагне до збільшення своєї влади, а не лише до її збереження [6, с. 108].

Сила є однією із передумов виникнення владної агресивності, що робить владу здатною ефективно функціонувати. Спочатку сила відображала просту фізичну нерівність між особами тваринного світу. Також сила була найважливішою ознакою влади ще від початку людського суспільства. Так давньогрецький мислитель Фалес зазначає, що сила є основою влади. З розвитком суспільства сила стала означати не лише фізичну силу, а й різні модифікації влади, наприклад, багатство.

Варто відмітити, що сила з часом конкретизувалася у наказі, який спершу міг бути жестом чи мімікою, голосом чи поглядом. Тобто - влада втілювалась в імперативності, а отже в примусі. Як зазначав Е. Канетті, “наказ давніший, ніж мова” [5, с. 251], а відповідно — хто почав віддавати накази, той і став одним із засновників влади та закону. Отже, сила завжди мала волю складовим елементом, яка збуджувала її до дії. І. Ільїн зазначав, що призначення влади полягає в тому, щоб “створити в душах людей настрій визначеності, завершеності, імпульсивності і виконавчості” [4, с. 196-197], а волю можна побачити в інтенсивності, активності внутрішньої напруги,

що притаманні вождеві чи правителю та у невблаганності вольових вчинків й зовнішніх дій, тому далеко не кожному під силу бути повелителем.

Влада – це здатність здійснювати свою волю [2, с. 170]. Наведене визначення дає підстави підсумувати, що влада є нав'язування, яке включає в себе примус. Тому влада – це “спроможність примусити людей робити те, чого за інших обставин вони б не робили” [7, с. 110]. Також влада – це і певний дух, коли поруч є сила та воля. Саме дух спонукає людину шукати спілкування, реалізовувати свої мрії, інтереси, він робить людину соціальною істотою [6, с. 110].

Розглядаючи зміст влади, потрібно враховувати що:

1. у владних відносинах повинно бути не менше двох суб'єктів, якими можуть бути як окремі особистості, так і групи людей чи інститутів;
2. рішення владного суб'єкта має супроводжуватися ясною можливістю застосування примусу чи певних санкцій на випадок не підпорядкування волі суб'єкта;
3. підпорядкування об'єкта рішенням суб'єкта;
4. існування легітимних норм як основи рішень суб'єкта.

Для влади важливим є потяг до організованості, адже без організованості не може розвиватися впорядковане спільне життя вищих тварин. В основі організованості лежить впорядкованість, ієрархія. Це певні, досить чіткі, правила регламентації діяльності людських груп, правила взаємовідносин, підпорядкування.

Необхідно визначити межі поняття “влади” для глибшого розуміння. Зокрема, найбільшою межею влади є час, бо не існує вічних типів владних відносин, чи вічних політичних організацій [6, с. 111]. Так, влада може розтягтися на століття, але все одно з часом приходять зміни, і з ними змінюються суб'єкти влади, навіть її характер. Також влада обмежена простором, функціонує лише в суспільно – економічних, політичних системах, у правовому чи державному полі, чи навіть в межах компетенції її носія. Вона обмежується й природними катаклізмами, які не підвладні людині. Врешті, людина – владар, що хоче й уміє змусити коритися собі, стає паном, владарем, державцем, вона підкорює, вона панує. Така влада розкладається як влада індивіда, особистості, тобто така влада є подвійною – вона складається з влади над людьми та влади над природою, над різними сферами життєдіяльності живого світу [6, с. 112].

У своїх працях Ю. Габермас намагається критично осмислити владно-політичні форми цілісності суспільно-політичного розвитку на принципово іншій, порівняно з класичними політичними теоріями основі.

Тому необхідно виділити властиві риси класичних політичних теорій щодо інтерпретації влади:

1. на мікрорівні влада осмислюється як свідомо дія суб'єкта, пов'язана з областю егоїстичних гетерономних мотивів, мета яких - вплив на іншого;
2. на макрорівні влада ототожнюється із системою державних інститутів, які визначаються законом;
3. спосіб буття влади характеризується, переважно, в негативних категоріях: влада ототожнюється з репресивною - негативними санкціями, здатністю карати, обмежувати, забороняти і т.д. [9, с. 86].

Очевидно, що пункти 1 і 2 відсилають нас до поняття суб'єкта, якому приписується здатність “мати владу” точно так само, як і здатність володіти

багатством. Стосовно пункту 3, то тут вказується на наявність у влади “емпіричних” ресурсів, за допомогою яких вона може впливати на свій об’єкт.

Критична установка Ю. Габермаса по відношенню до класичної теорії влади проявляється, в першу чергу, в тому, що він інтерпретує владу як “позамовний медіум” координації дій. При такій інтерпретації влада вже не може мислитися за класичною схемою бінарної опозиції суб’єкта та об’єкта. Природно, влада може набувати форму медіума лише тому, що вона не пов’язана з окремими особистостями та окремими контекстами [14, с. 269]. Крім цього, Ю. Габермас піддає критиці розуміння влади як “грошей політики” (Т. Парсонс), тобто як символічного посередника, що циркулює в політичній системі аналогічно циркулюванню грошей в економічній системі.

Полемізуючи з Парсонсом, Габермас наводить три аргументи. (1) Гроші є вимірюваними, в той час як владу неможливо точно виміряти. Вона завжди приховує в собі незмірний потенціал, який може актуалізуватися. (2) Грошові інвестиції, як правило, приносять прибуток, у той час як інвестиції влади (особливо великі) мають протилежний ефект – поява опору, ослаблення і диференціацію. (3) Нарешті, влада не є циркулюючим медіумом за своєю природою. Для того щоб влада в суспільстві почала ефективно циркулювати, вона вимагає додаткового базису – легітимації [14, с. 269-270].

Критика Ю. Габермасом розуміння влади як “грошей політики” має величезне значення для подолання наївно-позитивістського уявлення про владу. Вона акцентує увагу на принциповій характеристиці влади – її потенційний характер – і вказує на неможливість її редукції виключно до емпірично фіксованих ресурсів і проявів.

На думку Ю. Габермаса, про владу, в точному сенсі цього слова, ми можемо говорити лише як про медіум координації дій в політико-адміністративній системі. Позамовні системні медіуми управління мають певні аналоги в межах інститутів життєвого світу. Так, аналогами влади в світі можна вважати такі феномени, як “вплив”, “авторитет”, “репутація”, “престиж”, “ціннісні зобов’язання”. Однак, незважаючи на таку корелятивність, між групами феноменів, які існують в життєвому світі й системі існує кардинальна відмінність. У життєвому світі феномени “впливу” імплікують мовну комунікацію і таким чином залежать від консенсусу. Системні ж медіуми існують поза мовним і консенсуальним контекстом. Одні медіуми впливають на “переконання”, в той час як системні медіуми втручаються в “ситуацію” актора. “Генералізовані форми комунікації, такі як вплив і ціннісні прихильності, вимагають іллокуційних актів і в силу цього, в орієнтації на порозуміння, залишаються залежними від використання мови. Медіуми управління, такі як влада і гроші, здійснюють інтеракції шляхом інтервенції в ситуацію іншого через перлокуційні ефекти” [14, с. 457].

Перспективність критичної позиції Ю. Габермаса полягає, в першу чергу, в доказі того факту, що будь-яке дослідження влади не може абстрагуватися від аналізу її легітимності, тобто від тих самих питань, які М. Фуко намагався уникати. Іншими словами, дослідження влади не може бути здійснено без критики самої влади, яка ведеться з відповідних нормативних позицій. Без цього елементу теорія влади залишається мертвою. І якщо на рівні мікрофізики влада дійсно проявляється у своїй екстремальній, неопосередкованій відносинами легітимності формі, то на рівні інституційної влади питання про легітимність стає першочерговим.

В наслідок технологізації систем управління настає політичне відчуження. Іншими словами, політичне відчуження – це ситуація, в якій загальний політично інтегрований життєвий світ не сприймається як умова закріплення індивідуальних можливостей буття в світі. Припинення опосередкування закріплення індивідуального буття в світі та загального світового горизонту апіорі веде до розриву зв'язку автор-адресат політичних рішень і, тим самим, до фрагментації або ж повної самоліквідації політичної автономії. Звідси стає очевидною необхідність відрізнити політичне відчуження від політичного винятку. Політичне відчуження, в точному сенсі, може мати місце тільки у тому бутті, яке вже є політичною сферою, тобто володіє певною політичною автономією [11, с. 170]. Безглуздо говорити про політичну відчуженість рабів стародавньої Греції чи середньовічних європейських селян. Політичне відчуження може мати різні градації.

Можна виділити дві протилежні форми. З одного боку, політичне відчуження може виявлятися у формі ігнорування політичного як такого і догляду в “неполітичній” або “дополітичній” реальності життєвого світу. “Влада сама по собі, а народ сам по собі” – формула, що виражає зазначену ступінь політичного відчуження. Протилежною формою політичного відчуження є ситуація, при якій закріплення можливостей буття в світі здійснюється в обхід або навіть “всупереч” політичній структурованості життєвого світу. У цій ситуації ми маємо справу вже не з відходом у “до політичній”, а зі спробами трансценденції політичної структурованості життєвого світу – або у формі “викорінення” екзистенції зі світу, її зовнішньої еміграції, або у формі протесту та протидії політичній структурованості. На відміну від першої форми політичного відчуження, безпечної для політичної системи, в цій формі відбувається проблематизація політичної структурованості життєвого світу, тобто традиційно сформованого розподілу каналів і сфер владної гри. Більш того, в рамках зазначеної форми відчуження може відбуватися і проблематизація певних структур чи, в крайньому випадку, життєвого світу як такого.

В останньому випадку (особливо, якщо проблематизації піддаються традиційні культурні очевидності) політичне відчуження набуває найбільш радикальних форм, переростаючи у культурне або соціальне відчуження.

Ініціатива розриву, між автором і адресатом політичних рішень, може виходити як від самої політичної влади, так і зі сфери повсякденних інтеракцій учасників життєвого світу. Будь-яка конкретна політична влада завжди зацікавлена в самозбереженні, а тому і в увічненні певних соціальних та політичних інститутів, на які вона спирається. Таке увічнення здійснюється шляхом максимальної реіфікації інститутів в свідомості людей, тобто наділення їх онтологічним статусом, незалежною від людської діяльності і сигніфікації. Конкретні соціальні і політичні інститути видаються за щось універсальне, вічне. Разом з реіфікацією інститутів онтологізуються і соціальні ролі. Будь-яка влада апіорі прагне до того, щоб в її інституційних рамках людина повністю ототожнювала себе з об'єктивним змістом рольової дії.

Політичну владу ми можемо розрізнити як таку, що народжується в процесі комунікації, та таку, що штучно створює імітацію легітимності влади. Тобто в політичній організації суспільства існують та перехрещуються два протилежних процеси: з одного боку формування легітимної влади, що народжується у вільному від владного примусу процесі комунікацій, а з іншого – забезпечення легітимності

через політичну систему (зверху), за допомогою якої адміністративна влада намагається контролювати політичні комунікації. В розумінні права Ю. Габермас стверджує, що політика і закони потребують нормативного обґрунтування, а відносно влади вони функціонують як засоби її обмеження. Тут комунікація виступає в якості базового процесу, що згуртовує суспільство для вирішення певних цілей, тому саме в комунікативній дії досягається консенсус і раціоналізуються взаємовідносини між суспільством і владою. За стратегічної раціональності цей консенсус відсутній, а кожний суб'єкт вимагає для себе переваг та максимум рішень, незважаючи на інтереси інших суб'єктів.

Ю. Габермас впевнений що в даний час контроль над владно-політичною бюрократією можливий лише з боку громадсько-політичної бюрократії партій та союзів, яка, в свою чергу, також підлягає контролю в рамках громадських організацій [8, с. 371].

Саме комунікація виступає в якості базового процесу, що згуртовує суспільство для вирішення певних цілей, тому тільки в комунікативній дії досягається консенсус і раціоналізуються взаємовідносини між суспільством і владою. За стратегічної раціональності цей консенсус відсутній, а кожний суб'єкт вимагає для себе переваг та максимум рішень, незважаючи на інтереси інших суб'єктів.

Особливого значення Габермас надає демократії. Оплот демократії він бачить не в зміцненні державності, тобто не в посиленні державного втручання в життя суспільства, а в посиленні ролі свідомої, освіченої громадськості, яка виробляє цілі та ідеали соціально-політичного життя, активно бере участь у політичному процесі, який є “живим духом” демократії, гарантом її забезпечення.

Зазначимо щодо вагомості влади в комунікативній теорії Ю. Габермаса, бо саме мінімізація її впливу на державні інститути та максималізація взаємодії, ефективність дискусії між суб'єктами комунікації є запорукою розвитку демократичних цінностей та обов'язковим показником легітимності влади. Раціоналізацією процесу комунікації Ю. Габермас вважає усунення тих владних відносин, які залишаються прихованими в її структурі і перешкоджають досягненню консенсусу між суб'єктами комунікації. Формування легітимної влади полягає в посиленні ролі свідомої, освіченої громадськості, яка виробляє цілі та ідеали соціально-політичного життя, активно бере участь у політичному процесі, що і є гарантом збереження демократії. Демократія, на думку Ю. Габермаса, існує лише до тих пір, доки “критична” громадськість залишається здатною ефективно виробляти політичну ініціативу, здійснювати контроль за діяльністю влади, а влада буде легітимною лише за умови належного “раціонального” функціонування інститутів громадянського суспільства. Розвинуте громадянське суспільство являється як джерелом, так і наслідком політичної і громадянської активності суспільства утворюючи міцний фундамент демократії.

Список використаної літератури

1. Власть и влияние : политика и управление в организациях [Текст] : [пер. с англ.] / Д. Пфеффер ; пер. Е. В. Трибушной. – М. ; СПб. ; К. : ИД "Вильямс", 2007. – 503 с.
2. Всемирная энциклопедия. Философия [Текст] / Гл. научн. ред. и составитель А. А. Грицианов. – М. : АСТ, – Минск : «Харвест» (Современный литератор), 2001. – 1312 с.
3. *Габермас Ю.* Постметафізичне мислення [Текст] / Пер. з нім. В. Купліна. – Київ : Дух і Літера, 2011. – 280с.
4. *Ильин И.* О сущности правосознания : Сочинения в 2-х т. [Текст] / И. Ильин. – М. : «Медиум», 1993. – Т.1. Философия права. Нравственная философия. – 509 с.
5. *Канетті Е.* Маса і влада [Текст] / Еліас Канетті. – К. : «Альтернатива», 2001. – 416 с.
6. *Кухта Б.* Політична еліта (кратократичний аспект) [Текст] / Борис Кухта. – Львів : ЦПД, 2011. – 420 с.
7. Короткий оксфордський політичний словник [Текст] : пер. з англ. / ред. І. Маклін, А. Макмілан. – 2. вид. – К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2006. – 789 с.
8. Новітня політологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів [Текст] / Ф. М. Кирилюк ; М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 564 с.
9. Феномен влади в культурі [Текст] : дис. канд. філос. наук: 09.00.04 / Зимовець Роман Віталійович ; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2001. – 188 с.
10. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / голова редколегії В. І. Шинкарук ; за ред. Л. В. Озадовська, П. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
11. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность [Текст] / Ю. Хабермас. – М. : Наука, 1992. – 176 с.
12. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне [Текст] / Пер. с нем. М. М. Беляева и др. – М. : Весь мир, 2003. – 209 с.
13. *Habermas J.* The theory of communicative action / Translated by Thomas McCarthy. – Volume one : Reason and the rationalization of society. – Boston : Beacon Press, 1984. – 465 p.
14. *Habermas J.* The theory of communicative action / Translated by Thomas McCarthy. – Volume Two : Lifeworld and System : A Critique of Functionalist Reason. – Boston : Beacon Press, 1984. – 457 p.

*Стаття: надійшла до редакції 26.04.2011
прийнята до друку 16.11.2011*

CRATOCRATIC ASPECT OF J.HABERMAS COMMUNICATIVE THEORY

Dmytro Kosenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of Philosophy, Political Science Department
St. Volodymyrska, 60, 01033, Kyiv, Ukraine
e-mail: Kosenko.DV@gmail.com*

The article analyzed the communicative aspect kratokraticesky theory of J. Habermas. Highlight particular political views thinker on power, democracy, and their place in the theory of communicative action.

Key words: theory of communicative action; power; democracy; legitimacy; political alienation; cratocratic aspect of J.Habermas communicative theory.

КРАТОКРАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОММУНИКАЦИОННОЙ ТЕОРИИ Ю. ХАБЕРМАСА

Дмитрий Косенко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Владимирская, 60, 01033, Киев, Украина
e-mail: Kosenko.DV@gmail.com*

В статье проанализирован кратократический аспект коммуникативной теории Ю. Хабермаса. Освещены особенности политических взглядов мыслителя на власть, демократию и их место в теории коммуникативного действия.

Ключевые слова: теория коммуникационного действия; власть; демократия; легитимность; политическое отчуждение; кратократический аспект коммуникативной теории Ю. Хабермаса.

УДК 1(09)

СУБ'ЄКТ І ЙОГО ДОЛЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Ігор Усанов

*Полтавський університет економіки і торгівлі
кафедра філософії та політології
вул. Коваля, 3, 36014, м. Полтава, Україна,
e-mail: filosofy@uccu.org.ua*

Досліджується зміна парадигми трактування людини у постсучасності. Розглянуто методологічний інструментарій постструктуралізму для переосмислення класичного суб'єкта та формування номадичного, полідетермінованого суб'єкта. Проаналізована модель децентрованого суб'єкта, який відповідає умовам функціонування технологічного суспільства.

Ключові слова: суб'єкт, симулякр, постструктуралізм, деконструкція.

Методологія постструктуралізму «недовіри до метанаративів» та деконструкції пануючих філософських принципів виявляє не тільки його відмінність від традиційних методологічних підходів, але й певну спорідненість з західноєвропейською філософською традицією критики раціоналістичної моделі суб'єкта. Починаючи з першої пол. XIX ст. починається гостра критика недоліків раціоналізму, породжена новими науковими відкриттями та новими філософськими напрямками: екзистенціалізмом, феноменологією, структуралізмом, які спробували по-іншому подивитись на трансцендентального суб'єкта.

«Генеалогія» Ф. Ніцше стала однією з перших спроб такої критики. Вона представила реальність не як задану ззовні сукупність об'єктів, а як історично складне культурно-знакове середовище з мінливими законами функціонування. Філософія постструктуралізму, піддаючи деконструкції класичне уявлення про суб'єкт як елемент суб'єктно-об'єктної опозиції, стала її логічним продовженням.

Концептуально ця критика виражена концептом «смерті суб'єкта» та представлена як «смерть автора» у семіотиці Р. Барта, зникнення суб'єкта в «генеалогічному» проекті М. Фуко, деконструкція фонологічного центризму у філософії Ж. Дерріда й ін. «Смерть суб'єкта» стає методологічним прийомом, за допомогою якого руйнується раціоналістичне трактування суб'єктивності як активного начала будь-якої практики, і стверджується інтертекстуальність суб'єкта, його невизначеність і недетермінованість.

Метою статті є аналіз проблеми суб'єкта у постструктуралізмі у контексті новоєвропейської традиції ірраціоналізму. Для її досягнення потрібно реалізувати наступні завдання: розглянути критику моделі суб'єкта як *cogito* у новоєвропейській філософії, проаналізувати постструктуралістські моделі невизначеності «Я», фрагментарності у контексті «смерті суб'єкта».

Картезіанський підхід з категорією «Я» і суб'єкт-об'єктним відношенням визначили на кілька наступних століть розвиток не тільки філософії, але й європейської культури в цілому. Ці принципи стали загальноприйнятими, а тому

іншому суб'єктові, відмінному від «мого» мислячого «Я» місця не залишалось. Два віртуальні фанти – суб'єкт і об'єкт пізнання стали основою класичної гносеології, а все, що перебуває до й поза суб'єкт-об'єктного розрізнення, сприймається ірраціональним і ненауковим.

Наслідком такої ситуації стало відсторонення людини від світу, її ізолюваність і відокремленість. З одного боку, світ стає недоступним для суб'єкта як «чистого розуму», позбавленого чуттєвості, індивідуальних психологічних особливостей і будь-якого розвитку. Але з іншого, – класичний раціоналізм прагне говорити про світ як об'єкт, репрезентований суб'єктом. Відокремлена від суб'єкта «картина світу», яка тільки «відображається» у ньому, поступово перетворюється в соціально-ідеологічний фантом чи в інформаційно-технологічну віртуальність. Разом зі світом зникає й «інший», оскільки від раціоналістичного «Я» неможливо перейти до «ми».

Гносеологія Нового часу, як і Декарт, прагнула «очистити» емпіричного суб'єкта від усього, що заважає йому стати «чистим розумом», не зважаючи на фундаментальний розрив людини і світу. Проте ще в Новий час були спроби створення науки про людину. Як вважає Ж. Дельоз, самою близькою ХХ ст. була філософія Д. Юма, в якій «... йдеться про заміщення психології душі психологією схильностей душі», – зазначає він [7, С. 7].

Д. Юм досліджує емпіричне «Я», не зводячи його до абстракції. Але, одночасно, йдеться про пізнання, яке не можна ототожнювати зі свідомістю. Душа не зводиться до розуму, який, за Юмом, є «загальною тверезою впорядкованістю афектів, заснована на розгляді або обмірковуванні чогось із деякої дистанції» [13, С. 620]. Пізнання, зазначає Д. Юм, не говорить нам про свідомість; тобто, репрезентації не виражають відносин, що існують у свідомості. Тому його «психологія схильностей» стає філософією конституційованого суб'єкта, який не є душею, та й сама душа не має потреби в суб'єктові. Таким чином, Д. Юм відмовляється від твердження про субстанціальність «Я», відносно якого в нас не може бути ніяких ідей. Він заявляє, що «кожне сприйняття, мабуть, видається субстанцією, а кожна окрема частина сприйняття – окремою субстанцією» [13, С. 290].

Г. Лейбніц стверджував, що суб'єкт багатший за об'єкт, оскільки людський розум має вроджені ідеї. Тому сенсуалізм Дж. Локка він доповнює зауваженням про те, що немає нічого в інтелекті, чого раніше не було б у почуттях, крім самого інтелекту, який з почуттів не виводиться. Визнаючи роль пізнавальних форм людського духу стосовно буття, Г. Лейбніц приходить до думки, що властивості об'єкта повинні виводитися із суб'єкта, оскільки «мислячи про себе, ми мислимо також і про буття».

Про «чистий розум» говорять І. Кант, Й.-Г. Фіхте, всі ж інші модуси людського зникли. Гегелівський суб'єкт трактується історично: істинне у філософії виражається не тільки як субстанція, але й як суб'єкт; цей суб'єкт-субстанція є дійсним буттям лише за умови, що він є процесом самоствердження, або опосередкування становлення для себе іншим.

Критикою класичного раціоналізму з нових позицій, що мали природничо-наукові підстави, стала філософія А. Шопенгауера. Його висновок про «світ як моє уявлення» означав, що про об'єктивний світ людина не може мати об'єктивного знання, а істина про об'єкт не є знанням об'єкта. Певною мірою продовжуючи ці ідеї,

Ф. Ніцше трактував світ як своєрідну сукупність квантів «волі до влади», яку ототожнив з «життям». Життя виступає феноменом пізнання, який представлений нам як даність, а тому не допускає подальшого аналізу.

Пізнання, за Ф. Ніцше, є знаряддям влади, а тому воно спрямоване на потреби збереження життя, оволодіння речами, а не на їх пізнання. Воно є здійсненням не «волі до істини», а «волі до влади». Ф. Ніцше робить висновок, що логіка й категорії розуму – це засоби перетворення світу на користь людини, а зовсім не критерії істини й реальності. Мораль, як і наука, має свою генеалогію та не є чимось даним людині ззовні. Якщо колись мораль вважалась чимось зовнішнім і пов'язувалась з поняттям Бога, то тепер «Бог помер». Місце Бога повинна зайняти людина. Ці ідеї стануть досить популярними у філософії постструктуралізму, зокрема, «археологія знання» М. Фуко та його підхід до історії виростили з «генеалогії моралі» Ф. Ніцше.

Характерним в контексті даної теми є переосмислення марксизму Л. Альтюссером. Досліджуючи проблему історії, виступаючи проти «антропологізації» марксизму екзистенціалізмом, він висловлює думку про становлення індивіда суб'єктом у знаковому полі. Він робить висновок, що «марксизм – це антиісторизм» і вважає, що саме Маркс першим висунув концепцію «смерті суб'єкта», оскільки для нього наука має справу з людьми-функціями, а не з конкретними індивідами. (Маркс відзначав, що вихідним пунктом його дослідження є «не людина, а даний суспільно - економічний період» [Т. 19, С. 386]. Історія – це «процес без суб'єкта», а тому, на думку Л. Альтюссера, основи марксизму знаходяться не у філософії свободи, а в епістемології. Ідеологія, за Л. Альтюссером, має несвідомий характер, і саме Маркс показав, що людина-суб'єкт не є «центром» історії. Суб'єкт формується в ідеологічних формаціях, з якими він себе ототожнює. Ідеї Л. Альтюссера мали значний вплив на філософію його учнів Ж. Дерріда, М. Фуко.

Спробу прориву до «самої людини», до її «життєвого світу» здійснив Е. Гуссерль, який вважав, що «інший» – первісна даність «мені» як частина самого світу, тобто «моя» свідомість апріорі інтерсуб'єктивна. Об'єктом рефлексії для феноменології стають способи формування значень і самі ці значення, як прояв спрямованості свідомості на предмети.

Феноменологічні дослідження безпосередньо пов'язані з інтересом Ж. Дерріда до філософії мови та метафізики знака. Феноменологія, уважає Ж. Дерріда, не здатна розірвати з метафізикою, оскільки вважає, що все, здатне до буття, повинне включатись в концептуальну загальність, яка й конститує логічність логосу [9, С. 151].

Ж. Дерріда піддає критиці феноменологічний принцип інтенціональності, який зберігає уявлення про «наявність», спираючись при цьому на текстовий аналіз. Деконструкції піддається і модель суб'єкта, яку Е. Гуссерль переймає у Р. Декарта. Суб'єкта Ж. Дерріда визначає негативно: це не присутність і не самоприсутність, не те, що приховується за голосом, але те, що проговорює себе у своєму мовленні.

Усі метафізичні визначення істини, стверджує Ж. Дерріда, невіддільні від логосу й ratio, а логоцентризм невіддільний від визначеності буття сущого як наявності. Наявне те, що не піддається «розрізненню», тобто залишається самототожним, незмінним. А тому категорію наявності Ж. Дерріда заміняє категорією «сліду», запозиченою в Є. Левінаса. Відмінність «сліду» від «наявності»

полягає в тому, що він вказує не тільки на зникнення «першооснови», але й на те, що «першооснова» не зникла, а завжди створюється зворотним рухом чогось непочаткового. Слід є абсолютною першоосновою змісту взагалі, а це означає, що ніякої абсолютної першооснови змісту не існує. «Слід» – це розрізнення, яке розкриває акт явища й означування, а тому жодне метафізичне поняття не може його описати [12, С. 107]

«Слід», «розрізнення» є знаряддями деконструкції та її результатами. Йдеться, як зазначає Ж.Дерріда, про деконструкцію «усталеної єдності... слова» [10, С. 137]. Але виявляється, що деконструкція можлива тоді, коли є що деконструювати, тобто «метафізична» філософія й класична теорія знака. Дерріда в пізніх роботах уже не руйнує логоцентризм, а деконструкцію визначає як «окреслення історичного поля значимості тих або інших опорних понять в історії метафізики» [1, С. 130], що дозволяє філософові уникати міфології і рухатися далі. Незадовго до смерті Дерріда назвав деконструкцію «жестом недовіри до будь-якого європоцентризму» [8, С. 139]. Деконструкція, на його думку, – суто європейський продукт, відношення Європи до самої себе як досвід «радикальної інакшості».

У своїх пізніх роботах Ж. Дерріда все-таки звертається до екзистенціальних проблем. Виявилось, що єдиною ситуацією людського існування, коли людина залишається наодинці з собою, а її суб'єктивність проявляється максимально – є смерть. Саме тут конкретний індивід виявляється незамінимим. Але навіть у пізніх роботах спрямованість людини у світ буття та її потребу у відчутті реальності Дерріда характеризував як «ностальгічну містику присутності».

Класичний суб'єкт змінюється т.зв. «номадичною сингулярністю» у Ж. Дельоза. Це – «одиночність, що кочує», яка постійно вислизає з-під контролю будь-яких дискурсів. «Кочівне» мислення протиставляється однозначно центрованим системам, воно пробігає по всій поверхні змісту й ніде не затримується.

На думку Ж. Дельоза, західну культуру, історія якої писалася з позиції «осілости», потрібно замінити культурою кочовою, у філософському плані це означає заміну «структури» – «ризомою». «Ризома» – це модель, що знаходиться в постійному процесі формування, вона – не єдине й не множинне, вона складається не з єдностей, а з вимірів, які утворюють багатомірні лінійні множини без суб'єкта й об'єкта. Таким чином, ризома є віртуальною, а не реальною, а серед віртуальних її конфігурацій жодна не може бути виділена як домінуюча.

Як зазначають дослідники, віртуальне в Ж. Дельоза не варто трактувати як можливе, протиставляючи реальному, це – не двійник чи ілюзія реального [11]. Віртуальне є процесом самоактуалізації. У неопублікованих листах до А. Бадью (весна 1993 р.) Ж. Дельоз зазначав, що, оскільки актуальне є лише станом речей і досвіду, то план іманентності може бути тільки віртуальним і припускає тільки віртуальності. Дельоз підкреслював три основні моменти віртуальності: по-перше, віртуальне, у своїй хаотичній формі, є нефілософським припущенням усякої філософської думки; по-друге, коли ми починаємо мислити філософськи, ми розміщуємо віртуальне в якості реального, оскільки ми відокремлюємо від актуального в цілому (тобто стану речей і досвіду) його віртуальну частину, так що думка завжди зайнята тільки віртуальностями; по-третє, якщо ми мислимо абстрактну можливість віртуальної (тобто реальної) частини сутностей, ми вибудовуємо якийсь

план, що впорядковує сутності в їхніх функціях; цей план, що є науковим (якщо він стосується стану речей) або феноменологічним (якщо стосується досвіду), не здатний уловити основу реальності, оскільки не робить віртуальне реальним.

Замість класичних «тотожності» і «протиріччя» Ж. Дельоз вводить «відмінність» і «повторення», проблематика яких доповнюється аналізом «складки». Складка є «відмінністю», тобто вигин, який розрізняє й сам може бути розрізнений [6, С. 40].

Для європейської філософії проблема складки не нова, зазначає Ільїн. За допомогою цього поняття М. Гайдеггер описує Dasein у «Фундаментальних проблемах феноменології», М. Мерло-Понті характеризував «Я» як складку в «Феноменології сприйняття». К. Відаль взагалі вважає «складку» символом 1980-х років, принципом культурної й політичної дезорганізації світу, де існують тільки ризоми, симуляція, видимості. А міркування про «складку» зводиться до того, що матерія рухається не по кривій, а по дотичній і утворює нескінченно пористу текстуру. Складка завжди перебуває між двома іншими складками й не співвідноситься ні з якими координатами [11, С.259].

Пошуки Ж. Дельоза пов'язані зі «скасуванням світу сутностей і світу видимостей». Його метою стає скасування платонізму як «проблеми «визначення різниці» і встановлення відмінностей між «річчю» як такою та її образами, оригіналом і копією, моделлю та симулякром» [4, С. 225]. «...Скинути платонізм – означає змусити симулякри піднятися на поверхню й утвердити свої права серед ікон і копій», – заявляє Ж. Дельоз [2, С. 71].

Платонізм визначав для філософії область репрезентації, обумовлену внутрішнім відношенням копії-зображення до моделі або основи. Якщо копії є образами, які передбачають подібність речі та ідеї, то симулякри подібності не мають і тому базуються на невідповідності й розрізненні. У «Відмінності й повторенні» Ж. Дельоз зазначає, що симулякри, повернення яких прагне уникнути платонізм, є тотожністю і подібністю, у яких сходиться «різне з різним за допомогою відмінності» [5, С. 160].

Платонізм можна перевернути, вважає Ж. Дельоз, тільки шляхом піднесення симулякра. На високій стадії деградації симулякр не є копією, а стає «притулком позитивної влади, яка заперечує оригінал і копію, модель і репрезентацію» [4, С. 235]. Симулякр знищує привілейовану точку зору на речі і будь-яку ієрархію.

На основі перегляду платонізму відбувається заміна сутностей подіями, що являють собою потоки сингулярностей – точок біфуркації, у яких відбуваються вигини, а отже, смисл уподібнюється до складки, яка детально описана у роботі про Лейбніца. Смысл має дві сторони, оскільки виступає одночасно як слово і як річ, і одночасно пов'язаний з двома серіями. Ці сторони ніколи не зливаються, оскільки цей парадоксальний елемент завжди невірноважений відносно самого себе. Разом з тим, це «плаваюче означаюче» і «потоплене означуване», надлишок і нестача визначають смисл, невіддільний від поверхні, яка й стає його власним виміром.

Підводячи підсумок зазначимо, що платонівський дуалізм «симулякр – буття» постструктуралізм замінює уявленням про необмежене розгалуження буття, в якому відсутня будь-яка репрезентація. Концепція центрованого буття замінюється

концептами «ризому», «плато» (Дельоз), «симулякра» (Бодрійяр), «епістемі» (Фуко) тощо. Як зазначають дослідники, світ постструктуралізму – це світ імітації (Дельоз, Бодрійяр), де всі «тотожності» симульовані грою «відмінностей» і «повторення». У такому світі індивідуальності позбавлені персоніфікації, особливості доіндивідуальні, а характеристики «присутності» підмінюються «складкою», «слідом», «симулякром».

Аналіз філософії Ж. Дерріда і Ж. Дельоза дозволяють сформулювати важливі принципи положення, що впливають з переосмислення класичного суб'єкта. Визначаючою, на нашу думку, є відмова від розгляду суб'єкта як елемента суб'єктно-об'єктної опозиції, що ґрунтується на принципах «наявності» і «присутності». Також варто відзначити спрямованість на децентровану і деструктуровану модель суб'єкта, його історичний характер та визначення мови як місця становлення суб'єкта. Деконструкція раціоналістичної моделі суб'єкта, констатування «смерті суб'єкта» не варто розглядати тільки як перегляд застарілої, соціально репресивної «класичної» моделі суб'єкта. Важливо звернути увагу на ідеї децентрованості, поліваріативності і полідетермінованості соціального суб'єкта в сучасному технологічному суспільстві.

Список використаної літератури

1. Автономова Н. Памяти Жака Деррида / Н. Автономова // Вопросы философии. – 2005. – № 4. – С. 130–132.
2. Азбука Жиля Делёза : Учебник для начинающих, подготовленный Клэр Парне / пер. А.В. Дьякова. – М. : Изд-во РГСУ «Союз», 2004. – 84 с.
3. Альтюссер Л. Ленин и философия / Л. Альтюссер ; пер. Н. Кулиш. – М. : «Ad Marginem», 2005. – 176 с.
4. Делез Ж. Платон и симулякр / Ж. Делез ; пер. Е. А. Наймана // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX в. / ред. Е.А. Найман, В.А. Суровцев ; ред. пер. Ж.В. Горбылева. – Томск : «Водолей», 1998. – С.225–240.
5. Делез Ж. Различие и повторение / Ж. Делез ; пер. Н. Б. Маньковской, Э. П. Юровской. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.
6. Делез Ж. Складка. Лейбниц и барокко / Ж. Делез ; пер. Б.М. Скуратова ; под ред. В.А. Подороги. – М. : Изд-во «Логос», 1997. – 264 с.
7. Делез Ж. Эмпиризм и субъективность : (Опыт о человеческой природе по Юму). Критическая философия Канта : учение о способностях. Бергсонизм. Спиноза / Ж. Делез, пер. Я. И. Свирского. – М. : «ПЕР СЭ», 2001. – 480 с.
8. Деррида Ж. «Наконец-то научиться жить» (последнее интервью) / Ж. Деррида ; пер. Н.С. Автономовой // Вопросы философии. – 2005. – № 4. – С. 133–144.
9. Деррида Ж. Форма и значение. Замечания по поводу Феноменологии языка / Ж. Деррида // Голос и феномен (и другие работы по теории знака Гуссерля) / пер. С. Г. Кашиной, Н.В. Сулова. – СПб. : «Алетейя», 1999. – 208 с.
10. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида ; пер. Н. Автономовой. – М. : «Ad Marginem», 2000. – 512 с.
11. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов / И. Ильин. – М. : «Интрада», 2001. – 364 с.

12. Философия и литература. Беседа с Жаком Деррида (Москва) февраль 1990 г.) // Жак Деррида в Москве : деконструкция путешествия / пер. М. Рыклина. – М. : РИК «Культура», 1993. – 200 с.
13. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам / Д. Юм ; пер. С.И. Царетели / Сочинения : в 2-х т. / Д. Юм ; пер. С.И. Царетели. – М., 1996. – Т. 1.

*Стаття: надійшла до редакції 21. 04. 2011
прийнята до друку 18.10.2011*

SUBJECT AND ITS FATE IN THE EUROPEAN TRADITION

Igor Usanov

*Poltava University of Economics and Trade
department of philosophy and politics
str. Kovala, 3, 36014, Poltava, Ukraine
e-mail: filosofy@uccu.org.ua*

The paradigm shift in the interpretation of human postsuchasnosti are investigated. The methodological tools of post-structuralism for reinterpretation of a classical subject and forming nomadic, polidetermination subject had demonstrated. Model decentered subject that correspond to the conditions of functioning technological society is analyzed.

Key words: subject, simulacra, poststrukturalizm, deconstruction

СУБЪЕКТ И ЕГО СУДЬБА В ЕВРОПЕЙСКОЙ ТРАДИЦИИ

Игорь Усанов

*Полтавский университет экономики и торговли
кафедра философии и политологии
ул. Ковалю, 3, 36014, Полтава, Украина,
e-mail: filosofy@uccu.org.ua*

Исследуется изменение парадигмы интерпритации человека в постсовременности. Рассмотрен методологический инструментарий постструктурализма для переосмысления классического субъекта и формирования номадического, полидетерминированного субъекта. Проанализированная модель децентрированного субъекта, который отвечает условиям функционирования технологического общества.

Ключевые слова: субъект, симулякр, постструктурализм, деконструкция.

УДК 140.8 / 000.141

РЕАЛІЗАЦІЯ ДУШЕВНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК СЕНС ЖИТТЯ У ФІЛОСОФІЇ ЙОГАНЕССА ГЕССЕНА

Лідія Сафонік

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: filos@franko.lviv.ua*

Й. Гессен підкреслює, що найістотніше питання філософії – це питання сенсу життя. Філософ наголошує на потребі людини зрозуміти своє призначення у світі. Сенси життя полягає в служінні цінностям та їх реалізації. Людина потребує духовного зусилля, отже основа вимога – дбати про «зростання душі».

Ключові слова: філософія, людина, сенси життя, душа, цінності, щастя.

Йоганнес Гессен, маловідомий у філософських колах філософ, католицький священник, який присвятив свої роздуми проблемі сенсу життя. Творчий шлях філософа припав на розквіт тоталітаризму та фашизму в Європі, і саме ця тенденція викликала велике занепокоєння Й.Гессена майбуттям людини та поступу людських цінностей. «Сенси життя» - це одна із найвідоміших його праць, які присвячена цій проблематиці.

На думку філософа найістотніше питання – це питання сенсу життя, яке є найістотнішим з-поміж усіх життєвих проблем: «Це питання таке важливе, що уникнути його просто не можливо. Ухилитися, відвернутися від нього нам не вдається. У житті кожної людини бувають години, коли воно владно проникає в її свідомість. Людина відчуває, що її торкнулася, зачепила таємниця життя». [2, с.11]

Мислитель розмірковує над тим, що людина приходить в це життя лише на коротку мить, дорога людина – це дорога до смерті. Переживання екзистенційної самотності людини у світі наближує Йоганесса Гессена до переживань Августина Блаженного, Блеза Паскаля та відчуття абсурдності буття Альберта Камю, «буттям-до-смерті» М.Гайдеггера.

Філософ розуміє, що в житті людини надзвичайно багато випробувань, які спонукають її замислитися над питанням сенсу її власного буття. Невдачі й незгоди, страждання, недуги і смерть – саме ці зовнішні чинники ведуть людину шляхом сумніву щодо сенсовості буття.

Й. Гессен закликає людину свідомо ставити питання сенсу життя, оскільки у цьому полягає сутність людини: «Ставити і послідовно намагатися знайти на нього відповідь - у цьому полягає суть людини, принаймі освіченої людини» [2, с.11]

За думкою Й.Гессена, однією з найважливіших завдань людини – це потреба в укоріненні людини у буття. Згадаємо думку, П.Гуревича, який зазначає, що людство озброєне знаннями, але «позбавлене землі під ногами».[3, с.5] Так, якщо

Гуревич веде мову насамперед про науково-технічні знання, Й.Гессен звертається до світоглядних і життєвих засад, які «... самотужки добуті, виборені і сформовані завдяки власним духовним зусиллям...», є вкоріненими в глибинах особистості. [2, с.12] Нагадаємо, що розвинута концепція укорінення людини у бутті належить Сімоні Вейль, розгорнутий виклад якої ми знаходимо у праці «Укорінення».

Зазначимо те, що Й.Гессен застерігає людину від загроз, які її чатують на неї і наголошує на потребі самостійного вдумливого мислення, яке здатне дати самостійну оцінку подій життя: «У більшості людей, зокрема й у значної частини так званих освічених людей, світоглядні й життєві засади – це, на жаль, усього лише результат виховання, традицій, звичаїв, впливу оточення». [2, с.11] Розуміння природи тоталітаризму змушує його наголосити на могутності влади преси, яка здатна формувати небезпечні ідеали та ілюзорні цінності.

Ця думка Й.Гессена наближає його до логіки мислення Фрідріха фон Хайєка. Формування тоталітарної держави та механізми її функціонування показані мислителем у праці «Шлях до рабства» (1941р.). Він показав, що велику роль у відтворенні тоталітарних порядків відіграють відповідні механізми комунікації. «Таким чином, – пише Хайєк, – факти й теорії стануть такою самою невід'ємною частиною ідеології, як і питання моралі. Й усі канали розповсюдження знань – школа й преса, радіо і кінематограф – будуть використані виключно для пропаганди таких поглядів, які незалежно від їхньої істинності будуть служити зміцненню віри у правоту влади. При цьому будь-яка інформація, здатна посіяти сумніви або породити коливання, виявиться під забороною. Єдиним критерієм припустимості тих чи тих повідомлень стане оцінка їхнього можливого впливу на лояльність громадян. Коротше кажучи, ситуація за тоталітарного режиму буде завжди такою, якою вона буває в інших країнах лише під час війни. Від людей приховуватимуть усе, що може викликати сумніви в мудрості уряду або зародити до нього недовіру... В результаті не залишиться буквально жодної галузі, де не буде здійснюватися систематичний контроль інформації, спрямований на повну уніфікацію поглядів». [11, с.134]

Незважаючи на зовнішні негаразди, на думку мислителя усі наші вчинки вказують на те, що життя не позбавлене сенсу і буття не є «духовною пустелею, суцільною великою безглуздістю ... у світі цілковитої безглуздості, ми не мали б жодного уявлення про мету та призначення й не могли б прагнути і діяти». [2, с.13] Таким чином, оскільки людина має мету та спроможна до дії це вказує на те, що життя не позбавлене здорового глузду. Думки Й.Гессена співзвучні роздумам українського філософа Ф. Прокоповича, який міркує так: «Кожна мета має значення добра: все діє з метою, і якась остання мета людських дій; це найвище добро, або найвище щастя». Людина є людиною тому, що здатна ставити мету свого життя, вона є вільною у виборі цілей, яких намагається досягнути. [8, с.513]

Аналізуючи думки Й.Гессена, приходять на думку слова сучасного мислителя Жіля Липовецького. У творі «Ера порожнечі», аналізуючи сучасний йому світ, він зауважує, що для людини сучасної доби зусилля більше не в моді, «оскільки все, що підлягає суворій дисципліні, знецінено на користь культу бажання та його негайного задоволення». Можна стверджувати, що людина сьогодні робить спробу повного виправдання діагнозу Ніцше про сучасну тенденцію плекати «слабкість волі», сприяти анархії імпульсів або тенденцій і відповідно втраті центру ваги, навколо якого обертається все. [6] Мета життя таких людей, згідно Й.Гессена «... у гонитві за

грішми, у досягненні якомога блискучішого становища, у якомога повнішому задоволенні бажань». [2, с.20] Людина, описана Липовецьким і Гессенем, збивається на манівці.

Й.Гессен як платонік зазначає, що поряд зі світлою волею у людині криється темна природна воля, яку можна назвати «волею владною або матеріальною» і саме ця нижча воля «всіляко сковує вищу». [2, с.37] Й.Гессен зосереджує нашу увагу на тому, що щастя людина зазнає тоді «... коли відчуває своє внутрішнє зростання, збагачення, коли вона чим далі вдосконалюється». [2, с.21] Правда, вартує згадати думку Ф. Прокоповича, що людина для щастя має бути «... розумом чудовою, й волею бездоганною, й здоров'ям обдарованою тілесним...» [8, с.129] Умовою суспільного щастя, згідно мислителя, є досягнення певного матеріального рівня, яке він пов'язує з сумлінною працею як обов'язком щодо родини, суспільства та себе.

Й.Гессен підкреслює: для того щоб зрозуміти своє призначення у світі людина потребує духовного зусилля з метою заглянути у свій внутрішній світ, вдатися до самоусвідомлення й духовного самоспоглядання. Філософ вважає, що прислухавшись до глибин нашого єства ми почуємо голос, який проголошує: «Стань тим, ким ти є». [2, с.13] Цей заклик співзвучний з вимогою Канта, яка полягає в тому, що людині треба знати, ким їй бути, щоб стати людиною. Й.Гессен неначе промовляє молитву і закликає людину: «Воістину: "Перед кожним стоїть образ того, чим він має стати, і поки він цим не став, цілковитого спокою йому не знати». [2, с.21]

Філософ високо цінує аристократичність думки Ф.Ніцше, а саме наголошує на словах Ніцше: «Людина – це те, що треба подолати». [7, с.11] «Земля змаліла і на ній вистрибує остання людина, роблячи все мізерним...». [7, с.16] Устами Заратустри Ніцше проголошує: «Я хочу навчити людей сенсу буття. Твій сенс - надлюдина – блискавка з темної хмари людства». [7, с.19] Як бачимо має місце «*consensus sapientium*» (лат. = згода мудрих умів).

Й.Гессен звертається за аналогією своїм думкам до Платона і заявляє: «Людина – купка пороку, на якій мерехтить промінь вічності! Людина – копія божества! Цим водночас визначено її найвище покликання: людина має плекати в собі щораз чистішу і виразнішу божественну копію, щоб стати дедалі дужче схожою на свій прообраз». [2, с.23] Якщо звернутися до Гете за підтримкою, то можна сказати його словами, що найвищий обов'язок людини – роздмухувати у своєму єстві іскру Божу.

Німецький філософ закликає замислитися нас над тим, що людина може прожити одне життя і обов'язок людини полягає в тому, щоб «здійняти все високе й величне, усе добре й божественне ...», що людина має в собі. [2, с.20] Така думка співзвучна з роздумами М.Гайдеггера про «буття-тут-і- тепер», який закликає людину цінувати хвилини свого життя і не жити минулим, яке вже пройшло і не втікати в майбутнє, з яким нас пов'язує лише надія; теперішня мить – ось в чому унікальність нашого життя.

Мислитель роздумує над тим, чи може служіння спільноті бути найвищою метою, до якої має прагнути людина. Й.Гессен, як і С.Франк дає заперечну відповідь. Людина, реалізуючи своє призначення у світі, зокрема розкриває свої соціальні задатки і сили. На думку Й.Гессена між самореалізацією і відданістю служінню спільноті, немає суперечності, але все ж-таки домінантним є самовдосконалення, оскільки «самовдосконалення ... означає пряме заперечення культу власного «я»,

егоїзму, бо зараз воно означає й реалізацією соціальної людини, спільної людини в нас». [2, с.24] Людина, яка прагне служити іншим є високоморальною та духовною, але в той же час не володіє сліпою гордістю і не ставить перед собою завдання змінити світ. С.Франк наголошує, що сенс життя людини, «знайдений через співучасть у великих спільній справі, яка повинна спасти світ, необґрунтований». [10, с. 138]

Висловимо думку, що насамперед людина має думати про своє удосконалення, потребу передати своїм дітям через виховання причетність до цінностей духовного блага, навчити, що любов і повага можуть іти маленькими, невидимими щоденними кроками. Й.Гессен відзначає: «Не кожна людина спроможна й не кожна зобов'язана присвятити себе мистецтву чи науці, реалізовувати логічні й естетичні цінності. Але кожна може і повинна реалізовувати цінності етичні, стати доброю, шляхетною людиною, високоморальною особистістю». [2, с.26] Й.Гессену близький категоричний імператив Канта, оскільки він ставить вимогу «ти повинен» вище над правом «ти можеш». Й.Гессен закликає: «Стань повноцінною людиною насамперед в етичному сенсі» [2, с.27] Філософ підтверджує влучність заповіді Канта: «Роби те, завдяки чому ти стаєш достойний бути щасливим» Згідно Канта, у світі, та й поза ним нема нічого такого, що можна було б без застереження назвати добрим, - крім лише доброї волі. [4, с.421] В основі сенсу життя, на думку Й.Гессена лежать цінності і найголовніша цінність людини, якої вона прагне, визначає особливість буттєвості людини. Можна сказати, що певні цінності людського життя є смислами, які є множинними, але потреба збагнути «якої головної цінності повинна прагнути людина, у чому її найвище призначення» визначає направленість сенсу життя людини. [2, с.17] Філософ зазначає, що людині притаманний потяг до зростання та удосконалення і в підсумку людина має прагнути здійснити ідею «людина».

Відзначимо, що у теперішній час людина не завжди має потяг до самозростання, переважно пересічна людина втратила бажання до духовного поступу. «Остання людина» проти якої так пристрасно виступав Ніцше, заслуговує на зневагу, оскільки це людина, яка втратила ідею «людина» або перебуває в процесі її втрати. Мислитель вірно наголошує на тому, що є багато людей, які не мають коріння, «... живуть поверхневим життям, позбавленим внутрішнього суті і змісту. Вони розчиняються в клопотах та насолодах буднів і зовсім не усвідомлюють власного призначення». [2, с. 20]

Й.Гессен наголошує на тому, що сенс життя полягає в служінні цінності та їх реалізації, особливо цінностей морально-доброго, «... бо тільки реалізуючи їх, людина виконує своє призначення – здійснює ідею морально повноцінної особистості. [2, с. 28] Філософ полемізує з представниками ціннісного скептицизму та релятивізму і намагається знайти внутрішні суперечності у їх судженнях, які полягають у тому, що заперечуючи існування цінностей, скептики самі стоїть на позиціях ціннісного утвердження, а отже суперечать самим собі.

Мислитель підкреслює, що цінності не просто суб'єктивна реальність, а об'єктивна, яка висуває перед нами вимогу визнати її. «Коли милуємося чудовим краєвидом, коли заглиблюємося у мистецький твір і в нашій душі відлунюють його цінності, коли захоплюємося високоморальним учинком якоїсь людини і в нас глибоко проймають її душевні цінності, то виразно відчуваємо, що сприймаємо такі

цінності не з боку своєї суб'єктивної свідомості, а з боку об'єкта, реального предмета». [2, с. 30]

Й.Гессен зосереджує нашу увагу на слушній думці, що споглядання красот гір, палахкотіння вогню, течії води, прекрасної картини, музики, вистави, краєвидів старовинного міста – все це возвеличує душу людини, викликає в її душі відчуття того, що життя – це велике благо і воно вартує того, щоб бути прожитим. Можемо зробити висновок, що прекрасне, яке «витікає» з предметів укорінює людини у бутті, виступає підставою прирощення смислів буття. На думку Й.Гессена цінності мають онтологічну природу. Вони є кінцевими пунктами духовних прагнень людини до досконалості та довершеності. Об'єктивність цінностей виразно виступає завдяки тому, що існує щось – безумовне та абсолютне, а саме Бог як вища сутність, як гарант існування цінностей у світі.

Філософ зазначає, що представники ціннісного скептицизму та релятивізму знаходять підтримку в особі Ніцше, який робить спробу здійснити «переоцінку цінностей», в натуралізмі, який шукає підтримки в психоаналізі З.Фрейда. Й.Гессен, сперечаючись з творцем психоаналізу наголошує, що дух витісняє інстинкти і вони не можуть займати панівне місце в душі людини.

Деякі ідеї Й.Гессен ріднять його з думками Г.С.Сковороди, оскільки він тлумачить людину як таку, якій властивий «двошаровий характер» і вона – це «мандрівник між двома світами»: нижньою частиною душі належить до світу природи, а верхньою – підноситься до світу духу, до царини ідей та цінностей. Мислителеві належать такі слова про людину: « Людина – це проломина в царині цінностей, брама до цінностей» і такою вона є завдяки своєму духу, глибинною сутністю якого є свобода. Мета життя людини – це реалізація ідеальних цінностей. Зазначимо, що людина, яка перебуває під тотальним впливом несвободи, в симуляризованому світі не може достотним чином реалізувати духовні цінності. Правда, філософ наголошує на волі до реалізації, на бажання і прагнення людини приносити у цей світ промінчик світла. Й.Гессен вважає, що саме буття вже є цінністю і в «... глибинному ядрі й основі його не можна вважати цілком байдужим до цінностей». [2, с.37] Філософ розтлумачує свою думку так: «... засада буття – це водночас засада цінності; основу життя світу треба мислити як дійсність цінностей», отже життя має сенс, якщо у ньому реалізуються цінності. [2, с. 37]

Й.Гессен як католицький священник підкреслює, що Бог постає гарантом реалізації цінності, а отже сенсу життя, трансцендентні сили здатні жити волю людини до реалізації духовних цінностей. Слова філософа співзвучні з думкою С.К'еркегора: «Господь турбується навіть про найменше». [5, с.35] Гессен додає, що людині притаманні релігійні задатки «в одного вони розвинені дужче, в іншого – слабкіше» і жодна людина не позбавлена їх. [2, с. 39] Можна сказати, що слідом за Р.Декартом, Г.Лейбніцом (який вважав, що деякі задатки вроджені), І.Кантом, Гессен вважає їх вродженими або апіорно даними. Усвідомлення божественного приходить до кожної людини: «У житті кожної людини трапляються хвилини, коли вона усвідомлює скінченність і зумовленість власної суті, випадковість власного буття, а відтак свою реальну прив'язаність із абсолютною суттю». [2, с.39]

Запереченням Й.Гессену може бути те, що коли людина зазнає глибокого нестерпного душевного болю і робить висновок, що вона не заслужила у Бога такої участі, може відбутися акт зневіри як вияв душевного розпаду, а отже «відпадиння»

від Бога. Відповіддю Й.Гессена на це заперечення є переконаність у тому, що душа наближається до Бога «внаслідок життєвих незгод і гіркот, страждань і ударів долі», оскільки «коли душу ятрить нестерпний біль, тоді ми усвідомлюємо глибше, ніж звичайно, свою скінченність і слабкість, свою малість і нікчемність». [2, с.42] Й.Гессен впевнений, що у своїй безпорадності ми завжди будемо шукати більшу та вищу силу від якої чекаємо допомоги і спасіння. Й.Гессен наголошує, що коли ми споглядаємо як за обрій ховається сонце, осягаючи своїм промінням світ, то відчуваємо, як «наші почуття вперед і вгору піднімаються» (Гете) і закликає «*sursum corda!*» - (лат. = піднімайте серця вгору!)

Божественні почуття можуть прийти до людини внаслідок вражень від мистецтва «на звуках музики їхня душа лине до царства трансцендентного та абсолютного), зустрічі від шляхетної людини «коли все наше єство осягають цінності її душі», божественний досвід нам передає саме «життя, з його вершинами й глибинами, мажорними й мінорними тонами. Зазначимо, що таку прекрасну теорію філософа не завжди сприймає сучасна людина, яку Ж.Бодріяр називає «порожньою оболонкою». Сучасна людина не хоче прийняти те, що «у цьому світі муки й страждання набувають високого сенсу: вони постають засобами й знаряддями на шляху до створення духовної людини, перейнятої Богом особистості». [2, с. 42]

Так, зокрема у своїй праці «Суспільство видовищ» Гі Дебор вказав на одну з визначальних характеристик нашого суспільства, яка полягає у владі видовищ, владі вистав, владі образу. В основі техніки врядування лежить модернізоване видовище. Одна з головних проблем нашого часу - це «політика-видовище», «правосуддя-видовище», «медицина-видовище» тощо.[1]

Теперішнього дня людина переживає поразку свободи і в своїй безпорадності вдається до узагальненого конформізму: гроші та влада ось кумири нашого дня. Ми спостерігаємо поразку «мудрості», неспроможної прямо дивитись на наше «буття-для-смерті». Вартує погодитися з висновком Корнелія Касторіадіса, автора праці «Бюрократичне суспільство», що західна культура, приречена на порожнечу змісту та на випробування свободою, сучасна людина не знає, чи хоче вона бути вільною, або не знає що робити з цією свободою. [9, с. 224] Як відзначає Ж.Рюс: «Цілковита втрата всякого смислу, необмежене зростання споживацького інтересу, нажахана втеча від голих знаків порожнечі. Криза культури, криза освіти, занепад суспільства, де панує нонсенс, перетворення свободи на голий знак порожнечі — як розуміти всі ці розмаїті зміни і ці кризи, ці численні розлами і розриви?». [9, с. 226]

У висновку зазначимо, що праця Й.Гессена не втратила своєї актуальності дотепер. Так, актуальною до сьогодні є вимога дбати про «зростання душі», оскільки «душа може зростати лише тоді, коли про неї дбають», тому що «по-справжньому культурна людина відчуває глибоку потребу внутрішньо зосередитися і серйозно усвідомити себе». [2, с.71]

Список використаної літератури

1. Дебор Г. Общество спектакля [Электронный ресурс] / Г. Дебор ; [пер. с фр. С.Офертаса, М.Якубович]. – М. : Логос, 1999. – 224 с. – Режим доступа : <http://www.koob.ru/debord>

2. *Гессен Й.* Сенс життя / Йоганнес Гессен ; пер. із нім. Максима Маурітсона. – Київ : Пульсари, 2009. – 134 [1] с.
3. *Гуревич П.* Философская антропология : учебное пособие / П.С. Гуревич. – М. : Издательство «Омега- Л.», 2008. – 607 с.
4. *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант. – Симферополь : «Реноме», 1998. – 528 с.
5. *Кьеркегор С.* Страх и трепет / Серен Кьеркегор. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
6. *Липовецкий Ж.* Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецкий ; пер. с франц. В. В. Кузнецова. – СПб. : Владимир Даль, 2001. – 332 с.
7. *Ницше Ф.* Так казал Заратустра. Жадання влади / Фрідріх Ніцше ; пер. з нім. А. Онішка, П. Тарашука. – К. : Видавництво «Основи», 1993. – 414 с.
8. *Прокопович Ф.* Богословское учение о состоянии неповрежденного человека или о том, каков был Адам в раю / Феофан Прокопович. – М., 1875. – 125 с.
9. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей : Панорама новітньої науки / Ж. Рюс ; пер. з фр. В. Шовкун. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
10. *Франк С.* Сенс життя / С. Франк // Проблема сенсу в житті української середньовічної філософії / І. В. Жеребило ; Національний банк України ; Львівський банківський інститут. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – С. 121–223.
11. *Хайек Ф.* Дорога к рабству / Ф. Хайек // Вопросы философии. – 1990. – №12. – С. 124–146.

Стаття: надійшла до редакції 24.05.2011

прийнята до друку 30.11.2011

REALIZATION OF SINCERE VALUES AS MEANING OF THE LIFE IN THE PHILOSOPHY OF YOHANESS GESSEN

Lydia Safonik

*Ivan Franko National University of Lviv,
Institute of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Y. Gessen emphasizes that the most essential questions of philosophy - meaning of the life. The philosopher underlines necessity of the person to understand the mission in the world. The meaning of life is to serve the values and their implementation. The person needs spiritual efforts, hence, the basic requirement - to care about «soul growth».

Keywords: philosophy, the person, meaning of the life, soul, values, happiness.

**РЕАЛИЗАЦИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ КАК СМЫСЛ
ЖИЗНИ В ФИЛОСОФИИ ЙОГАНЕССА ГЕССЕНА****Лидия Сафоник**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка
Философский факультет, кафедра философии
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: filos@franko.lviv.ua*

Й. Гессен подчеркивает, что самый существенный вопрос философии – это вопрос смысла жизни. Философ отмечает потребность человека понять свое назначение в мире. Смысл жизни заключается в служении ценностям и их реализации. Человек нуждается в духовном усилии, следовательно основное требование – заботиться о «росте души».

Ключевые слова: философия, человек, смысл жизни, душа, ценности, счастье.

УДК 316. 47: 316. 75/ .77 “20”

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК МІЖОСОБИСТІЙСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ХХІ СТОРІЧЧІ

Ольга Голубович

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: olyafilos@ukr.net*

Проаналізовано місце толерантності як особливої форми прояву міжлюдських відносин у добу глобалізації. Акцентовано на соціокультурних відмінностях представників домінуючої традиційної культури та культур національних меншин в окремих державних спільнотах, а також проблемах пошуку взаєморозуміння між ними. Розглянуто аспект комунікативного у людській природі як здатність до передачі інформації, формування та розвитку людських стосунків відповідно до викликів ХХІ ст. З'ясовано роль громадянського суспільства у формуванні поведінкових та діяльнісних особливостей суб'єктів комунікації.

Ключові слова: толерантність, мораль, комунікація, національні меншини, глобалізація, громадянське суспільство.

Початок ХХІ сторіччя являє собою суміш контраверсійних подій та моментів, що потребують наукового дослідження та розгляду. Серед найбільш відчутних можна виділити такі як зближення культур, сфери освіти багатьох країн, фінансової системи й економіки, поширення і постійна пропаганда цінностей демократичного й вільного (чи не у всіх аспектах) особистого й суспільного життя, створення можливостей для розвитку капіталізму у багатьох державах, де адаптація і засвоєння нових правил гри вимагають багато часу, багатьох людських зусиль та переоцінки минулого. Тема торкається питань, що назріли на сьогодні і вимагають свого вирішення та аналізу в контексті соціокультурного буття людини, формування нових і збереження традиційних цінностей у суспільстві. Дослідниками ціннісного аспекту в людській природі й суспільних процесах є Л. Вітгенштайн, Г. Ріккерт, Г. Зіммель, М. Уолцер та ін.

Метою статті є не лише розгляд аксіологічного у контексті історичного розвитку людства, але й акцент на толерантності як важливій цінності у глобалізованому суспільстві ХХІ ст.

Толерантність є спрямованою на пошук консенсусу між різними сторонами чи партнерами, як у міжнародному, діловому так і в особистому житті. Вона дозволяє узгодити суперечності, які часто носять історичний антагоністичний характер і торкаються релігійної чи етнічної терпимості або ж політичних домовленостей на міждержавному рівні. Чудовим прикладом, який це ілюструє є Нантський едикт (указ короля Франції Генріха IV від 13 квітня 1598 р., який дарував французьким гугенотам певні громадянські права, відкривши таким чином шлях до релігійної терпимості).

Хоча, часто проблеми порозуміння між народами так і залишаються невичерпними і невирішеними навіть з появою нових поколінь.

У контексті пошуку нових цінностей в процесі узгодження певних суспільних потреб, намірів чи особистого зацікавлення, виникла потреба у формуванні терпимої позиції кожного. Історія, в принципі, дає доволі малу кількість прикладів толерантного поведіння людей одне з одним. Більшою мірою вона насичена протистояннями мілітаризованого характеру, відкиданням, а то й знищенням іншого "Я" заради задоволення інтересів особистісних або групових, що в силу певних ідеологічних причин вимагає жертв для досягнення визначених цілей.

Так постає проблема природи егоїзму й альтруїзму, яку Г. Зіммель розглядає як дві протилежні сутності, які мають відношення до людського переконання. Саме у ньому й через нього вони проявляються у світі [6, с. 87]. І є тими факторами, що ведуть до конструктивних або деструктивних наслідків. Тому, рано чи пізно, будь-яке переконання зіштовхується з особистим вибором. Тут може йти мова про компроміс. З одного боку, вибір завжди залежить від наших власних оцінок, суджень тих подій чи явищ, учасниками яких ми стали і які, в результаті, формуються у переконання через наш пережитий досвід. З іншого, вони також є частиною того, у що ми віримо, незалежно від того, що відбувається навколо. Мабуть, саме у площині другого варіанту лежить позиція позитивної чи негативної ролі переконання у толерантній або деструктивній поведінці. Постає очевидне запитання. Чи насправді людина вчиться на протязі свого життя через набутий досвід помилок і їх виправлення долати цей дуалізм? Відповідь лежить у можливостях людського пізнання та аналізу цих знань, а також від того, наскільки ми здатні зрозуміти інших, з їхніми відмінними від наших уявлень, стилем життя, знаннями, досвідом тощо.

Сама толерантність стала продуктом взаємодії різних культур, релігій, державних та етнічних утворень. Перше помітне зіткнення двох соціокультурних просторів відбулось завдяки Александрові Македонському. Він, своїм приходом в Азію і подальшим проникненням у глибину її земель, приніс із собою грецьку мову, літературу, світогляд та традиції еллінів. Попри всю освіченість греків, їх вражали невідомі досі незвичні ландшафти та культура народів Сходу [3, с. 2]. В результаті подальшого просування вглиб Азії, відбувався синтез багатьох її культурних особливостей з еллінізмом. Досягненням завоювань і походів А. Македонського став космополітизм як світоглядна установка на визнання загальнолюдської ідентичності, яка виключає будь-яку обов'язкову територіальну, етнічно-національну, культурну приналежність. У свою чергу, це призвело до пошуку можливостей мирного співіснування. Хоча історія доводить складність подібних відносин. Навіть у теперішньому суспільстві, з його новітніми технологіями, можливістю отримати освіту й побудовою відкритого демократичного суспільства, рідко відбувається ефективне вирішення конфліктних ситуацій.

Відтоді, зближення різних світів стало лише питанням часу та досягнень поколінь. Тому, природно, що в силу швидкого прогресу й вдосконалення засобів пересування, а також міграції, туризму тощо, відбуваються процеси, які призводять до очевидних результатів. Серед них: процес комунікації і як наслідок, прогрес у науково-технічних галузях людської діяльності, передача цінностей та знань наступним поколінням з метою їх розвитку та збереження, мультикультуралізм, що являє собою синтез політичних та громадських поглядів, спрямованих на регуляцію

та забезпечення співжиття нації та етно-культурних меншин. Останній став суперечливим явищем у державній політиці окремих народів, хоча й прагне забезпечити мирне співіснування різних етнічних громад з метою збереження їхньої ідентичності з корінним або тривало проживаючим населенням на певній території. Так само, як і космополітизм, мультикультуралізм є певною спробою узгодити духовні та суспільні інтереси людей усередині певного етно-культурного середовища.

Моральний аспект толерантності виявляється культурі поведінки кожного з нас. Так, Б. Рассел розглядає людську істоту не лише як трибалістичну особу, що вийшла з лона природи. Він говорить не лише подібність, але й істотну відмінність між ними. Адже людина досі є вільною у своїй здатності досліджувати, критикувати, знати, й може використовувати свою уяву для творення [5, с. 48]. З одного боку, вона є частиною природи, а з іншого, є відокремленою від неї; не схожою на все, що в ній існує. Таким чином, Б. Рассел розглядає розуміння сенсу моралі, створеної людиною протягом історичного існування, а також її співіснування з природою. Ця думка чітко демонструє, що в світі існують дві сили: людська життєдіяльність, що перетворює світ і трансформує його, відображаючись через консьюмеризм, прагматизм, економічний зиск тощо та її духовне начало, яке прагне зберегти цілісність і духовну єдність людини. Безумовно, що науково-технічний прогрес та суспільний розвиток зумовили появу таких реалій глобалізації як злиття ринків, створення потужних економічних, політичних та комунікативних мереж, появу інтенсивних потоків мігрантів, що своєю чергою породили інвесторів, які осідали в містах – центрах народження теперішнього модерного світу. Тому, з часом виникла потреба через співпрацю та асоціацію багатьох індивідів та соціальних груп в появі якісно нових цінностей та поглядів. Люди опинилися перед новими викликами і потребами. Економічний ринок почав формувати нову реальність у добу глобалізації. Він став частиною соціокультурного життя, відкривши досі невідомі регіони та можливості світу для сучасного суспільства. Технічні можливості допомагають людям ставати ближчими одне до одного та обговорювати питання, які потребують вирішення. Спеціалісти з багатьох сфер людської діяльності мають змогу долучатися до цього процесу, що дозволяє отримати різноманітні погляди на розв'язання певних проблем.

Звичайно, часто політичне бачення змін у суспільстві та його реалії зі своїми етнічними, соціальними чи культурними особливостями дуже відрізняються. Протистояння реальності та людських уявлень про неї ведуть до постійних конфліктів. Кожен відстоює власну позицію, маючи віру у її правдивість і вважає, що вона має бути почутою. При цьому, в суспільствах із демократичною політичною системою, як і в спільнотах, для яких характерна мілітаризована чи імперська система державного устрою, існують труднощі порозуміння між національною однорідністю та етнічними меншинами. З цього приводу М. Уолцер зазначає, що: «Перехід від імперської провінції до незалежної національної держави є радикальним моментом в історії толерантності. Дуже часто меншини переслідуються, на них нападають, їх виганяють — як у випадку з індійськими торговцями і ремісниками в Уганді, які невдовзі після того, як країну залишили британці, були вигнані (і які в більшості своїй супроводжували останніх у Британію, нібито «везучи туди» імперський дім, так створювалася і створюється нова різноликість в імперському центрі). Групам такого сорту іноді таланить перетворитися на меншину, до якої терпимо ставляться, але цей шлях завжди складний, і навіть, якщо він успішно подоланий, то як наслідок можлива

цілковита втрата впевненості й статусу меншин. Це одна з найпоширеніших втрат національного визволення, хоч її можна було б уникнути, або принаймні пом'якшити, якщо нова національна держава є вільною й демократичною» [2, с. 68].

М. Уолцер говорить про національні меншини, як складову будь-якої держави. Там, де панує демократія, або, принаймні, країна прагне до втілення у реальність ідеалів громадянського суспільства, права цих етнічних груп визначаються законом. Те, що ці люди живуть на певній території, як вже зазначалося вище, з різних історико-політичних причин, є важливим для подальшої співпраці домінуючої спільноти та національних меншин. Держава надає їм соціальні та культурні права, рівні з більшістю, – отримати освіту, побудувати власне життя чи зберегти традиції своїх предків, не прагнучи нав'язати їх іншим. Тобто вона толерує своє ставлення до особливостей їхнього способу й бачення життя саме через такий інструмент політичного правління як закон. Однак часто це не спрацьовує настільки ефективно, як того очікують. Адже поряд з меншістю живе інший народ, який територіально проживає поряд на протязі певного історичного часу й творить власну історію. І тут на локальному рівні толерантність має визначатися зацікавленістю одне одним, доброзичливістю та взаємопорозумінням. Особиста поведінка обох сторін зазнає змін, оскільки існує постійна їхня репрезентативність через культуру, яка відрізняє їх і територіальний та державний спільний простір, що їх єднає. Якщо культури постійно співіснують, то рано чи пізно вони намагаються порозумітися. Ті ж, що конфліктують, мають набагато глибше коріння певного комплексу проблем, які не вирішуються багато років. Звісно, потрібен час для того, щоб народи чи меншини порозумілися. Це важливо як для внутрішньо індивідуального розвитку певної культурної одиниці зокрема та суспільства загалом.

Варто також торкнутися проблем етнічних меншин не лише з точки зору їхнього постійного історично зумовленого місця проживання, але й тих, які тільки приїжджають і прагнуть залишитися в новій державі. Проблема міграції сьогодні дуже відчутна. Як явище, вона не лише стосується питання про регуляцію туристичних потоків чи робочих подорожей, але й має відношення до суспільно-політичного визначення їх майбутнього. Новоприбулі люди часто розгублені, дезорієнтовані, не можуть знайти спільної мови із корінним населенням. Тому, вони формуються у національні меншини, члени яких турбуються одне про одного, шукають спільного вирішення певних проблем тощо. З часом населення держави, в якій сформувалася чи тільки формується певна культурна меншина намагається контактувати з нею і взаємодіяти.

Толерантність в такому випадку постає як суспільна мораль. Якщо меншини є закритими етнічними групами в середовищі традиційної культури, то хіба ж можна сприймати їх, як рівноправних громадян або співмешканців? Чи стануть вони довіряти більшості, і чи остання сприйме їх як частину суспільного середовища? Ці та багато інших питань постають, якщо враховувати інтереси обох сторін, які мають власне бачення реальності. Так, політична толерантність чи доброзичливість стає лише початком формування відносин одних та інших. Однак, у багатьох країнах це досі ніяк не регулюється. Більшість суспільств є закритими, нетерпимими, не здатними до змін, що потребує для них більшої і серйознішої адаптації до реалій відкритих суспільств, які існують. Однак з часом ставлення більшості населення до наявних національних меншин у державі, змінюється і певна етно-культурна група

має можливість повною мірою в процесі своєї інтеграції відкрити себе суспільству і надалі з ним співіснувати. Питання довіри вирішується у процесі зацікавлення, комунікації та ознайомлення з особливостями культур обох сторін.

Громадянство, що є формою демократичної правової держави стає першим екзаменом до можливого співжиття з корінними мешканцями. В. Кімлічка характеризує моменти інтеграції однієї культури в іншу шляхом пристосування одна до одної. Він також розглядає те, чи можливо повністю бути асимільованим новим культурним середовищем і певною мірою стати відчуженим по відношенню до свого. Адже нові можливості, перспективи, тривалість проживання унеможливають повернення до попереднього способу життя, а це може означати розірвання зв'язків із ним. Однак, В. Кімлічка демонструє оптимістичний погляд, вважаючи, що часто відбувається саме навпаки. Тобто іммігранти чи меншини прагнуть зберегти ще власні культурні особливості, щоб, зрештою, не втратити їх повністю, оскільки вбачають у них підтримку та запоруку надійнішого майбутнього [4, с. 84-85]. Тому, часто толерантність носить ще й особистісний характер. Тобто те, як самі новоприбулі оцінюють вже свою культуру чи політико-суспільну ситуацію через призму нового середовища, з яким вони зустрілися. Одні національні меншини інтегруються у суспільство повністю, інші тривалий час цьому опираються і намагаються жити ізольовано, ще інші перебувають у процесі комунікації та співпраці з більшістю населення країни.

Таким чином, держава, а особливо громадянське суспільство можуть допомагати у вирішенні цих питань і різних проблем, які виникають у процесі інтеграції різних культурних традицій та взаємодії людей як їхніх носіїв. Посередником може виступати толерантність та доброзичливе ставлення одне до одного. Намагання порозумітися одне з одним завдяки процесам комунікації та співпраці дозволять створити нові суспільні відносини у ХХІ ст. Культурний обмін, що відбуватиметься через толерантність та пошук взаємопорозуміння різних людей і традицій їх народів здійснюватиметься швидше й відкриє щось нове для обох сторін, хоча й вимагатиме певного часу та їхніх зусиль у співпраці.

Так чи інакше, люди змушені діяти разом, щоб досягти певних бажаних результатів. Така співпраця особливо помітна у добу глобалізації, коли індивідуальне знаходить своє вираження через економічну, політичну чи будь-яку іншу діяльність у зв'язку із колективним. Крім того, поширення інформаційних технологій, транспорт і міська інфраструктура сприяють поширенню комунікативних можливостей у всьому світі. «Невизначене розширення простору, - стверджує І. Берлін, - в якому люди можуть вільно обирати між розмаїтими ймовірними річизами дії, може просто бути несумісним з реалізацією інших вартостей. Звідси, за такого стану речей, ми змушені коригувати вимоги, йти на компроміси, встановлювати пріоритети, займатися всією тією практичною діяльністю, що її фактично завжди потребувало соціальне і навіть особисте життя» [1, с. 58]. Завжди існує відмінне бачення людьми проблем у суспільній, політичній та інших сферах людської діяльності. Тому, надзвичайно важливо знаходити баланс між різноманітним думок, поглядів та їх впровадженням у життя.

Комунікація дозволяє виражати різні думки, які потрапляють до багатьох адресатів. Вона виражає себе через діалоги, які передаються і таким чином творять нову реальність. Важливо, що людина має змогу через посередництво технічного

засобу обмінюватися інформацією, яка впливає на різноманітні соціальні, культурні чи політичні події. Так, можна дізнатися зовсім невідомі факти з соціального життя громадян багатьох держав на різних континентах світу, вести з ними постійне листування або спілкуватися через Всесвітню мережу. У добу глобалізації люди стали ближчі одне до одного. Кожен прагне бути почутим. Особливо це виявляється у поширенні різноманітних соціокультурних зв'язків. Вони настільки багатогранні, що кожен має змогу долучатися до них. Тому, порозуміння є дуже важливим. Самовираження, яке від природи притаманне кожній людині стає частиною суспільного життя.

Сьогодні люди повинні бути більш відкритими одне до одного. Через спілкування і пошук вирішення певних соціальних чи особистих проблем вони виражають своє ставлення до подій, що відбуваються у світі. Безумовно, глобалізація певним чином впливає на життя кожного. І в сучасну постмодерну добу важко виявляти довіру одне до одного. Адже, якщо раніше люди жили за певними правилами й законами, які були різними у багатьох країнах, то тепер існує можливість вибору між відкритим чи закритим суспільством та їх особливостями. І кожен має змогу переконатися, що краще для особистого чи суспільного життя через комунікацію з іноземцями, подорожі, телебачення чи Інтернет.

Люди повинні знаходити шляхи для того, щоб порозумітися. Так, міське середовище більш схоже на закриту форму людської спільноти, аніж на відкриту. Квартири чи будинки є місцем проживання різних людей, їхніх сімей, з певними цінностями та поглядами. І приватна форма власності певною мірою обмежує безпосередні контакти людей одне з одним. Ось чому їм важко знайти спільну мову або навіть дізнатися про культуру одне одного. Крім того, людство сьогодні частіше спілкується через технічні носії - мобільні телефони, радіо, телебачення, пресу чи Інтернет. Це ускладнює процес живого спілкування, адже при безпосередньому контакті людина може проявляти різні почуття, реагувати на міміку, жести, погляд і навіть на запахи співрозмовника. Таким чином людина намагається доторкнутися того «іншого Я», з яким комунікує.

Толерантність характеризують взаємодія, порозуміння та комунікація. Звичайно, що у своєму індивідуальному житті кожен відчуває власну важливість, однак, виходячи поза індивідуальні межі у глобальний простір, відбувається зіткнення різних світів, які виявляються стійкішими формами суспільного устрою, оскільки, взаємодіють історично тривало або мають певні тісні зв'язки, які й забезпечують їхню сталість. Людина відчувається розгубленою, особливо це стосується туристів або мігрантів, які вперше потрапили у нове мовне та етнокультурне середовище. Труднощі, з якими зустрічається людина лише посилюються, якщо вона відчуває власне несприйняття і нерозуміння з боку нового соціокультурного простору. Громадські організації й держава піклуються про таких осіб. Але часто вони так і залишаються лише меншиною, і їм важко стати повноправною частиною того суспільства, у якому вони вирішили жити. Що ж до туристів чи людей, які перебувають у "чужих" країнах з професійних намірів, то вони стають частиною нового середовища лише на певний визначений час. І населення, яке постійно проживає на певній території у певній країні лише комунікує з ними у короткостроковій перспективі. Толерантність тут проявляється охочіше і швидше, аніж у першому випадку.

Свобода, як засада демократичного й вільного суспільства дозволяє людям вільно почуватися у державах, де є подібні політичні реалії. І як наслідок, люди більш відкриті одне до одного. Вони намагаються порозумітися й довіряють одне одному частіше, аніж у країнах, де історія і певні конфліктні ситуації досі важко розв'язати. Традиції є надзвичайно важливими. Особливо, якщо це традиції, які формуються новою генерацією молодих людей, котрі шукають свій шлях у розбудові світу через інновації та технологічний прогрес людства. Вони пізнають культуру одне одного завдяки подорожам та робочим поїздкам, мають можливість контактувати завдяки мережі Інтернет, діляться своїми поглядами та власним баченням певних проблем. Культури стають ближчими саме завдяки таким інтенсивним комунікативним процесам. Вони відкриваються зсередини і ніщо їх не здатне обмежити.

Отже, попри всі зміни, які відбуваються у світі, толерантність стає частиною людського співжиття і порозуміння. Вона має змогу проявлятися не лише на рівні певних етнокультурних одиниць, як наприклад, через меншини, але й в особистісному плані. Формуючись, певна спільнота може ставати більш відкритою і дозволяти іншим контактувати з нею, дізнаватися про неї і з нею взаємодіяти. Таким чином, ціннісний аспект постійно трансформується у вияв нової поведінки та поглядів на вже існуючий світ та той, який наступить у недалекому майбутньому.

Список використаної літератури

1. Берлін І. Чотири есе про свободу / І. Берлін. – К. : Основи, 1994. – 272с.
2. Уолцер М. Про толерантність / М. Уолцер. – Харків : Видавнича група «РА-Каравела», 2003. – 148с.
3. Grote G. History of Greece / G. Grote. – New York : HARPER & BROTHERS, PUBLISHERS. Vol. XII, 1857. – 596р.
4. Kymlicka W. Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights / W. Kymlicka. – Oxford : CLARENDON PRESS-OXFORD, 1995. – 281р.
5. Russel B. Man`s Worship / B. Russel // Mysticism and Logic and other essays. – London : George Allen & Unwin LTD, 1917. – P. 1–33.
6. Simmel G. Einleitung in die Moralwissenschaft. Eine Kritik der Etnischen Grundbegriffe / G. Simmel. – Stuttgart und Berlin : J. G. COTTA`SCHE BUCHHANDLUNG NACHFOLGE, 1904. – 488р.

Стаття: надійшла до редакції 30.05.2011
прийнята до друку 02.12.2011

TOLERATION AS A FACTOR OF THE INTERPERSONAL INTERACTION IN THE XXI CENTURY**Olga Holubovych**

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: olyafilos@ukr.net*

Analyzed the place of the toleration as a specific form of interpersonal relations which display in the age of globalization. It is accentuated on the sociocultural differences of the representatives of predominate traditional culture and the culture of national minorities and also on the problems of the searches of the mutual understanding between both of them. Considered the aspect of the communicative in human nature as the possibility to transfer the information to form and develop human relations in accordance to the challenges of the XXI century. Elucidated on the role of the civil society in order to form behavioral and active peculiarities of individuals of the communion.

Key words: Toleration, moral, communication, the national minorities, interaction, globalization, civil society.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФАКТОР МЕЖДУЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ В XXI ВЕКЕ**Ольга Голубович**

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: olyafilos@ukr.net*

Проанализировано место толерантности как одной из форм междучеловеческих отношений в эпоху глобализации. Акцентировано на социокультурных различиях представителей доминирующей традиционной культуры и культуры меньшинств в отдельных обществах страны, а также проблемах поиска взаимопонимания между ними. Рассмотрено коммуникативный аспект в человеческой природе как возможность передачи информации, формирования та развития человеческих отношений в соответствии с вызовами XXI в. Выяснено роль гражданского общества относительно формирования поведенческих и деятельных особенностей субъектов коммуникации.

Ключевые слова: Толерантность, мораль, коммуникация, национальные меньшинства, взаимодействие, глобализация, гражданское общество.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

УДК 321.02

ЗАКОНИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Анна Світа

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: dfiles@franko.lviv.ua*

У статті розкрито суть і специфіку законів політики і законів, на основі яких вибудовуються, функціонують ті чи інші державні структури. Доведено, що їх знання і використання у політичному житті уможливорює оптимізацію керівництва різноманітними політичними процесами. Наголошується, що будь-який закон, зокрема природний, рідко буває цілком вичерпним та однозначним, він завжди приблизний, включає велику кількість різних внутрішньо та зовнішньо суперечливих тенденцій. Це надто стосується законів політології, оскільки на їх дію справляє вплив велика кількість різноманітних, зокрема випадкових, факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Ключові слова: політика, мета і засоби в політиці, тенденція, закономірність, закон, закони політики, закони структури, закони функціонування, закони розвитку, «індивідуальні» закони.

Важливою методологічною засадою політичної науки є питання про закони політичної науки. Однак ця проблема майже не розроблена і практично не висвітлена в підручниках. Як відомо, будь-яка система знань стає наукою лише тоді, коли вона починає осмислювати закони, тенденції тієї галузі природи чи суспільства, які є предметом її вивчення. Відтак завдання політології полягає у розкритті законів політики, внутрішньої логіки її розвитку, розкриття зв'язків з іншими сферами людського буття – економічною, соціальною, духовною.

У політичному процесі постійно поєднуються випадкове і необхідне (закономірне). Інтелектуально-пошукова сутність політичного знання полягає у виявленні закономірного. Правильною буде така схема його прояву: тенденція, закономірність – закон. Тенденція визначає основний напрям, спрямованість розвитку явища чи процесу; в закономірності відображається регулярність прояву істотного в цьому процесі. Закон відображає відносини між політичними сутностями та міру сталості й повторюваності явища. У ньому виражається істотний, усталений, необхідний тип зв'язку між політичними явищами у формі події, події-діяльності чи в інституційній формі.

Отже, закон – це категорія, що дає змогу фіксувати єдність таких суперечних сторін буття, як повторюваність, стійкість, регулярність, істотність, упорядкованість,

загальність. Категорія закону формувалась у контексті уявлень про організуючі функції людини, держави, юридичних норм.

Люди самі не створюють законів соціально-політичного розвитку, а лише обмежують або ж розширюють сферу їх дії відповідно до своїх потреб та інтересів, оскільки закони існують об'єктивно, незалежно від свідомості людей як відтворення необхідних, істотних, внутрішніх відносин між властивостями речей або різних тенденцій розвитку. Відтак закон - це відображення встановленого порядку й динаміки речей, який протистоїть хаосу [6, с.220].

Закони політології виражають суть політичних явищ та суттєвий, необхідний, об'єктивний і регулярний зв'язок між ними. У літературі розрізняють закони політики і закони, на основі яких вибудовуються, функціонують ті чи інші державні структури. Політика, враховуючи випадковість і непередбачуваність, має завданням спрямовувати перебіг подій у бік раціональності, забезпечивши дію суб'єкта відповідно до об'єктивних законів і наявних умов. Пізнання законів є основним завданням політичної науки, основою перетворення людиною природи і суспільства.

Існують певні труднощі в усвідомленні законів політичної науки, про що писав ще Ш.-Л. Монтеск'є у праці «Про дух законів», зазначаючи, що розумні істоти не володіють такою постійністю, як фізичний світ із властивими йому незмінними законами. Причиною цього є обмеженість здібностей людей і пов'язана з нею здатність помилятися, а також притаманне природі розумних істот намагання діяти за власними спонуканнями. І все ж «у кожній відмінності є одноманітність, а в кожній зміні - постійність» [3, с.164].

Особливістю законів політики є те, що вони відносяться до об'єктивної реальності та впливають із неї, однак як такі представляють закони суб'єктивної діяльності людей щодо перетворення цієї реальності. Закони політики – це в підсумку закони природної реальності і раціональності, сконцентровані у природі людини і перетворені її свідомою діяльністю з урахуванням конкретних обставин. В основі законів політики лежить природа самої людини і властиві їй закони, оскільки закони політики є своєрідним продовженням, конкретизацією і розвитком законів цієї природи у суб'єктивній діяльності людей. Вони спрямовані на оптимальну самореалізацію людини, суспільства загалом у даному конкретному середовищі.

Відтак постає питання про основний закон політики і політичної діяльності, яким вимогам він повинен відповідати. Більшість учених схильні вважати, що суть основного закону політики полягає у забезпеченні оптимального функціонування і розвитку суспільства, певної соціальної групи, індивіда відповідно до їхніх корінних внутрішніх тенденцій в умовах випадковості і непередбачуваності через свідомий вплив на об'єктивні процеси. Тут формулюється мета політики і політичної діяльності, а також засоби досягнення цієї мети.

Проте політика і політична діяльність, крім основного, включає ще й інші закони, що з нього випливають. Тому першою важливою умовою реалізації основного закону політики і політичної діяльності є врахування і знання об'єктивної закономірності. Як казали древні, «попереджений, отже, озброєний». Звідси випливає необхідність знання і обґрунтування не лише мети, а й визначення засобів її досягнення, мобілізація людських і матеріальних ресурсів на реалізацію поставленої мети. Тому важливим законом політики виступає знання, врахування і опора на всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних процесів суспільного розвитку та їх

використання в практичній діяльності. Лише за такої умови можна припуститися менше помилок у політиці. І це природно, оскільки будь-яка випадковість діє у межах закономірності, а політика в цьому сенсі – мистецтво досягнення можливого за даних умов через послаблення випадковості і забезпечення утвердження закономірності.

Урахування і знання об'єктивних тенденцій розвитку необхідні для того, щоб оцінити власні сили і можливості, а також стан і можливості навколишнього середовища, відділити закономірне від стихійного, потрібне від випадкового. Історичний досвід засвідчує, що успішною була та політика, яка відповідала об'єктивним історичним тенденціям суспільного розвитку. І навпаки, поразкою завершувалась політична діяльність, яка суперечила розвиткові об'єктивних процесів. Життя помстилося політичним лідерам СРСР за ігнорування об'єктивних законів і тенденцій.

Водночас політика може бути правильною лише за умови врахування не лише загального, а й особливого, тобто певної конкретної ситуації. Оскільки політика і політична діяльність спрямовані на оптимальну самореалізацію явища чи процесу, важливим законом політики і політичної діяльності стає врахування, використання і мобілізація власних ресурсів з метою забезпечення загального успіху. Оскільки будь-які явища чи процеси відбуваються залежно від наявних умов, важливим законом політики є оптимальне використання усього позитивного, що є в цих умовах, зокрема суперечностей, з метою обмеження їх негативних проявів. Проте суб'єкти політичної діяльності повинні не лише виходити з об'єктивних законів і враховувати їх у своїй діяльності, а й активно впливати на хід подій в своїх інтересах. Відтак важливим законом політики є свідомий вплив на об'єктивні процеси через уміле їх використання і маніпулювання ними. Це вимагає глибокого знання як розвитку внутрішніх процесів та їх тенденцій, так і зовнішніх умов, уміння відокремити істотне від неістотного, адже політика – це стратегія виживання, функціонування і розвитку певних соціальних суб'єктів. Вона повинна сприяти забезпеченню максимальних результатів при мінімальних затратах.

Важливим законом політики є врахування не лише сучасної ситуації, а й уміння передбачити можливі наслідки в майбутньому, оскільки врахування лише інтересів сьогодення і невміння передбачати можливі результати негативно впливає на наслідки такої політики та політичної діяльності. Закон політики і політичних дій – дивитися не назад, а вперед. Політика тоді правильна, коли суб'єкт політичної діяльності вибрав правильний стратегічний курс, отже необхідно йти до кінця, попри тимчасові труднощі і перешкоди, не боячись ризику в політиці. Ризик виправданий, якщо він провадить до успіху.

Коли вибрано правильний напрям дій, доцільно керуватися такими законами, як закон врахування і оцінки власних сил і можливостей, а також сил, які можуть протистояти досягненню мети. Як засвідчує досвід, задля досягнення поставленої мети не можна допускати як уповільнення, так і авантюризму. В одному випадку треба діяти рішуче, послідовно, а в іншому чекати, поки «плід сам дозріє».

Важливим законом політики є можливість жертвувати меншим заради більшого, основного, і, водночас, в разі необхідності, обмежити розв'язання наступних завдань заради конкретного, головного.

Важливий закон політики і політичної діяльності - не зашкодь тій соціальній цілісності, до якої належить даний суб'єкт. Це зумовлює необхідність здійснення

політики і політичних дій у межах загальнолюдських цінностей, моральних норм і правил. Інакше кажучи, у процесі політичної діяльності, досягаючи власних цілей, необхідно інтереси цілого ставити понад інтереси його частини. У співвідношенні політики і моралі остання ставиться вище політики. Однак це лише в підсумку. Політика внаслідок своєї відносної самостійності може ігнорувати закони моралі, підпорядковувати їх собі. Проте цей процес має певні межі. Порушення принципів моралі може бути виправдане, якщо продиктоване необхідністю. Причому досягнений результат повинен перевищувати витрати, адже коли політичний результат переходить за межі моралі, досягається зневаженням принципів моральності, то може наступити її «моральна відплата». Звідси впливає закон єдності мети і засобів у політиці.

Отже, політична наука розкриває закони, якими повинні керуватися політики у процесі політичної діяльності.

У політології типізовані три види таких законів – закони структури, функціонування і розвитку. Закони структури розкривають спосіб і форми організації політичних систем (політичних інститутів) та їх внутрішню взаємообумовленість. Якщо той чи інший тип зв'язку, властивий елементам політичної системи, є істотним, необхідним для неї, якщо зв'язок між елементами стійкий і регулярний, то цей вид зв'язку в комплексі набуває характеристики закону. Так, у законі поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову виражено і чітко окреслено зв'язок між інститутами трьох гілок влади і розмежування компетенції кожної, що надає новій якості їх взаємодії. Закон поділу влади за наявності зрілих демократичних політичних інститутів забезпечує цілісність громадянського суспільства, попереджає загальнонаціональний конфлікт. Згідно з теорією поділу влади Ш.-Л. Монтеск'є, будь-який варіант поєднання в руках одного органу чи особи трьох гілок влади неминує призводити до ігнорування загальних інтересів владою, до зловживання і є несумісним із політичною свободою особистості. Відповідно до Конституції України, кожна гілка влади функціонує в межах політико-правової компетенції певної системи «стримувань і противаг» [2, с.6]. Отже, закон поділу влади можна сформулювати таким чином: влада поділена на законодавчу, виконавчу і судову складові, за наявності зрілих і дійових демократичних інститутів спроможна забезпечити цілісність функціонування громадянського суспільства, його стабільність.

Закони функціонування розкривають політичні явища як процеси у їх просторово-часовій якості і визначають політичний рух (зміну) в межах старого рівня організації чи стану окремих інститутів суспільства. Так, закон розвитку масових настроїв є класичним законом функціонування політичної системи без набуття нею нової якості. В ньому виявляється зв'язок між суб'єктивними домаганнями і потребами громадян та обмеженими можливостями їх задоволення. Цей закон фіксує деформовані стосунки соціального середовища з політичною системою: вимоги середовища перевищують можливості малоефективної політичної системи, послаблюються і розриваються соціальні зв'язки, відбувається різке акумулювання невдоволення. Відбувається «охлократизація» суспільства, яке має потребу в лідері популістсько-демагогічного типу. Політична активність натовпу (у його соціальній, а не фізичній якості) ніколи не приводила до організації ефективної демократичної системи влади. Отже, закони функціонування розкривають суттєві і необхідні зв'язки між усіма структурними компонентами політичної сфери: політичними інтересами і

політичною діяльністю; політичною діяльністю та політичними відносинами; політичною свідомістю, політичною культурою й політичними інститутами.

Закони розвитку виступають як закони якісних перетворень на основі зіткнення протилежних сил і тенденцій у межах певної сутності. Вони виявляються через багатоманітність форм взаємодії соціальних суб'єктів політичного життя (політична боротьба, співробітництво, нейтралізація, злагода, консенсус). При цьому політична боротьба виступає як засіб, а стабільність, життєздатність системи політичних відносин, збалансованість політичних інтересів – як мета. Дія законів розвитку провадить до радикальних змін усіх політичних структур підвищення політичної культури суспільства і до виникнення якісно нової системи політичних відносин. Приміром, закон зміни політичних режимів. Якщо суспільство в політичному сенсі не розвивається, то це призводить до політичної стагнації – застою, відсутності змін, закріплення організаційних форм, чиновницький апарат почуває себе привілейно і всюдозовлено, він не підконтрольний суспільству. Суспільство перетворюється на конгломерат відособлених індивідів. Політична система не обслуговує суспільство, а працює на самозбереження, самовідтворюється поза зворотним зв'язком із суспільством. Як зазначає П.Сорокін, це закон перетворення політичної системи на метасистему, систему, яка працює «на себе» авторитарного чи тоталітарного типу.

Російський учений Г. Тавадов до системи законів (закономірностей) політології як науки та навчальної дисципліни відносить: а) закономірності виникнення та розвитку політичних інтересів, їх взаємодію та взаємообумовленість з економічними та іншими сферами життєдіяльності суспільства; б) закономірності становлення, функціонування та розвитку політичної влади; в) закономірності виникнення, функціонування та розвитку політичних процесів, явищ, подій; г) закономірності взаємовідносин особи та влади [5, с.9].

Розкриваючи закони політичної науки, в літературі звернено увагу до так званих індивідуальних законів політики, які впливають із концепцій політики відомих теоретиків. Якщо систематизувати вчення про політику, то ряд їх суджень набуває форми цілком конкретних законів політики. Так, у політичному вченні Аристотеля соціально-громадянським гарантом міцності політиці є: поміркованість у звичаях домінує; середній достаток у майні; середній елемент (у сучасному розумінні – середній клас) – при владі. Правовий менталітет середнього класу робить абсолютно необхідною правову стабільність у державі, яка захищає підприємливість, власність, свободу. Якщо узагальнити ці ідеї, то вони набувають властивості закону: організація влади в державі зумовлена наявністю в суспільстві численного середнього класу, який урівноважує суспільство, є поміркованим і законослухняним, сприяє стабільному розвитку суспільства і держави.

Якщо систематизувати судження Н. Макіавеллі, то тут впливає висновок у формі конкретних законів. Прагнення досягти влади приховує потенційну небезпеку для соціального порядку, гарантом якого може бути лише той, хто цю владу вже має. Воля до влади не залежить від особистих чеснот або ж недоліків, вона діє в людях як об'єктивний закон, який не залежить від їхньої свідомості. При цьому успіх у досягненні влади залежить не так від орієнтації на владу, скільки від наявних засобів-грошей, зв'язків, підтримки тощо. Маючи багато, багаті фактично зловживають тим,

чим уже володіють, тому «багате» честолюбство небезпечніше від «бідного» [7, с.104].

Англійський дослідник С. Паркінсон сформулював закони бюрократизації суспільства, зокрема закон «зростаючої піраміди»: чиновник збільшує кількість підлеглих, а не суперників. Чиновники працюють один на одного, тому середній приріст штатів у бюрократичній організації становить 5,75% за рік. Якщо стисло розкрити ці тези, то постане цілком реальна картина. Чиновник на певному етапі свого життя скаржитися на перенавантаження, і, як правило, просить собі на допомогу двох підлеглих. Причому обов'язково двох, щоб кожний притримував іншого, боячись, як би той його не перевершив. Із плином часу виникне необхідність розвантажити і цих підлеглих, призначивши кожному в помічники ще по два виконавці. Відтак перший чиновник матиме певну адміністративну вагу, а його підлеглі будуть «трудитися в поті чола», незалежно від того, збільшилась кількість справ чи ні. При виконанні штатом співробітників, що розрісся в геометричній прогресії, по суті, того ж обсягу робіт, що раніше виконував перший чиновник, увесь штат виявляється завантаженим повністю, а чиновник - вершина піраміди зайнятий більше, аніж раніше.

Не менш цікавий закон «хвороби Паркінсона», яка може уразити практично будь-яку установу і звести нанівець усяку працездатність. Ця хвороба перебігає стадіями. Перша ознака захворювання виявляється в тому, що серед співробітників установи з'являється людина, яка поєднує певну непридатність до своєї справи із заздрістю до чужих успіхів. Небезпека зростає, коли ця людина, не справляючись із своєю роботою, втручається в чужу і намагається увійти до керівництва. Коли йому це якоюсь мірою вдається, настає друга стадія захворювання. Він починає виживати тих, хто здібніший за нього, і не дає просуватися тим, хто може замінити його в майбутньому. Врешті-решт штати заповнюються людьми, які безглуздіші за керівника. Якщо він другого сорту, вони будуть третього, а їхні підлеглі четвертого. Аби жити спокійним життям в цій установі, всі приймають ці правила гри і намагаються виглядати гірше, аніж вони є. Коматозного стану установа досягає на третій стадії, коли в ній знизу до верху не зустрінеш і крихти розуму. З цього стану виходу практично вже немає, і установа приречена на загибель або неплідне існування [4, с.8-10].

Своєрідне зовнішнє оформлення має «Залізний закон олігархічних тенденцій» Р. Міхельса. Закон фіксує зв'язок між процесом організації і наслідками цієї організації у формі олігархізації її структури та діяльності. Вона виявляється як деструктивна якість і результат у глобальному організаційному процесі, а також в макро- і мікромасштабах, структурного впорядкування соціальних відносин. Розвиток цивілізації передбачає формування великих організацій (інститутів) для регулювання взаємодії між людьми; всі суб'єкти не можуть здійснювати керівництво створеними ними структурами; ефективність діяльності цих структур потребує раціоналізації їх функціонування. Це зумовлює виділення керівного ядра і апарату, які внаслідок свого рольового статусу поступово віддаляються від рядових членів організації; «рядова маса», що становить кістяк зростаючих організацій, здебільшого є пасивною і некомпетентною. А це призводить до неминучого результату – фактичного правління олігархічних елітарних груп.

Для тих, хто бажає оволодіти наукою управління людьми, безпомилково використати їх слабкі сторони задля досягнення власної могутності англійський учений Роберт Грін у праці «48 законів влади» сформулював закони влади. Серед них: намагайся, щоб ті, хто на вершині влади, комфортно себе почували; у намаганні догодити їм чи справити враження не заходь далеко, демонструючи свої таланти, бо ризикуєш досягти протилежного – вселити в них страх і невпевненість (закон 1); не довіряй друзям безмежно, навчись використовувати ворога (закон 2); завжди говори менше, ніж видається необхідним. Чим більше ви говорите, тим вища ймовірність, що скажете нісенітницю (закон 4); дуже багато залежить від репутації – бережи її ціною життя (закон 5); досягай перемоги діями, а не доказами (закон 9); не заходь далі поставленої мети. Перемагаючи, знай, коли зупинитись (закон 47) та ін. [1, с.7-10].

Отже, політичній сфері, як і будь-якій іншій сфері суспільного життя, притаманні певні закономірності. Вони відображають і характеризують властиві політичній сфері загальні, істотні і необхідні форми зв'язків, які реалізуються у функціонуванні і розвитку даної сфери. Політичні закономірності в міру їх усвідомлення людьми фіксують у вигляді певних теоретичних принципів і норм політичної діяльності, політичної поведінки. Завдання політичної науки полягає в тому, аби виявити основні закономірності і тенденції розвитку політики і таким чином пізнати суть політики, пояснити її. На основі знання законів політики політологія виробляє раціональні принципи і норми політичної діяльності.

Список використаної літератури

1. Грін Р. 48 законів влади / Р. Грін ; пер. с англ. Е. Мигуновой. – М. : РИПОЛ Классик, 2002. – 768 с.
2. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222 – IV від 8.12.2004 р. / Верховна Рада України. – Харків : «Фоліо», 2005. – 38 с.
3. Монтеск'є Ш. О дусе законів / Ш. Монтеск'є // Избр. произв. / Ш. Монтеск'є. – М. : Госполитиздат, 1955. – 454 с.
4. Паркинсон С. Законы Паркинсона / С. Паркинсон ; пер. с англ. С. Степанова. – М. : ФАИР-Пресс, 2001. – 320 с.
5. Тавадов Г. Политология / Г. Тавадов. – М. : Гранд, 2000. – 383 с.
6. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук – К. : Абрис, 2002. – 737 с.
7. Щокін Г. Закони соціального розвитку і управління / Г. Щокін. – К. : МАУП, 2006. – 192 с.

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009

THE LAWS OF POLITICAL SCIENCE

Anna Svita

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dfiles@franko.lviv.ua*

The article disclosed the specifics of the laws of politics and laws which determine operation of the governmental agencies. It was proved that the knowledge and use of their nature in the political life enabled the optimization of guidance in different political processes. The article stressed that any law, including natural, rarely was quite exhaustive and unambiguous as it was including comprising of various internally and externally contradictory trends. This statement applied the laws of political science because their action made a large variety of effects, including random factors that had both objective and subjective natures.

Key words: the politics, the purpose and means in politics, a trend, a law, laws of politics, laws of structures, laws of the functioning, the laws of development, "individual" laws.

ЗАКОНЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Анна Свита

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: dfiles@franko.lviv.ua*

В статье раскрыта суть и специфика законов политики и законов, на основе которых выстраиваются, функционируют те или иные государственные структуры. Доказано, что их знание и использование в политической жизни делает возможным оптимизацию руководства различными политическими процессами. Отмечается, что любой закон, в частности природный, редко бывает вполне исчерпывающим и однозначным, он всегда приближен, включает большое количество различных, внутренне и внешне противоречивых, тенденций. Это особенно касается законов политологии, поскольку на их действие оказывает влияние большое количество разнообразных, в том числе случайных, факторов как объективного, так и субъективного характера.

Ключевые слова: политика, цель и средства в политике, тенденция, закономерность, закон, законы политики, законы структуры, законы функционирования, законы развития, «индивидуальные» законы.

УДК 159.922.1

ПЕРСПЕКТИВИ ДІАЛОГУ ЦІННІСНИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНІ ЯК ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТІ ПОЛІТИКИ

Олександра Сорокопуд

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: Olexandra@gmail.com*

У статті досліджено сутність ціннісних парадигм в українському політичному контексті крізь призму постмодерністської інтерпретації мовних ігор. Запропоновано здійснювати оцінку систем політики із фокусом на природі діалогічних відносин. Розглянуто перспективи політичних діалогів на кордонах метанаративів в умовах деструкції системності політики в Україні.

Ключові слова: діалог, мовні ігри, метанаратив, система політики, політичні цінності

Враховуючи сучасний стан політичної системи в Україні, яку характеризують криза системних зв'язків, високий рівень корупції в державних органах, сегментність громадянського суспільства, відсутність циркуляції правлячих еліт та низка інших деструктивних факторів, особливої актуальності набуває проблематика ціннісних основ суспільства та їх потенційних можливостей щодо трансформації процесів конструювання політики. Жан Франсуа Ліотар у працях «Відхилення виходячи із Маркса та Фрейда» (1968), «Постмодерні умови: звіт про знання» (1979), «Суперечка» (1983), «Склеп інтелігенції» (1984), «Поза гуманністю: рефлексії часу» (1991) фіксує аспекти зіткнення та умови формування діалогу ціннісних парадигм, які він називає метанаративами.

Лейтмотивом «Постмодерних умов: звіту про знання» є сучасна ситуація, за якої метанаративи перестають бути способом легітимації знання. Метанаративи – це «великі оповідання», що претендують на універсальність, домінування в культурі та «легітимацію» політичних, наукових, філософських та інших систем у соціумі. Вони пов'язані з потужною гегеліанською філософською традицією, однак не однозначно, а як поле для широкої філософської дискусії, до якої долучаються на різних етапах та у різних форматах проблематика «долі» М. Гайдегера, «археологія» знання М. Фуко, синхронна дисконтинуальність когнітивної, моральної та естетичної раціональностей І. Канта, парадокс С. К'єркегора, перспективізм Ніцше. Філософський діалог щодо легітимності цілісності тривав задовго до його озвучення в постмодернізмі, що відтворює позиція У. Еко, який стверджував, що у кожній епохи був свій постмодернізм. Однак, у Ліотара розлучення із цілісністю має принциповий характер, через який його часто пов'язують із постмарксизмом. Момент сумніву у цілісності, яку сприймають як велику втрату – це, поза сумнівом, момент модерний. Постмодерн

ґрунтується на множинності як необхідній умові і партикуляризм цілісності або плюралізм цілісностей фіксує як факт.

У праці «Суперечка» мовні ігри виступають не тільки методом постмодерних досліджень, як у попередньому творі, але й набувають політичного значення. Ліотар стверджує, що гетерогенність мовних ігор призводить до суперечностей, конфліктів, принципових неузгодженостей. Агностика мовних ігор спричиняє постійний дисбаланс та боротьбу між ними. Даний стан напруженості та змагання не монополізований системами знання, адже «соціальні зв'язки утворюються із ігрових мовних ланцюгів. Суспільство є сукупністю різних мовних практик. З цього безпосередньо видно суспільну вибуховість обраних мовних і філософських схем» [2, с. 198-199]. Змістове наповнення та структура політики зазнають радикальної зміни – лінійний скерованості до консенсусу (як у варіанті «гегемонії» Грамші чи «відкритості» Габермаса) протиставляється мережевість мовних ігор із поляризацією у принципову розбіжність, яку Ліотар називає паралогією. Принцип паралогії має на меті віддзеркалити складність сучасності та дати не ідеологічну, а дійсну назву реальності та перспективам політики.

У ширшому розумінні ми повертаємось до просторово-часового континууму та трансформації його етнокультурної одиницності у багатомірну реальність постіндустріального суспільства, яку фіксує твір «Поза гуманністю: рефлексії часу». Людство вдосконалює механізми запам'ятовування себе, і логіка даного процесу інкорпорована у політиці. Новітня культура лише по-новому її структурує, і така структура в найзагальніших рисах віддзеркалює трансгресію та плюральність, набуваючи вигляду «Електронної та інформаційної мережі, поширеної по всій планеті, що дає підґрунтя для зростання глобальної здатності запам'ятовування яка може здійснюватись у космічних вимірах, без тих меж, які притаманні традиційним культурам» [11, с. 64]. Передбачається, що системи політики мають засвоїти нову якість, щоб вмістити дискретність мережі та її дивергентні форми, не тоталізуючи смислових значень.

Системність політики закріплюється у ціннісних значеннях через локалізацію консенсусу у ціннісній парадигмі, адже «даний напрямок відповідає еволюції соціальних взаємодій, де тимчасовий контракт насправді витісняє постійні установки у професійних, афективних, сексуальних, культурних, сімейних, міжнародних галузях... У кожному випадку мова йде не про те, аби запропонувати «чисту» альтернативу системі, але ми... знаємо, що вона буде на неї подібною» [7, с. 158], а також перспективізм справедливості та невідомого. Ліотар критикує демократію за той метанаратив, який вона в собі інкорпорує. Прив'язка до метанаративу означає поглинання багатоманітності дискурсів, «вписуванням» їх у структури ієрархічних зв'язків. Ідея справедливості означає неминучість конфлікту, отже політична форма має вміти із ним поводитись. Демократична перспектива полягає у залученні у конфлікт та інтенсифікацію обговорення для вияву розбіжностей. Політика обговорення має включати кілька видів дискурсу, сприяючи відчуттю відмінностей, їх артикуляції, їх можливості.

В цьому полягає відмінність постмодерного трактування політики від марксистського: політика є завжди актуальною та задіяною в просторі соціуму, адже його гетерогенність природна та нездоланна. Мета політики *бути* в даній гетерогенності, пізнавати її, розв'язувати та занурюватись знову у неминучу

суперечність. Реальність такої політики може зникнути тільки в умовах розгортання метанаративу, в якому політика темпоральна, регламентована та вичерпна. Революція змінює оповідку метанаративу та його героїв, але не межі: «сьогодні ми знаємо, що Жовтнева революція була успішною тільки в розумінні Марксизму, і що кожна революція робить (в цьому і є успішною), то це відкриття того самого циклу заново» [11, с. 28]. Контекстні діагнози можуть змінюватись, однак одна і та ж сама загроза тотальності відновлюється в новому порядку.

Мета даного дослідження полягає у визначенні перспектив діалогу тих ціннісних парадигм, які артикульовано у дискурсі на системному рівні української політики. Відповідно до поставленої мети із застосуванням постмодерністської «методології», зокрема, мовних ігор Ліотара, передбачається виявити та проаналізувати ці ціннісні парадигми, визначити їхню діалогічну складову.

Кордони існують не тільки між державами. Вони здавна розмежовували етноси, згодом нації, виявляли себе поміж різних цивілізацій, слугували розвитку світових та локальних релігій, складали суть ринкової та планової економічних систем, проникали поміж чоловіків та жінок. На прикордонні у всі часи точились війни. І велися переговори. З досвіду останніх кристалізувалась ідея великого об'єднання через пошуки компромісів – Організація Об'єднаних Націй, Світова Рада Церков, Концепція рівних прав та можливостей не зруйнували кордони, але навчилися їх визнавати та досліджувати.

В Україні теж багато ціннісних кордонів-меж. Глибоких, з різними історичними коренями, неоднаковим змістом, великим потенціалом розвитку або й енергією руйнування. Власне в цьому контексті і можемо називати Україну маргінальною – віддалення від одного кордону є наближенням до іншого, при тому ціннісні «ентропійні бар'єри» (І. Пригожин) діють подібно до природних, тобто «відділяють дозволені початкові стани від заборонених. Такий бар'єр неможливо подолати технічним прогресом, він безмежно високий. Ми більше не маємо підстав мріяти про мандри у часі. Технічний прогрес може тільки наблизити нас до швидкості світла, але ми ніколи не зможемо подолати її» [10, с. 244]. Мовою сучасної української політики дана ситуація маркується у полярних варіантах: множинність цінностей визначає складність політики, тому у першому випадку Державець по можливості не віддаляється від добра, але й не відрікається зла при необхідності, як і личить послідовнику макіавеллізму. Проблема тут не тільки в тім, що слідуючи цій логіці Україні доведеться «задкувати» у власне майбутнє починаючи з 1513 року через Утрехтську унію, Декларацію незалежності, Третій Рейх, Соляний марш, Перманентну революцію, Декларацію прав людини, та через Третій світ до двох перших, але й у принциповому небажанні та й неможливості відрізнити «ентропійні бар'єри» українського суспільства. В іншому варіанті, декотрі з кордонів, переважно завдяки процесам глобалізації, стають помітними та знаковими у політичному, економічному, соціальному дискурсах. Висвітлення кордонів спричиняють прийняття нових Законів України та окремих політичних рішень. Проблема в тім, що на виконання останніх найчастіше бракує «політичної волі», механізмів імплементації та коштів у Державному бюджеті. У підсумку, настає криза. Її деструктивний характер змушує замислитись над тим, що є найціннішим здобутком України, що за будь-яких умов має бути збереженим, відтвореним, дійсним. Парадоксально, але відповідь на цей виклик лежить у природі ціннісних «ентропійних бар'єрів», які спричиняють те,

що Мішель Фуко називає «транспресія» аж до неможливого, тобто до існування простору перетину бар'єрів, які самі по собі є цілісними, нездоланими.

Про які саме ціннісні бар'єри чи кордони тут йдеться? Насамперед, в методологічному плані ми розглядаємо українську модель крізь призму методу мовних ігор Ліотара. Застосовуючи принципи, притаманні постмодерному мисленню, ми зосередимось на ціннісних суперечностях з метою їх висвітлення та усвідомлення їх ролі у структуруванні політичних діалогів. Мова йтиме про розмежування двох великих цивілізацій – Східної та Західної. Їхні сутності та принципи розвитку так чи інакше визначені у працях А. Тойнбі, Л. Гумільова, С. Гантінгтона, Ч. Моріса, Р. Кіся та багатьох інших. Географічно Україна розташована на межі цих двох цивілізацій, однак чи означає це, що «ентропійний бар'єр» має свої географічні координати? Дискусії на предмет того, чи «насправді» Європа закінчується десь за Меттерніховим садом, чи поняття Європейського Союзу і власне Європи є тотожними, які межі має Азія і як геополітика розташовує на «великій шахівниці» (З. Бжезінський) Росію чи Туреччину яскраво виявляють проблемність у цій сфері. Оскільки нас цікавлять тільки такі кордони, які відповідно до сучасних уявлень неможливо зруйнувати, перенести чи відкрити, то їх пошук ми зосереджуємо у ментальності соціуму, який географічно формувався і визначався на території всієї сучасної України.

Індивідуальний «ентропійний бар'єр» – це бар'єр ціннісних архетипів, тобто «кодів історичної пам'яті людства» (К. Юнг), які, за тлумаченням О. Донченко та Ю. Романеска, «виявляють себе у особистості та досвіді окремої людини, не замикаючись на ньому, а продовжуючись у тому, що називають «візантійсько-слов'янською психокультурою» [4, с. 21-30]. Якщо вдатись до мови образів, то в даному випадку відбувається зіткнення символічних особистостей Заходу та Сходу. З одного боку маємо фігуру Фауста, з його загостреною суб'єктністю. Його буття – це активне переживання світової гармонії, краси, релігії, дійсності. Фауст протиставляє себе світу, адже таке протиставлення розширює межі пізнання. Фауст не зупиняється перед неможливим, нові виклики бентежать його гострий розум, і навіть у ситуації абсурду він самостійно знаходить для себе відповідну роль. На противагу йому, фігура Будди, спочатку строгого аскета, а згодом проповідника нового вчення про спасіння, є знаковою для культури Сходу. За переконаннями Будди, не існує нічого індивідуального – навіть душі. Якщо людині вдається знищити в собі бажання, пристрасті та думки, вона позбудеться страждань та наблизиться до нірвани – стану абсолютного спокою, занурення в стан речей, повної незалежності від зовнішнього. Отже, якщо Фауст робить усе, щоб пізнати Універсум у собі, то Будда цілком розчиняє себе в Універсумі, відповідаючи тому переконанню, що «європейським героєм є той, хто в драматичному напруженні доходить до вершини совісті: святий, містик, мученик. Усупереч тому, американським чи російським героєм є той, хто найбільше відповідає поширеному ідеалові щастя, хто має успіх і не страждає, бо цілком пристосувався до довкілля. Зразок людини в нас – це виняткова, визначена людина. Для них натомість ідеалом є пересічна людина, матеріал або продукт статистики» [12, с. 22-23]. Формування українського менталітету не позбавлене впливів військових та інших зовнішніх втручань, реформ, революцій, пересування географічних кордонів та множини інших вагомих факторів, які залишили у спадок складну систему взаємопов'язаних характеристик: «зоологічний індивідуалізм корелює з інтровертивністю та екзекутивністю і посилюється за їхній рахунок,

оскільки придушує соціетальне начало й організовану соціальну взаємодію. Тому історія української психокультури являє собою феноменологію маргінальності, демонструє позицію втечі від світу, індивідну автаркію» [4, с. 263]. Мрійливий естет, який десь у крайній хаті, «з Любов'ю і журбою наодинці» творить мальовничі міфи, щоб потім емоційно їх пережити, будучи глибоко переконаним, що надмірна активність є зайвою, бо доля має вирішальну роль. Чи це і є по суті неможливий компроміс Фауста з Буддою? Якими можуть бути його наслідки?

Ще один ціннісний бар'єр покликаний розмежувати розвиток сучасного економічного мислення. В теорії існує своєрідна межа, щоб відділяти культуру від економіки. Така «дистильована» економіка може бути предметом вивчення, але втрачає свою сутність в умовах глобалізації та технологічного поступу. Проте це не означає, що існує тільки один «правильний» спосіб рефлексії культурних особливостей в економіці. Практика економічного розвитку сучасного Заходу – це практика «проектування» ідеї та простору її втілення в умовах ринку. Для успішної реалізації такого типу бачення система має бути закритою політично (США) або просторово (Європейський Союз). Однак за умов діалогу цивілізацій, культур, народів, політичних спільнот жоден з принципів не є визначальним, жоден з економічних порядків – цілісним. Саме тому, Європа шукає чи радше «проектуює» незавершену єдність через культурні, релігійні, етнічні, соціальні та економічні різноманітності, а США – через розгортання себе у світі. З іншого боку, східна ментальність покладається на домінування «вічних істин», метанаративів, які мають ціннісне підґрунтя і не можуть бути змінені. На таких принципах будуються ідеологічні дихотомії: «свій - чужий», «друг - ворог», «українець - москаль». Уникнути бінарного стилю мислення є складним завданням, однак коли окремі опозиції є настільки принциповими, що визначають логіку структурування політичної системи в цілому – поле компромісу звужується. За таких умов планова економіка є притаманною внутрішньо, адже в такому ритмі буття зміни можна передбачати і навіть визначати заздалегідь. Проблема в тім, що навіть коли «ворог» міняється місцями з «другом», а «свій» з «чужим» система продовжує діяти за старими стандартами, так ніби і досі служить старому пану. Адже, східна ментальність не передбачає, та й не може передбачати змін такого типу. Влада у східному розумінні конструюється в єдиній ієрархії і триває вічно – Піраміди Єгипту до цього часу служать владними символами великих царів.

Іншим прикладом унікальних українських кордонів є кордон між чоловічим та жіночим «світами». Якщо в Західній Європі та США жінки мають спільний досвід перетворення з речі (власності, трофею, об'єкту бажання) на людину через маніфестацію свого незалежного буття (Христіна Пізанська, а згодом Симона де Бовуар, Маргарет Фуллер), своїх прав (Мері Воллстонкрафт) та участі в політичній сфері (через масові демонстрації та голодування суфражисток), а жінки Азії – досвід покори та закритості світу чоловіків (жінка покидала дім тільки двічі – спочатку у весільній сукні, а згодом - у домовині); то історія жінки в Україні не вичерпується східними гаремами (Роксолана) та маніфестацією своїх прав (Софія Окуневська, Уляна Кравченко, Олена Грицай). Українка майже у всі часи була позбавлена «фортифікаційного захисту» приватної сфери, адже війна, окупація, терор, репресії, катування надовго або й назавжди унеможлилювали участь чоловіка у родинному житті. Тож жінки в Україні набули унікального досвіду самостійного ведення

господарства і оборони його і родини від нападників, представництва на засіданнях в Сеймі та виступів на вічах, заснування монастирів та шкіл, піклування про знедолених. У короткі мирні часи «жінки козацьких старшин мали гроші, доходи з родинних маєтків і цілковиту незалежність у подружжі. Деякі навіть жили в окремих резиденціях та зустрічались з чоловіками тільки у святкові дні» [1, с. 35]. На початку двадцятого століття українки займали активну громадську позицію (Наталя Кобринська, Ольга Кобилянська, Леся Українка), брали участь у виборах (Софія Русова, Валентина Нечайівська, Олімпія Пашенко та Софія Любинська були обрані до Української Центральної Ради у квітні 1917 року, а Валерія О'Коннор-Вілінська, Зінаїда Мирна та Людмила Старицька-Черняхівська входили до Малої Ради), йшли до війська (Олена Степанів, що очолювала окрему стрілецьку соту, стала першою жінкою в армії Австрійської імперії, а також Софія Галечко, Гандзя Дмитренко, Павлина Михайлишин та інші), засновували газети («Наша мета», 1918), піддавались польським арештам за активну національну позицію (Дарія Герасимович, Марія Чиж), шкодували, що їх «відсунули до кухонних справ» (Милена Рудницька) і вони мало боролись за Львів у листопаді 1918 року, їздили на зустрічі Міжнародного союзу суфражисток до Відня, Риму, Парижу, Праги, писали книги та вірші, співали, малювали... Спостереження Леопольда фон Захер-Мазоха, зроблене на початку двадцятого століття з приводу того, що «латинський, італійський, французький впливи довго і необмежено панували в освіченому світі; багато в чому вони повинні були пом'якшити німецький та англійський... Слов'яни теж братимуть участь у загальному творенні людської культури, і не в останню чергу – в перетворенні суспільства та у стосунках чоловіка і жінки...» [5, с. 24] дає підстави розгорнути дискусію довкола винятковості та прогресивності української моделі рівних прав та можливостей жінок та чоловіків.

Аналізуючи ситуацію в системах політики сучасної України щодо забезпечення гендерної рівності, варто наголосити, що на законодавчому рівні принцип рівних прав та можливостей жінок та чоловіків закріплено у статті 24 Конституції України. Проблематика прав жінок була ключовим аспектом обговорення під час Парламентських слухань 2004 р. «Становище жінок в Україні: реальності та перспективи». Рекомендації даних слухань, зокрема включали: вивчення питання щодо створення Комітету Верховної Ради України з питань гендерної рівності та прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків». У результаті, 8 вересня 2005 р. було прийнято закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», а також, у Верховній Раді України п'ятого скликання було створено підкомітет з питань гендерної рівності у Комітеті з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин. 21 листопада 2006 р. відбулись Парламентські слухання «Рівні права та рівні можливості в Україні: реальності та перспективи». Рекомендації цих слухань містили положення про поглиблення та конкретизацію моніторингу виконання Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», а також виокремили проблематику недостатнього та однобічного трактування понять, пов'язаних із тендерною рівністю, що ускладнює механізм впровадження Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків».

Розширений юридичний та політологічний аналіз проблемних питань впровадження гендерного законодавства в Україні є предметом досліджень Т. Мельник, О. Рудневої, С. Плотяна, А. Колодій, О. Ярош, К. Левченко, О. Суслової, А. Чигрин, Л. Кобилянської та ін.

Перспективи діалогу досліджуваних нами ціннісних парадигм нерозривно пов'язані із проблемністю розриву між політичними структурами радянського штибу які механістично зазнали «перебудови» відповідно до західного демократичного зразка та внутрішньою скерованістю громадянського суспільства на втілення свободи. Цей розрив під різними теоретико-методологічними ракурсами розкривають В. Денисенко, С. Кримський, Р. Кісь, С. Рябов, В. Климончук, Ю. Привалов, А. Колодій, Г. Світа, О. Донченко, Ю. Романенко, Ю. Пахомов, С. Павленко, З. Самчук, М. Михальченко, М. Шаповаленко, В. Тарасенко, В. Врублевський та ін. Зокрема, досліджуючи дискурс свободи, В. Денисенко, В. Климончук та Ю. Привалов зауважують, що «в Україні, де процес формування громадянського суспільства й держави мав особливу, а головне, – одночасну логіку, цінність держави, влади, незалежності стали каменями спотикання на шляху до структуризації вільного суспільства та якісно нових владних відносин. Утім, це не означає, що потрібно цілком відкидати можливість такого оцінювання явищ у транзитних станах буття політичної системи, соціальних відносин. Вияви схилення перед згаданими інституціями не повинні мати гіперболізаційних форм. Це може призвести до відтворення в суспільстві патріархальних форм кореляції й винесення молодой держави на задвірки цивілізаційного процесу» [3, с. 177-178].

Отже, лінійні системи політики зазнали позірною розвінчання в контексті краху ідеології та засудження тоталітаризму (деструкції піддано не формальну структуру системи, а її ціннісно-ідеологічні засади), розкрили імпульси, генеровані зародженням громадянського суспільства та набули значення «ідеальної форми» демократії, яку імітують транзитні системи політики в умовах розриву зв'язків із соціальним середовищем та замкнутості політичного простору під дією принципу самозбереження системи.

Ситуація «переходу» є надзвичайно делікатною, адже маніфестує стан, за якого політичні зв'язки є темпоральними, а система закладає власне руйнування під дією нових демократичних принципів. Тут виявляється парадоксальність сучасної української системи політики: імітація лінійної конфігурації передбачає скерованість на самозбереження, а виклики демократичного розуміння свободи – докорінну трансформацію від моменту руйнування підґрунтя лінійних зв'язків попередньої політичної системи («перебудова») через генезу зв'язків із соціальним середовищем та дискретну інтеграцію в буття соціуму відтворення лінійних систем української політики. Натомість, в Україні відбувається імітація демократичного розвитку за фактичної реанімації політичних зв'язків радянського типу у замкнутій циклічності політичної системи. Дана ситуація потребує також циклічності просторово-часових координат, адже реальна часова протяжність вносить динаміку зміни. Збереження політичної системи перехідного типу є нелегітимним, оскільки суперечить логіці її функціональної скерованості. Чи не єдиний варіант, за якого дана система політики є легітимною є варіант позачасового вакууму зовнішнього середовища. На нашу думку, метанаратив «перехідного періоду», чи у інших політологічних детермінантах на кшталт «країни, що розвивається», «країни Третього світу» заміщає реальну

дійсність простору та часу вакуумом політичних імітацій. В даному випадку Україна задіяна у глобальні розриви, пов'язані із «заходом метанаративів» (Ліотар), а також асинхронністю та специфікою локального контексту, детермінованого складністю історичного спадку.

У праці «Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів», (1998 р.) М. Михальченко та З. Самчук акцентують на ролі політичної експансії, яка вплинула та впливає на структурування політичних систем в Україні: «...Справжнім прокляттям України стала орієнтація на Візантію. В цьому дійсно є якийсь історичний фатум: спочатку київські князі Олег, Ігор, Святослав з параноїдальною наполегливістю намагаються поприбавити свої щити на брамі Константинополя; потім князь Володимир визнає безперечний авторитет Константинополя, приймаючи візантійську модифікацію християнства; а далі все на гурт – цезарепапізм, нещирість, розбратаність, зверхність Московщини, відібрана історія, традиції, мова, вивезені релігійні святині, викрадена назва первісної української держави Русі, поразка під Полтавою, неспроможність відстояти державу, голодомори, висилання до Казахстану, в Сибір, на Далекий Схід, знущання, гвалт, розстріли.. Таке враження, ніби тисячу років тому комета українства попала в фатальне бісівське гравітаційне поле і, вичерпуючи останній енергетичний потенціал, нині догорає на чужинській орбіті» [9, с. 227]. Така ретроспектива викликає гучний дисонанс із перспективою формування нової лінійної системи політики із центральною віссю національної ідеї, яскраво розкритої у дискурсивно – інтерпретативному вимірі Р. Кісем. Дослідник визначає національну ідею поза вузькими ідеологічними рамками із притаманними для них спрощеннями та структурними елементами метанаративу – героєм («Пророк нації», «борець за»), складними випробуваннями та великою метою (війна за незалежність). Оригінальною є його позиція щодо суті та ролі національної ідеї – розташовуючи її в якості середньої осі розвитку української системи, автор позбавляє її ознак метанаративу, заміщаючи їх ознаками дискурсивної політичної мережі: «Українську ідею як щонайширше, і вельми «багатоповерхове» (політопосне, різноситуативне, різнодискурсивне, полівалентне – у плані поєднуваності із дуже і дуже багатьма – не тільки способами та рівнями соціокультурного кодування – різноспрямованими та різноплощинними способами життєдіяльності та життєформами, - разом із ментальними репрезентаціями цих останніх) майже не розглядали яко вкорінену-вплетену в саме життя (буквально занурену у дійсні – із погляду філософської феноменології – потоки переживань життєвіту – життєвого середовища, як середовища співдії та протиборства людей у «межах» діалогічного акту, у дійсних комунікативних «ланцюжках», у безлічі символічних між особових та між групових інтеракцій, а не лише у макрополі політики и то на бойовиську в якійсь баталії, чи то в макрокреатосфері так званої загальнонаціональної культури)...» [6, с. 8-9]. Розбудована лінійна система зазвичай реагує на виклики політичних мереж їх локалізацією в дискретних, однак пізнаваних нею сферах-контекстах (громадянське суспільство, міжнародна спільнота) та формуванням зв'язків – різноманітних, поліфункціональних, відкритих (фінансова, ресурсна, інформаційна підтримка Уряду) та таємних (розвідка, шпіонаж), для власного балансу та збереження. В умовах слабкості, неінтегрованості, імітативного функціонування лінійної системи політики, зв'язки із мережами послаблюються, стають маргінальними або й руйнуються.

Простір множинного партикуляризму політичних мереж із їхніми ціннісними означеннями займають метанаративи, що претендують на форму цілісної лінійної системи або принаймні домінуючу роль у її імітації (комунізм, національний та регіональний шовінізм, сепаратизм, тощо). Замість поглибленої та активної медіації у суперечці сучасних українських дискурсивних мереж (через соціальне конструювання національної ідеї, української ідентичності, політичної волі до партикулярного консенсусу (у дискурсивній інтерпретації Габермаса), тощо) політична система витворена через взаємодію та протистояння домінуючих лінійних систем, які через принципову неузгодженість становлять еклектичний гібрид системи «перехідного періоду». Така система позбавлена репрезентативності, адже її зв'язки із іншими системами слабкі або неактуальні (легітимність забезпечує нею ж створений метанаратив), а також відкритості (вихід у середовище ставить її віч-на-віч із множинністю дійсних політичних мереж та штучністю підмурків власного конструкту). Іntenції та конфліктність згаданих лінійних систем не відповідає принципам суперечки, адже за своїм змістом вона є дифузною, взаємопроникною та взаємовигідною. Суперечка таких систем – це віртуальна суперечка, яка послаблює систему своєю вседозволеністю та наперед заданою площиною результатів.

У підсумку йдеться не про справедливість (в цьому випадку інтереси та «сторони» діалогу мають формуватись поза системою і розпізнаватись нею юридично в момент конфлікту чи політично – в момент потенційного виникнення конфліктогенної ситуації), а про її довільну імпровізацію («сторони» та інтереси визначені заздалегідь, а система проектує результат через фіксовану в даний момент конфігурацію сил). Справедливість стає не ціннісною детермінантою, розгортаючись у нескінченній процесуальності одиничних, принципово несумісних, різноякісних та різноспрямованих запитів, а технічною імплікацією наперед запрограмованого та нормативно означеного політичного порядку. Даний стан політичної системи С. Макеев називає «формальною легальністю» [8, с. 5], пояснюючи цим терміном невелику підтримку суспільством держави, не зважаючи на легітимність виборчого процесу. О. Дергачов детально описує відсутність зв'язків між політичними партіями та громадянським суспільством та наявність зв'язків між політичними партіями та кланово-олігархічними групами натомість. В даному випадку філософська дискусія з приводу системозапочатковуючої цінності, якою може бути в політиці справедливість (Дж. Роулз, О. Гьофе, Ж-Ф. Ліотар) чи свобода (Х. Арендт, А. Хеллер, Дж. Батлер) попри очевидні відмінності стратегій впровадження ідентифікують необхідність трансформації системи у відповідності до нових викликів.

Проблемність українського контексту полягає у тому, що лінійні системи політики множаться, точніше «копіюються» у державній ієрархії, відрізняючись тільки метанаративами та переймаючи ролі політичних мереж. Така диверсифікація лінійності позбавляє державу винятковості та прерогативи на лінійне структурування та прирікає на стан віртуальної мережі, якій не довіряє суспільство і яку нормативно, економічно та політично лімітує міжнародна спільнота. Криза на системному рівні відбивається на інших рівнях – культурному, приватному, демографічному, ментальному. Вона має великий вплив на ситуацію щодо рівності можливостей жінок та чоловіків.

Стан української політичної системи вносить дисбаланс між формальними процедурами та процесуальними практиками. У гендерному аспекті законодавча

діяльність не деталізується на виконавчому рівні із напрацюваннями відповідних рекомендацій щодо змін до законодавства, а подається в спрощених та узагальнених планах дій та звітах про їхнє виконання. Зазвичай, звіти надаються профільним Комітетам в Парламенті України, однак залишаються важкодоступними для громадськості. Політико-правовою «точкою відліку» гендерних вимірів систем політики в Україні стало прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року, у якому вводяться виміри гендерно-правової експертизи та відображення органами державної статистики показників становища жінок та чоловіків у всіх сферах життя суспільства. Можна припустити, що внаслідок загальної системної кризи, неефективно спрацьовують також окремі функції держави, оскільки лінійне продовження прийнятого рішення у його виконанні та оцінці усього процесу із формуванням нового запиту до законодавця порушується внаслідок руйнування внутрішніх системних зв'язків та послабленості зовнішнього контролю за рівнем та якістю виконання прийнятих рішень. В будь-якому випадку, на урядовому рівні немає відкритої та оприлюдненої української аналітичної моделі інкорпорації гендерної перспективи із конкретними специфікаціями для органів виконавчої влади. Внутрішньо вибудованого методологічного підходу щодо гендерного інтегрування на урядовому рівні публічно не репрезентовано.

Отже, розкриваючи дію принципів постмодернізму в українському контексті, ми виявили низку ціннісних суперечностей, які здійснюють вагомий вплив на політичну систему України. Межі метанаративів, насамперед межі двох великих цивілізацій – Східної та Західної та відповідних ціннісних архетипів, а також межі між чоловічим та жіночим просторами складають підґрунтя особливостей структуривання політики на системному рівні в Україні.

Список використаної літератури

1. *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому : Жінки в громадському житті України. 1884-1939. / М. Богачевська-Хомяк. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.
2. *Вельш В.* Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєва, Л. А. Ситніченко. - К. : Альткпрес, 2004. – 328с.
3. *Денисенко В.М.* Дискурс свободи : утопія та реальність вибору / В.М. Денисенко, В.Й. Климончук, Ю.О. Привалов. – Львів : Астролябія, 2007. – 212 с.
4. *Донченко О.* Архетипи соціального життя і політика. (Глибинні регулятиви психополітичного пвсаякдення) : Монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
5. *Захер-Мазох Л фон.* Вибрані твори / Захер-Мазох Л фон. ; пер. з нім. Т. Гора. – Львів : Літопис, 1999. – 396 с.
6. *Кісь Р.* Фінал третього Риму. Книга друга. Остеронь Азіопи / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2007. – 506 с.
7. *Лиотар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя. 1998. – 160 с.

8. *Макеев С.* Десятилетний кризис легитимности правящих элит / С. Макеев // *Політична думка*. – 2001. – №3. – С. 5–9.
9. *Михальченко М.* Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів / М. Михальченко, З. Самчук. – Дрогобич : Відродження, 1998. – 288 с.
10. *Пригожин И.* Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс ; пер. с англ. Ю. А. Данилов. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 312 с.
11. *Lyotard J-F.* The Inhuman : Reflections on Time / J-F. Lyotard ; translated by G. Bennington, R. Bowlby. – Cambridge : Polity Press, 1991. – 216 p.
12. *Rougemont D.* Die Krankheit Europas / D. Rougemont // *Merkur* (Baden-Baden). – 1934. – № 1. – P. 20–35.

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009

прийнята до друку 24.09.2009

PERSPECTIVES FOR THE DIALOGUE OF THE VALUE PARADIGMS IN UKRAINE AS A PRINCIPLE OF THE POLITICAL SYSTEMATIZATION

Oleksandra Sorokopud

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: olexandra@gmail.com*

The essence of the value paradigms in the Ukrainian political context through lenses of the postmodern interpretation of the language games was studied in the article. It was suggested to provide evaluation of political systems with the focus on the nature of dialogical relations. Perspectives for political dialogues on the borders of metanarratives in conditions of the problematic of the political systematization in Ukraine was reviewed.

Key words: the dialogue, language games, metanarratives, the political system, political values.

ПЕРСПЕКТИВЫ ДИАЛОГА ЦЕННОСТНЫХ ПАРАДИГМ В УКРАИНЕ КАК ПРИНЦИП СИСТЕМНОСТИ ПОЛИТИКИ

Александра Сорокопуд

*Львовский национальный университет им. И. Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: olexandra@gmail.com*

В статье исследована сущность ценностных парадигм в украинском политическом контексте сквозь призму постмодернистской интерпретации

языковых игр. Внесено предложение, осуществлять оценку систем политики, фокусируя внимание на природу диалоговых отношений. Рассмотрено перспективы политических диалогов на границах метанарративов в условиях проблематики системности политики в Украине.

Ключевые слова: диалог, языковые игры, система политики, политические ценности.

УДК 32:001.10

З ІСТОРІОЛОГІЇ ДВАДЦЯТИЛІТТЯ ПАДІННЯ «БЕРЛІНСЬКОЇ СТІНИ» (1989 р.) ТА «МОСКОВСЬКОЇ СТІНИ (1991 р.)»: ПОЛІТОЛОГО- ЕТНОЛОГІЧНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ НА ФОНІ КРИЗОВОГО СЬОГОДЕННЯ

Іван Варзар

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інститут політології та права, кафедра політичних наук
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
e-mail: im_varzar@mail*

У статті крізь призму політолого-етнологічної теорії розглядається вплив на європейський та всепланетний світ двох резонансно-тектонічних подій – падіння у 1989 р. «Берлінської стіни» й у 1991 р. – «Московської стіни» (розвал СРСР та європейської групи країн соціалістичної системи). Політолого-етнологічний дискурс розгорнуто навколо дуальних теоретичних наукологом про спряжіння змісту парних понять «народ-населення» і «народ-етнос», «етноісторична нація» і «політична нація», «титульний народ поліетнічної країни» і «меншинські народи поліетнічної країни». Дискурс пронизує думка, що впливає з кореляції історіології падіння двох зазначених «стін», – думка про те, що системна криза в поліетнічній країні закономірно колись настає лише у разі відсутності в ній динамічної та теоретично засадованої концепції державної етнополітики, а найчастіше – у разі дистрофного розкладення усієї трійки структурних елементів сфер та галузей життєдіяльності людей, – їхніх відносин, інститутів та ідеології. За час розглядуваного двадцятиліття у цьому сенсі Німеччина демонструвала позитивно-висхідний варіант розвитку, а Україна, – слід гадати: поки що, – «наздоганяючий варіант».

Ключові слова: всеукраїнова політична нація, державна етнополітики, етноісторіологема, етноісторична нація, етнонаціональна меншина, етнополітологема, меншинський народ-етнос, політолого-етнологічний дискурс, титульний народ-етнос.

На постановку до короткого висвітлення даної теми мене надихнула непересічна думка видатного німецького соціолога XIX ст. *Ф. Тьонніса*: «...Слід високо поціновувати *волю* лише тоді, коли в ній міститься глибоке політичне мислення, а *мислення* – тоді, коли в ньому міститься конструктивна політична воля» [22, S. 71]. Події, про які йдеться у назві статті, а також про які йтиметься далі, продемонстрували цілу палітру варіативного спряжіння «політичного мислення» і «політичної волі» в діях різновеликих європейських і світових суб'єктів, – країн і держав, народів і етносоціогруп, політичних партій і політичних осіб та у контекстах численних соціально-політичних процесів останнього двадцятиліття. Не маю жодного сумніву і в тому, що дуалітетна взаємодія зазначених «падаючих стін» на рубежі 80-х і 90-х років XX ст. заклала родопчатки багатьох тектонічних подій означеного двадцятиліття. Приступлюся до теми дещо здала...

Кожна масштабна історична подія в рамках окремо взятої країни «замахується» на якісь структурні елементи усемислимих сфер і галузей суспільної

життєдіяльності людей, – або на їх *відносини*, або на *інститути*, або ж і на їх *світогляд* (*ідеологію*) взагалі. Наприклад, франко-російська війна 1812 р. не торкнулася агроєкономіки Росії та її «найболючішого питання» – соціально-політичного інституту кріпацтва, натомість зумовила злет у кількох галузях духовної сфери; окупаційний режим США на частині території Японії за останні півстоліття корекційно торкнувся лише однієї економічної сфери та технократичної галузі політичної сфери; столітня колонізація Великобританією Гонконгу (Сянгану) радикально відбилася на економічній сфері і майже не торкнулася соціальних та етико-традиційних інститутів. І т. д.

Кардинально іншою вимальовується картина в тому разі, якщо йдеться про так звані «системно-трансформаційні події», – та ще й про такі, що відбуваються на екзистенціальній межі буття двох і більше народів, країн, держав та їх союзів. Ці події, як правило, «потрясають» усю сферно-галузеву побудову низки країн та суміжні міжрегіональні та континентальні структури, зумовлюючи кардинальну корекцію і динаміки, і тону сфери їхнього розвитку. До розряду останніх є всі підстави відносити падіння «Берлінської стіни» у 1989 р., а за цим і «Московської стіни» у 1991 р. – розвал СРСР і соціалістичної системи в 1991 р.; терористичну атаку на США у вересні 2001 р., «референдумний провал» проекту Конституції Євросоюзу у травні 2007 р. у ряді країн-членів Євросоюзу; перемогу чорношкірого Б. Обами на президентських виборах у США в листопаді 2008 р.; обвал фінансово-банківської системи США у грудні 2008 р. – січні 2009 р., що послугував імпульсом до всесвітньої соціально-економічної кризи поточного часу, та ін.

Європейська політична історія, що за останнє двадцятиліття безперечно зазнала впливу самого факту падіння Берлінської та Московської «стіни», науковцями осмислюється у різних ракурсах. Найбільш предметно ці події прояснено під кутом зору міжнародних відносин, євроатлантичних перспектив постсоціалістичних країн, проблем еколого-глобалізаційних, промислово-сировинних, природокористувальницьких, культурно-цивілізаційних, релігійно-гуманістичних, кліматичних тощо. Поки що в дискурсі не обговорювалася «етносоціополітична візія» на дані тектонічні події.

Останню аксіокультурологічну візію в своїх дослідженнях 70-80-х років я назвав *політолого-етнологічною*, – безвідносно до «Берлінської стіни», але з точною аплікацією до гіпотетичного розвалу (на той час ще сильного) СРСР [12, с. 35, 39]. Але на метаморфозних проявах цих двох тектонічних подій усі наступні колізії навколо названої ідейно-світоглядної візії (лат. *visiae* – чітке бачення далечини) перевтілювалися в теоретико-наукознавчу тріаду «каскадного типу» (як у казусі з російською мотрійкою, коли з великої фігури з'являється менша, а з неї – ще менша фігура): (1) політична етнологія як *теорія* – (2) політична етнологія як *наука* – (3) політична етнологія як *навчальна дисципліна*. Об'єктом пізнавальної уваги всієї тріади є політичне життя багатонародного суспільства (поліетнічної країни), а предметом аналізу – місце і ролі в політичному житті поліетнічної країни *народів не як населень* (близько до нім. *Gemeinschaft*), а як *етноісторичних спільнот* (близько до нім. *Gesellschaft*). Ці відтінки соціально-політичної думки мною запозичено у німецького соціолога XIX ст. Ф. Тьонніса [22].

Тепер повернусь до берлінського та московського «стінових» феноменів, точніше – до тону їх розгляду, принаймні, в нашій соціально-політичній літературі,

затим – до аксіології впливу цих подій на європейську та світову політичну сцену. Перше, що кидається у вічі: ці неординарні події розглядаються у цілком позитивних, почасти й позитивістських візіях. Приблизно так, як у радянського класика академіка М.А. Барга: усемислимі подійні колізії «вміщують у контекст значень і співвідносять їх як частини з цілим» [2, с. 13].

Я не кажу, що це погано, – я стверджую інше: це недостатньо. Бо ж цим способом до багатьох політичних негативів та нечітких ситуативів «описувальна справа» досить часто просто не доходить. Альтернативою цьому може стати *історіологічний метод*, який у дослідницькій практиці вже застосовано і до мене [16], і неодноразово вже і мною [5; 8; 9; 10]. Вихідну позицію цього методу влучно сформулював російський класик М.І. Карєєв (1915 р.): історіологія «ставить собі за завдання наукове розуміння того, як відбувається будь-яка історія, де б та коли б вона не відбувалася» [16, с. 16]. Моя інтерпретація методу дещо скидається на «коригуючу іронію» А. Уайлда: історіологія є сполучанням «логічного начала» (того, *щодо*, «судячи з усього», мало б відбутися,) та «історичного начала» (того, *як* у кінцевому підсумку все відбулося насправді). У підсумку само вимальовується «щось таке», на що й не очікували, і чому навіть важко дати назву... Ліпшої за нашинську історіологічну ілюстрацію, ніж Крим, не знайти. Справді, давайте поміркуємо: в Києві хотіли «трохи», («бодай, почасти») задовольнити автономістські запити і репатрійованих татар, і «старших братів», росіян, і центральних титульників (українців), а в результаті – територіально-адміністративна «Автономна Республіка Крим» з усією атрибутикою етнодержавності: Конституція, уряд, парламент, суд загального призначення, зачатки правової системи і т. д., яка перетворила унітарну Україну на «трохи вагітну» федералізмом...

У цього методу багатющий, мало досліджуваний потенціал і, як зазвичай, – низка плюсів і мінусів. Спиратимусь тут більше на його позитиви. В аплікації до розглядуваних «мурових» феноменів основний позитив полягає у можливості діалектичного «роздвоювання» змісту терміну «народ» на два самостійні операційні поняття, – 1) на «народ-населення» (це поняття ввів до обігу 1840 року французький етністорик Ж. Мішле) та 2) на «народ-етнос» (це поняття ввів до обігу 1978 року російський соціоетнолог Ю.В. Бромлей).

Теоретико-етнологічний концепт під дане дивергентне явище розробив російський етнатуролог Л.М. Гумільов (1966 р.). «Будь-яка людина, – зазначав він, – одночасно є і членом суспільства, і представником якогось народу, але обидва ці поняття неспівставні та лежать у різних площинах, як, наприклад, довжина і вага [фізичних предметів] або ж їх міра нагрівання та енергетичний заряд» [13, с. 39–40].

Гумільовське зіставлення різноплощинних візій на поняття «народ» виявилось не лінійною, а діагональною кореляцією різносенсових сутностей. Вона чимось нагадує пізньосередньовічну «орієнтаційну помилку» Х. Колумба: хотів відкрити Індію, а реально відкрив Америку. А вже ця дивергенція історіологічно метаморфозує у бік трьох політолого-етнологічних кореляцій з контексту досліджуваної проблеми:

1) таємні перемовини кінця 80-х років у трикутнику «Г. Коль – Л. Де Мез'єр – М.С. Горбачов» мали на меті «об'єднання німецької нації за будь-якої ціни», а в реальності зумовили лише фізичне руйнування «стіни» в Берліні та досі не подолану «кризу несумісництва двох різнотипових систем життя» (капіталістичної та соціалістичної);

2) безперервний наприкінці 80-х років «новоогарьовський переговорний процес» під проводом М.С. Горбачова було задумано в якості етнополітичного інструмента «реформаціологічного оновлення радянської етнонаціональної федерації», а в об'єктивному підсумку призвів спочатку до падіння «Московської стіни» між экс-братніми радянськими республіками, а згодом – і до розвалу СРСР та всієї (головним чином, європейської) системи соціалістичних країн;

3) влітку 1996 р. «батьки» нової Конституції України, непрофесійним оком заглядаючи в затемнені часом перспективи створення всеукраїнової політичної нації, поспішили оголосити титульний «Український народ» (з великої літери) дивною аетнологічною сумішшю «громадян України усіх національностей». В об'єктивному ж підсумку з тої пори усі політичні (місцеві, парламентські та президентські) вибори 1998, 1999, 2002, 2004, 2006, 2007 і 2010 років вперто демонструють волаючі дивергенції всередині системно кризуючої багатонародної країни, – а найпаче наступну реалію з контексту президентських виборів 2010 року: в країні досі немає ані належної органічної етнокультурної єдності у лавах самого титульного українства, ані скільки-небудь цілісної всеукраїнової політичної нації.

На теоретико-світоглядному фоні наведених політолого-етнологічних і етносоціоісторіологічних прецедентів і концептів – та у призмі впливу берлінського та московського «мурових» казусів – розгорну кілька тезових роздумів. По відношенню до самих німців факт падіння «Берлінської стіни» проявився чітко й подвійно: по-перше, як імпульс до об'єднання двох частин колись роз'єданого народу-етносу, а по-друге, як прагнення реінтегрувати в давно існуюче системно одноцілісне суспільство колись «відірвану» системну частину. Берлінський прецедент мав моноетнічні підвалини, але подвійну політико-державницьку дивергенцію. З точки зору логіко-етнологічної, «німець німцю» не мав би чинити перешкод до об'єднання. І тим не менш, дві частини єдиної країни довгий час не могли возз'єднатися, а об'єднавшись, досі не можуть злитися в один етносоціополітичний моноліт.

Московсько-радянський прецедент мав під собою цілком інверсні полісемічні засади: усі республіки мали однакові і полісемічні, і поліетнічні етнодержавні підвалини, і односеново зорієнтовану ідеологію, і однакову економіко-власницьку основу, і однонаправлені в геополітичний простір вектори розвитку. І тим не менш, СРСР швидко й невідворотно розвалився на численні «незалежницькі» частини (країни), які вже ніколи заново не возз'єднуються та які зберегли сутнісно негативні антикоагулятивні (нез'єднувальницькі й авалентні) характеристики. Найпоказовішим прикладом антикоагулятивності тут, на жаль, слугує суверенна Україна. Судячи з боку, перед нами – геоетнополітична перлина, а з точки зору внутрішньої соціальної динаміки, – двостатусний, не зрозумілий сучасності феномен: центральноєвропейська країна в євразійській ямі.

Що ж діється та чому так діється на площині обох – берлінського та московського – прецедентів? Ось тут назовні й виходить *політолого-етнологічний феномен*. У 50 – 80-х рр. XX ст. в політичній літературі колишньої Німецької Демократичної Республіки мала ходіння теоретично незграбна епістема: «дві нації в лоні одного народу-етносу». Нижче я дезавуюю цей облудний сленг, а тепер і тут нагадаю настанову Козьми Пруtkова: «Дивись в корінь!» Про які ж нації йшлося?

Німці НДР – колишній «фрагмент», в основному, аллеманського народу-етносу, який сформувався за сорок років «нового життя за нових умов». Йшлося про «новий політико-правовий лад», «нові соціальну й політичну системи», «нову форму державного устрою», «нову форму політичного правління», «новий тип політичного режиму», «нові партійно-політичні орієнтири», «нову систему власності, праці та розподілу виробленого», «нові виміри суспільної моралі», «нові засади юриспруденції та судочинства», «нову модель самоврядування», «новий модус урядування народним господарством», «новий тип сім'ї і шлюбу», «нові етико-культурницькі виміри людського буття на землі» і т. д. і т. п. За такої монбланової новалістики та за всебічної підтримки з боку СРСР/КПРС, – чи дивним комусь у світі видається політолого-етнологічне явище «два німецьких народи-населення в лоні одного й того ж народу-етносу»?!! Напевно, нікому.

Я не акцентуюся тут на «реформаціологічному ефекті якості» чи на «мірі чистоти підсумкового типу» усього цього, по-своєму грандіозного – (після австрійського, шлезвігського, лотарингського, швейцарського, люксембурзького та інших) – проекту. Важливіший тут інший аксіологічний аспект питання: навіть у найгіршому із зазначених варіантів синтезного *fact/reality* на площині будь-якого із зазначених областей нового образу буття німця з НДР (нове таке-то, новий такий-то і т. д.), – навіть за цієї умови *ФРН* – *зразковій буржуазно-демократичній країні з соціально-правовою державою у надбудові та зі зрілим і незалежним від політичної держави громадянським суспільством у фундаменті*, – навіть їй, як досі важко було, так, напевно, й надалі нелегко буде «повністю ре інтегрувати» экс-НДР у свій «корпус життя». А тому, слід гадати, ще не скоро будь-який німець зможе сказати іншому співвітчизнику: *gens una sumus* (ми є один народ). Попередньо та з жалем можу зазначити, що остання політолого-етнологічна дивергенція стосується й сьогоденної України: останні – 2010 року – президентські вибори засвідчили, що, напевно, ще не скоро, наприклад, «західники» скажуть «східнякам» ми – частини одного народу (...якщо ми ще не здатні висунути на арену єдиноцілісну в етносинтезному та геополітичному сенсах еліту – будівничого єдинокраїнової політичної нації).

Тільки-но висловлений скепсис не є дріб'язковим. Я натякну тут на дві глибинні політолого-етнологічні матерії, які, як говориться, «на поверхні не лежать» і «поверховому пізнанню не піддаються». Ось одна з них. Кожний народ-етнос у своєму соціально-цивілізаційному зростанні має пройти чотири обов'язкові стадії – *роду, племені, народності, нації*. Зараз на планеті існує понад чотири тисячі народів-етносів [20, с. 43], які говорять 6700 мовами [17].

У даному контексті – два напівмемуарних епізоди, «пов'язаних з німцями». 1986 року, виступаючи в Москві, німецький соціоетнолог Маргарита Мундт (з НДР) від імені ЮНЕСКО стверджувала, що на планеті живе чотири тисячі народів-етносів, з числа яких лише 800 народів планети є націями, а інші (3200 народів) – це «донаціональні народи-етноси» [11, с. 40]. На рубежі 80-х і 90-х років, ще не відаючи про подібні цифри-явища, я над цією матерією роздумував у призмі «міжетнонетисизаційної концепції» Б. Малиновського [12, с. 45 – 46] і неспіливо писав про «етноцентристсько-асимілятивістську поведінку німців по відношенню до інших германських і «не чисто» германських народів» [3, с. 100] та, зокрема, про «онімення слов'янського племені прусів, яке згодом стало середостінням централізованої німецької держави» [4, с. 103]. 1992 року, вже після падіння

«Берлінської стіни», перебуваючи на міжнародній науковій конференції у Санкт-Петербурзі, ділився щодо всього цього своїми тогорічними «відкриттями» зі знайомим німецьким ученим Е. Кальбе. Пробігши очима рядки моїх «письмен», він сказав: «Погляньте на нашу делегацію з якихось десяти чоловік, – так ось, дві третини з них – нащадки онімечених прусів, лютичів, боричів, сорбів і т. д.».

Тепер на усьому цьому фоні я не досить впевнено запитую: чи багато позитивних анфас-аргументів наведе хтось, доводячи – «у логічному режимі від противного», – що, наприклад, гольштинські фрізи та данці, прибалтійські вандали та тевтони, приальпійські баварці та вальзери, полабські сорби та лужичі, а також десятки інших не-аллеманських етнолюдноностей у кінцевій синтезній мірі «стали однотиповими німцями»? Напевно, це – важко доказова матерія. Але ця серединно-типова (50/50) (згадаймо процитованого Л.М. Гумільова) *етнічно-соціальна есенція людини – одночасного представника і народу-етносу, і народу-населення*, – саме вона і є головним аксіологічним вимірювачем висоти соціально-цивілізаційної зрілості ім'ярек поліетнічної країни. Мало хто, – збоку судячи, – наважиться констатувати, що нинішня Німеччина є поліетнічною країною. Але, напевно, усі зйдуться на оцінці: ця країна (безвідносно до часу возведення і падіння «Берлінської стіни») усім народам, принаймні, – європейському світові, – слугує еталоном міжетносоціоцивілізаційної зрілості. Чого не скажеш ані про Росію (формуотворюючого суб'єкт-конструкта «Московської стіни»), ані про Україну (екс-основної «цеглини» в конструкції «Московської стіни»).

Але завдяки чому та з яких пір це сталося? Визнаюся, я багато років шукав своєї відповіді на це «комплексне» запитання. Відносно нещодавно, здається, знайшов: починаючи з порогу Нового часу, тобто з післявестфальської rischi засадування «Священної Римської імперії німецької нації» (1648 р.), мудрі та далекоглядні правителі та управлінці більш як 300 мікрокраїн-держав (королівств, царств, князівств, ландграфств, «вільних міст-земель» і т.п.) наполегливо та, як сказали б сьогодні: «системно і методично» домагалися беззаперечного панування в індивідуальному, сімейному, малогруповому та соціогромадянському житті тріади усеузагальнюючих «етносоціальних інтеграторів»: (1) релігія – (2) освіта – (3) наука. Ще трохи згодом подумалося: напевно, до цієї тріади слід було б додати ще одну, дещо більш специфічного гатунку тріаду, – (1) політика – (2) етика – (3) право.

І ось тепер я оптимістичніше можу скоригувати висловлений вище скепсис стосовно швидкого/повільного «інтегрування» экс-НДР в загальнонімецький політолого-етнологічний контекст. Якщо коротко, міркую так. Оскільки перша тріада (релігія – освіта – наука) триста років «формувала» усю Німеччину (від австрійських, шлезвігських, лотарінгських та інших флуктуаційно-геополітичних колізій я зумисне абстрабуюся), а протягом якихось сорока років та на засадах другої, дещо більш крихкотилої тріади (політика – етика – право) формувалася лише одна її нинішня третина – НДР, – шансів на усунення мого скепсису з пізнавальної арени додалося. Я також схильний рахуватися тут і з так званим «імітаційним фактором», про який у світовій літературі багато наговорено. Десь з кінця 70-х років я дедалі прозоріше спостерігав за тим, як правлячий в НДР політиком, – та й уся їх політична, наукова і художня еліта, – в надбудовних соціально-політичних питаннях «оглядалися» на СРСР/КПРС, ситуаційно гнучко «імітували соціалістичну ортодоксальність», в усіх

інших питаннях та в методології інтерпретації викликів поточного буття німці НДР «жили по-німецькому»...

Останній, «імітаційний» момент не полишає у спокої, навіює аналогії та контрверзи на болючу тему: «Німеччина і Україна: чому досі вони не в одному соціоцивілізаційному союзі?»

Поринемо ненадовго у ретроспекцію. Україні прожити свою середньовічну «Священну імперію», Давньокіївську Русь (до речі, засадовану бременським німцем Рюриком), не дали ані зсередини (міжкнязівські роздори), ані ззовні (татаро-монгольське нашествя і багатовікове протистояння із південно-східним тюркським оточенням). У післявестфальський період Німеччина, як уже констатувалося вище, «системно і методично» інтегрувала більш як 300 різноетнічних земель-провінцій на засадах обох зазначених тріад, а Україна – саме з тієї «відлікової точки!» – лише починала серію етновизвольних війн і протистоянь з усіма більш-менш сильними сусідами, – і так аж до порогу XX століття. Магдебурзьке право і друкарський станок Україна отримала з олатиненої Німеччини, а релігію і освіту, – здебільшого, – із греко-візантійського світу, і ця «роздвоєність» між двома внутрішньоантагоністичними світами збереглася аж до наших днів. Звернімо увагу на те, що усі політичні вибори 1998, 1999, 2002, 2004, 2006, 2007 і 2010 років вперто вказують на дивний політолого-етатологічний факт, – на існування в одній країні «двох Україн», які, як російські двоголові орли на відомій політичній карикатурі, часом непримиренно скубуть одна одну...

Друга половина XX ст. – включно з існуванням «двох Німеччин» – в Україні характеризувалася чудернацькими тріадними звивами «шляху в нікуди»: (1) бездержавність – (2) відносний прогрес – (3) застій... Падіння «Берлінської стіни» майже співпало з усуненням політико-незалежницької «стіни» і в Україні («московський центр – провінція у моря»). Але тут же запрацювала та сама «хвилястість»: (1) формальний політико-державний суверенітет – (2) відносний прогрес – (3) непідробний застій... Хіба за таких умов є комусь справа до зазначених інтеграційних тріад, – особливо ж у ситуаціях перманентної боротьби еліт за власність і владу, зміцнення тенденції політичного авторитаризму, знесення правової системи, дезінтелектуалізації суспільства, розбещення громадської свідомості безкрайнім партійно-політичним плюралізмом, комерціалізації науки, культури і освіти, корумпованості усіх областей державної політики і т. п.?

Не важко помітити, що з накопичуванням наведених негативів і охолоджувався інтерес Заходу до України, і стрімко падало рейтингове місце у списку на гіпотетичне членство її в Євросоюзі, НАТО та інших міжнародних організаціях та структурах [7, с. 70 – 76]. В міру цього «сходження шаблями вниз» збільшувалася й прірва між уже вказаними внутрішніми «двома Українами». А коли в Україні мало-помалу переставали опікуватися справою облаштування раніше депортованих «за національною ознакою» меншинських народів-етносів, відкрито не стали рахуватися з автономістськими запитами регіональних етнолюдностей навіть у питаннях суто місцевого соціально-політичного життя, – це вказувало на те, що у нас фактично забулися про «Декларацію прав національностей України» від 1 листопада 1991 р. та Закон «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 року. Коли ж зліквідували національно-виборчі округи, «вибірково» стали забороняти окремі етнополітичні партії, посилили цькування наївної «Русинської Незалежної Ріпубліки»,

почали «системно» бити, а затим і вбивати іноземних студентів, комерсантів і навіть дипломатів, – тоді й сліпому стало видно: в цій багатонародній країні з'явилася ще одна антагоністична «пара» – (1) етнокультурна Україна та (2) неукраїнські меншинські народи-етноси й етногрупи.

Це оприлюднило волаючу реальність: виявилось, що в ній досі не вирішене звичайнісіньке етнополітичне питання. Інакше кажучи (та знову ж таки, за Л.М. Гумільовим), в Україні страждає й друга половина *tipus homo*, – *людина етнічна*, представник якогось народу-етносу із загальної кількості 135 (за підсумками перепису населення від грудня 2001 року). Адже ж «безсумнівним назавше є одне: поза етносу немає жодної людини на землі» [14, с. 40]. І дарма українські лідери першої лінії політичної відповідальності від пронаціоналістичних/прошовіністичних аказій відмахувалися. Особливо це неприпустимо виглядало тоді, коли нас «ставили перед фактами», – тоді лідери посилювалися ... на «європейськість» країни. «У європейській країні, – ніяково зазначав у грудні 2005 р. В.А. Ющенко, – не може бути національного питання» [18]. В аналогічній ситуації, – та саме у зв'язку з провалом справ в інших сферах та галузях життя, – за два роки до цього мені довелося сформулювати *специфічний соціологічний закон*, який аплікується й до розглядуваної колізії: «...Не задоволені колись потреби і свого часу не реалізовані інтереси до «історичного архіву» не здаються, – вони лише поринають у соціальний ґрунт, «конденсуючись» там неначе задля того, аби «вибухнути» в найнесподіваніший для центральних державних властей момент...» [6, с. 486]. Двадцятиліття падіння «Берлінської стіни» та двадцятиліття, що наближається, – падіння «Московської стіни», – обидві події дати у призмі цієї закономірності багато про що нагадують, – в тому числі і стосовно Німеччини, і стосовно України.

Викладена тільки-но політосайєнтологема дещо розширює та чіткіше окреслює шлях до осмислення/переосмислення ще одної проблеми з контексту «роз'єднання/об'єднання Німеччини», – вже згадуваної проблеми «двох націй в лоні одного й того ж народу-етносу». І вона знову заганяє дослідника в «гумільовський кут»: «В науці про етнос багато чого необхідно переосмислити і багато від чого варто відмовитись» [14, с. 208]. У першу чергу цей (так і не завершений Л.М. Гумільовим) дискурс торкнувся б *поняття «нація»*, – надто вже безжалісно і некомпетентно розтоптаного в нас і незрозумілого сучасності явища...

Першогенези поняття «нація» неоднозначні і подвійні: йдеться про сутності (1) етністоричні та (2) етнополітичні, а їхнім синтез-екстрактом є соціально-цивілізаційний *феномен людини* – вінця мислячої та розумно організованої «соціальної природи» (останній термін належить А.Д. Кантеміру, 40-ві роки XVIII ст.). Коротко розшифрую сформульовану дещо складно тезу.

Згадана вище етнометасизаційна концепція Б. Малиновського передбачає просування будь-якого народу-етносу планети шаблями (теж уже згаданих) чотирьох стадій соціально-цивілізаційного зростання. В моїй багаторічній інтерпретації «механізм» етносинтезування народів є вкрай простим. Подаю його у режимі «по-мінімуму»:

- (1) представники мінімум двох *родів* (він і вона) синтезуються у *плем'я*;
- (2) представники мінімум двох племен, – можливо, неоднорідних в етністоричному сенсі, – синтезуються у *народність*. Вперше це припущення – «можливо» – висунув Юлій Цезар у своїх «Записках про Галльську війну», – причому

на прикладах сотень германських родових союзів ранньої стадії їхнього розвитку, коли ще не було жодного «чистого» етнородового вододілу між «німцями» та «французами», які стали складатися багато століть потому. Ось деякі мої припущення. Не виключено, що – як парні приклади – «онімечені пруси» та «ороманені франки» і являють собою, відповідно, німецьку і французьку народності. Так само, як я колись із упевненістю констатував, що плем'я ляхів з-під Полтави (Кобеляки: «коба» плюс «ляхи») у сполучанні з племенем полян з-під Києва, перемістившись у прибалтійські землі, зсинтезувалися там з місцевими лютичами, ледзянами та боричами і «склалися» у низку польських народностей [4, с. 102];

– (3) мінімум дві народності синтезуються в *націю*. Прикладів – вдоволь. Усі сьогоденні німецькі провінції («землі») – Баварія, Тюрінгія, Веймар, Сілезія, Саксонія, Померанія та інші є свого роду «регіональними націями», тобто «місцевими союзами споріднених народностей». Інший аналог – угорці. Вони є синтезом індійського племені мадх'яр, сибірських племен угрів та племен гобійських хунна на приобській площині Сибіру, а в єдину націю вони склалися вже в центрі Європи, в Паннонії [3, с. 99]. Я б не цурався й вітчизняних аналогів. Наприклад: карпатсько-галицькі та волинсько-берестейські племена склалися у так звану карпато-поліську народність, а остання увійшла у синтезний союз із наддніпрянською, слобожанською, тмугараканською, таврійською, подолянською та іншими народностями, склавши, зрештою, нинішню всеукраїнову українську націю, – як то колись презумував С.П. Шелухін [21], а сьогодні аргументовано доводить на шпальтах газети «Голос України» В.М. Бебик. У підсумку й виявляється, що «козаки», «москалі» та «сердюки» – у суто *етноісторичному* сенсі – тут просто «не причому». Бо ж це вже *етнополітичний*, а не *етноісторичний* бік/аспект дискурсованої проблеми.

Нація в етнополітичному сенсі – окрема та особлива матерія. Вперше у даному сенсі/аспекті поняття «нація» застосовано 1648 року у назві «Священна Римська імперія *німецької нації*» (саму формулу взято з Вестфальського договору того року, укладеного за підсумками Тридцятилітньої війни, 1618 – 1648 рр.). Але тоді, зазначає російський сучасник І.М. Д'яконов, «даний термін не ніс того навантаження, яке він має за сучасних умов...» [15, с. 97]. Латинське слово *natio* – від *patere* – родити, породити. Отже, у тому договорі йшлося про *об'єднання територіально суміжних і лише почасти етноспоріднених земель* під умовною назвою «...імперія *німецької нації*». Єдиноцілісною геополітичною країною із більш-менш цілісною етноісторичною нацією вона стала двісті років потому, на увінчання багаторічних зусиль О. фон Бісмарка.

Досить заплутаним дійшло до сучасності й *поняття «національна держава»*, – концептуально започатковане у ті ж часи, на порозі Нового часу. Спочатку поняття було «навантажене» принципом середньовічного феодалного права «*Quius natio – unius station*» (кожному народу – свою державу). Під «народом» розуміли *населення*, а під державою – військово-політичний та адміністративно-територіальний *спосіб організації життя* того населення на відведеній йому Вестфальським договором території. З тих пір в англосаксонських та «чисто» німецьких мовах *етнополітичний зміст* понять «*країна*» і «*держав*», як правило, розмито настільки, що диференціювати їх (ці поняття) можна лише в конкретних контекстах. Іншим народам і країнам, – особливо ж тим, які конституювалися не «на захватний манер» (як, скажімо, Німеччина, Франція, Росія, США, Китай та ін.), – їм (наприклад, Україні)

немає жодної потреби у тому, щоб копіювати чийсь «великодержавницький» шлях і досвід.

Та все ж є тут одне «але...», – спільне для всіх багатонародних країн. Здебільшого, «під наглядом» та за допомогою *політичної держави* (поняття ввів до обігу англієць Т. Гоббс, 1668 р.) у цих країнах може успішніше, ніж зазвичай, формуватися і функціонувати *всекраїнова політична нація*. Саме ж поняття ввів до обігу молдаванин А. Моціоні, 1861 року. В дане поняття він вкладав вузькоспецифічний зміст: це – вузькі кола елітних людей, свідомо та цілеосмислено активних у громадсько-політичному житті [10, с. 27]. На жаль, в українському політичному мовленні під «політичною нацією», здебільшого, мають на увазі ситуаційно «задіяні маси в політичні акції» (ось вона, «політична нація Майдану»). Це є повною варваризацією і генези, і сучасного змісту теоретичного дискурсу з даної проблеми.

На прикладах і досвіді багатьох поліетнічних країн чітко простежується *політолого-етнологічна закономірність*: соціоцивілізаційна незрілість титульної та меншинських етноісторичних націй зумовлює крихкотілість (а то й просто відсутність) політичної нації; остання ж обставина конфліктно «ініціює» дезінтеграцію самої країни, – її починають залишати елітні люди «усіх родів зброї», політичні та інтелектуальні особи; у центрі починає дряхліти правлячий політикум, а на периферіях започатковуються етнотерористичні настрої та рухи; розташовані більш-менш компактно етнологічно меншини починають «хворіти автономізмом аж до відокремлення»; більш сильні та розвинені сусіди дедалі частіше проявляють чутливу етнополітичну солідарність зі «своєю діаспорою» на теренах ім'ярек країни і т. д.

Четвірка талановитих і далекоглядних українських поліетнологів – П. Жук, Н. Мазур, Р. Соломонюк і Р. Турчак 2000 року у книзі «Етнополітична карта світу XXI століття» докладно заргументувала вкрай небезпечну для планети перспективу: мовляв, якщо в багатонародних країнах практичні етнополітики продовжуватимуть не рахуватися з наведеними вище «симптомами», – приблизно до середини XXI ст. замість сьогоднішніх 197/200 країн/держав з'явиться ще «якась тисяча» незалежних геополітико-державних одиниць. Я приєднуюся до системи дискурсної аргументації цих колег. І, якщо хтось скаже, що ця етнополітична екстрема України не стосується, – нехай нас, п'яťох, закидають каміннями...

А я тим часом нагадаю: на противагу усім наведеним негативам всесвітній політолого-етнологічний досвід наразі виробив лише два дієвих антизаходи, – *автономізацію* етнополітичного життя та *федералізацію* політико-державного устрою багатонародної країни. Першими в європейській політичній історії цю позитивну тезу довели німці, а антитезу – росіяни. За сьогоднішніх умов та з огляду на позитивний досвід ФРН, США, Бразилії та інших процвітаючих країн, – схоже на те, що, – як говорили давні римляни, – третього не дано. Інакше кажучи, інших виходів із колізії вселюдські думка і практика ще не винайшли.

Ось на які роздуми та рефлексії наштовхнула чергова річниця далеко не периферійних і для нас подій, – падіння Берлінської та Московської «стін». Мені ця річниця та дата, що наближається, вкотре нагадують мудру максиму Б. Рассела: «Зрозуміти наш власний час та його вимоги, – ...тільки так ми можемо підійти до форми можливого прогресу...» [19, с. 8]. Судячи з численних та різносенсових

реакцій на факти «падіння» берлінської, московської, «холодно-військової», договірно-варшавської та інших подібних «стін», – німці усе зрозуміли і зорієнтувалися на можливі для них форми пришвидшення прогресу. Якщо й ми є європейцями, – час і нам усе це зрозуміти та в усьому самовизначитися щодо перспектив прогресування своєї країни. Для свого ж блага.

Список використаної літератури

1. *Алексєєнко І.* Національні держави в умовах глобалізації світу (Політичні і правові аспекти) / І. Алексєєнко. – К. : Аспект – Поліграф, 2006. – 360 с.
2. *Барг М.* Эпохи и идеи. Становление историзма / М. Барг. – М. : Мысль, 1987. – 348 с.
3. *Варзарь И.* Этнический центризм / И. Варзарь // Межнациональные отношения. Термины и определения. Словарь-справочник / Под ред. Ю. Римаренко. – К. : КВШ МВД СССР, 1991. – 408 с. – С. 99–100.
4. *Варзарь И.* Этногенез / И. Варзарь. – Межнациональные отношения. Термины и определения. Словарь-справочник / Под ред. Ю. Римаренко. – К. : КВШ МВД СССР, 1991. – 408 с. – С. 102 – 103.
5. *Варзар І.* Історіологізм політолого-етнологічного мислення / І. Варзар // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю.І. Римаренка. – К. : Генеза, 1996. – 944 с. – С. 516 – 517.
6. *Варзар І.* Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі / І. Варзар // Із контекстів минулих літ. – Вибране. – Кн. 1. – К. : Фада-ЛТД, 2003. – 592 с.
7. *Варзарь И.* Размышления на обочине тернистого пути Украины и Молдовы к евроатлантическим рубежам / И. Варзарь // Чорноморська безпека. – 2005. – №2. – С. 66–80.
8. *Варзар І.* Історіологічні роздуми про співвідношення соціального та етнічного начал у побудові та функціонуванні політичної нації у багатонародній країні / І. Варзар // Еліти та цивілізаційні процеси формування націй. – У 2-х томах. – Том 2. – К. : Екслібрис, 2006. – 582 с. – С. 81–93.
9. *Варзар І.* Про історіологічні смисли ХХ сторіччя / І. Варзар // Філософська думка. – 2006. – №3. – 162 с. – С. 142 – 148.
10. *Варзар І.* Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації і політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези / І. Варзар // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. – Серія : 22. – Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Вип. 1. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – 158 с. – С. 22–38.
11. *Варзарь И.* К генезису и тону интерпретации основных позиций науки политической этнологии в свете некоторых вызовов современности / И. Варзарь // Українці в Молдові, молдавани в Україні : етносоціальні процеси. – Кишинев : Elan Poligraf – SRL, 2009. – 308 с. – С. 34–49.
12. *Варзар І.* Політична етнологія в теоретичних і методичних акцентах та інтерпретаціях. Авторський науково-методичний посібник / І. Варзар. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 88 с.

13. Гумилев Л.Н. Этносфера. История людей и история природы. – М.: ЭКОПРОС, 1993. – 544 с.
14. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли / Л. Гумилев. – М. : Наука, 2003. – 382 с.
15. Дьяконов И. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней / И. Дьяконов. – Изд. 2-е, испр. – М. : КомКнига, 2007. – 384 с.
16. Кареев Н. Историология. Теория исторического процесса / Н. Кареев. – Пг. : Типография М. М. Стасюлевича, 1915. – 318 с.
17. М.К. : Школа, – «як у Німеччині» // Голос України. – 2009. – 21 лютого.
18. Обов'язок влади – захистити права громадян будь-якої національності // Урядовий кур'єр. – 2005. – 7 грудня. – С. 8–9.
19. Рассел Б. Власть. Новый Социальный Анализ / Б. Рассел. – К. : Стэп-К, 1996. – 310 с.
20. Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІСД, 2003. – 632 с.
21. Шелухін С. Звідкіля походить Русь? Теорія кельтського походження Київської Русі з Франції / С. Шелухін. – Прага : Academia, 1929. – 121 с.
22. Tönnies F. Gemeinschaft und Gesellschaft / F. Tönnies. – B., 1920. – 156 s.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

**FROM THE HISTORY OF THE TWENTY YEARS AFTER THE FALL OF
THE «BERLIN WALL» (1989): POLITICAL AND ETHNOLOGICAL
REMINISCENCES ON THE BACKGROUND
OF THE CRISIS IN MODERN TIMES**

Ivan Varzar

*National Pedagogical Dragomanov University
Institute of Political Science and Right, Department of Political Sciences
Pyrohova st., 9, 01601, Kiev, Ukraine
e-mail: im_varzar@mail*

On the background of the resonant and tectonic events – «the fall of Berlin Wall» (November, 1989) and «Moscow Wall» (1991) – the series of ethnic and historiological gems and ethnic and politological gems in the socio-political history of Germany, USSR and Ukraine - from the Peace of Westphalia in 1648 and formation of «Holly Roman Empire of Germanic nation» till the present days were described in the article. In the political and ethnological discourse was analyzed slang-pairs (a) «two Germanies» (FRG and GDR), (b) «two nations in one» (an ethic historical and political nation) and (c) «two nations in one nation» (ethno historical and political nations) in Germany and Ukraine. General conclusion: during 350 years of the ethno-political history Germany had been progressing steadily because of the creative use of the state ethno-politics idea, and nowadays – because of

dynamic work for the benefit of the motherland and the political nation in the whole country. Ukraine can't avoid this crucial ethnic art, otherwise the way to the Euro-Atlantic «coast» will be closed and to the Eurasian expanses – will be always open.

Key words: the whole country political nation, state ethno-politics, an ethnic and historiological gem, ethno-historical nation, the ethnic national minority, ethnic and politological gem, minority people – ethnos, politological and ethnological discourse, the title people-ethnos.

ИЗ ИСТОРИОЛОГИИ ДВАДЦАТИЛЕТИЯ ПАДЕНИЯ «БЕРЛИНСКОЙ СТЕНЫ» (1989 г.) И «МОСКОВСКОЙ СТЕНЫ» (1991 г.): ПОЛИТОЛОГО-ЭТНОЛОГИЧЕСКИЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ НА ФОНЕ КРИЗИСНОЙ СОВРЕМЕННОСТИ

Иван Варзарь

*Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова
Институт политологии и права, кафедра политических наук
ул. Пирогова, 9, 01601, г. Киев, , Украина,
e-mail: im_varzar@mail.ru*

На фоне и в связи с резонансно-тектоническими событиями – падением «Берлинской стены» (1989 г.) и «Московской стены» (1991 г.) – в статье рассматривается ряд этноисториологом и этнополитологом из социально-политической истории Германии, СССР и Украины от Вестфальского договора 1648 г. и образования «Священной Римской империи немецкой нации» до наших дней. В политолого-этнологическом дискурсе проанализированы слэнг-пары (а) «две Германии» (ФРГ и ГДР), (б) «две части унитарной Украины» (Западная и Юго-Восточная) и в) «две нации в одной нации» (этноисторическая и политическая нации) в Германии и Украине. Общий вывод: за 350 лет своей этнополитической истории Германия неуклонно прогрессировала благодаря творчески применяемой концепции государственной этнополитики, а в новейшие времена – и благодаря динамичному творчеству на благо объединённой отчизны всецелостной политической нации. Украине этого самоответственного этнотворчества не избежать, – в противном случае её путь к евроатлантическим берегам навсегда будет закрыт, а путь в евразийское пространство всегда будет открыт.

Ключевые слова: всецелостная политическая нация, государственная этнополитика, историология, меньшинский народ-этнос, многонародная/полиэтническая страна, политолого-этнологический дискурс, титульный народ-этнос, этноисториологема, этноисторическая нация, этнонациональное меньшинство, этнополитологема.

УДК 32:002.10

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ЕТНОСОЦІОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ ЯК ЯВИЩА СУЧАСНОСТІ

Олег Дрінь

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інститут політології та права, кафедра політичних наук
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
e-mail: pk@npu.edu.ua*

Вихідний теоретико-методологічний фон статті – давно вже здійснена світоглядна диференціація понять «народ-населення» (Ж. Мішле, 1840 р.), «етнічна меншина» та «національна меншина» (Л. Телекі, 1870 р.), «народ-етнос» (Ю.В. Бромлей, 1978 р.), «меншинський народ як суб'єкт політики» (І.М. Варзар, 1992 р.). Колізії конфліктної напруги між усіма зазначеними етноісторичними суб'єктами мультиетнокультурного середовища синтезуються в явище, назване автором етносоціополітичною ситуацією (ЕСПС). У статті ЕСПС розглядається у тріадній призмі, – (1) як етносоціополітичний стан багатонародної країни; (2) як різновид соціально-політичного процесу в багатонародній країні та, зрештою, (3) як об'єктивно структурований етносоціополітичний образ багатонародної країни.

Ключові слова: авалентне мультиетнокультурне середовище, валентний народ-етнос, багатонародна країна, етнічна меншина, етноісторична диференціація в політиці, етнополітичний суб'єкт, етносоціополітична ситуація, національна меншина, соціально-політичний процес.

Відоме положення світової політичної науки, зафіксоване й в Конституції України (ст. 5), – про те, що в будь-якому суспільстві чи країні народ є основним джерелом політичної влади, час скоригувати в етносоціополітичному сенсі. Автор пропонує починати з переакцентуації змістосенсових начал звучання поняття «народ», – з тим, аби адекватніше зрозуміти, що то є таке «народ у політиці». В науковій літературі вже уточнено, що поняття «народ» є полісемічним, але в ньому на першопочатках варто виділяти два пріоритетних начала – «народ-населення» (або ж «етнозмішане населення») та «народ-етнос» (або ж «етноісторична спільність») [1, т.2, с. 29–32].

Звідси й випливає висновок: джерело політичної влади – в самих своїх витоках! – зазнає дивергенції, розподіл на два «рукава», – на соціонаселенський та етнонаселенський, втілюючи два найглибінніших ества самої людини – соціальне (загальнолюдське) та етнічне (родовідноспецифічне). Тут же – в прелімінарному порядку – натрапляємо і на автентичну «локалізацію» нашої теми: численні колізії протистояння чи дисконтактно-конфліктних взаємин між «народонаселеннями» та «етнонаселеннями» з приводу соціального або ж етнічного характеру встановленої над ними системи політичної влади, а також колізії протистоянь та деструктивних взаємин між народонаселеннями і етнонаселеннями, з одного боку, та породженою

ними ж системою політичної влади, з другого, – це й є найсокровенніше тло та першоджерело виникнення у відповідних країнах, суспільствах і державах етносоціополітичних напруг різносенсового значення, чим і страждають дві третини сучасного людства.

В реальних історико-політичних, соціально-економічних та духовно-культурних явищах (подіях, фактах та міжнародно-спілкувальницьких акціях) обидва «рукави першоджерельної політики» перетинаються, змішуються, відкрystalізуються у відносно «чисті» окремішності, знову перехресчуються, змішуються і т. д. Усім цим у відповідних суспільствах та країнах зумовлюється ієрархічна структуризація народонаселенських на народоетнічних спільнот, динамізуються чи уповільнюються соціумо- і політико-державотворчі процеси, ситуативно пофарбовуються партійно-політичний плюралізм чи унітаризм, актуалізуються чи архаїзуються в ментальності народів певні цінності та орієнтації, інтенсифікуються чи «розмагнічуються» міжнародні відносини поточного моменту і т. д. і т. п. Своєрідними «імпульс антом» та «коагулянтном», «з'єднувальним містком» та «середовищним локалізатором» подібних соціально-політичних перипетійностей виступає етносоціополітична ситуація (далі: *ЕСПС*). Вдивимосся пильніше в політолого-соціологічні обрії цього мало ще вивченого явища, але не взагалі, а в суто методолого-етнологічних аспектах.

ЕСПС є різновидом конфліктних взаємин двох і більше соціоетнічних та історико-політичних суб'єктів – держав (етнодержавних, етнокультурних та етнотериторіальних автономій), етнополітичних партій, етнокультурних асоціацій, етнорелігійних та етноконфесійних утворень, місцево-регіональних етносамоврядних органів тощо. Зазначені об'єкти можуть бути втягнутими у створення (та примушені затим до розв'язання) певних ЕСПС на геополітичній площині таких етносоціальних організмів, як-от: країни, суспільства, народи, соціоетнічні групи (мовні, расові, релігійно-конфесійні, культурно-специфічні, групи-хоббі), регіонально-місцеві громади та ін.

Свідомі чи спонтанні дії, не-дії отих суб'єктів пунктирно чи дотично позначають хронологічні межі та історичні рамки виникнення та процесного протікання певних *ЕСПС*. *Хронологічними межами ЕСПС* є проміжки історичного і політичного часу, протягом яких вона сконституювалася (або ж, судячи з усього, мала б сконституюватися) в цілісний та відчутний соціально-політичний феномен. *Історичними ж рамками ЕСПС* є чітко відчутні соціологічні події, факти та зрушення в міжлюдських, міжетнічних та міжнародних стосунках, які поклали початок і край конкретній ситуації етносоціополітичного гатунку. В цих двох типологічних аспектах *ЕСПС* підвладна дії суб'єктивного (наукового) закону ступеневої (мінімум: тристадійної) конституції, – вона мусить (1) виникнути із певних передумов, (2) стати цілісним явищем та (3) розвиватися на власних феноменальних засадах. Процесну цілісність – еволюційного і революційного – протікання усіх трьох стадій у розвитку *ЕСПС* варто позначати гегелівським поняттям «конституція» (інде – у Канта та Гегеля – «конституювання»).

На базі попередньо викладеного приступимосся до дефініції явища, усвідомлюючи неможливість адекватного збагнення його феноменальної сутності до кінця. *ЕСПС є колізійним поєднанням умов та обставин, причин та факторів, за яких певні соціоетнічні й історико-політичні суб'єкти, задовольняючи свої потреби*

й реалізуючи свої інтереси, своїми діями або ж не-діями об'єктивно спричиняють помітні зрушення у співвідношенні політичних сил і загального стану справ у даному соціальному організмі та зумовлення таких подій, які створюють якісно нову мікро- і макрообстановку в поточній політичній історії розвитку окремих сфер, галузей і проблем суспільного життя на геополітичному просторі окремо взятої країни, держави, групи різнодержавних народів, регіону, континентального ареалу, частини планети або ж і всієї землі. З подібної (робочої) дефініції випливає й висновок про можливість класифікації основних типів ЕСПС.

Якщо дефініціювання досліджуваного явища відповідає на запитання: «Що це?», то типологізація явища уже відповідає на запитання: «Як воно принципово побудоване?» На цій підставі можливим є показ явища «в дії», в праксеологічних аспектах, відповідаючи, фактично, вже на запитання: «Як і чому воно життєдіє саме так, а не інакше?» А тут й саме теоретичне завдання типологізації ЕСПС набуває деякої «процедурної» специфіки. Оскільки ЕСПС являють собою процес і результат колективної людської діяльності (тобто вони – із розряду соціально-політичних явищ), саме типологізаційне завдання презумує виявлення кількох константних ознак сутнісного буття отих явищ, – скажімо, соціофакторної структури, способу конституції як феномена реальності, профільного характеру буття, класифікаційних характеристик, системи взаємозв'язків з іншими феноменами реальності та ін. Викладемо на позначеному фоні деякі теоретико-методологічні дискурси.

На кожному етапі своєї еволюції людство є певною сумою спільнот подвійної соціальності – народонаселенських (народів-населень, тобто етнозмішаних спільнот) та етнонаселенських (народів-етносів, тобто етнооднорідних спільнот). Після розкладу родообщинного ладу, фігурально кажучи, людство «мешкає» в країнах подвійної характеристики, – в моноетнічних (однородних, яких сьогодні в світі досить мало) та в поліетнічних (багатонародних, яких сьогодні – переважна більшість). В моноетнічній країні ЕСПС мають своє соціально-політичне забарвлення, в поліетнічній – своє. Для номінативного (без аналізу) порівняння – дві пари прикладів різносенсових та різномасштабних ЕСПС: багатолітні міжродові та міжплемінні сутички в багатьох афро-азійських країнах, трьохсотлітня війна католиків і протестантів в Ольстері, кавказька військова акція Росії серпня 2008 р. з «примушування до миру» Грузії, або ж, зрештою, світове різноголосся у зв'язку з перемогою чорношкірого кандидата на президентських виборах у США.

Для багатозрізового і полісенсового регулювання соціального життя та ситуативно гнучкого управління справами суспільства в обох типах країн – моноетнічних та поліетнічних – людство здавна винайшло три чудодійних способи-інструменти, – *державу, право і політику*, які й складають «надбудову» над поточним народним і етносоціополітичним життям. А народонаселенські й етнонаселенські спільноти при цьому оперують своєю тріадою цінностей, – *мораллю, традицією і звичаєм*. В «точках спів падання» отих потрібностей, що само- імпульсами йдуть назустріч одна одній, і виникають незліченні ЕСПС.

У разі благополитивного «співпадання» цих інституційних цінностей виникають такі творчі симбіози, як давньоеллінський поліс, давньокиївське віче, молдобуковинський «сфатул церій», кримськотатарський курултай, французький серваж, «козацько-народна держава» в середньовічній Україні, європейське звичаєве право, вселюдська соціальна справедливість тощо. В разі ж «недоспівпадання» та

вибухоподібного дисконтакту, – численні ЕСПС у різноманітних формах насильницької політики (причому з чітким «народним акцентом»), – агресивні війни, завоювання, контрибуції, групові та масові геноцидні акції, «всенародні священної та знищувальної сили війни» («джихад»!), тероризм, шпигунство, диверсії тощо. Такими є деякі та прелімінарні теоретичні спостереження над явищем *ЕСПС*, що безпосередньо підводять «під мур» самої типологізаційної проблеми.

Самий по собі наукознавчий феномен типологізації будь-яких реальних явищ, що підлягають вивченню та інтерпретації, базується на кількох теоретичних засадах. Найпершою серед них є *визначення найглибиннішого соціального начала аналізованого явища*. Загальнолюдська субстанція (колективного) життя, виявляється, і є його *соціальністю*, котра, в свою чергу, має п'ять (основних) сутнісних проявів, – економічний, політичний, духовний, культурний та етнічний. Останні, на думку І.М. Варзаря, слугують підставою для виділення саме п'яти сфер суспільного життя людей [5, с. 190-191].

Дане положення слугує підставою для визначення *профільного характеру* якоїсь конкретної ЕСПС і, зрештою, засадою для відповіді на запитання: «Чому та через що вона виникла?» Тут же акцентуємось на очевидному: оскільки в усіх цивілізованих поліетнічних суспільствах сучасності народ-населення поряд з усіма співвітчизниками меншинськими народами-етносами є основним джерелом політичної влади, будь-яка ЕСПС об'єктивно «складається» з чотирьох начал, – із загальнолюдського, етнічного, політичного та якогось «вузькопрофільного» начала – економічного, духовного, культурного тощо. Пріоритет «політичного» є беззаперечним, – в силу вже зазначеної обставини: в поліетнічному суспільстві не лише народ-населення, а й народ-етнос є джерелом політичної влади.

Як взаєминний – міжлюдський, міжетнічний, міжнародний та міждержавний – конфліктний стан справ, *ЕСПС* виникає у стосунках представників різних кіл, верств і поколінь усередині усіх народів-етносів, які населяють дану поліетнічну країну і є громадянським (для республіканських держав) і підданським (для монархічних держав) масивом, що підлягає соціальному захисту, оподаткуванню і мобілізації під час проведення державою внутрішньо- і зовнішньополітичних акцій, а також реабілітаційних акцій господарсько-економічного, військово-технічного, техногенно-катастрофного і соціореанімаційного характеру. Громадянський (підданський) масив усіх народів-етносів країни слугує також електоральним ресурсом для проведення загальнодержавних плебісцитарних кампаній (виборів, референдумів, переписів, опитувань тощо) та соціальною базою для перманентного живлення належного спектра партійно-політичного плюралізму, кадровим резервуаром для систематичного оновлення структур державної, управлінської, адміністративної, військової і дипломатичної служб.

В процесі підготовки та проведення усіх тільки-но зазначених соціально-політичних акцій та здійснення в соціально-політичній реальності на їх підставі відповідних соціоетнополітичних подій і конституюються численні *ЕСПС*. Конкретика конституції різнотипових та різносенсових *ЕСПС*, природно, є різнобарвною, різноманітною. Але їх неодмінним внутрішнім джерелом скрізь і завше є надзвичайно вразлива та досі мало вивчена матерія – *етнічність людини, народів і людства*. За визначенням видатного сучасного американського етнологіста і політолога Майкла Новака, «етнічність є комічною і загадковою реальністю:

морально амбівалентною, парадоксальною на практиці, важко вловимою в теорії» [8, р. 573].

Зазначені М. Новаком «неадекватності» етнічної матерії людини і народів-етносів саме явище *ЕСПС* – в конкретних соціально-політичних колізіях та історичних ситуаціях – ілюструють щоразу по-своєму. Для нас же незмінним залишається одне – «важка вловимість в теорії» самого цього явища. Гадаємо, самою типологізаційною спробою підійти до явища *ЕСПС* ми вже долаємо деякі труднощі справи. Якщо досі до *ЕСПС* ми підходили певно описовим чином, ззовні, то соціологічний та етнологічний аспекти типологізації явища висвітлюють його дещо зсередини, з більш прихованих аспектів, граней і сторін.

У праці «Національна держава і народногосподарська політика» (1895 р.) М. Вебер зазначає: соціально-політичні явища та інституції, що «бодай лише межують» із феноменами «національне (етнічне)» і «державницьке (політико-інституціональне)», – всі ці явища та інститути «мають мінімум двосторонню (медалеву) аспекти розгляду, а то й три – та багатогранні аспекти» [4, с. 129]. Гадаємо, в нашому випадку йдеться про двосторонню, медалеву аспекти, – попри те, що *ЕСПС* не просто «межує» із феноменами «етнонаціональне» та «державно-політичне», а є їхнім специфічним міжфеноменальним утворенням. Йдучи за веберівським мінімумом, виділяємо дві сторони проблеми типологізації *ЕСПС* – соціологічну й етнологічну.

Соціологічну сторону типологізації соціально-політичних явищ, наскільки відомо, найповніше висвітлює В. Парето в двотомному «Трактаті з загальної соціології» (1912 – 1916 рр.). У цій праці привабливим видалося положення про «геометричну прогресію в ієрархізації суспільного життя людини, народу і людства». У відповідності до цього у «дотикових» точках взаємонакладання соціологічних полів зазначених п'яти суспільних сфер вчені стали виділяти ще двадцять п'ять міжсферних галузей суспільного життя та сотні й тисячі сферно-галузових проблем суспільного життя [7, с. 103–104; 3, с. 53–59].

Майже століття опісля, в 90-х роках ХХ ст., український дослідник І.М. Варзар вносить до концептуального контексту питання суттєве положення, що прямо підводить нас під проблему типологізації *ЕСПС*. Кожна сфера і галузь суспільного життя, уточнює він, внутрішньо «складається» з трьох елементів («секторів»), – 1) з *відносин* людей з приводу чогось важливого для них у даній сфері чи галузі; 2) з *установ* (або ж інституцій), що їх люди створюють задля (найчастіше – політико-правового) закріплення бажаних їм на даний момент суспільних відносин, та 3) з *ідей* або ж поглядів людей на свої відносини і установи поточного моменту. На незліченних стиках, перетинах даних соціологічних елементів перманентно виникає безліч різноманітних *проблем* суспільного життя [3, с. 54–58; 5, с. 190–191]. Ми гадаємо, що *ЕСПС* і є різновидом отих проблем, які, здебільшого, конститууються на перехрестях етносфери з іншими сферами і галузями суспільного життя.

Висловимо припущення: найінтенсивнішим чином та «вибухоподібніше» зазвичай *ЕСПС* виникають в епохи значної політизації суспільного життя. Специфіка ж поточного моменту, як констатували ще 1993 р. І.Ф. Курас та Ю.І. Римаренко, полягає в тому, що (в Україні та й в усьому світі) з деяких пір розпочався «процес політизації народів-етносів та етнізації особи...» [6, с. 9]. За таких умов і «найнейтральніше» *ЕСПС* об'єктивно мають яскраве політичне забарвлення. Як і

навпаки: в «найзапекліших» політичних за характером *ЕСПС* неодмінно знайдемо гуманістичний, загальнолюдський зміст, який і послугує підставою (та «орієнтиром») для благопозитивного їх розв'язання.

А тут соціологічною засадою цієї теоретичної проекції є вже інший момент суспільного життя. В земному людському бутті вся поточна проза і поезія, неодмінні драми і трагедії, всілякі та досить часті фарси й комедії, – *все є проявом соціоетнополітичного життя*, ситуативно пофарбованим у кольори сферні, галузеві і проблемні. В подібній же строкатій мозаїці побутує й феномен *ЕСПС*. А тому в суто соціологічному та номінативному сенсі є підстави поділити *ЕСПС* на три групи (приклади, здебільшого, українського оригіналітету, подаємо без аналізу, лише в якості прелімінарних ілюстрацій).

1) Сферні *ЕСПС*, – це такі, що виникають і конститууються на елементних засадах (відносинах, інституціях та ідеях) якоїсь окремо взятої сфери суспільного життя і можуть бути розв'язаними в соціологічному контексті все тої ж сфери. Наприклад, паювання і перерозпаювання постколгоспної землі в Криму між репатрійованими татарами та осілими тут після 1944 р. росіянами, українцями та іншими етнічностями, – це *етноекономічна ЕСПС*; неприйняття буджакськими гагаузами та ізмаїльськими циганами київсько-львівської системи «українізації політичної системи країни», – це *етнополітична ЕСПС*; відмова українських молдаван «негайно реалізувати» загальнодержавну концепцію національної освіти на базі писемної кирилиці – замість латиниці, яка, як відомо, є більш адекватною етнолатинській природі та генезису цього народу-етносу, – це *етнодуховна ЕСПС*; багаторічні міжкукраїнсько-російські тертя навколо питання реституції культурно-мистецьких та історико-культурницьких цінностей, вивезених кимось та свого часу з України, – це *етнокультурна ЕСПС*; замовчування в Україні та в навколишньому етнополітичному середовищі ідентифікаційної проблеми визнання-невизнання «русинського питання», – це *етноісторична ЕСПС*.

2) Галузеві *ЕСПС*, – це такі, що виникають і конститууються на елементних засадах (відносинах, інституціях та ідеях) якоїсь окремо взятої галузі суспільного життя. Наприклад: якщо за-неодноразовими офіційними визнаннями – половина ВВП вироблюється «в тіні», і ця половина економіки фактично обслуговується доларами США, – чи не правомірніше називати «українською національною валютою» грошову одиницю іншої країни? Це – галузева *економіко-фінансова ЕСПС*. У контраверсійних колізіях з приводу державно-геополітичної приналежності о. Зміїний Міжнародний Суд чи адекватно істині та динамічній історіології визнав аргументи української та румунської сторін? Це – *етнополітико-міждержавна ЕСПС*. Якщо спортивна команда якоїсь країни на добру третину складається з іноземних легіонерів, – чи правомірно вона називається «національною»? В аналогічній колізії можна запитатись: якщо в «міжнародних змаганнях» з шахів, як правило, беруть участь одні євреї, – чи не є ті змагання «"внутрішньо етнічними"? Обидві колізії являють собою *етноспортивні ЕСПС*.

3) Проблемні *ЕСПС*, – це такі, що виникають і конститууються на проблемних «стиках» намірів-дій етносоціальних та історико-політичних суб'єктів під час реалізації ними певних потреб та інтересів свого суспільного життя. Наприклад, чи може вважатися «унітарною» держава в поліетнічному суспільстві, якщо в її адміністративно-територіальному устрої інкадрована автономна одиниця

якогось одного меншинського народу-етносу? Саме такою парадоксальною є колізія існування Автономної Республіки Крим у складі унітарної України. На початку 90-х років Київ і Москва «планували кожний своє майбутнє», а вийшло, як у О.С. Пушкіна, – «не то пичужка, не то лягушка, – непонятная зверюшка»: за формою – адміністративно-територіальна автономія кримськотатарського народу, але за змістом – конструкт з усіма належними етнократологічними «своїми» атрибутами: Конституція, уряд, парламент, суд загального призначення; у задумці неначе піклувалися про репатрійованих аборигенних татар, а на ділі добре – причому «за буквою закону» – пооблаштували російську національну меншину. Умовно кажучи, це – «класична» *етнополітична та етнодержавознавчо-правова проблемна ЕСПС*. «Справа Ігоря Білозіра», українського композитора і співака, який у Львові у липні 1999 р. «загинув у сутичці з руськомовними шовіністами-п'яничками», – українсько-російський культурно-міжетнічний конфлікт чи звичайне міжлюдське побутово-спілкувальне непорозуміння? Дана *ЕСПС* – того ж «поля ягідка», але подвійної аксіології: або *етноконфліктна*, або ж *міжетно-культурологічна проблемна*.

4) Історіологічні *ЕСПС*, – це такі соціальні колізії, які мали місце колись, але на пізнання й аксіологію постають перед сучасниками в нинішніх, конкретно даних етносоціальних ситуаціях. Лише один приклад. Чи є «міжнародно-правовим загарбницьким прецедентом» намагання романтиків початку 90-х років XX ст. «суверенізувати українські етнічні землі від Сяну до Дону в етноправовій методології Конституції Пилипа Орлика 1710 року»? Навесні 1999 р. дану *історико-правову ЕСПС* В.В. Жириновський вирішував саме в такому, стверджувальному сенсі [4]. І було б добре, якби два роки потому, при "доредагуванні" Гімну України в парламенті, народні обранці врахувалися б зі подібними «підказками збоку».

5) Соціоцивілізаційні *ЕСПС*, – це такі конфліктні колізії, з аналізу яких чітко видно, що певні етносоціальні та історико-політичні сили (суб'єкти) у минулому своїми діями/не-діями заздалегідь презумували не локальний, не ситуативно-політичний і не вузько-етнічний, а широкий вселюдсько-цивілізаційний негативний ефект. Знову лише один приклад. Хто й чому подбав про те, аби 90 відсотків карателів, що втягнуто було у «справу Бабиного Яру» в Києві жовтня 1941 р., були етнічними українцями? На думку экс-прем'єра українського уряду в екзилі М. Плав'юка та (протягом 90-х років XX ст.) головного рабина євреїв Києва й України Я. Дов Блайха (з їхнього діалогу-бесіди в телепрограмі "1+1" 6 жовтня 2001 р. з приводу 60-річчя трагедії Бабиного Яру), «це була далекоглядна, ретельно спрогнозована акція міжцивілізаційного та міжрелігійного деструктиву на тривалу історичну перспективу».

Таким чином, типологія *ЕСПС* в соціологічному аспекті дозволяє виявити певну ієрархію вселюдських сферних, галузевих та проблемних цінностей, які люди, втягнуті у вир конкретних етносоціальних колізій, сповідують і вважають їх адекватними своєму світобаченню; характеристичні побудження та життєві прагнення основних етносоціальних та історико-політичних суб'єктів поточного етапу соціальної історії народів, країн, держав, регіонів, континентів тощо; зрештою, розмаїття соціоцивілізаційних орієнтацій конкретних етносоціальних та історико-політичних суб'єктів, які творять конкретну соціальну, політичну та культурну історію вселюдського буття на досить невеликій та доволі вразливій землі.

Інакше кажучи, соціологічний аспект типологізації *ЕСПС* по-своєму ілюструє одну із сторін «обопільно-медалевого» процесу пришвидшеної – за сучасних умов – етнізації людської особи та політизації народів-етносів, на що вказували вище процитовані І.Ф. Курас та Ю.І. Римаренко [6, с. 9]. Етнологічний же аспект питання має ілюструвати, здебільшого, другий бік «медалі», – етнополітичну сторону зазначеного живого процесу поточної сучасності.

Суто етнологічний аспект типологізації явища *ЕСПС* має своє профільне теоретико-методологічне базування. Якщо соціологічний аспект проблеми відповідає на запитання: «Що то є таке *ЕСС* як етнологічно-соціально-політичне явище?», то етнологічний аспект уже відповідає на інше запитання: «Між якими етносоціальними та історико-політичними суб'єктами, чому та яким саме чином виникають *ЕСПС*?» Суб'єкт-«виконавська», причинно-наслідкова та факторно-праксеологічна грані проблеми розкривають найпотемніші підвалини самого явища *ЕСПС*.

Першоумовою типологізації *ЕСПС* в етнологічному аспекті є адекватне істині знання про етноісторичну та соціально-політичну природу самих народів-етносів, що населяють певну багатонародну країну. Досліднику слід мати бодай прелімінарну «ясність» щодо всієї картини, або певну «відповіднісну матрицю» на природні запитання: Хто то є ці народи за етнопоходженським оригіналітетом? Коли, звідки та внаслідок яких історико-політичних, економіко-природних, соціокультурних та ситуативно-тектологічних подій і зрушень вони опинилися на геополітичному терені даної країни? З ким та чому, за якими ознаками вони себе ідентифікують в етноісторичному, ментально-культурному, мовно-спілкувальницькому та релігійно-етичному генезисі? Яким є їхнє свідомісне ставлення до соціально-політичних реалій, що існують в даному суспільстві, – зокрема, до типу держави, до форми політичного правління, до моделі політичного режиму, до конституційного ладу і т. п.? Яким є їхнє об'єктивне місце в соціальному поступі чи в застійно-ретроградському стані даної країни? На життєдіяльнісних «перехрестях» цих та подібних запитань і виникає безліч *ЕСПС*.

У наш час, в намаганнях покласти край, принаймні, – свідомо і прогнозовано пригальмувати процеси виникнення численних *ЕСПС* у формах міжетнічних та етнополітичних конфліктів, соціально-політична думка стала виробляти одну за одною народознавчі концепції. Найбільш відомими (та ще й зафіксованими у міжнародно-правових документах) стали концепції поділу народів-етносів 1) на місцево-аборигенні та мігрантські; 2) на титульні і меншинські; 3) на корінні й прийшли (автохтонні й діаспорні); 4) на компактно-помешканські й дисперсні, зрештою, 5) на осілі та номадні (кочові).

Доводиться, на жаль, констатувати: ці концепції не повністю відповідають на вище викладені політолого-етнологічні запитання, а тому не можуть скласти цілісної теоретичної бази для вирішення нашого типологізаційного завдання. Зазначені концепції мають кілька методологічних та світоглядних вад, – зокрема, смаковість, «побутовий соціологічний шовінізм», інде – й приховане ксенофобство, ледь не свідомо консервація народонизинного обскурантизму. Основний же недолік, – в них важко прослідковується об'єктивно-діяльнісний критерій визначення конструктивно-деструктивної ролі народів-етносів в соціально-політичному та економіко-культурному розвитку відповідних країн, суспільств, держав, спільнот, соціумів.

Не задовольнившись цим сучасним надбанням, поринули вглиб всесвітньої історії та історії політолого-етнологічної спадщини. І виявилася дивовижна річ: скрізь і завше йшла запекла боротьба, мінімум – колізійне змагання людей, їхніх груп та цілих народів за *природне право жити в достатку, безпеці і злагоді зі світом* за винайденим ще давніми римлянами принципом «*Ubi bene, ibi patria*» (де добре, – там і батьківщина). На цьому ґрунті, тобто в невинному змаганні за *реалізацію основного природного права на життя та виживання*, виникла й виникає мозаїчна мережа розмаїтих етноконфліктних ситуацій. На це свого часу звернули увагу італієць Дж. Віко (1725 р.), поляк І. Стройновський (1795 р.) та росіяни М.Я. Данилевський (1869 р.) і М.О. Бердяєв (1923 р.).

Особливо привабливою та методологічно плідною є точка зору М.О. Бердяєва. Він розглядав людство в синхронному зрізі, – «як різноякісну ієрархію етнонаціональностей, які – в силу різних історико-соціальних причин та обставин – виборюють собі різні природні права на співжиття». В силу отих причин та обставин й виникає «історична нерівність етнічностей, *нерівність їхньої реальної ваги*, історичне переважання то одних, то інших». В усьому цьому, заключав він, «є своя велика правда, є *моральний закон історичної дійсності...*» [2, с. 73–74].

Вважаємо, що тут, якщо й не розкрито великої таємниці етнобуття людей, народів та й усього людства, то суттєво важливий ключ до нашої проблеми напевно знайдено. Природна нерівність народів-етносів в контексті багатонародного суспільства (як одного з об'єктивних джерел тьми-тьмущої кількості *ЕСПС*) – історико-соціологічний закон. Тільки пізнавши його глибини, достеменніше можна зрозуміти й внутрішню джерельну зумовленість багатьох і багатьох *ЕСПС*, та й саму можливість підступитися до їхньої сутнісної, етнологічної типології.

Але, насамперед, потрібно підійти до самого закону, відкритого М.О. Бердяєвим. В сучасній українській науці, наскільки відомо, одну з перших спроб інтерпретації закону в методологічній призмі нашої проблеми здійснив на початку 90-х років ХХ ст. І.М. Варзар [1, т. 2, с. 31–33; 3, с. 130–144]. В його концепції виділено дві лінії кореляції і «вимірювання обсягу» «історичної ваги» народів-співвітчизників одного й того ж поліетнічного суспільства, – горизонтальну (титульні народи-етноси) та вертикальну (меншинські, міноритетні народи-етноси).

За *горизонталлю* автор виділяє 1) *титульний народ-етнос* (який дає своє ім'я всім соціологічним атрибутам автентичного соціуму, – країні, державі, природі, копалинам, ландшафту, шельфу, економіці, валюті, дипломатії, навіть повітряному просторові), та 2) один, два і більше субтитульних народи-етноси (тобто такі, які на даному геополітичному терені колись мали усі належні суверенні атрибуції етносоціальної титульності, а тепер, волею історії, опинилися у статусі меншинських народів з адекватною своєю «історичною вагою».

За *вертикаллю* виділяються триступенева ієрархія меншинських народів-етносів:

Домінуючий народ-етнос – це такий меншинський народ, який (по відношенню до титульного і субтитульних народів-співвітчизників) у контексті багатоетнічного суспільства відіграє провідні соціально-економічні, політико-культурні та інші конструктивні ролі. Саме в соціально-політичному сенсі він об'єктивно домінує, але суб'єктивно не мусить прагнути стати панівною силою в

тому суспільстві чи в регіональному соціумі (серби в Косові, українці в Молдові, турки на Кіпрі, росіяни в Криму та ін.).

Рецесивний народ-етнос – це такий меншинський народ, який в контексті багатоетнічного суспільства об'єктивно посідає не провідні ролі, але свідомо грає доцентрово-конструктивні соціумо-і державотворчі ролі по відношенню до титульного, субтитульного (-них) та домінуючих народів-співвітчизників (євреї в середньовічній Голландії, пруси в Сілезії XVIII ст., угорці в сучасній Румунії, поляки в Галичині до 1939 р., греки в нинішній Україні та ін.).

Маргінальний народ-етнос – це такий меншинський народ-етнос, який по відношенню до всіх народів-співвітчизників поліетнічного суспільства грає периферійні, але конструктивні ролі та мешкає, як правило, на маргінальних (прикордонних) теренах геополітичного простору країни, межуючи зі своєю етноісторичною батьківщиною (шведи в Фінляндії, росіяни в Естонії, гагаузи в Україні і Молдові та ін.).

Додамо від себе. Гадаємо, можна виділяти ще два соціологічних зрізи питання зі своїми підгрупами народів-етносів, у зносінах між якими досить часті різні *ЕСПС*. 1) Етнотеренний зріз: а) підгрупа *автохтонних* (або корінних) народів-етносів та б) підгрупа *діаспорних* (або звідкись прийшлих, мігрантських) народів-етносів. 2) Етнополітичний зріз: а) підгрупа народів-етносів, що *інтегровані* в автентичну етнополітичну націю даної країни (шведи в Фінляндії, поволзькі татари в Росії, росіяни в Україні, цигани в Угорщині, сорби і полаби в Німеччині та ін.); б) підгрупа народів-етносів, які ще *не зінтегровані* в існуючу в даній країні етнополітичну націю (баски в Іспанії, албанці в Македонії, цигани в Румунії, асирійці в Україні та ін.).

У світлі викладеного стають зрозумілими такі типологізми, як-от: чому не всі народи-етноси – співвітчизники одної і тої ж країни – є абсолютно рівнозначними факторами у справі виникнення та конституювання якоїсь *ЕСПС*; чому в рамках одного і того ж багатонародного суспільства далеко не всі народи-етноси несуть однакову політико-правову й етико-юридичну відповідальність за виникнення і способи розв'язання окремих *ЕСПС*; зрештою, чому всі народи-етноси повз своєї свідомої волі можуть «створити» певні *ЕСПС*, але, створивши, – не здатні благополитивно їх розв'язувати, та ще й на користь усього суспільства й навколишнього світу.

Викладена концепція – з відома І.М. Варзаря та з нашим додатком – послуговується надалі методологічною підставою для відкрystalізації типологізаційної позиції щодо *ЕСПС* в зазначеному, етнологічному аспекті. Презумуємо, що різносенсові *ЕСПС* типологізаційно можуть виникати:

1. *Всередині титульних народів-етносів* відповідних багатонародних країн. Наприклад, в Китаї – багаторічні колізії навколо співвідношення геополітичних понять «континентальний Китай» та «острівний Китай», які нещодавно завершилися по-конфуціанськи гнучкою етнополітичною формулою «Дві соціальні системи, але одна країна з одним титульним народом-етносом». Це – благо позитивний прецедент. Ось і негативний приклад: в Україні 40-х років XX ст. започаткувалися військово-патріотичні міжукраїнські суперечки, з одного боку, між солдатами й офіцерами Радянської Армії та ковпаківсько-медведевськими партизанами, з другого – вояками Української Повстанської Армії та бандерівсько-мельниківськими партизанами, – ці змагання й досі благополитивно не розв'язано.

2. *Всередині субтитульних меншинських народів-етносів* відповідних багатонародних країн (наприклад, всередині берестейських українців у Польщі 40-х років ХХ ст. навколо питання про ставлення до Радянської Армії та Армії Людової: «Окупанти чи визволителі?»).

3. *Між титульним народом-етносом та окремим меншинським народом-етносом, в минулому – титульним або ж субтитульним етноісторичним суб'єктом* (наприклад, львівські колізії 1990-х – початку 2000-х рр. між титульним українством та місцевою польською громадою навколо польських написів на деяких могилах Личаківського цвинтаря – на кшталт: «...Загинув, захищаючи східні польські землі»).

4. *Між окремими меншинськими народами-етносами* відповідної багатонародної країни (наприклад, різносенсові колізії в Криму, що й донині періодично «вибухають», на ґрунті проблем паювання постколгоспної землі між давно прибулими росіянами та тільки-но репатрійованими, що, зрештою, стали субтитульними на рідній землі, татарами навколо свавільної формули поточного українського законодавства «...якщо були колгоспниками станом на початок 1992 р. »).

5. *Між народами-етносами якоїсь країни та сусідніми їй суміжними народами* (найвлучнішими прикладами є етнополітичні конфлікти в Карабасі, Трансністрії, Косові та ін., які давно «вибухнули», але й досі не розв'язані).

Події в США та в усьому світі після 11 вересня 2001 року наштовхнули на думку про можливість існування ще одного типу *ЕСПС*.

6. *Міжетноцивілізаційного характеру*. Словесне оформлення типу підказано широко розтиражованим світовими ЗМІ висловом экс-Президента Франції Ж. Ширака: «Після 11 вересня світ вступив в нову еру, – почалася міжетнічна війна цивілізацій». Нових ілюстрацій до цього типу *ЕСПС*, на щастя, не маємо.

Ось такою, в найпринциповіших рисах – теоретично та методологічно самовимальовується проблема типологізації *ЕСПС* як «живого» і досить тривожно-вразливого соціально-політичного явища поточної сучасності. На викладеному ґрунті відтепер свої роздуми спрямовуємо на внутрішньосенсовий зміст типологізованих *ЕСПС*, на їх соціолого-політологічну діагностику та правову аксіологію результатів аналізу, методів і шляхів розв'язання. Бо типологізований феномен без діяльнісних проекцій саморозвитку і входження у системи взаємозв'язків – лише абстрактна схема. Аналіз й аксіологія мають вдихнути в неї життя. Це – предмети інших досліджень.

Список використаної літератури

1. Абетка етнополітолога. У 2-х томах / За ред. Ю.І. Римаренка. – Том 2. – К. : Школяр, 1996. – 236 с.
2. Бердяев Н. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии / Н. Бердяев. – Берлин, 1923. – 384 с.
3. Варзар І. Політична етнологія. Пропедевтичний курс. Авторський підручник / І. Варзар. – К. : Персонал, 2010. – 356 с.
4. Гергиев Ф. Горячее интервью с нечесаным собеседником / Ф. Гергиев // Комсомольская правда в Украине. – 1999. – 16 мая. – С. 4–5.

5. Державне управління : Словник-довідник / кер. авт. кол. В. Д. Бакуменко. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
6. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії : Довідник / відп. ред. Ю. І. Румаренко, І. Ф. Курас. – К. : Юринком, – 1993. – 808 с.
7. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен. – М. : Прогресс, 1975. – 710 с.
8. Novac M. Pluralism, Humanistic Perspectiv / M. Novac // Harvard Encyclopedia of American Ethnic Group. – Cambridge (Mass.), 1989. – С. 145–164.

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009

прийнята до друку 24.09.2009

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BACKGROUNDS FOR THE TYPOLOGIZATION OF AN ETHNO-SOCIAL AND POLITICAL SITUATION AS A MODERN PHENOMENON

Oleh Dryn

*National Pedagogical Dragomanov University
Institute of Political Science and Right, Department of Political Sciences
Pyrohova st., 9, 01601, Kiev, Ukraine
e-mail: pk@npu.edu.ua*

In this article theoretical and methodological aspects of the phenomenon of an ethno-social and political situation had been developed as they were not enough investigated as an attribute of the multinational country. The definition of the situation was made and its typological structure was determined. The principal varieties, origins of an emergence and formation of that situation as an integral phenomenon were identified. The article covered the fundamental outstanding feature that ethno-social and political situation was construed not in an unitary manner but in triple one. In particular this variety of an argumentative collision is considered (1) as an interethnic state and (2) as the image of a specific interethnic conflict, (3) and finally as a process of the institutionalization of the present collision by the interethnic conflict.

Key words: the ethno cultural environment, a valence in the folk – ethos, a multinational state, an ethnic minority, the ethno historical differentiation in politics, an ethno political actor, an ethno political situation, a national minority, the social political process.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТИПОЛОГИЗАЦИИ ЭТНОСОЦИО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ КАК ЯВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОСТИ

Олег Дринь

*Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова
Институт политологии и права, кафедра политических наук
ул. Пирогова, 9, 01601, г. Киев, Украина
e-mail: pk@npu.edu.ua*

В статье разрабатываются методолого-типологические аспекты малоисследуемого явления этносоциополитической ситуации, как правило, являющейся атрибутом жизни многонациональной страны. Дана дефиниция ситуации, определена её типологическая структура, выявлены основные её разновидности, источники возникновения и становления целостным феноменом. Сердцевинный момент новизны в статье состоит в следующем: этносоциополитическая ситуация интерпретируется не унитарным, а тройственным образом. В частности, эта разновидность конфликтной коллизии рассматривается (1) и как межэтническое *состояние*, (2) и как *образ* специфического межэтнического конфликта, (3) и, наконец, как *процесс* конституирования данной коллизии межэтнической конфликтностью.

Ключевые слова: авалентная мультиэтнокультурная среда, валентный народ-этнос, многонациональная страна, этническое меньшинство, этноисторическая дифференциация в политике, этнополитический субъект, этнополитическая ситуация, национальное меньшинство, социально-политический процесс.

УДК 316.442 : 32.001

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТРАНЗИТОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ru*

Аналіз актуальних суспільно-політичних перетворень на пострадянському просторі, і в Україні також, зумовлює необхідність звернення до транзитології – напряму політичної науки, що займається дослідженням переходу політичних режимів з одного якісного стану в інший. Враховуючи це, у статті проаналізовано основні віхи становлення транзитологічного підходу до розуміння суспільно-політичних трансформацій, а також розроблений в його рамках методологічний інструментарій.

Ключові слова: транзитологія, транзит, політичний режим, авторитаризм, лібералізація, демократизація, соціалізація, консолідація, демократія.

Суспільно-політичні перетворення, які тривають в країнах Східної Європи та колишнього СРСР протягом останніх 20 років, з новою силою поставили перед політичною наукою такі питання: що спричиняє падіння авторитарних режимів, як відбувається цей процес, наскільки тривалим є шлях поставтократичних суспільств до демократії та вільного ринку, і чи взагалі коректно говорити про демократичний вектор трансформаційних процесів як про єдино можливий? Іншими словами, динамічні соціально-економічні та політичні зміни, що відбулись в цих країнах протягом зазначеного періоду, надали таку кількість емпіричного фактажу, яка потребувала комплексного теоретичного осмислення, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між тими чи іншими подіями та їхнього логічного обґрунтування. Усе це пропонує один із напрямів політичної науки – транзитологія.

Як впливає з самого перекладу цього слова, цей напрям займається дослідженням переходу (транзиту), під яким ми розуміємо, в найзагальнішому сенсі, перехід типу політичного режиму з одного якісного стану в інший. Саме така спрямованість наукових пошуків транзитології визначає, з нашого погляду, теоретичну і практичну значущість дослідження основних віх становлення цієї дисципліни та розробленого в її рамках методологічного інструментарію для аналізу актуальних суспільно-політичних процесів України, політичний режим якої належить до категорії перехідних.

Визначена нами проблема є практично недослідженою вітчизняною політичною наукою. У її рамках ми знаходимо лише розробки присвячені осмисленню тих аспектів перебігу посткомуністичного політичного процесу (переважно в Україні), які становлять предмет аналізу транзитології (наприклад, А. Колодій [8], Ф. Рудич [14],

О. Долженков [5]), тоді як комплексні дослідження становлення та розвитку самої транзитологічної парадигми у вивченні суспільно-політичних трансформацій відсутні.

Дещо кращою у цьому плані є ситуація в російській політології, передусім завдяки цілій низці публікацій у таких наукових журналах, як «Политические исследования» («Полис»), «Политическая наука», «Общественные науки и современность». Окрім того, треба згадати розробки здійснені провідними спеціалістами Московського Центру Карнегі, які опубліковані або окремими працями, або в журналі «Pro et Contra» а також монографії А. Циганкова [16], В. Гельмана [4], А. Мельвіля [9].

Найбільша робота у цьому напрямі здійснена західними дослідниками. Про ступінь їхньої зацікавленості транзитологічною парадигмою (в тому числі й з погляду її заперечення), особливо в контексті суспільно-політичних перетворень в Східній Європі та країнах колишнього СРСР, може свідчити хоча би наявність низки спеціалізованих періодичних видань, таких як *Journal of Democracy*, *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, *Communist and Post-Communist Studies*, а також велика кількість монографій та колективних розвідок, присвячених аналізу трансформацій в зазначеному регіоні. Однак особливу увагу в контексті нашого дослідження треба звернути на праці саме тих дослідників, з чийми іменами пов'язано зародження, становлення та розвиток транзитологічної парадигми. Насамперед йдеться про Д. Растоу, Ф. Шміттєра, Т. Карл, Г. О'Доннелла та А. Пшеворського.

Актуальність зазначеної проблеми та її недостатня розробленість у рамках вітчизняної політології зумовлює необхідність визначення та дослідження основних етапів зародження, становлення та розвитку транзитології як напряму політичної науки, що дасть нам змогу розкрити головні особливості транзитологічного підходу до аналізу суспільно-політичних трансформацій.

Для диференціації основних етапів зародження та еволюції транзитології звернемося до періодизації, яку запропонувала російська дослідниця Н. Борисова. За її словами, у процесі становлення та розвитку транзитології як одного із напрямів сучасної політичної науки можна виділити чотири етапи: 1) дотранзитологічний (перша половина 1970-х рр.); 2) період утвердження транзитологічної парадигми (друга половина 1970-х – середина 1980-х рр.); 3) період тестування теорії демократичного транзиту (кінець 1980-х – середина 1990-х рр.); 4) період, пов'язаний із намаганнями застосувати транзитологічну парадигму для пояснення трансформації політичних режимів на пострадянському просторі та активної її апробації дослідниками з цих країн (середина 1990-х рр. – до теперішнього часу) [2, с.14-15].

Для першого, дотранзитологічного етапу характерним є домінування теорії модернізації, яка згодом розвинулась у структурний (функціональний) підхід до розуміння суспільно-політичних трансформацій. Представники цієї теорії (зокрема, С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Коулмен) намагались довести, що суспільно-економічний розвиток спричиняє розвиток політичний, під яким розуміли демократизацію авторитарних та тоталітарних режимів. Модернізація в такий спосіб охоплює майже всі сфери життя людини і тому являє собою процес економічний, культурний, соціальний і політичний. Тобто без одночасного переходу від традиційного стану до модерну в усіх сферах буття людини та суспільства окремі спроби приречені на провал (наприклад, впровадження демократичних інститутів

буде безрезультатним там, де не відбулась індустріалізація, і навпаки, індустріалізація є неможливою без паралельного реформування, зокрема політичної сфери).

Тож ми бачимо, що згідно з цим підходом можливість переходу певної країни до демократії корелюється з наявністю в ній тих чи інших об'єктивних передумов (економічних, культурних тощо). Звідси, на нашу думку, випливає основний недолік цього підходу: подібний детермінізм ставить під сумнів, а скоріше взагалі виключає можливість переходу до демократії тих країн, які не досягли певного соціально-економічного та культурного рівня. Тим самим противники авторитарних режимів у цих суспільствах постають як пасивні спостерігачі, успіх яких у боротьбі з режимом залежить від об'єктивної соціально-економічної та культурної еволюції суспільства та держави.

Саме на цьому аспекті зосереджують свою увагу представники теорії «залежного розвитку» (або «залежності»), яка виникла в Латинській Америці (тобто в одному з регіонів так званого Третього Світу), чим власне і зумовлена її специфіка. Зокрема, її творці (серед них виділимо аргентинського економіста Р. Пребіша та бразильського соціолога Ф. Е. Кардозо) поділили всі країни світу на чотири групи: центр; периферія центру; центр периферії; периферія периферії. Особливість такого поділу полягає у тому, що найбільш розвинуті в економічному плані держави, які належать до центру, експлуатують країни периферії (Латинської Америки, Африки та Азії), які у результаті опиняються у економічній залежності від перших. У такий спосіб центральна ідея теорії «залежності» полягає у тому, що країни Третього Світу (периферії) є усього-на-всього сировинною базою для країн центру, а тому залежать від них, що не дає їм змоги розвиватись в економічному плані. Це, своєю чергою, спричиняє те, що стандарти (в тому числі – встановлення консолідованої демократії), які визначені найбільш економічно розвинутими країнами світу, ніколи не будуть реалізовані периферійними країнами [19, с. 179].

За таких умов політична ситуація в країнах периферії є надзвичайно нестабільною – на зміну авторитарним правительствам приходять демократичні уряди, правління яких переривається встановленням нових диктатур. Виходом з цієї ситуації, на думку Пребіша, є проведення широкої демократизації, під якою він розуміє трансформацію всіх відносин «центр-периферії» та вихід периферії на самостійний розвиток, що уможливить поєднання в країнах третього світу економічного та політичного лібералізму [11].

Отже, ми можемо стверджувати, що в рамках теорії «залежності» не заперечується одна з центральних ідей теорії модернізації про взаємообумовленість (кореляцію) процесів реформування в соціально-економічній та суспільно-політичній сферах життя людини. Натомість відкидається інший, не менш важливий пункт, щодо однакових можливостей для розвитку окремих країн, або, іншими словами, щодо існування певного універсального «пакету» умов, виконання яких дає можливість кожній країні успішно скласти іспит на демократичність. Як ми вже побачили, представники теорії «залежності» відкидають подібний універсалізм, стверджуючи, що можливість реалізації країнами периферії стандартів (або критеріїв сучасності (модерну)) встановлених найбільш розвинутими в економічному та політичному плані державами (які належать до так званого центру) визначається, власне, ступенем їхньої залежності (перш за все економічної) від країн центру.

Подібного роду критика теорії модернізації зокрема, та структурного підходу загалом змусила представників зазначеного підходу до переосмислення основних його положень з урахуванням цих критичних зауважень.

На початку 1970-х років саме в контексті критики теорії модернізації з'являється транзитологічна парадигма. Її виникнення, з нашого погляду, треба розглядати як свого роду друге видання, оновлення теорії модернізації з максимально можливим урахуванням всіх вказаних недоліків. Основним елементом такого оновлення (як це буде показано нижче) стала відмова від розгляду демократизації в контексті більш глобального процесу, де вона була обумовлена модернізацією в економічній, соціальній, культурній сферах, та її трактування як самодостатнього політичного феномена, який може виникнути та протікати незалежно, наприклад, від характеру економічних відносин країн центру та периферії.

«Батьком» транзитології вважають американського політолога Д. Растоу. В 1970 р. у статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» він вперше сформулював наступну проблему: яким чином (як?) країни переходять від одного устрою до іншого, і в зв'язку з чим (чому?) одні ліберальні демократії розпадаються, а інші лишаються стабільними та продовжують розвиватись? Науковець відкинув уявлення про обумовленість переходу до демократії в різні історичні періоди в різноманітних країнах одними і тими самими факторами або їхньою сукупністю. Єдиною загальною попередньою умовою демократії, за словами Растоу, є «національна єдність», оскільки тільки вона виключає ситуацію, за якої в суспільстві можливий латентний розкол. Враховуючи це, політолог запропонував підхід альтернативний до функціонального, який він назвав «генетичним» (тобто такий, що відноситься до вивчення генезису, процесу походження та становлення певного явища, у даному випадку демократії – Г.Ш.). Отже, в центрі уваги цього підходу опинився пошук факторів, що впливають безпосередньо на сам процес зародження та становлення демократії, тобто її генезис.

Для створення ідеальної моделі переходу, яка б була придатна для аналізу кожного конкретного переходу, Растоу звернувся до двох емпіричних випадків – переходу Швеції в період 1890-1920 рр. та Туреччини після 1945 року. На цій основі була сформована так звана динамічна модель переходу, головними елементами якої стали пов'язані між собою компоненти генезису демократії, етапи (або фази) переходу. Сам перехідний період (транзит) політолог визначає як особливий етап політичного розвитку – “період часу від безпосередньо перед переходом до безпосередньо після переходу до демократії” – та розподіляє його на три фази, що послідовно змінюють одна одну: 1) підготовча фаза; 2) фаза прийняття рішень; 3) фаза звикання.

Процес переходу від авторитаризму до демократії (а отже, і перша фаза транзиту – Г.Ш.) запускається, на думку Растоу, за допомогою тривалої та безрезультатної боротьби, учасники якої представляють інтереси різноманітних соціальних груп, а спірні питання мають першочергове для всіх значення. Важливо зауважити, що на цьому етапі транзиту становлення демократії не є ціллю, а постає у майбутньому лише як побічний продукт цієї боротьби. Основним же результатом підготовчої фази є поляризація суспільства, обмежена національною єдністю.

Під час другої фази частина політичних лідерів країни ухвалює свідоме рішення визнати наявність багатоманітності у єдності та інституціоналізувати з цією метою

деякі фундаментальні механізми демократії (всезагальне виборче право, вільні вибори тощо). Це є досягненням певного консенсусу щодо правил гри. Як зауважує Растоу, перший основоположний компроміс, який досягається на цій фазі переходу, стає ключовим моментом демократизації, оскільки є доказом ефективності принципу примирення та узгодження, відкриваючи перспективу вирішення існуючих та майбутніх проблем демократичними за своєю суттю методами. Нарешті, в ході фази звикання відбувається засвоєння політичними силами та суспільством нових демократичних правил, процедур та цінностей [18].

Така трифазова періодизація перехідного процесу стала свого роду матрицею для багатьох подальших досліджень суспільно-політичних трансформацій – вона лягла в основу цілої низки інших диференціацій фаз транзитного періоду, які ми можемо віднайти в цих дослідженнях.

Наступний визначальний етап у розвитку транзитології (а саме – період утвердження транзитологічної парадигми), пов'язаний з іменами Г. О'Доннелла, Ф. Шміттєра та Л. Уайтхеда, під редакцією яких в 1986 р. вийшло в світ чотирьохтомне видання «Переходи від авторитаризму: перспективи демократії», присвячене комплексному порівняльному дослідженню політичних трансформацій в країнах Південної Європи та Латинської Америки. Його автори виходили з того, що жодні об'єктивні соціально-економічні, культурні та інші фактори не можуть пояснити та спрогнозувати хто, які політичні сили та актори в певній ситуації стоятимуть на недемократичних позиціях та відстоюватимуть старий порядок, а хто виступатиме за його повалення. Отже, стверджують вони, лише суб'єктивний вибір акторів створює політичні можливості [2, с. 10-11].

У четвертій частині цього дослідження «Переходи від авторитарного правління. Попередні висновки про непевні демократії» О'Доннелл та Шміттер запропонували свій підхід до трактування перехідного процесу та його періодизації. Перехід вони визначають як інтервал між одним політичним режимом та іншим. За їхніми словами, він обмежується, з одного боку, початком процесу розпаду авторитарного режиму, а з іншого, – або встановленням певної форми демократії, поверненням до авторитарного правління, або появою революційної альтернативи [17, с. 6].

Процес переходу вчені розділяють на три етапи: лібералізацію, демократизацію та соціалізацію [17, с. 7-14].

Загальну логіку перехідного періоду, згідно з їхнім підходом, з нашого погляду, можна відобразити у такий спосіб: перші два етапи загального транзиту – лібералізація та демократизація – становлять так званий «перший» транзит від авторитарного правління до політичної демократії. Встановлення останньої відкриває дорогу для третього етапу – соціалізації або «другого» транзиту, який охоплює зміни у соціально-економічній сфері та складається з двох частин. Перша з них пов'язана зі встановленням соціальної демократії (і в цьому аспекті соціалізація є ідентичною з третьою фазою транзиту в підході Д.Растоу), а друга – зі встановленням економічної демократії, суть якої полягає у впровадженні принципу соціальної справедливості при розподілі благ та послуг вироблених суспільством (і саме це, на нашу думку, є характерною рисою цього підходу, яка відрізняє його від багатьох інших подібних досліджень). Отже, в ідеалі результат переходу від авторитарного правління постає тут у тривимірному розрізі: це – встановлення політичної, соціальної та економічної демократії.

Зауважимо, що в контексті транзитологічної парадигми ступінь та ефективність лібералізації, можливість початку демократизації, встановлення стабільної демократії, а отже, успішність кожного окремого етапу та усього переходу загалом, залежить від того, в якій формі перебігатимуть лібералізація, демократизація та соціалізація. Форму перебігу та динаміку транзиту, згідно з підходом О'Доннелла та Шміттєра, визначають співвідношення сил між політичними групами всередині правлячої авторитарної еліти (між прибічниками твердої (*hard-liners*) та м'якої (*soft-liners*) лінії [17, с. 16], або, іншими словами, між консерваторами та реформаторами в межах авторитарного блоку), їхня тактика і стратегія перед початком перехідного процесу та безпосередньо під час нього, характер взаємовідносин між ними та представниками опозиційних сил, а також роль, яку відіграють у цих процесах збройні сили. Як зауважують американські дослідники, саме від цих факторів значною мірою залежить, чи відбудеться відкриття (в сенсі послаблення – Г.Ш.) авторитарного режиму, та саме вони встановлюють важливі параметри можливої лібералізації та ймовірної демократизації [17, с. 48].

Розвиток цієї ідеї у більш викристалізованому варіанті ми знаходимо у теоретичному підході американського дослідника А. Пшеворського. Саме його праця «Демократія та ринок. Політичні та економічні перетворення у Східній Європі і Латинській Америці» отримала найбільшу популярність у ході третього етапу становлення транзитології, для якого характерними є перші спроби тестування транзитологічної парадигми для пояснення східноєвропейських та пострадянських трансформацій [2, с. 14-15].

У частині другій зазначеного дослідження «Переходи до демократії» Пшеворський визначає перехід як процес, що перебігає від *ancien regime* (старий режим – Г.Ш.) до Нової Республіки. Відправним пунктом перехідного процесу, таким чином, є попередній авторитарний *status quo*, *ancien regime* та соціальні умови, які сприяли його виникненню, а для позначення його кінцевої точки Пшеворський використовує бразильський термін «Нова Республіка» (в такий спосіб в Бразилії позначено період від вересня 1988 року, якому передувало повалення військового режиму, обрання національного конгресу та ухвалення Конституції – Г.Ш.) [12, с. 50].

Сам процес переходу вчений розділяє на два великі етапи: лібералізацію та демократизацію, в межах якої він виділяє два аспекти – вивільнення з-під авторитарного режиму та конституювання демократичного правління.

Ознакою початку лібералізації, свідченням утворення тріщин в монолітному блоці авторитарної влади, на думку дослідника, є той момент, коли в якійсь період часу група, що належить до авторитарного істеблішменту, починає виявляти терпимість до незалежних організацій, даючи знати громадянському суспільству, що принаймні деякі форми цих організацій не будуть придушуватись. Лібералізація, за словами Пшеворського, або завершуються, приводячи до похмурих періодів, які лицемірно називають нормалізацією, або продовжується та переходить в демократизацію [12, с. 90].

Останню, як вже йшлося вище, формують два паралельні процеси, які інколи, за словами політолога, на деякий час зливаються воедино: вивільнення з-під авторитарного режиму та конституювання демократичного правління. Причому їхня суть визначається природою конфліктів, які виникають в період переходу до демократії.

Для пояснення першого аспекту демократизації Пшеворський, звертаючись до методологічного підходу, запропонованого О'Доннеллом та Шміттером, розрізняє чотири політичні сили: прибічників твердої лінії та реформаторів (які можуть бути, а можуть і не бути лібералізаторами) всередині авторитарного блоку, та поміркованих і радикалів, які перебувають в опозиції. Вивільнення з-під авторитаризму, за його словами, може відбутися лише у тому випадку, якщо реформатори порозуміються з поміркованими. Це можливо за таких умов: 1) реформатори та помірковані досягають угоди щодо інститутів, за яких представлені ними соціальні сили мали б помітний політичний вплив у демократичній системі; 2) реформатори в стані досягти згоди прибічників твердої лінії або нейтралізувати їх; 3) помірковані здатні контролювати радикалів. Причому реалізація останніх двох умов має передувати першій [12, с.110].

Суть другого аспекту демократизації пов'язана з конфліктом навколо майбутньої інституціональної структури. Особливість цього аспекту, на наш погляд, полягає у тому, що конфлікт тут розгортається, з одного боку, між представниками старої авторитарної еліти, які спочатку стали лібералізаторами, а згодом і демократизаторами, та демократичною опозицією, а з іншого, – між різними політичними силами, що входять (або входили) до складу цієї об'єднаної опозиції. Подібна ситуація, за словами Пшеворського, виникає в результаті того, що кожна політична сила обирає саме ту інституціональну структуру, яка сприяє просуненню її цінностей, проектів або інтересів. Тому, як зауважує вчений, залежно від співвідношення сил (в конфлікті за майбутню інституціональну структуру – Г.Ш.), включаючи здатність деяких діячів нав'язувати недемократичні рішення, відбувається наступне: або впроваджується певна демократична інституціональна структура, або починається боротьба за диктатуру.

Демократія ж встановлюється лише тоді, коли конфліктуючі політичні сили домовляються про інституційну структуру, яка допускає відкрите, нехай і обмежене, суперництво, і якщо ця структура породжує тривалу згоду [12, с.115].

Отже, як бачимо, в концепції А. Пшеворського основна увага приділяється аналізу сутності конфліктів, що виникають під час перехідного процесу, а також різноманітним конфігураціям основних політичних сил, які (конфігурації) виникають під час цих конфліктів та в процесі їхнього вирішення. Саме цілі та ресурси цих політичних сил, їхня стратегія та тактика під час двох етапів транзиту – лібералізації та демократизації – визначають подальшу динаміку розвитку цього процесу, інституціональну структуру майбутнього устрою та, зрештою, саму можливість встановлення демократичного режиму.

Отож, розглянувши перші три етапи становлення та утвердження транзитологічної парадигми, ми можемо констатувати, що протягом 70-80-х років ХХ ст. у її рамках була сформована так звана «класична» модель переходу, яка розглядає цей процес як послідовність трьох наступних етапів: 1) лібералізація авторитарного режиму; 2) встановлення демократичного правління; 3) консолідація демократичного режиму [4, с. 24].

Головною особливістю цієї моделі, з нашої точки зору, є заданість результату переходу – як єдино можливий кінцевий пункт суспільно-політичних трансформацій розглядається встановлення демократії (демократичного режиму). Тобто перехід в рамках цієї моделі є виключно «переходом до демократії».

У цьому контексті необхідно зауважити, що саме подібний розгляд історії як лінійного руху до найкращого світу найбільш явно вказує на зв'язок між «класичною» транзитологічною парадигмою та теорією модернізації. Відмінність між ними тут полягає у тому, що перша переносить модернізаційну дихотомію «традиція-сучасність (модерн)» виключно на політичну сферу, замінюючи її транзитологічною дихотомією «авторитаризм-демократія».

Своєрідним апофеозом подібного розуміння історії, на наш погляд, можна вважати працю американського політолога Ф. Фукуями «Кінець історії?» (1989), лейтмотивом якої є твердження, що після падіння тоталітарних режимів XX ст. ліберальна демократія не має ні сильних конкурентів, ні внутрішніх проблем, які могли б знищити її як політичний режим [15].

Однак вже досить швидко подібний оптимізм, який панував серед вчених щодо оцінок перспектив демократії в Східній Європі, змінився на скептицизм, оскільки досвід перших років перетворень у пострадянських країнах поставив під сумнів можливість лінійного руху від авторитаризму до демократії, а отже, зникнення внутрішніх та зовнішніх ворогів ліберальної демократії. Це змусило дослідників до переосмислення «класичної» моделі переходу з її «переходом до демократії».

Саме цим, на наш погляд, характеризується четвертий етап розвитку транзитології, який вирізняється активними спробами застосування транзитологічної парадигми для пояснення суспільно-політичних перетворень на пострадянському просторі. У цьому контексті, з нашого погляду, треба погодитись із зауваженням Н. Борисової, що вже на цьому етапі стало зрозуміло, що сліпе копіювання західних моделей для аналізу російської політики (як, зрештою, і української, білоруської тощо – Г.Ш.) не дає очікуваних результатів: з'явилися роботи, які пропонували відкоригувати західні підходи [2, с. 15].

Так, у 1993 р., В. Банс у своїй статті «Елементи невизначеності в перехідний період» взагалі відкинула можливість застосування теорії переходу для аналізу змін у Східній Європі (очевидно, що тут йдеться про класичну модель «переходу до демократії» – Г.Ш.), оскільки, за її словами, державний соціалізм відрізняється від бюрократичного авторитаризму за всіма соціальними, економічними та політичними характеристиками. Враховуючи це, вона підкреслює, що транзит від державного соціалізму (який характеризується поєднанням невизначеності процедур з визначеністю кінцевих результатів) до ліберальної демократії (з визначеними процедурами та невизначеними результатами) здійснюється через перехідний період або, за твердженням В. Банс, хаос, якому притаманні невизначеність як результатів, так і процедур. Отже, перехідний період у східноєвропейських країнах відрізняється подвійною невизначеністю (інститутів політичної влади та результатів політичного процесу), а отже, великою нестабільністю. За такої ситуації ліберальна демократія стає лише одним з чотирьох варіантів майбутнього, поряд із «заморожуванням» режиму у перехідному стані, реставрацією державного соціалізму або диктатурою з її визначеністю процедур та результатів [1, с. 44-51].

Саме такий підхід до розуміння трансформаційних процесів у Східній Європі ліг в основу моделі «переходу з відкритим фіналом», розробленою російським дослідником В. Гельманом, яка являє собою альтернативу «класичній» моделі «переходу до демократії». Вихідною точкою його концепції є розуміння

трансформації політичного режиму як нелінійного процесу, тобто такого, що не має наперед визначеного завершення.

Враховуючи це, вчений пропонує розглядати динаміку перехідного періоду за такою схемою (моделлю): 1) послаблення попереднього режиму; 2) розпад попереднього режиму; 3) невизначеність; 4) вихід з невизначеності = встановлення нового режиму; 5) консолідація нового режиму.

Отже, трансформація політичного режиму, згідно цього підходу, є процесом переходу від одного консолідованого режиму до іншого. Сам же процес переходу пов'язаний з відсутністю консолідації політичного режиму, а це, за словами Гельмана, означає, що найважливішою характеристикою переходу, яка виділяє його серед інших змін політичного режиму, є невизначеність елементів політичного режиму в процесі переходу (перш за все тут йдеться про невизначеність формальних інститутів політичної влади, а також стратегій та ресурсів політичних акторів – Г.Ш.) [7, с. 34-36].

Отже, цей етап розвитку транзитології, на наш погляд, можна окреслити як «реформаторський», оскільки політична практика більшості пострадянських країн довела неспроможність для свого пояснення «класичних» теоретичних схем дослідження транзитів як лінійного руху від авторитаризму до демократії, а це, своєю чергою, поставило на порядок денний питання їх реформування з урахуванням того, що в багатьох країнах була встановлена не консолідована демократія, а сформовані стійкі гібридні режими (тобто такі, що поєднують у собі елементи авторитаризму та демократії). Відзначимо, що одним із варіантів вирішення цієї проблеми без відмови від транзитологічної парадигми, є концепція поєднання, синтезу генетичного та структурного підходів, що, на думку прибічників цієї концепції (серед них виділимо А. Мельвіля [10] та В. Гельмана [3, с. 21]), дасть змогу адекватніше пояснити суть процесів, що відбуваються в країнах колишнього СРСР.

Разом з тим, необхідно зауважити, що останнім часом все частіше лунає теза про кризу, яку переживає «класична» транзитологія [2, с. 19], необхідність повної відмови від неї та застосування альтернативних підходів для аналізу пострадянської реальності. Самі за себе в цьому контексті говорять назви таких статей, як «Кінець "транзитології"» [7], «Кінець парадигми транзиту» [6]. Усе це, з нашого погляду, свідчить про необхідність подальшого реформування транзитологічної парадигми, від успішності якого залежатиме, чи стане наступний етап у її еволюції стадією розвитку, або ж це буде початком «посттранзитологічного етапу», де їй на зміну придуть альтернативні підходи (найімовірніше, різні варіанти концепції «посткомунізму»).

Отже, у своєму становленні та розвитку транзитологія як напрям політичної науки пройшла три етапи і перебуває на четвертому. Її зародження на початку 1970-х рр. було безпосередньо пов'язано з кризою, яку переживала теорія модернізації, та було свого роду перевидання останньої з максимально можливим урахуванням тих критичних зауважень, які лунали на адресу теорії модернізації, зокрема з боку теорії «залежного розвитку».

Водночас треба зауважити, що принципова особливість транзитологічної парадигми полягає у тому, що на відміну від теорії модернізації, в рамках якої ставиться питання «чому?» (в тих або інших країнах демократизація відбувається успішно, а в інших демократичні реформи зазнають краху), тут на перший план виходить запитання «як?» (відбувається перехід від авторитарного правління до

іншого типу режиму). Тобто у фокусі аналізу представників цього підходу опинялася динаміка, механізми, головні учасники самого перехідного процесу, стратегії та послідовність рішень останніх.

На теперішньому етапі свого розвитку, для якого характерним є застосування транзитологічної парадигми для аналізу пострадянських перетворень, транзитологія постала перед необхідністю реформування своїх «класичних» концептів, які розглядають транзит (перехід) виключно як рух від авторитаризму до демократії, тоді як посткомуністична політична практика заперечує подібну заданість кінцевого результату. Отже, подальший розвиток транзитології, на нашу думку, залежить саме від того, наскільки адекватними, в сенсі пояснення посткомуністичної реальності, виявляться спроби її модифікації для аналізу суспільно-політичних перетворень в країнах колишнього СРСР.

Проведене дослідження формування та еволюції транзитологічної парадигми, в контексті якого ми проаналізували різноманітні підходи до концептуалізації переходу типів політичних режимів з одного якісного стану в інший, виділивши, зокрема, основні етапи таких транзитів, їхніх акторів з притаманними їм стратегіями поведінки, характер конфліктів між ними та методи їхнього розв'язання, а також умови встановлення консолідованої демократії, дає змогу здійснити в подальших дослідженнях теоретично обґрунтований та емпірично адекватний аналіз актуальних політичних процесів тих країн, політичні режими яких сьогодні об'єктивно перебувають у перехідному стані.

Список використаної літератури

1. Банс В. Элементы неопределённости в переходной период / В. Банс // Полис. – 1993. – № 1. – С. 44–51.
2. Борисова Н. Институциональное измерение трансформации политических режимов / Н. Борисова // Проблемы демократии и демократизации / под ред. О. Харитоновой. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – С. 6–36.
3. Гельман В. Постсоветские политические трансформации : наброски к теории / В. Гельман // Полис. – 2001. – №1. – С. 15–29.
4. Гельман В. Трансформация в России : политический режим и демократическая оппозиция / В. Гельман. – М. : МОНФ, 1999. – 241 с.
5. Долженков О. Україна-Білорусь : Досвід політичної трансформації. – Одеса : Астропринт, 2003. – 264 с.
6. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Козерс // Политическая наука. – 2003. – № 2. – С. 42–65.
7. Капустин Б. Конец «транзитологии»? О теоретическом осмыслении первого посткоммунистического десятилетия / Б. Капустин // Полис. – 2001. – № 4. – С.6–26.
8. Колодій А. Особливості перехідного процесу і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні : стан та перспективи розвитку. – Львів : ПАІС, 1998. – С. 44–55.
9. Мельвиль А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты / А. Мельвиль. – М. : МОНФ, 1999. – 106 с.
10. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Мельвиль // Полис. – 1998.

– № 2. – С. 6–38.

11. *Никитченко А.* Транснационализация демократии (II). «Третья волна» демократизации в свете теорий мировой экономики / А. Никитченко // Полис. – 1999. – № 2. – Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/fulltext/1999/2/5.html>

12. *Пшеворский А.* Демократия и рынок: Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский ; пер. с англ., под ред. В. Бажанова. – М. : РОССПЭН, 1999. – 320 с.

13. Россия регионов : трансформация политических режимов / под общей ред. В. Гельмана, С. Рыженкова, М. Бри. – М. : Весь Мир, 2000. – 376 с.

14. *Рудич Ф.* Чи багато влади потрібно владі? : (Україна в контексті трансформації політичних структур у країнах СНД і Балтії, Центральної і Східної Європи) : Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / Ф. Рудич. – К. : Довіра, 1998. – 142 с.

15. *Фукуяма Ф.* Конец истории? / Ф. Фукуяма. – Режим доступа: <http://www.netda.ru/belka/textu/nomipor/fukujma.html>.

16. *Цыганков А.* Современные политические режимы : структура, типология, динамика: Учеб. Пособие. – М. : Интерпракс, 1995. – 295 с.

17. *O'Donnell G.* Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter. – Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press, 1986. – 81 p.

18. *Rustow D.* Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model / D. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – vol.2, №3. – P. 337–363.

19. *Zuzankiewicz P.* Z badań nad genetyczną i funkcjonalną interpretacją transformacji systemowej / P. Zuzankiewicz // Rocznik Nauk Politycznych. – 2004. – Rocznik 6, №7. – S. 175–195.

*Стаття : надійшла до редакції 25.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE TRANSITOLOGICAL PARADIGM: HISTORY OF THE FORMATION

Gennadiy Shipunov

*Ivan Franko National University of Lviv, Institute of Philosophy
Department of theory and history of political science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ru*

Analysis of topical social and political transformations on the post-soviet territory, including Ukraine, led to the necessity of applying to the transitology, which is a political study that deals with transition of political regimes from one quality condition to another. Thus in this article analyzed the main formation landmarks of transitological

approach to understanding social and political transformations, also it examines methodological instruments developed within its framework.

Key words: the transitology, a transition, a political regime, authoritarianism, the liberalization, the democratization, the socialization, the consolidation, a democracy.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ТРАНЗИТОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ

Геннадий Шипунов

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: gennadijshipunov@yandex.ru*

Анализ актуальных общественно-политических преобразований на постсоветском пространстве, в том числе и в Украине, предопределяет необходимость обращения к транзитологии – направлению политической науки, занимающейся исследованием перехода политических режимов из одного качественного состояния в другое. Учитывая это, в статье проанализированы основные вехи становления транзитологической подхода к пониманию общественно-политических трансформаций, а также разработанный в его рамках методологический инструментарий.

Ключевые слова: транзитология, транзит, политический режим, авторитаризм, либерализация, демократизация, социализация, консолидация, демократия.

УДК 30.32+323

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Любомира Мандзій

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: l.mandziy@meta.ua*

Стаття присвячена методології дослідження політичної еліти. Проаналізовано поняття «політична еліта», «політичний клас». Розглянуто теорії політичної еліти, які сформувалися в рамках ціннісного, та структурно-функціонального підходів до її інтерпретації. Визначено основні риси політичної еліти як групи, що здійснює управління суспільством. Охарактеризовані методи дослідження політичної еліти, зокрема метод позиційного аналізу; репутаційний, аналізу прийняття стратегічних рішень (концептуальний).

Ключові слова: політична еліта, політичний клас, влада, ціннісний підхід, структурно-функціональний підхід, позиційний аналіз, репутаційний метод, метод аналізу прийняття стратегічних рішень.

Еволюція поняття політичної еліти від ідей у Стародавньому Китаї до цілісних теорій та навіть науки елітології в сучасності свідчить про важливе значення політичної еліти в житті суспільства. К. Мангейм, Г. Лассвелл, А. Каплан наголошують на необхідності політичної еліти, наділяючи її такими рисами: шляхетністю, мужністю, справедливістю, компетентністю.

У науковій літературі політична еліта не є єдиним поняттям, що описує групу, яка здійснює управління суспільством. Ще Гаetano Моска використовував термін «правлячий клас», як сукупність владних структур та інститутів держави, а також суспільно-політичні рухи і партії, які програмно й ідеологічно формують владу. Цілком можна погодитися з висновком О. Криштановської, що «політична еліта» є верхівкою «правлячого класу», його своєрідною інтелектуальною й професійно-компетентною аристократією. Дослідниця у своїх працях дає наступне визначення еліти: «Еліта – це правляча група суспільства, що є верхньою стратою політичного класу. Еліта стоїть на вершині державної піраміди, контролюючи основні, стратегічні ресурси влади, приймаючи рішення загальнодержавного рівня. Еліта не тільки править суспільством, але керує політичним класом, а також створює такі форми організації держави, при яких її позиції є ексклюзивними. Політичний клас формує еліту й у той же час є джерелом її поповнення» [3, с. 73].

«Політичний клас» є більш загально-інтеграційним поняттям, найширшим визначення всіх учасників політичного процесу в суспільстві незалежно від владного статусу й керівних повноважень, від ступеня впливовості і важелів управління, від

ідеологічних та духовних особливостей, від кількісного та якісного складу тощо. Політичний клас – це правляча і політична еліта, політичні лідери, верхівка політичних партій і рухів, адміністративно-управлінські структури загальнодержавного й регіонального рівня, еліта інших прошарків населення, яка більш-менш активно діє в політичних процесах суспільства.

Російський вчений М. Афанасьєв вважає, що термін «еліта» не тільки вказує на колективну верхівку (керівництво), але й має на увазі визначені параметри функціонування влади: 1) нестановий характер правлячого класу, вільне рекрутування – право на кар'єру; 2) конкуренція «вертикальна»: легальність опозиції (контреліти), можливість зміни уряду; 3) конкуренція «горизонтальна»: боротьба за вплив між різними групами (суб'єктами), що складають правлячий прошарок; 4) суспільне визнання «правильності» домінування тих чи інших груп, засноване на дотриманні ними законів і встановлених процедур.

Політична еліта як частина політичного класу володіє низкою особливих рис, які вирізняють її з-поміж інших елементів політичного класу та суспільства в цілому. До таких рис належать: 1) престиж соціального статусу політичної еліти; 2) можливість реального впливу на прийняття політичних рішень; 4) діяльність представників політичної еліти спрямована на досягнення влади, участь у політиці є самореалізацією осіб; 5) відносна інтеграція еліти, спільні політичні інтереси, спрямовані на здобуття влади; 6) можливість інституційного та правового впливу на інститути політичної системи; 7) визначення ціннісних рамок політичного дискурсу в суспільстві: поняття та символи, які використовує політична еліта, стають поняттями й символами в процесі комунікації між індивідами та суспільними рисами.

Політична еліта є багатоаспектним явищем: у науці накопичилося багато підходів до розуміння політичної еліти, трактувань цього поняття. Для вивчення політичної еліти застосовується низка наукових методів дослідження, які дозволяють розкривати різні аспекти явища політичної еліти.

Системний метод. Суспільство є системою, тобто сукупністю взаємопов'язаних елементів, зв'язків між ними, що є цілісним утворенням та демонструє здатність до саморегуляції. Цей метод дозволяє визначити політичну еліту як один з елементів політичної системи, що володіє лише їй властивими функціями. За допомогою системного методу можна виявляти імпульси політичної системи та реакцію на них, взаємообмін інформацією між суспільством та політичною елітою, ефективність якого впливає на діяльність політичної еліти.

Особливі перспективи перед вивченням політичної еліти відкриває синергетика – теорія про універсальні закономірності розвитку складних динамічних саморегульованих систем. Синергетичний метод дозволяє стверджувати, що розвиток системи – це зміна стабільних станів системи короткими хаотичними періодами – точками біфуркації, що обумовлюють подальший стабільний стан. Саме в ці періоди найімовірнішою є зміна політичних еліт.

Структурно-функціональний метод загалом дозволяє визначити складові елементи явища, яке вивчають. Саме завдяки цьому методу з'ясовуємо структуру політичної еліти, визначаємо взаємозв'язки між елементами еліти. Цей підхід також дозволяє вивчити закономірності функціонування, механізми відновлення цілісності політичної еліти, а також дозволяє з'ясувати функції політичної еліти як елемента

політичної системи, порівняти їх із функціями інших елементів системи та політичної системи в цілому.

Біхевіористичний метод забезпечує дослідження поведінки політичної еліти, дозволяє сформувати перелік стимулів, які впливають на політичну поведінку, прогнозувати її реакцію. Особливо актуальним є метод для вивчення кризових ситуацій, станів зміни політичної еліти, укладання елітних пактів.

Комунікативно-кібернетичний метод дозволяє досліджувати діяльність політичної еліти крізь призму інформаційних потоків, побудованих на принципах зворотного зв'язку й мережі цілеспрямованих комунікативних дій, що забезпечує зв'язок між керівниками та керованими. Окрім цього, цей метод дозволяє визначати політичну еліту як групу, що формує дискурс у суспільстві, прагне за допомогою влади контролювати інформаційні потоки.

Зазначимо, що дискусії про розуміння політичної еліти виникли в другій половині ХХ ст. Це пов'язано з тим, що до цього часу в традиційних суспільствах було чітко визначено, хто займає вищі ієрархічні позиції в суспільстві, – особи, які отримали статус через походження та матеріальні статки. У ХХ ст. з появою постіндустріальних суспільств, зростанням добробуту населення в розвинутих державах, появою значної кількості критеріїв, які забезпечують особі соціальні статуси змінилися й форми політичної еліти, що й спровокувало наукові дискусії щодо визначення поняття «політична еліта».

Водночас дослідники майже однозначно визначають суть політичної еліти – влада. Адже семіологічне ядро поняття «еліта» – це влада як така. Влада, що є системотворчим елементом, суттю політики, основним ресурсом реалізації політичних інститутів, є й суттю політичної еліти. Політична еліта прагне до влади: щоправда, мотивація цього прагнення може бути двох типів: соціометрична та езопова. Езопова мотивація влади означає прагнення влади для самореалізації, заради самої влади. Соціометрична мотивація – це прагнення влади як інструменту для досягнення інших громадських цілей (наприклад, добробуту, порядку тощо). Не варто ідеалізувати соціометричну мотивацію: політик повинен самореалізовуватися; ідеальним є поєднання мотивацій. Влада – це не лише ціль для політичної еліти, це й ресурс, що часто стає предметом торгів та обміну між елітними групами. Влада – цінність, яка об'єднує різних осіб у єдину соціальну групу та політичний інститут – політичну еліту, а отже, влада – суть політичної еліти.

Чинні теорії щодо визначення політичної еліти прийнято розділяти на два підходи: структурно-функціональний та ціннісний.

З позиції структурно-функціонального підходу простежуємо наступні визначення еліти: чиновники вищого рангу, наділені формальною владою в організаціях та інститутах, що визначають соціальне життя (Т. Дай); особи, що займають владні позиції (А. Етціоні); специфічні владно-політичні групи, які представляють виконавчу частину правлячого класу (М. Нарта).

Структурно-функціональний підхід до розуміння політичної еліти, визначає її за позиціями та функціями, які ця група виконує в суспільстві. Ця група визначається незалежно від особистих якостей індивідів, їхнього економічного статусу, соціального походження. Натомість, важливим є місце в системі органів управління суспільством, місце в політичній ієрархії, можливість впливу на прийняття політичних рішень. У найбільш узагальненому вигляді німецький учений Г.

Ендрюайт подає наступне структурно-функціональне визначення: еліта – це соціальний суб'єкт, група, члени якої вирішальним чином впливають на характерні для цієї суспільно-політичної системи соціальні процеси і в силу цього здебільшого займають привілейоване становище порівняно з іншими членами суспільства [5, с. 99-102].

Прихильники ціннісного підходу трактують еліту як: «Богом натхненні» особистості, що відгукнулися на «вищий поклик» (Ж. Фрейнд); творча меншість, що протистоїть нетворчій більшості (А. Тойнбі); харизматичні особистості (М. Вебер); осіб, що отримали найвищий індекс у сфері своєї діяльності (В. Парето).

Ціннісний підхід акцентує увагу на персональних характеристиках індивідів, які належать до політичної еліти. Передовсім це духовні та моральні якості, які дозволяють вивищуватися над іншими громадянами. При визначенні політичної еліти дослідники вдаються до моральних та оціночних суджень про такі риси, як: пасіонарність, творчість, відповідальність, натхненність осіб, покликаних вищими силами до управління суспільством. Цей підхід підтримує й російський учений Ж. Тощенко: «...до еліти належить не просто той, хто має владу чи гроші (капітал) (причому чим більше, тим краще), а той, хто характеризується необхідним набором громадянських та моральних якостей, які дозволяють без знижок, натяжок і обману називати людей її представниками, як власників всього кращого, що накопичило людство в процесі свого розвитку, бути частиною цивілізації, а не її викривлених модифікацій» [4, с.132].

Представники обох підходів ведуть тривалі дискусії не лише щодо розуміння політичної еліти, але й щодо її наявності в тому чи іншому суспільстві, адже, виходячи з визначення політичної еліти за структурно-функціональним підходом, політична еліта існує в кожному суспільстві, тоді, коли за ціннісним підходом еліти – тобто групи високоморальних відповідальних творчих осіб – можна не віднайти в суспільстві, адже оцінка наявності цих рис залежить від особи дослідника. Однак, представники обох підходів певні, що політична еліта – необхідна соціальна група, що здійснює управління суспільством.

Сьогодні виділяють два принципово різні підходи до визначення еліти: аналітичний і нормативний. Для їх позначення існують й інші терміни: владний і меритократичний підходи, лінія Моски (Мілса, Лассуела) і лінія Парето: структурно-функціональний і нормативний.

Аналітичний підхід використовується як засіб аналізу суспільства на основі альтиметричного («висотного») критерію без будь-якого його ціннісного забарвлення. Еліта при такому підході виступає як частина суспільства, яка займає вищі позиції у структурі влади, в інших сферах суспільства. Аналітичний підхід виходить зі самого факту існування еліти в суспільстві, з необхідності конкретного аналізу еліти в її взаємозв'язках із правлячими класами, масами, суспільством у цілому. З цього не простежується висновок про «вибраність» еліти. Нормативний підхід, навпаки, полягає в ціннісній констатації існування еліти як людей, які володіють перевагами над іншими людьми, а відповідно, необхідності збереження (в тій чи іншій формі) їх панування.

Як бачимо, існують певні труднощі із визначенням поняття «еліта». У науковій літературі найчастіше застосовують три основні методи дослідження політичної

еліти: позиційного аналізу; репутаційний, аналізу прийняття стратегічних рішень, або концептуальний.

Позиційний аналіз (альтиметричний критерій, часто називають функціональним) полягає у виділенні й вивченні представників еліти на основі визначення формальної позиції в інститутах влади. До еліти зараховують осіб, які займають вищі посади в інститутах влади, яких вивчають, наприклад, члени парламенту, уряду, інші високопосадові особи. За цим методом американський дослідник Т. Дай зараховує до еліти осіб, які займають вищі посади в інститутах влади і визначальним чином впливають на політичні події. На думку російської дослідниці О. Криштановської до політичної еліти на підставі позиційного аналізу належать особи, які займають посади, що передбачають прийняття рішень загальнодержавного значення [3, с. 73].

В політичній діяльності вирішальну роль можуть відігравати люди, які не займають жодних організаційних посад, але прямо або опосередковано впливають на тих, кому за статусом належить право приймати рішення. Цей підхід видається формальним, якщо стосується використання ролі осіб, які мають номінальну владу, оскільки ігнорує вплив «тіньових» фігур.

Метод репутаційного аналізу або експертних оцінок ґрунтується на виокремленні людей, які володіють основним об'ємом влади, на основі опитування учасників політичних подій або активних спостерігачів, експертів. Одним з перших цей метод використав відомий американський дослідник Ф. Хантер для вивчення владних відносин у США. Цей підхід широко використовують експерти, складаючи рейтинги відомих політиків. Їх експертні оцінки дозволяють відрізнити тих, хто займає високі посади, але реально безсилий, від тих, хто, насправді, впливає на те, що відбувається на політичній сцені. Використання цього методу дає можливість наблизити результати ідентифікації еліти до реальної ситуації, хоча і цей метод має певні недоліки. Думки експертів завжди суб'єктивні: на них прямо впливають ступінь їх проінформованості й віддана перевага.

Надійним методом ідентифікації політичної еліти є зарахування до цієї категорії осіб, які приймають стратегічно важливі рішення. Використовували цей метод одними з перших американські дослідники Р. Даль, Р. Патнем. Найважливішим цей метод вважає російська дослідниця політичної еліти О. Гаман-Голутвіна і визначає політичну еліту як внутрішньо згуртовану соціальну групу, яка складає меншість суспільства, є суб'єктом підготовки і прийняття (чи впливу на прийняття / неприйняття) важливих стратегічних рішень, і володіє для цього необхідним ресурсним потенціалом [1, с. 99]. Концептуальний метод має багато переваг, при його використанні враховується і прямий, і побічний вплив акторів на процес прийняття рішень. Застосування цього методу теж має суб'єктивні моменти.

Політична еліта становить інтерес і для соціології, тому для її дослідження використовують і соціологічні методи. Російський дослідник К. Гажєв визначає три методи соціології, призначені для аналізу диференціації влади на нижчому чи середньому рівні (населений пункт, місто, регіон), тобто вони володіють «мікрополітичним» характером і не можуть замінити макросоціальний аналіз. Перший – довільний метод, оскільки перед початком дослідження заздалегідь встановлюється, яка група в суспільстві чи організації буде вважатися елітою. Виділена група піддається соціологічному аналізу, в якому встановлюються основні соціальні параметри респондентів (статеві, вікові характеристики, освіта, політична

приналежність, попередня практика, рівень доходів, зв'язки). Основним недоліком цього методу можна вважати занадто високу залежність дослідження від того, наскільки адекватне й коректне первинне визначення еліти.

Другий підхід має назву репутаційного методу й полягає у визначенні еліти за допомогою опитувань так званих «кваліфікованих суддів», якими можуть бути обрані видатні державні чи партійні діячі, підприємці. Цей метод може бути використаний і на державному рівні, особливо при аналізі відносин між регіональними й загальнодержавними елітами. Членів регіональних еліт опитують про те, кого вони вважають впливовим і панівним у рамках держави. Зрозуміло, що негативною стороною репутаційного методу можна вважати завищений суб'єктивний фактор (суб'єктивні орієнтації «колегії суддів», політична орієнтація яких здатна значною мірою спотворювати об'єктивну інформацію).

Третій метод визначається, зазвичай, як метод вивчення випадків, коли на основі аналізу прийняття різних рішень під час суспільно-політичного життя «вимірюється» політичний вплив різних особистостей і груп. Усередині даного методу відсутні чіткі критерії визначення міри важливості аналізованого рішення [2, с. 62-63].

Кожен із методів визначення політичної еліти має свої переваги й недоліки, а для збільшення точності дослідники їх поєднують. Отже, політична еліта досліджується за допомогою методів політичної науки, разом з тим зростання ролі та значення еліти привело до формування власних методів досліджень і становлення науки елітології.

Список використаної літератури:

1. Гаман-Голутвина О. Определение основных понятий элитологии / О. Гаман-Голутвина // Полис. – 2000. – № 3. – С. 97–103.
2. Гожев К. Теорія еліт і соціально-філософський аналіз конфліктних ситуацій / К. Гожев // І. – 2006. – № 45. – С. 58–65.
3. Крыштановская О. Анатомия российской элиты / О. Крыштановская. – М. : Захаров, 2005. – 384 с.
4. Тощенко Ж. Элита: кланы, касты или клики? Как назвать тех, кто нами правит? / Ж. Тощенко // Социологические исследования. – 1999. – № 11. – С. 123–133.
5. Эндрувайт Г. Элиты и развитие: Теория и исследование влияния элит на процессы социально-политического развития / Г. Эндрувайт // Политическая наука. Элиты в сравнительно-исторической ретроспективе. Проблемно-тематический сборник. – Вып. 4. – М., 1998. – С. 6–11.

Стаття: надійшла до редакції 29.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009

THE METHODOLOGY OF THE RESEARCH OF POLITICAL ELITES

Lyubomyra Mandziy

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: l.mandziy@meta.ua*

The article was devoted to the methodology of the research of political elites. The concepts of the political elite and political class were analyzed. The interpretation of the political elite in the frames of value-based and structural - functional approaches was outlined and its lineament as a group that rule the society was presented. The methods of research of the political elite and the political class were described.

Keywords: the political elite, the political class, a power, the value-based approach, the structural – functional approach, the positional analysis, a reputational method of analysis of making strategic decisions.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ

Любомира Мандзий

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: l.mandziy@meta.ua*

Статья посвящена методологии исследования политической элиты. Проанализировано понятия «политическая элита», «политический класс». Рассмотрено теории политической элиты, сформировавшиеся в рамках ценностного и структурно-функционального подходов к ее интерпретации. Определены основные черты политической элиты как группы, управляющей обществом. Охарактеризовано методы исследования политической элиты, в частности метод позиционного анализа, репутационный, принятия стратегических решений (концептуальный).

Ключові слова: политическая элита, политический класс, власть, ценностный подход, структурно-функциональный подход, позиционный анализ, репутационный метод, метод анализа принятия стратегических решений.

УДК 321.01+002.8

КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Оксана Макух

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

Проаналізовано методологічні засади політичної науки. В основу підходу визначення суті політичної науки покладено принцип «людина як мета» у політиці. Індивіда показано започатковуючим суб'єктом політичної дії. Зроблено огляд теоретичних передумов застосування комунікативного підходу для дослідження конкретних політичних процесів (деінституалізації). Здійснено спробу авторського пояснення суті та змісту понять «комунікація» та «де інституалізація», ідентифікації даних концептів. Пропонується ідея «гуманізації» політичної науки, відхід від авторитарного способу мислення. Аналізується можливість гуманітарної скерованості політики сьогодні.

Ключові слова: комунікація, комунікативний підхід, деінституалізація, інституалізація.

Політична наука відносно нова серед галузей гуманітарного знання. Вона виникла внаслідок пошуків розуміння взаємин між владою та особою, нормативних та моральних аспектів дій конкретних політичних інститутів. Продуктування теоретичних знань в політичній науці породило широку дискусію з приводу генези держави та влади, діяльності політичних інститутів, зокрема ролі індивіда як суб'єкта політичного життя, його впливу на інститути, залучення до політичного процесу недержавних організацій, детермінант політики загалом.

Основні методи політичної науки у дослідженні політичної сфери, буття індивіда в її межах не цілком адекватно відображають суть окреслених проблем. Вони залишаються описовими, не здатні створити методологічну основу для розв'язання наукових проблем. Це викликало наприкінці ХХ ст. століття критику біхевіоризму як домінуючого методологічного підходу. Відтак можна говорити про оформлення постбіхевіористського періоду в розвитку політичної науки, а саме поєднання традиційних методів дослідження із новими концептуальними напрацюваннями (неоінституціоналізм, комунікативний, антропологічний підходи, неокорпоративізм та ін.). Проте ці методи у вітчизняній політичній науці недостатньо розроблені, спостерігаємо лише фрагментарні напрацювання.

Предметом нашого дослідження є аналіз комунікативного підходу, його застосування для дослідження конкретних політичних процесів: розвитку динамічного аспекту політичного (влади), політичної ідентифікації, деінституалізації, формування публічної сфери в межах громадянського суспільства.

Мета статті – вивчити тенденції та закономірності інституалізації політичних відносин (на прикладі сучасної України) з позиції визначеної методології; дослідити трансформацію інституційного у комунікативне на теоретичному і практичному рівнях – проблему деінституалізації; показати особу висхідним елементом політики.

Обраний підхід дає змогу виокремити принципи онтологічного, антропологічного та комунікаційного вимірів політики, вказати інтенції, які визначають дію у політиці, оскільки концепт комунікації дає змогу пояснити онтологічний аспект співіснування категоріальних одиниць у тріаді «індивід-інститут-громадянське суспільство» [1, с. 81].

Принцип комунікаційної ревізії сучасної історії передбачає переосмислення раціоналістичної традиції, що сформувалася у XVII ст. Саме Новий час став етапним пунктом в історії політичної думки, що вплинуло на становлення та розвиток науки про політику [2, с. 99]. Інституалізація політичного – владних відносин як опрідметненої об'єктивованої діяльності індивіда в сфері публічних відносин відбулася також у період Нового часу на засадах раціоналізму. Сьогодні місце раціоналізації посіла ідея варіантності вибору, яка обмежується інституційними утвореннями. Саме комунікація у формі дуалістичного бачення виступає як спонукальна дія, вибір, альтернатива, можливість, спрямована на підтримку рівноваги та стійкості не лише системи політичних відносин, а й суспільно-політичної сфери. Ця парадигма пропонується автором як альтернатива класичній теорії пізнання: у центрі перебуває суб'єктивний розум, носієм якого є «гносеологічний суб'єкт», започатковувач політичної дії, її мета. Саме він здійснює опанування та перетворення навколишнього світу, детермінуючи ті чи інші процеси. Таким чином, висхідним пунктом існування особи в політиці є його дія, спрямована на результат у конкретній формі.

У рамках дослідження звертаємося до соціально-філософської комунікативної теорії, розробленої Ю. Габермасом й Н. Луманом. За допомогою цієї теорії здійснюється пошук підстав раціональності у комунікативних умовах буття індивіда, формується розуміння комунікації як матричної сукупності відносин у політичній сфері, яка виступає структуруючою об'єктивністю політичної реальності. У статті використано доробок вітчизняних науковців С. Лещева, В. Лекторського, О. Больнова, І. Нарського, М. Васіліка, О. Малінової, В. Окорокова, Р. Сирінського, В. Чугуєнка, Є. Головахи, Н. Паніної та ін.

На перший погляд, моделі комунікації Юргена Габермаса та Ніклауса Лумана щодо вихідних концептуальних положень різні. Актуальним є розуміння комунікації Габермасом як «суб'єкт-суб'єктної» поведінки, є експлозивною «інтерсуб'єктивною інтеракцією», де інший виступає самодостатньою цінністю. Габермасівській комунікативній дії протиставлена емерджентна, асуб'єктна, імпульсивна комунікація Лумана [5], яка хоч і є «основою суспільства», виступає швидше проблемою, а не явищем. Виходячи із окресленого, зазначимо, що комунікація на індивідуальному та системному рівнях є «комунікаційною реалізацією комунікативного начала». Постає питання, якою мірою можливість комунікації залишається саме практикою індивіда, як окреслені межі свободи «людського в системному»? Пророкування про зникнення індивіда із сфери соціального спонукає долучатися до трансформацій соціальної матерії, зокрема політичної, оскільки дослідження індивіда в межах соціального

ризикуює виявити тут лише системне, «несуб'єктне». Пошук людського фактора всередині системного є питанням про ступінь свободи індивіда, ціннісний вимір її існування. Ця проблема «творить перешкоди для злагодженої роботи соціально-політичної машини, абсолютного панування системного над суб'єктом» [4, с. 91]

Для політичної науки напрацювання Габермаса відіграють важливу роль стосовно тлумачення «нової» раціональності, мотивації політичних суб'єктів, розуміння логіки розвитку політичних відносин, в межах яких індивіди перебувають у «суб'єкт-суб'єктних» взаємовідносинах (інтерсуб'єктивності). Ю. Габермас наголошує: «Ми повинні перейти від індивідуалізованої, суб'єкт-об'єктної концепції здорового глузду до здорового глузду, утвореного в рамках міжсуб'єктного спілкування». Він (здоровий глузд. – *авт.*) необхідний там, де «життя разом, але в різний спосіб» [6, с. 11]. Відтак можна говорити про визначальний вплив індивіда на політичний процес у суспільстві, особливо яскраво це простежується на ґрунті «соціальної нормативності і фактичності» в суспільстві. Гостро постає проблема задоволення потреб та інтересів, самоактуалізації в політиці (становища, статусу), що впливає на стан можливого, тому «нами керує не наявне, а відсутнє, і сама відсутність для нас є набагато відчутнішою. Це спонукає індивіда активно витіснити із його буття відсутність, замінювати її на наявність» [7, с. 14].

Політика та комунікація на сучасному етапі розвитку претендують на роль концептів, розуміння яких дає змогу пояснити буття суспільства й людини в ньому. В межах такого дуалізму ці концепти мають спільні поля взаємодії, що вимагає відповідних інструментів дослідження. «Будь-яке суспільство, – зазначає Р. Патнем, характеризується системою міжособистісних комунікацій та обмінів». Політика сьогодні не лише ґрунтується на комунікації чи орієнтується на неї, вона може розглядатися передусім як комунікація. Інтерпретуючи концепт комунікації, виходимо із наступних характеристик: комунікаційного (середовище, в якому формується комунікація, умови та результат – формування публічної сфери, тло розгортання комунікативного, є «як?» комунікації) та комунікативного (суб'єкти, що взаємодіють, динамічна основа потенційності, здатності, є «що?» комунікації) *аспектів*. Комунікація – це засадничий принцип онтологічної рефлексії, форма інтерсуб'єктивності, яка має повторювальний характер і здійснює трансформацію політичного досвіду індивіда. Зміст комунікації тлумачимо через її функціональну спрямованість на підтримку цілісності й інтегрованості соціального, створення символічного у політиці. Саме концепт комунікації змінює сьогодні ракурси дослідження специфіки політики – її суб'єктності, зміщуючи акценти не на аналіз діяльності вже діючих інституційних утворень, а в бік індивіда як визначальної інстанції серед суб'єктів політики. Комунікація, в її онтологічному статусі, виступає «вихідним принципом онтологічної рефлексії універсалу» [3, с. 40], формою руху політичного. Виражаючи динамічну основу потенційної можливості індивіда, вона трансформує його досвід (політичну соціалізацію. – *авт.*), формує рефлексію до ідентифікації в межах політичного «простір-часу».

Комунікативні основи політичного присутні в суспільному договорі Т. Гоббса. Проте через історичні обставини цей варіант політичного не розділяє загальне та одиничне, публічне та особисте (державу та громадянське суспільство). Введення комунікативного начала в генетичну основу політичного – це суспільний договір Т. Гоббса із певними доопрацюваннями Лока. Співвіднесення цих концепцій

вказує на утворення владного організму на основі закону, проте у Лока йдеться ще й про опору на совість, яку інтерпретуємо як етичний момент у політиці. У поглядах Дж. Лока виражений саме *комунікативний аспект* (реальна комунікація політичного дискурсу), на противагу *комунікаційному* Гоббса (закон – це середовище, в якому формується політичне). Суспільний договір у Гоббса “остаточний” раз і назавжди, він відкидає можливість комунікації всередині політичного організму. Ця необхідність конститує раціональність політичного, оскільки саме «комунікація, в якій був реставрований її політичний характер, – це єдине середовище, в якому можливе те, що заслуговує на назву «раціоналізація» [6, с. 224].

Особливою рисою визначення політичного в сьогоднішніх умовах є те, що ми спостерігаємо «інтегративне зміщення політичного в бік економічного» [4, с. 114]. Сьогодні, коли економічні фактори детермінують політичні інтереси, ми схилиємося саме до такого розгортання, тому «трансцендентна логіка зовнішніх політичних відносин замінюється іманентною логікою внутрішньо економічного розвитку» [4, с. 114]. По-друге, в сучасній Україні, державі транзитного типу розвитку, «політичне поле не має своєї внутрішньої органічної єдності, а становить мозаїчну, фрагментарно відокремлену систему політичних дій, що вибудована не на засадах розмежування функцій держави та громадянського суспільства», [2, с. 1], а на теорії «правильного громадянина», який співвідноситься із державою і вважає насадженою йому норми власними. Тут спрацьовує механізм об'єднання індивідів, зумовлений «прагматикою виживання». Цінність такого згуртування полягає в забезпеченні виживання кожного члена спільноти. Це знаходить відображення здебільшого у політичній свідомості громадянина: виховання у дусі домінування держави над людиною. Необхідно зміщувати акценти в бік окреслення меж публічної сфери, в якій матимуть місце принципи деконцентрації публічної влади, розвиток «нових» інститутів представницько-репрезентативного типу, формування «критичних арен» для публічного професійного дискурсу, відповідальності влади перед громадянами (відповідальність тут як зворотний зразок, запорака комунікації. – *авт.*).

На думку Ю. Габермаса, «формування комунікативності сприяє пошукам індивідуальної та колективної ідентичності, підтримує відродження прихованих можливостей самовираження та спілкування» [6, с. 48]. «Людина є більше, аніж те, чим вона є, завдяки можливостям, які їй доступні» [6, с. 169], відтак вона здатна трансформувати політичне, змінюючи принципи співіснування загального та одиничного, публічного та приватного.

Важливим для нашого теоретизування є лаканівське трактування комунікації через ідентифікацію, в якій єдино можлива форма репрезентації «Я» відбувається через постать «Іншого» (соціального: група, простір), оскільки будь-яка людська дія виникає із бажання бути визнаною «Іншим». Стверджуючи й усебічно обґрунтовуючи положення про те, що «справжнє буття людини» можливе лише в тісному зв'язку з «Іншими», К. Ясперс називає цей сутнісний зв'язок комунікацією. Саме завдяки їй відбувається самоусвідомлення, самоідентифікація індивіда, пошук сенсу власного буття в межах цілого – суспільного організму. Людська ідентичність створюється діалогічно, на засадах комунікації, яка закладає потенційні основи універсального зв'язку всередині системи між її визначальними структурними елементами.

Певне пояснення цьому дає О. Больнов, який підходить до розуміння комунікації, синтезуючи особистісне та позаособистісне, він репрезентує власну

теорію розуміння комунікації через поняття «зустрічі», «дотичності». О. Больнов описує комунікацію через процес подолання замкнутості індивіда, здатність усвідомлювати власні дії та дії іншого. Відтак важливо з'ясувати, «яким чином співвідносяться феномен публічності та ідентичності?»

Гіпотетично нашу концепцію зображаємо в наступній формі: розглядаємо політичну свідомість індивіда на декількох етапах його ідентифікаційної артикуляції. В напрямі руху від «людини-тварини» до «людини політичної». Вирізняємо три стадії особистої політизованості: нейтральна, відносна, абсолютна. На кожному етапі розрізняють дві фази політичного розвитку особи – емпірична і теоретична.

Аналізуючи кожну із стадій, зазначимо, що первинну політизацію на емпіричному рівні можна розглядати як результат «генетичної психології», який теоретично визначається як символ. Особа, відносно політизована на соціальному рівні, здійснює ситуаційний аналіз свого місця в соціумі, вона вже бажає, проте ще не обдумує бажане. Саме тому політика виступає засобом, а не ціллю. Відтак у людини політичної на теоретичному рівні починає формуватися абстрактне поняття влади, відношення індивіда до репрезентованих інститутів.

Абсолютно ангажована в політику особа усвідомлює себе політичною фігурою, яка на емпіричному рівні має змогу впливати на осіб попередніх рівнів. Суб'єкт отримує доступ до «реальної влади», що призводить до відчуження його від користування політичним тілом: тепер він виступає апаратом виробництва влади. Можемо назвати такий процес регресією, прогрес надалі неможливий, оскільки суб'єкт намагається лише втримати владу.

Очевидно, комунікація детермінує якісні перетворення у політиці. Саме процес деінституалізації, рівнозначний процесу інституалізації (формування інститутів за якісно новими принципами), визначається силою впливу індивіда на політичний інститут, який «руйнується» у своїй змістовій наповненості.

Деінституалізація спровокована довготривалим невиконанням політичним інститутом функціональної потреби. Вивчення механізмів можливої деінституалізації виявляє його слабкі сторони. Про початок процесу деінституалізації можна говорити тоді, коли протяжність у часі неінституційного періоду починає домінувати. Відтак визначаємо *деінституалізацію політичного* як деструктивний у своїй змістовій наповненості процес зміни параметрів політичної структури, переведення політики на рівень комунікативного з розширенням меж громадянського стану задля можливості сконструювати константи та задати алгоритм якісного функціонування та розвитку інституту в політиці. Деінституалізація політичного вказує на зменшення рівня політичної ангажованості особи та збільшення ролі громадянського сектору, на зміщення акцентів владних і громадських інститутів, чого зараз потребують інститути влади.

Таким чином можемо пояснити смисл політичної дії особи, прихід його у сферу політичного. Такий стан детермінований відчуженістю політичної системи від індивіда, який приходить у світ вже сформованого політичного. Тому потреба у зміні як політичному самоствердженні, самоактуалізації є об'єктивною та необхідною.

Розвиток політичної науки в Україні пропонує актуалізацію комунікаційної проблематики саме тоді, коли політична сфера розглядається не як соціальна конструкція, а як комунікаційна система, що визначає не лише динаміку, а й суть політичного процесу.

Комунікація виступає ресурсом індивіда, через який він має змогу впливати та визначати хід політичних подій внаслідок зворотності зв'язку, динамічності комунікації, цим самим утверджуючись у політичному полі буття. Загалом політична детермінантність передбачає активне начало у виявах комунікативної активності особи, у переведенні потенційних властивостей в актуальні й закріпленні їх у практиці політичної взаємодії.

Сьогодні для України існує потреба перепрограмування функціонування інститутів влади на новий якісний рівень, формування так званого «гуманітарного» політичного інституту, який буде скерований на задоволення інтересів людини. Відтак розпочнеться процес гуманізації політики загалом. На нашу думку, гуманність політичного можна виміряти через таку інституцію як закон, якщо він дієвий, оскільки, згідно кантівського трактування, єдиною співмірною інституцією з людиною є саме закон.

Список використаної література

1. Геллнер Э. Условия свободы, гражданское общество и его исторические соперники / Э. Геллнер ; пер. М.Б. Гнедовского ; ред. М.Б. Макаренко. – М. : Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.
2. Денисенко В. Проблемы рационализма та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії / В. Денисенко. – Львів : ПАІС, 1997. – 274 с.
3. Денисенко В. До питання про методологічні засади політичної науки / В. М. Денисенко // Суспільно-гуманітарні студії. – Львів : видавництво СГК „Гене́за”. – 1998. – №1. – С 1–2.
4. Лещев С. В. Коммуникативное, следовательно, коммуникационное / С. В. Лещев. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 172 с.
5. Луман Н. Власть / Н. Луман ; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. – М. : Праксис, 2001. – 256 с.
6. Марков Б. В. Мораль и разум. Послесловие / Б.В. Марков // Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2000. – 298 с.
7. Огурцов А. П. Научный дискурс: власть и коммуникация (дополнительность двух традиций) / А. П. Огурцов // Философские исследования. – 1993. – № 3. – С. 12–59.

*Стаття: надійшла до редколегії 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

COMMUNICATION APPROACH TO THE RESEARCH OF POLITICS: THE METHODOLOGICAL ANALYSIS

Oksana Makukh

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of theory and history of political science
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

The analysis of the methodological foundations of political science was provided. An approach for determining the essence of political science was based on the principle of «the human being as a goal» in the politics. It was proved that an individual was the starting actor of a political action. An overview of theoretical preconditions for applying the communicational approach in research of specific political processes (deinstitutionalization) was made. The main point and contents of communication and deinstitutionalization were defined by the author as well as the identification of those concepts. The idea of the “humanization” of the political science and the change of the authoritarian style of thinking was presented. The possibilities of the humanitarian approach in the modern politics had been outlined.

Key words: the communication, the communicational approach, a deinstitutionalization, an institutionalization.

КОММУНИКАТИВНЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОЛИТИКИ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Оксана Макух

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: oks-makukh@yandex.ru*

Проанализированы методологические основы политической науки. В основу подхода относительно определения сути политической науки положен принцип «человек как цель» в политике. Индивид показан исходным субъектом политического действия. Сделан обзор теоретических предпосылок для применения коммуникативного подхода к исследованию конкретных политических процессов (деинституализации). Осуществлена попытка авторского объяснения сути и содержания понятий „коммуникация” и «деинституализация», идентификации данных концептов. Предлагается идея «гуманизации» политической науки, отход от авторитарного образа мышления. Анализируется возможность гуманитарной направленности политики сегодня.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативный подход, деинституализация, институализация.

УДК [6591:32]:172

ПРОБЛЕМА ВЛАДИ ЯК ПОЛІТИЧНА МЕДІАЦІЯ В ПЕРСПЕКТИВІ КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГОВОГО ПІДХОДУ

Софія Буртак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mai: sofia.burtak@gmail.com*

В статті досліджується поняття влади з використанням дослідницького інструментарію комунікативної філософії. Обґрунтовується, що влада посилюється у міру збільшення ступеню свободи сторін, вона зростає в суспільстві у міру збільшення в можливих альтернатив. Тому опис влади того, хто нею володіє, не вичерпується визначенням владарювання як причини. Пропонується порівняння влади з комплексною функцією медіатора, як символічно генералізованого комунікативного засобу.

Ключові слова: влада, раціонально-комунікативна дія, медіація, генералізація символів політичної влади.

Теорія раціональності комунікативної дії стверджує, що комунікація націлена лише на консенсус, шукає згоди. Проте, саме у такому форматі ця теорія найчастіше зазнає критики на емпіричному рівні. Можна вступити в комунікацію, щоб позначити розбіжності, можна почати сперечатися, і не існує ніякої імперативної підстави вважати пошук згоди за раціональніший, ніж пошук розбіжностей. Тим не менше, комунікація неможлива без певної згоди; але вона неможлива також і без певної розбіжності. «Вона імперативно припускає, що відносно тем, на даний момент не актуальних, питання згоди або розбіжності можна залишити відкритим» [2, с. 120], вважає Н. Луман.

Суспільні системи для запобігання подальшій диференціації формують гранично генералізовані і одночасно спеціалізовані засоби комунікації, наділяючи кожному суспільно значущу приватну систему своїм комунікативним засобом. У цій статті ми не ставимо завдання розглянути цей взаємозв'язок у всій повноті, обмежуємося лише частковим завданням— прийняти феномен влади як символічно генералізований засіб комунікації (за Н. Луманом), і проаналізувати його у зв'язку з теорією медіації. Предметом статті є політична влада, об'єктом – медіативна функція влади в перспективі комунікативно-діалогового підходу. Методологічною основою аналізу є комунікативно-раціональний підхід К.-О. Апеля, Ю. Габермаса, М. Ріделя, В. Кульмана, Д. Бюглера, Х. Йонаса, а також Н. Лумана щодо проблем політичної влади та ін.

Проблемні стани конфліктогенності, що виникають унаслідок високої комплексності політичних ситуацій і їх граничної нестабільності, все ж не дивлячись ні на що, мають перебувати в постійному узгодженні політичних можливостей. «Це

функціональний ...аспект того, що з погляду політичного ідеалу називають «демократією». Через позитивацію має рацію «демократія», що з пануючої форми стає нормою політичної системи» [1, с.46]. У роботі «Влада» Н. Луман розвиває це положення. Якщо вдасться, на його думку, пов'язати код влади з бінарним схематизмом законне/незаконне і зробити цей зв'язок універсальним, то відкриваються нові можливості для зміни «ступеня технізації влади». «Тоді виникають ситуації, в яких жоден з учасників даних стосунків не має однозначної влади над іншими... Хто у даній ситуації має рацію, той і володіє владою...» [1, с. 49]. Тоді як в архаїчних суспільних системах правові конфлікти є «рушійною силою ситуативного політикування», то в «роздиференційованих політичних системах і після позитивації права, цей процес, навпаки, стає засобом генералізації і розширення політики». Але політична влада може бути і «законсервована у формі права» [1, с. 95].

Н. Луман виправдано констатує, що жодне суспільство, чи воно феодальне, чи буржуазно-демократичне, не живе без елементів влади і прагматичного виконання завдань, навіть якщо політична антропология ліберальної демократії створює ідеальний тип раціонального громадянина, підвладного самому собі, тип, який повинен був в «даному сенсі теоретично розпустити» владу і привести суспільство до чисто бажаної первинної свободи. «Але ми знаємо також, що всі ліберальні правові держави ніколи не існували без чинника представництва і необхідних для цього органів (парламент, виконавча влада і судочинство), тобто обставин наявності влади, принаймні фактично, і в століття демократії». У роботі «Соціологія ризику» Луман розкриває співвідношення держави і політичної системи таким чином: «сваволя» – у момент визначення суверенітету була сформульована за допомогою моделі волі і дії. Але політична система не може діяти, оскільки це не колективна дійова особа. Іншими словами, вона може бути описана як система дії, але це говорить лише про те, що вона складається з дій, а – не про те, що вона в змозі діяти як самостійна одиниця. Політична система містить таку організовану одиницю дії і ухвалення рішень, як державу, проте політика є щось більше, ніж просто державна діяльність. Кожна комунікація, яка використовує державні органи як адресу, вже внаслідок цього є політичною комунікацією. Всі політичні партії і кожен вид лобізму, вся позитивна або негативна політична інформація в пресі, по радіо і телебаченню, кожен обдуманий і необдуманий неофіційний вислів політиків або високопоставлених діячів, численні інтриги і, звичайно ж, політичний вибір зі всім тим, на що він уявно або дійсно робить вплив, – все це і є політика. Політика, – вказує Луман, – є суспільством в тому сенсі, що суспільство політично взаємодіє; вона як підсистема має за своїми межами не суспільство, а тільки неполітичні інтеракції.

Фундаментальна умова будь-якої влади полягає тому в тому, що владний суб'єкт завжди вибирає, байдуже на якій підставі, з декількох альтернатив. При здійсненні свого вибору він зможе вселити в свого партнера невпевненість, або усунути її. Цей постійний перехід від створення невизначеності до її усунення є передумовою існування влади, умовою, яка утворює простір генералізації і специфікації особливого комунікативного засобу, але зовсім не є чимось на зразок особливого джерела влади.

Також і по відношенню до підлеглого владі, ця влада припускає відкритість іншим можливостям дії. Влада пропонує результати зробленого нею відбору і завдяки цьому володіє здатністю робити вплив на відбір дій (або бездіяльності) підлеглих

перед лицем інших можливостей. Влада стає могутнішою, якщо вона виявляється здатною добиватися визнання своїх рішень за наявності привабливих альтернатив дії або бездіяльності. Із збільшенням свобод підлеглих вона лише посилюється.

Владу тому слід відрізняти від примусу до будь-якої конкретної дії. У того, хто піддається примусу, можливості вибору зводяться до нуля. У своєму крайньому варіанті примус зводиться до застосування фізичного насильства і тим самим підміняє власними діями дії інших людей, яких влада не в змозі викликати. У міру засвоєння функцій примусу влада втрачає свою функцію наведення мостів між полюсами подвійної контингенції. Примус означає відмову від переваг символічної генералізації, відмову від того, щоб управляти вибором партнера. У міру впровадження примусу той, хто його практикує, бере на себе тягар вибору і ухвалення рішень. В більшості випадків можна говорити про те, що до насильства вдаються лише через недоліки влади.

Вже ці прості початкові міркування показують, що точніше визначення, операціоналізація і вимір конкретних стосунків влади стає надзвичайно складним. Необхідно відносно обох сторін (при утворенні ланцюгів рішень – відносно всіх учасників) встановити таку одиницю виміру, яка б враховувала багатовимірний характер всього комплексу можливостей, з яких обидві сторони могли б вибирати ту або іншу дію. Влада того, хто нею володіє, посилюється, якщо він може вибирати більшу кількість різноманітних рішень для її реалізації. Якщо ж владарюючий в стані здійснювати владу відносно свого партнера, який, у свою чергу, також володіє величезною кількістю різноманітних альтернатив, його влада стає ще потужнішою. Влада посилюється у міру збільшення ступеню свободи обох сторін, наприклад, вона зростає в певному суспільстві у міру збільшення в цьому суспільстві можливих альтернатив.

Тому опис влади того, хто нею володіє, не вичерпується визначенням владарювання як причини або як потенційної причини. Швидше, владу можна порівняти з комплексною функцією *медіатора*. Такі медіатори каталізують, прискорюють (або уповільнюють) хід тих або інших подій. Вони змінюють час або вірогідність подій, очікуваних в рамках випадкових стосунків. Влада, таким чином, є засобом комунікації між системою і зовнішнім світом, проте сама при цьому не змінюється.

Медіативна функція влади ґрунтується на каузальних зв'язках, що вже стали дуже комплексними. Саме тому владу можна зрозуміти тільки як символічно генералізований комунікативний засіб. За допомогою абстрагування у напрямку символічно контрольованих селективних зв'язків досягається те, що влада перестає розглядатися як залежна лише від безпосередньо здійснюваної дії владарюючого на того, хто цій владі підкорений.

Можливо, найбільш важлива новизна теорії комунікації порівняно із старими теоріями влади полягає тому, що вона розуміє феномен влади на основі відмінності між кодом і процесом комунікації і тому не схильна трактувати владу як певну якість або здатність нікого з партнерів владних відносин. Влада є керованою кодом комунікацією. Це означає, що володіння владою як кодом має певні наслідки. А саме, посилення мотивів підпорядкування владі, відповідальності, інституціалізації, звернення до влади з вимогами змін і таке інше. І хоча в рамках владних стосунків діють обидві сторони, переважно відповідальність за те, що відбувається

приписується лише владарюючому. Таким чином, єдиним джерелом можливості посилення влади є генералізація символів. Під генералізацією слід розуміти узагальнення смислових орієнтацій, що робить можливим фіксацію ідентичного сенсу різними партнерами в різних ситуаціях з метою отримання тотожних або схожих висновків. Отримана таким чином відносна свобода від ситуації редукує у кожному окремому випадку зусилля по виробництву і оцінці інформації і позбавляє від необхідності повної переорієнтації при переході від одного випадку до іншого. У цьому сенсі вона поглинає невизначеність і одночасно робить можливим формування комплементарних очікувань і поведінки на основі цих очікувань. Але разом з тим ця свобода привносить ризик деякої ситуаційної неадекватності поведінки, нехай навіть і орієнтованої на очікування, а саме з'являється ризик не використовувати можливості, які могла б запропонувати конкретна ситуація, і упустити шанси навчитися діяти в такій ситуації. Гнучкість поведінки в різнорідних ситуаціях в рамках використання одного коду повинна, в усякому разі, спочатку, жертвуватися негнучкістю самого коду.

Для того, щоб розширити поняття медіації можна виокремити чотири напрямки: медіатор, як путівник, орієнтир і порадижник; поширення хаосу; дар ритуального слухання; цінності в тупику.

Першою позицією процесу медіації є директивність – медіатор не повинен нав'язувати чи пропонувати готові рішення, але повинен контролювати перебіг і напрямки медіації, як такої. Майстерність медіації можна охарактеризувати як недирективне управління, що образно охарактеризоване в таоїзмі:

«Коли майстер управляє, люди
навіть чи знають про його існування.
Найкраще, коли лідера люблять.
Далі іде лідер, якого бояться.
Найгірше, коли лідера зневажають.
Якщо ви не вірите людям,
Ви робите їх ненадійними.
Майстер не говорить, а діє.
Коли зроблена робота майстра,
Люди говорять: «Чудово!
Ми це зробили – зробили самі!» [4, с.7]

В ідеалі кожна медіація надає можливості для сторін знаходити рішення. Медіатор витончено спрямовує творчий процес, менше контролює людей при прийнятті рішень. Вони вважаючи, що роблять все самі і їхнє сприйняття діалогової справедливості значно підвищується. Доки сторони медіації набудуть спроможності приймати добрі рішення, вони віддають перевагу здійсненню контролю медіатору, щоб прийти до результату.

Суттєвою рисою медіатора-влади є поширення хаосу. Побоювання, непорозуміння, страх є спільними і влада це використовує.

«Коли вони більше не вірять в себе,
то починають залежати від влади.
Тоді майстер робить крок назад,
Щоби люди не знітилися.
Він вчить без навчання,

Щоби люди не повинні були щось вчити.» [4, с. 9]

Важко досягти, так званої, розподіленої та взаємопов'язаної справедливості, коли люди підтримують догматичну інтерпретацію проблеми чи запиту, тобто, коли люди думають, що вони знають відповідь. Тоді завданням медіатора стає розхитування системи переконань і вірувань, підведення людини до сумнівів.

Підштовхуючи людину за межі того, що вона знає, до несподіваних почуттів, фактів, зв'язків та можливих рішень, медіатор створює ще більше хаосу. Згідно теорій розв'язання проблем, медіатор дробить позиційне ведення переговорів на складові засадничі інтереси, водночас упереджуючи їх передчасне завершення. Це сприяє діалогу як процесу.

Наступний вимір медіації – дар ритуального слухання. Медіатор-влада має створювати відчуття безпеки. Чим до більшої кількості альтернатив прийдуть люди – тим медіатор сильніший, не беручи в цьому безпосередньої участі.

Коли цінності в тупику з'являється перспектива невдачі. Однак, діалог допомагає завдяки своїй іманентній властивості до трансформації. Медіатор контролює процедурну динаміку втручання. Цим він уможливорює забезпечення процедурної справедливості.

Однак для того, щоб влада не підміняла роль медіатора із «викрадачем» проблеми, чи чіткіше порівняємо медіацію із «викраденим конфліктом», що за висловом Й. Гальтунга, є ситуацією, яка розв'язується третьою стороною без згоди тих, хто в ній задіяні. «Викрадення конфлікту/ситуації/процесу» – вирішення проблем іде від тих, хто «викрадає», і в свою чергу є обмежений законом чи структурою. Медіація – це форма управління, вважає медіатором третю особу, що допомагає в обговоренні та розв'язанні проблем. Рішення проблем в такому випадку йде від тих, хто задіяний, а не від медіатора. Такий варіант управління зосереджується на майбутньому [4, с. 18].

Загалом комунікативна модель політичного дискурсу спрямована на затушовування конфронтаційності – політика частково виступає соціальною комунікацією з деякими додатковими можливостями завдяки законодавчим положенням. Проте, у концепції Ніколаса Лумана окреслюється комунікативний підхід до проблем влади. Влада уповноважена виступати медіатором комунікації, що все ж таки означає виокремлення владної позиції, можливість боротьби задля влади, так і завдяки ній (наприклад, поширення хаосу).

Таким чином, діалог не є розмовою двох суб'єктів, як це часто трактується в літературі. Таке звужене тлумачення діалогу виходить з помилкового прочитання грецького префіксу – «ді» - «подвійний», «двічі». Насправді ми маємо префікс «діа» - що означає наскрізний рух, взаємність, розподілену дію, тож є підстави розуміти діалог як розподілений логос, слово, смисл, або як те, що перетинає межі окремого логосу, пов'язуючи його з іншим. Не залежно від кількості залучених до спілкування сторін, діалог починається там, де має місце поширення смислу, його трансцендування за межі одиничного суб'єкта. Тим часом діалог – це і є смисл, але смисл, що переступає власні межі або відкриває для себе необхідність іншого смислу. Отже, політичний діалог – це, безперечно, вираз суб'єктивності, але у стані усвідомлення необхідності докорінної перебудови власних засад з огляду на передумову спілкування з Іншим, навіть у таких сталих владних відносинах трансформується проблема панування/підпорядкування.

Отже, політику, що заснована на засадах дискусійності можна охарактеризувати як таку, що 1) визнає відкриті питання і альтернативні можливості діяльності; 2) тематизує всі заперечення проти всіх позицій і шукає спільні масштаби між протилежними позиціями та раніше невизнані шанси на узгодження, шукає краще взаєморозуміння між протилежними позиціями; 3) до своєї теми має лише потенційних кооперативних партнерів і рівноправних учасників, визначає як «супротивну позицію» лише противника по дискусії; 4) намагається уникнути передчасної згоди і шукає спільних процесів щодо роз'яснення і консенсусу; 5) проти позиції, за якою дискусія неприйнятна, однак відкрита для усіх протилежних позицій, отже, з самого початку - плюралістична і завдяки дискусіям отримує нові здатні до консенсусу позиції; 6) намагається досягнути всі альтернативи і оцінити їх у нормативній дискусії, не визнає серйозності політики без альтернатив; 7) визначає готовність до дискусії як частину політичної ідентичності, шукає «середини між здатністю до дискусії та твердою позицією, особливо до збереження ідентичності плюралістичних членських організацій» [6, с.382]

В такому контексті політична діалогічність засвідчує свою доречність і значущість як приступний для традиційної європейської свідомості спосіб виживання у самому процесі власної трансформації, здобуття нового модусу сумірності зі світом, що стрімко змінюється й урізноманітнюється. Оволодівши методами трансформації за допомогою мирного діалогу, ми можемо, зрештою, по-справжньому досягнути внутрішній сенс апелівсько-габермасівської комунікативної філософії та етики, а також «осмислено вписати все це в змінну і плінну, але все ж таку, що має залишатися сама собою, систему очевидностей нашого вихованого традицією духовного світу, систему, яку за нинішніх умов однаково важливо і зберегти, і розвинути на новій основі» [3, с. 14]. У всякому разі не зруйнувати, знищити, поламати – а творчо трансцендувати, трансформувати. Ми вживаємо термін діалог, ще й для того, щоб конкретизувати поняття комунікації як такої. Діалогічна актуалізація комунікації полягає у виокремленні діалогу як способу безпосереднього входження суб'єктивності в мережу міжсуб'єктивних взаємин. Але прийти до діалогу як розподіленого логосу, інклюзивного щодо Іншого, ми змогли лише завдяки комунікативному формуванню стосунків цілісних суб'єктів як людських особистостей, творення ними певної спільності.

Після закінчення ворожнечі у травні 1945 року Європа вступила в мирний період. Напевно, в цьому є заслуга нового виміру розуміння політики. Це відображається в тому, що на той час не перемогла ідея покарання чи помсти та приниження переможених, а всім було забезпечене право на відновлення. Замість конкуренції наступали співпраця, взаємообмін, знайомство і дружба саме в такому розмаїтті, в якому окремі нації зберігають свою ідентичність і об'єднуються у взаємній відповідальності. Фундаментальним центром цієї миротворчої політики був зв'язок дискурсу політичного з моральним. «Адже внутрішнім мірилом всієї політики є моральні цінності, які ми не винаходимо, а *віднаходимо*...» [5, с. 134]. Як вважає Й. Рацінгер, моральні ідеї держави, закону, миру та відповідальності політика може черпати із християнської віри, однак не потрібно будувати релігійну державу, а державу сформовану моральним розумом. Віра допомагає відновити та оживити розум, закріпачений та засліплений ідеологічною тиранією. Займаючись розумною, раціональною політикою – політикою морального розуму, християнство не віддаляє

від розуму, а просвітлює його. Таким чином, щоб мир був здійсненою реальністю треба передусім навчитися здатності до взаємного примирення, а критерієм правди вважається саме здатність до миру. Терор, як протизаконну і аморальну силу, неможливо перемогти самою силою. Але щоб сила закону чи будь-якого іншого впливу сама не стала беззаконням вона мусить орієнтуватися на трансформацію і ненасильство як критерій. Комунікативно-діалоговий підхід відшуковує причину (діагноз) терору, джерелом якого дуже часто є існуюче беззаконня, бідність, проникнення, сегментація, маргіналізація чи фрагментація проти чого не вживається жодних діяльних заходів. Тому потрібно докласти всіх зусиль, щоб усунути передумови беззаконня (прогноз) і, насамперед, важливо гарантувати можливість прощення, щоб перервати коло насильства (терапія).

Таким чином, комунікативна теорія ілюструє вплив зміни парадигми на такі законсервовані поняття як, наприклад, політична влада. І саме діалогічна влада як медіатор не може чинити насильства, а тому спроможна інституціалізувати структури миру та сприяти формуванню культури миру.

Список використаної літератури

1. *Луман Н. Власть* / Н. Луман ; пер. с нем. А. Ю. Антоновского.— М. : Праксис, 2001. – 256 с.
2. *Луман Н. Что такое коммуникация?* / Н. Луман ; пер. с нем. Д. В. Озирченко // Социологический журнал. – 1995. – № 3. – С. 114–125.
3. *Малахов В. Етика спілкування [Навч. посібник]* / В. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
4. *Не крадіть конфлікти, краще допоможіть в їх розв'язанні* / ред., упоряд. О. Суслова. – К. : Український жіночий фонд, 2001. – 36 с.
5. *Рацінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів* / Й. Рацінгер ; пер. з нім. О. Конкевича. – Львів : Місіонер, 2006. – 168 с.
6. *Щетініна І. Концепт деліберативної політики Юргена Габермаса* / І. М. Щетініна // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2004. – № 40. – С. 70–84.

Стаття: надійшла до редакції 26.05.2009

прийнята до друку 24.09.2009

THE PROBLEM OF POWER AS POLITICAL MEDIATION IN PERSPECTIVES OF THE COMMUNICATIVE-DIALOGUE APPROACH

Sofia Burtak

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of culture
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: sofia.burtak@gmail.com*

The article examined the notion of power, using research tools of communicative philosophy. Substantiated that the power increases as the increase in the degree of freedom of the participants, it grows in a society as

far as the increase in this society of possible alternatives. Therefore, description of the authorities who owns it, is not limited definition of dictation as a reason. Power can be compared with the integrated function of mediation, as symbolically generalized communicative tool.

Key words: power, rational-communicative action, mediation, generalization symbols of political power.

ПРОБЛЕМА ВЛАСТИ КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЕДИАЦИЯ В ПЕРСПЕКТИВЕ КОММУНИКАТИВНО-ДИАЛОГОВОГО ПОДХОДА.

София Буртак

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории культуры
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: sofia.burtak@gmail.com*

В статье исследуется понятие власти с использованием исследовательского инструментария коммуникативной философии. Обосновывается, что власть усиливается по мере увеличения степени свободы сторон, она растет в обществе по мере увеличения в этом обществе возможных альтернатив. Поэтому описание власти того, кто ею владеет, не исчерпывается определением властвования как причины. Предлагается сравнение власти с комплексной функцией медиатора, как символически генерализованного коммуникативного средства.

Ключевые слова: власть, рационально-коммуникативное действие, медиация, генерализация символов политической власти.

УДК 32:340:303.01

**МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПОЛІТИЧНОГО» І «ПРАВОВОГО» В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ
(ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР)**

Сергій Дудка

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 64, 01601, Київ, Україна
e-mail: dudka@meta.ua*

Розглянуто зміст методів, що застосовують дослідники для співвідношення поняття «політичного» і «правового». З'ясовано сутність підходів до визначення наведених понять. Дослідження проводиться крізь призму історизму, що дає змогу детально розглянути періодичність змін підходів до визначення досліджуваних понять. Робота є актуальною, оскільки підводить до визначення поняття «політичного» і «правового» і визначає підходи, що окреслюють рамки вживання цих понять в науковій літературі. З'ясовано, що природно-правовий, нормативно-системний, морально-етичний, теологічний, світський, суспільно-договірний, громадсько-правовий і марксистський підходи стали складовими елементами формування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження в політичній науці.

Ключові слова: поняття «політичного», поняття «правового», суспільно-політичне життя, методологія.

За останні сімнадцять років у вітчизняній політології накопичено чималий багаж знань у галузі політичної теорії, проте освоєні були передусім результати досліджень, а не методологія, методика і загальна стратегія політичного аналізу.

Окремий аспект у розробці методології – невизначеність методів, які потрібно використовувати на межі наук, на стиках між різними дисциплінами. Сучасний стан державотворення в нашій країні вимагає детального вивчення політико-правових інститутів, оволодіння механізмами їх діяльності, виявлення загальних закономірностей трансформації елементів політичної системи, а також з'ясування самого значення політичного і правового в суспільних науках та їх взаємодії. До аналізу понять і підходів спонукає некоректне вживання понять «політичного» і «правового» в науковій літературі, в пресі, при повному нерозумінні меж, які охоплюють ці поняття. Відтак, у політичних науках необхідно поглибити розуміння специфіки понять «політичного» і «правового», насамперед знаходження лінії взаємовпливу, взаєморозуміння та різниці в тлумаченні цих понять, їх впливу на якість прийняття політичних рішень, загалом удосконалення механізмів організації політичного життя.

Серед цих підходів привертають увагу методи дослідження починаючи від їх зародження, становлення і розвитку до наших днів. Це – історичний і інституційний підходи. В історичному плані вивчення політики включає в себе формулювання уявлень про державу та владу через призму історичних чинників. В інституційному – сутнісна еволюція цих понять, їх наповнення новим змістом на кожному щаблі суспільно-політичного розвитку.

За античних часів під «політичним» розуміли здебільшого інститути суспільства, що є утворенням влади і авторитету правителя. Поняття «правового» вживалося лише в формах і тезах, які не повністю розкривали зміст цього поняття. Про це свідчать перші збірники законів, в яких певні моральні норми, що згодом переростали в пункти закону, стають об'єктом дослідження «правового». «Політичне» в античному розумінні – це організація діяльності людей для забезпечення державних інтересів, суспільного блага тощо.

Аналіз робіт Платона засвідчує, що держава досліджується як природний продукт, що виникає задля задоволення природних потреб людини. Платон зазначав, що задовго до створення держави в людей виникає багато різних потреб, тому вони гуртуються воедино, аби жити разом і допомагати одне одному: таке спільне поєднання і отримує назву держава.

Політичні права мають лише громадяни. Їхня основна справа – підтримувати і оберігати державний устрій. За Платоном, держава виникає, коли люди не можуть задовольнити своїх потреб, а отже, держава виникає з природних потреб людини.

За Арістотелем держава – також продукт природного розвитку. Він стверджує, що держава за своєю природою передує індивіду. Людина без певної організації суспільства не змогла б існувати, а звідси і виникає природна потреба в державній інституції. Право, за Арістотелем, є нормою політичного співжиття людей. Жити в державі як політичній організації означає жити в законі, а жити в законі означає дотримуватися правових норм, виникнення яких зумовила держава як природно створений організм.

Право уособлює собою політичну справедливість і слугує нормою політичних відносин між людьми. За Арістотелем, поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право як критерій справедливості є регулюючою нормою політичного співжиття. Політичне право – частково природне, а частково умовне. Природним Аристотель називає таке право, яке всюди має однакове значення і не залежить від визнання чи невизнання його в законодавстві тієї чи іншої держави.

Відомо, що в античному світі населення поділялося на стани, які різнилися з політичного і правового погляду. Арістотель в «Політиці» пише про становище класів у суспільстві. Політична проблема мала розкрити місце, на яке кожен тип чи клас людей заслуговував у цілісному суспільстві. Політичне – це те, що стосується місця громадян у суспільстві, а правове – це те, що стосується статусу (яке зазвичай закріплене у законі) громадянина на певному щаблі суспільства. Теоретичне та наукове значення платонівських принципів для нього не менш важливе, ніж їхня причинна суть. Він показав, що суспільство ділиться на різні соціальні групи, одні з яких беруть участь у житті полісу, інші ж, навпаки, не беруть. Ті, що не беруть участь, перебувають поза відносинами з полісом, вони не є громадянами. До них належать люди, яких було вигнано з полісу, або ж раби. Виокремлення певної становості в

суспільстві засвідчує важливість певних категорій прав, що притаманні лише громадянам певного класу.

Досліджуючи античний період зародження політичної науки, цілком очевидно, що державні механізми розглядаються крізь призму інститутів, які функціонують в них. До переліку таких інститутів слід віднести інститут держави, інститути влади, примусу, церкву, громадянське суспільство тощо. Іншими словами, політичний інститут має функцію, що виражається в праві.

Натомість у античній політичній науці закладено ще і *морально-етичний підхід* до тлумачення досліджуваних понять, якому притаманні елементи інституційного та історичного підходів. Інституційний підхід дає змогу говорити про виникнення нового інституту, а саме про інститут моралі. За Платоном, справедлива людина жодним чином не відрізняється від справедливої держави. Платон у «Законах» представляє проект ідеального законодавства, який, на його думку, якнайповніше відповідає принципу справедливості. Для Аристотеля політика як наука тісно пов'язана з етикою. В його розумінні політика розвиває лише один аспект етики – тему практичного розуму, політичної практичності та розсудливості. Об'єктами політичної науки є прекрасне і справедливе, проте ці об'єкти як складові доброчинності вивчаються так само в етиці. Поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право як критерій справедливості є регулюючою нормою політичного спілкування.

Грецькі мислителі звертали увагу безпосередньо на визначення основних термінів, розглядали співвідношення держави й закону, що можна вважати за спробу поєднати поняття «політичного» і «правового».

Аналіз становлення й розвитку римської політичної і юридичної думки вимагає уважного дослідження. Заслугою вчених того часу є заснування науки юриспруденції, що дало змогу тогочасні юридичні знання систематизувати в цілісну науку.

Саме *нормативно-системний підхід* проглядається через аналіз кодифікованих імператорських конституцій. Серед них відомі Кодекс Григоріана, Кодекс Гермоніана, Кодекс Феодосія, а також Зведення Юстиніана. Зведення Юстиніана становить найбільший інтерес для дослідження, оскільки чотири його частини є зібранням найважливіших законодавчих актів, написаних доти. Нормативно-системний підхід характеризується визначенням існуючих правових понять, початком аналізу конкретних політичних учень своїх попередників, які розвивали, спростовували, а також розробляли і формували нові ідеї про розподіл влади, правову державу і громадянське суспільство. Починаючи з цього періоду громадянство можна вважати політико-правовою категорією.

Зі свого боку, Цицерон у праці «Законодавство» розповідає про норми, що регулюють державну роботу. Під ними він розуміє закони як мірило діяння того чи іншого політичного інституту. Історичний підхід дає змогу простежити еволюцію юриспруденції як науки, та еволюцію поглядів мислителів, які досліджували поняття держави й законів, розуміння взаємозалежності «політичного» і «правового» в теорії й на практиці, системність знань про державу, визначення основних понять і категорій, пошук співвідношення між державою і законами, створення науки юриспруденції. Це основні досягнення, що характеризують нормативно-системний підхід, притаманний для римського періоду античної епохи.

Особливим етапом у розвитку «політичного» і «правового» є середньовіччя. Роботи Аврелія Августина та Фоми Аквінського засвідчують, що вони застосовували *теологічний підхід* до визначення цих понять. Суть підходу полягає в тому, що все суще виникає з Божої волі, Бог є його творець. Згідно з Ф. Аквінським, держава – певна частина універсального порядку, творцем і правителем якої є Бог. У «Коментарі до Арістотелевої політики» стверджується, що держава складається з поселень і є завершеним об'єднанням, яке містить у собі все необхідне, щоб не лише жити, а й жити добре, оскільки життя людей через закони спрямовується на чеснотливість. Ця думка засвідчує намагання автора обмежити державу законами задля міцного її існування, а закони для тієї ж самої чеснотливості беруться з Біблії як тогочасного правового джерела. Теологічний підхід можна включити до історичного, оскільки середньовічні автори через зв'язок подій історії намагаються знайти витоки законів і держави.

Відомий державний діяч Н. Макіавеллі у праці «Державець» застосував *світський підхід* до визначення досліджуваних понять. Відомо, що Макіавеллі мав багатий досвід у політичних справах, власне цим тлумачиться його намагання пояснити тогочасне суспільство з точки зору світського підходу. Він намагався обґрунтувати антифеодальні політичні ідеали, які відповідали інтересам нового історичного етапу. На відміну від середньовічних мислителів, він вважав, що держава є справою людських рук. Завдання науки про політику Макіавеллі вбачає в тому, щоб зрозуміти справжній стан речей, який він намагається пояснити на основі історичного досвіду. Крім того, вилучивши теологію і схоластику зі сфери «політичного», він доходить висновку, що державою має керувати людина авторитетна, з життєвим досвідом. Відтак у такій державі перевага надається державним службовцям, що мають досвід у державних справах.

Новий етап у дослідженнях відкриває нідерландський мислитель Г. Гроцій, який намагається довести, що держава і внутрішньодержавне право є логічно неминучим наслідком буття природного права. Отримання договорів устанавлюється природним правом, і власне з цього джерела народилися внутрішньодержавні права. Зокрема, йдеться про обумовлене вимогами природного права договірне походження держави і внутрішньодержавного права. Усе правове він поєднував з поняттям держави, оскільки, згідно з його розумінням, правове зумовлює обмеження держави як політичного інституту. Г. Гроцій намагається застосувати *суспільно-договірний підхід*, основне наповнення якого новим змістом відбувається у Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо.

Так, Т. Гоббс у праці «Левіафан» детально змальовує владу і механізми її існування. Гоббс акцентує увагу на людині й, зокрема, на тому, що люди разом вступають у суспільний договір, який, за Гоббсом, є природною необхідністю. Страх та інстинкт самозбереження змушує людей переглянути спосіб свого життя і укласти суспільний договір. За часів так званого природного стану природне право відігравало важливу роль у регулюванні відносин між людьми. Коли ж природне право не в змозі регулювати суспільство, люди укладають суспільний договір, що знаменує виникнення держави.

Під час встановлення держави, тобто утвердження суспільного договору, люди намагаються вийти зі стану війни, а це змушує їх дотримуватися угод та природних законів. Тому Гоббс тлумачить важливість певних обмежень через

введення правових норм. При цьому він наголошує, що норма в усній формі - це лише пусті слова, відтак норма має бути закріплена на «папері». Зі сказаного стає зрозумілим важливість суспільного договору на шляху виникнення і становлення держави та законів.

Дж. Локк так само намагався з'ясувати суть цього підходу. Розмірковуючи про становлення держави, він стверджує, що коли певна кількість людей згоджується утворити суспільство або державу, вони об'єднуються й утворюють єдиний політичний організм. Те, що спонукає до дії будь-яке суспільство, зазначає мислитель, є лише згодою людей, котрі до нього входять. Відтак держава є політичним організмом, що виступає об'єднуючим, регулюючим і скеровуючим чинником в суспільстві.

Окрім того, Дж. Локк розкриває таке важливе поняття, як правосвідомість. Саме на основі правосвідомості утверджується як соціально-політичне явище договірна інтерпретація повноважень державної влади. Держава виступає як політична основа, яка діє на основі законів, в яких закріплено «право діяти й вирішувати за решту». У законі мислитель вбачав першу державотворчу ознаку. Під законом він розумів не будь-який припис держави, а лише той її акт, що вказує громадянинові таку поведінку, яка відповідає його власним інтересам і слугує загальному благу. Закони, що встановлюються державою, повинні, на думку Дж. Локка, відповідати вимогам природного права, оскільки люди, переходячи до громадянського стану, не повністю відмовляються від природних прав.

Детальніше поняття «правового» і «політичного» розвинуте у працях Е. Канта і Г.В.-Ф. Гегеля, які використовували *громадянсько-правовий підхід*. Зокрема Кант вважав, що держава прийшла на зміну природному стану, в якому не було жодної гарантії законності. Моральний борг, почуття поваги до природного права спонукають залишити цей стан і перейти до життя в громадянському суспільстві. Цей перехід, тобто утворення держави, є результатом договору. Виконавча влада підпорядковується законодавчій. Отже, за Кантом, верховенство права є основою суспільства. Він обирає республіканську форму державного устрою як найкращу тому, що «вона бере свій початок у чистому джерелі права» [3, с. 268].

Сферою права, за вченням Канта, є діяльність і вчинки людини, а сферою моралі – внутрішній світ людини. Отже, слід чітко усвідомити, що право покликане регулювати зовнішню форму поведінки людей, людські вчинки, а суб'єктивною стороною – мисленням і почуттями – має керувати мораль. Теза про те, що «всій політиці треба стати на коліна перед правом» [3, с. 302], свідчить про верховенство права як такого. Наведені ним тези підводять до логічного висновку, що право вище за відносини в суспільстві, і його верховенство виявляється саме регулюванням відносин у державі шляхом права. Адже не випадково І. Кант визначає державу як об'єднання «множинності людей, підпорядкованих правовим законам». Призначення держави він пов'язує не з практичними потребами членів суспільства, а з правом: державний устрій має максимально відповідати принципам досконалого права.

Функціонування держави та її інститутів має відбуватися в межах права, оскільки походження держави Е. Кант розглядав як акт договору між людьми, що укладається з метою взаємної вигоди і згідно з «категоричним імперативом». Отже, громадянсько-правовий підхід у Канта характеризується верховенством права, яке забезпечувало б налагоджене життя громадянськості в державі.

Застосовуючи такий же підхід, проте дещо з іншими аргументами, Г.-В. Гегель намагається пояснити основну суть виникнення держави і законів. Згідно з Гегелем, у праві предметом є особа, яка з моральної точки зору виступає суб'єктом, в сім'ї – членом сім'ї, в громадянському суспільстві – громадянином взагалі. Суб'єктом правового є громадянин, а оскільки суб'єктом держави є так само громадянин, можна твердити про співвідношення досліджуваних понять. Ця проблема особливо виявляється при розгляді поняття «громадянське суспільство». Гегель визначає його як опосередковану працею систему потреб, яка засновується на пануванні приватної власності і загальній формальній, правовій рівності людей. На його думку, буття держави як абсолютної цінності, що не потребує жодного утилітарного обґрунтування, передусім розиткові громадянського суспільства. Держава не залежить від громадянського суспільства, навпаки, суспільство неможливе без держави. Відповідно до логіки своєї філософії він виходить з пріоритету держави стосовно громадянського суспільства, тоді як у дійсності наявне протилежне їх співвідношення: не держава творить громадянське суспільство, а навпаки, громадянське суспільство творить державу. За своєю сутністю гегелівська ідея держави є правовою дійсністю, в ієрархічній структурі якої держава виступає як найбільш конкретне право, тобто як правова держава.

Розкриваючи сутність держави з правової точки зору, Г.-В. Гегель визначав правову державу як таку організацію свободи, в якій механізм насильства та апарат політичного панування опосередковані й обмежені правом. Тому доцільно говорити про поєднання у Гегеля правової держави і громадянського суспільства, що є дослідженням з точки зору громадянсько-правового підходу.

Маркс, піддавши конструктивній критиці гегелівський підхід до держави, розробив ряд важливих теоретичних вихідних положень. Він докладно проаналізував діалектичну структуру вчення Гегеля і, розкривши її протиріччя, особливо в частині взаємовідносин між державою і громадянським суспільством, дійшов таких висновків: держава є ідеальним співвідношенням елементів суспільства; вона поєднує в собі суспільні інтереси людей; громадянське суспільство, навпаки, включає в себе приватний світ інтересів і діяльності індивідів.

Засновники марксизму доводили, що коли суспільство розділиться на протилежні соціальні класи, інтереси його фрагментуються, тоді виникне влада, яка здійснюється через намагання відділитися від соціуму, в результаті з'являється держава. Зокрема, Ф. Енгельс описував цей історичний процес у роботі «Походження сім'ї, приватної власності і держави». «Родовий устрій віджив свій вік, – зазначає вчений. – Він був підірваний розділенням праці і його наслідком – розколом суспільства на класи. Він був замінений державою» [2, с.184]. Засновники марксизму виводять державне утворення з класових протиріч, що існували у суспільстві. Тому такий підхід називають *класовим* або *марксистським*.

Праці відомих мислителів від античності до сьогодення засвідчують, що під «політичним» розуміється держава, в якій визначені положення про формальні організаційні структури державної влади і зв'язки між ними, загальні закономірності розвитку держави й права. Держава організовує і формалізує світ політичного, який тісно пов'язаний з механізмами, структурами, установами, юрисдикцією, владою і владними відносинами, правом, комплексом систематизованих відносин тощо. «Політичне» дає теоретичний (типи певних правових рішень, їх зв'язки з інтересами

різних суспільних груп) та емпіричний матеріал стосовно конкретних правових рішень і чинників, що їх зумовили. Інакше кажучи, право окреслює загальні межі діяльності держави та інститутів суспільства, пов'язаних із реалізацією державної влади. Право, реалізоване у вигляді законів, урядових і судових рішень, адвокатських документів, виникло водночас із суспільством і державою як такими. Отже, «політичне» охоплює широкий діапазон інститутів, процесів, явищ, відносин.

Поняття «правового» охоплює проблеми конституціоналізму, реалізації прав і свобод суб'єктів політики, виборче законодавство тощо, що регламентують політичний процес і політичну діяльність на рівні індивіда, групи, суспільства загалом. Право являє собою складну природу. «Правове» є нормативною цінністю і засвоєнням та реалізацією цієї норми. Відтак логічно впливає нерозривна єдність «політичного», до якого відносять діяльність і відношення політичних інститутів, політичне життя суспільства у всіх його виявах, діяльність держави та її органів, політичних партій, політичних організацій, і правового.

Отже, розглянувши суспільно-політичні процеси в їх історичному вимірі та їх відображення в працях мислителів, можна стверджувати, що застосовувались різні підходи до тлумачення понять «правового» і «політичного» та їх нерозривної взаємодії. Такі підходи, як природно-правовий, нормативно-системний, морально-етичний, теологічний, світський, суспільно-договірний, громадсько-правовий і марксистський, стали складовими елементами формування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження в політичній науці.

Список використаної літератури

1. Гегель Г. *Философия права* / Г. Гегель ; пер. с немец. Б.Г. Стоппнера, М.И. Левиной. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
2. *Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави* // Маркс К., Енгельс Ф. *Твори*. Т. 21. – К. : Політвидав України, 1964. – С. 257–302.
3. *Кант И. К вечному миру* / И. Кант // *Сочинения* в 6 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 257–309.

Стаття: надійшла до редколегії 20.03.2009

прийнята до друку 24.09.2009

METHODOLOGY OF RESEARCH OF A PARITY OF CONCEPTS «POLITICAL» AND «LEGAL» IN A POLITICAL LIFE OF SOCIETY (THE HISTORICAL DIMENSION)

Sergiy Dudka

*Taras Shevchenko National University of Kiev
Institute of Philosophy, Department of political science
Volodymyrs'ka St., 64, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: dudka@meta.ua*

The work opened the maintenance of methods which are applied by researchers of different time periods for correlating «political» and «legal». The analysis showed the essence of approaches to definition of the above-stated concepts. Researchers were being held through a prism of a historicism which gave us the possibility to examine the periodicity of changes of the approaches to definition of researched concepts. Nowadays the work is actual, after all it brought us to definition of concepts «political» and «legal» and showed us approaches to definition of frameworks of the use of these concepts. Found that the naturally-legal, regulation-system, morally-ethical, theological, secular, social-contractual, socio-legal and Marxist approaches have become the components of the formation of general and special methods of research in political science.

Key words: concept of „political”, concept of „legal”, social and political life, methodology.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ПОЛИТИЧЕСКОГО» И «ПРАВОВОГО» В ОБЩЕСТВЕННО- ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ (ИСТОРИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ)

Сергей Дудка

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Владимирская, 64, 01601, Киев, Украина
e-mail: dudka@meta.ua*

Рассмотрено содержание методов, используемые исследователями для соотношения понятий «политического» и «правового». Выяснены сущность подходов к определению указанных понятий. Исследование проводится сквозь призму историзма, что дает возможность детально рассмотреть периодичность изменений подходов к определению исследуемых понятий. Работа является актуальной, поскольку подводит к определению понятий «политического» и «правового» и определяет подходы, которые очерчивают рамки употребления этих понятий в научной литературе. Выяснено, что естественно-правовой, нормативно-системный, морально-этический, теологический, светский, общественно-договорный, общественно-правовой и марксистский подходы стали составными элементами формирования общенаучных и специальных методов исследования в политической науке.

Ключевые слова: понятие «политического», понятие «правового», общественно-политическая жизнь, методология.

УДК 32.001:165.75

ПОЗАМЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ПОСТСТРУКТУРАЛІСТСЬКОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: garbadin@gmail.com*

Проаналізовано концептуальну обумовленість постструктуралізму. Визначено вимір вираження та аналізу політичної науки в контексті даної парадигми. Досліджено характеристики розуміння постметодологічності у відповідності до постструктуралізму. Охарактеризовано пріоритетні означення постструктуралістської дослідницької методики та її відмінності від класичної методології.

Ключові слова: постструктуралізм, методологія, концепт, політична система.

У науковому мисленні пріоритетним статусом завжди користувалася методологія як чіткий алгоритм послідовних кроків щодо дослідження того чи іншого явища. Проте, як зазначав А. Ейнштейн, «вища акуратність, ясність та упевненість – за рахунок повноти. Але яку радість може мати схоплення такого невеликого зрізу природи, якщо найтонше і найскладніше малодушно залишається осторонь? Чи заслуговує результат такого скромного заняття гордої назви «картини світу»?» Відповідно постає питання про доцільність охоплення сфери гуманітарних наук з позиції лінійності та чіткої детермінованості, такої собі «поїздки до істини», коли «вся товща розламів, усе розсіяння розривів, усе зміщення їхніх наслідків та процес їхньої взаємозалежності зводяться до одноманітного акту заснування, який треба знову і знову повторювати» [5, с. 293]. Політологія в цьому аспекті має показовий характер: чи можна говорити про можливість виділення влади в термінах лінійного нагромадження знання та втішатися перспективою її розуміння «на благо суспільства»? Досить сумнівна діяльність. «Детермінованість померла, владарює недетермінованість. Сталася екс-термінація реальності виробництва, реальності значення» [4, с. 25].

У межах політичної науки зазначені проблеми набувають обрисів уже при спробі визначити об'єкт політики. Об'єкт – це реальні політичні процеси, явища, відносини, це конкретна реальність, політична сфера життя людини. Одночасно не покидає думка про фіктивність її тлумачення, витворення із клубка колективних означень суб'єктивних найменувань у певному порядку. Причому суб'єктивність тут розуміється не як пріоритетність дії, а як поперечне зрізування понять. Реальним об'єктом політичної науки є те, на що спрямоване пізнання, а також усе, що є

суб'єктом пізнання. Саме з такої позиції постструктуралізм набуває особливої актуальності, оскільки не обмежує сферу суб'єктності та дисемінує можливості пізнання. Це якісно новий підхід, що дає змогу поглянути на політичну науку «збоку», переосмислити її основні означення, переглянути її сутнісне наповнення.

Постструктуралізм – це «сукупне позначення ряду наукових підходів у соціо-гуманітарному пізнанні» [4, с. 618]. Характерними ознаками, що дають змогу виокремлювати дані підходи, є:

- критика класичної, логоцентристської наукової позиції. Вся наукова спадщина західного світу, зокрема її політичні експлікації, на думку постструктуралістів, мають тотально логоцентристський характер, тобто містять імпліцитну презумпцію «наявності», що виявляється у визнанні універсальних закономірностей світоіснування в розумінні лінійного детермінізму;

- пошук нових трактувань свободи – «маргінальних, розташованих за межами структури» [4;619], де відсутній тотальний контроль з боку влади;

- текстологічний характер реальності як аксіоматична установка заради подолання авторитету суб'єкта, будь-яких можливостей центрування та перспектив «cogito», тобто дійсність за допомогою тексту розглядається абсолютно аструктурною, позбавленою зовнішніх нав'язувань;

- дисперсія смислу, істини у різних відтинках, контекстах її буття.

Порівняно із класичним структуралізмом зберігається важливість концепції знаку як єдності означника і означуваного, водночас відкидається дана парадигма «в плані централізації уваги на «позаструктурних параметрах» структури» [4, с. 618]. Аутентичний структураліст К. Леві-Стросс не визнає причетності Фуко та Барта до цього напрямку саме через їхню відстороненість від чіткої та об'єктивної методології структурної лінгвістики. Постструктуралісти прагнули децентрувати структуру заради спротиву репресивній суті влади, що різко контрастувало на тлі структуралістського спцієнтізму. Водночас слід звернути увагу на те, що постструктуралізм «проріс у тих «тріщинах», якими всіяна монолітна, на перший погляд, структуралістська конструкція.

Також відмінною рисою є розуміння суті самої структури. У структуралістів вона розумілась як «інваріантно-статичне, замкнене в собі, абстрактне та імперативне стосовно до своїх користувачів ціле, яке має рівневу організацією і створене кінцевим числом одиниць і правил їх комбінування, що підлягають систематизації та інвентаризації» [3]. Постструктуралісти відкинули акцентування на таких властивостях структури, як цілісність, тотальність, наявність центру через «метафізичність» таких властивостей. Саме так критикують структуралізм через відмову від статичності на користь динаміки, «але динаміки, зрозумілої як «недіалектичний рух», як безгрішність становлення (Ніцше), що не знає ні початку, ні цілі, ні істини, ні брехні, ні правоти, ні провини» [3]. «Але обличмо, коли ваша ласка, суперечку про «структуралізм»; вона ледь жевріє лише в царинах, давно покинутих людьми, які працюють; ця боротьба, яка могла бути плідною, нині точиться між блазнями та штукарями», – писав Ж. Дельоз [2, с. 308].

Класичній формі наукового знання притаманні такі властивості: фундаменталізм, лінійність, монізм, редукціонізм, елементаризм. Фундаменталізм полягає у строгому сповідуванні передумов, вироблених наукою, дотримання яких має обов'язковий характер під час побудови нового дослідження. Лінійність

виявляється через послідовне дотримання властивостей, переданих від висхідних величин. Тобто явище втрачає можливість змінності, оскільки розуміється як носій чітких властивостей, які можуть бути лише продовжені, проте аж ніяк не заперечені. Монізм – це розуміння буття через призму певного начала. Матеріалістичний монізм (Гоббс) виводив свідомість залежною до матерії, ідеалістичний (Гегель) розумів усе навпаки. Проте для нашого дослідження монізм важливий як прив'язаність класичної науки до категоричної обумовленості, «потягу до джерела», що не притаманно постструктуралізму загалом, незалежно від дослідника чи стратегії дослідження. Редукціонізм тлумачать як методологічну властивість, спрямовану на пояснення складних систем через певні закони, властивість, покликану до простої інтерпретації. Редукціонізм абсолютизує можливості редукції, тобто переведення складних властивостей явища на елементарний, зрозумілий рівень через властивості частин цілого. У постструктуралізмі не допускається такий розділ, зважаючи на значну частку спекулятивності визначення суті цілого через властивості його елементів. У межах даних концептів використовують холізм, тобто вивчення цілого явища, що не може бути спрощеним через якісь закономірності з огляду на те, що автономна динаміка явища не може бути адекватно пояснена в спрощеному варіанті. Елементаризм, остання глобальна риса класичної методології, неприйнятна саме через те, що елементарні частки явища не є критерієм його оцінки, оскільки в розщепленому варіанті відсутня динаміка, наявність можливості автохронної самоорганізації.

Пріоритетними означеннями постструктуралістської методики є такі:

- прагнення не до творення одновимірного лінійного теоретизування, а навпаки, розгляд різних теоретичних схем і концептуальних напрацювань як рівнозначних, що важливо для політичної науки, зважаючи на маргінальність її поля буття;

- когерентність, тобто наявність синхронізованості різних, на перший погляд, не пов'язаних подій, що творять складну систему суспільних відносин. Взагалі, політика в даній парадигмі має характер соціального простору, що підкреслює вагомість соціального контексту загалом для політичного.

- основою соціального порядку, попри парадоксальність, виступає хаос, точніше він є формою порядку через недетермінованість, нездатність до штучних маніпуляцій і власну самоорганізаційну здатність.

У даному контексті необхідно пригадати ідею хори, що у власній інтенції імплікує бачення буття більш-менш однорідне для всіх представників постструктуралізму. Дане поняття сформоване ще Платоном, а в науковій діяльності Дерріди воно набуло позначення як «фіксуюче у власній сутності феномен саморухливості семіотичних середовищ, що характеризується іманентними пульсаційними версифікаціями свого спрямування й форм» [4, с. 948]. Зважаючи на ідентичність дійсності та тексту, що виявляється в трактуванні буття як тексту буття, розвиток, рух мають не прогресивний характер, а суто семіотичний, динаміка відбувається виключно в сфері означника (фактичного смислового навантаження), а не означуваного (того, що «розуміється», а не є наявною ознакою).

Традиційна методологія розвивається в контексті Логоцентризму. Це поняття введене «для характеристики класичної культурної традиції, установки якої критично оцінюються як імпліцитно фондовані ідеєю всепроникаючого Логосу» [4, с. 429]. Вся

наукова спадщина західного світу, зокрема її політичні експлікації, на думку постструктуралістів, мають тотально логоцентристський характер, тобто містять імпліцитну презумпцію «наявності», що виявляється у визнанні універсальних закономірностей світоіснування в розумінні лінійного детермінізму. Дана ідея при виведенні в політичну сферу повністю співпадає з нею, що дає підстави провести подальшу імплікацію політичного у вимір постмодерністських спрямувань.

Важливою методологічною ознакою постструктуралістської парадигми є недетермінізм – відмова від наявності в досліджувальній сфері довершеної та іманентної логіки розвитку, послідовно саморозгортаючої власну самість у процесі розвитку. Так відбувається негачія позиції щодо можливості виокремлення послідовних етапів, взаємодетермінованих в суті явища.

Однією з основних парадигмальних установок постструктуралізму є ідеографізм, що розглядається через розуміння реальності як «неуніфікованої і, відповідно, яка не підлягає пізнанню через пошук загальних закономірностей і осмислення через загальні закономірності» [4, с. 304-305].

Отже, основними засадами «класичної методології» є:

- презумпція можливості побудови однозначно зрозумілої і яка підлягає розумінню картини світу;
 - презумпція лінійного детермінізму, який фіксує можливість вичерпної транскрипції стосовно будь-якого явища чи процесу, яка має характер зовнішньої причинності;
 - презумпція необхідності перебігу як світового процесу, так і окремих його елементів;
 - презумпція бінарних опозицій як атрибуту мислення, при чому в асиметричній побудові із наданням переваги певному елементу – «бінарність існує поміж нас. Вона неодмінно присутня в усіх повідомленнях, усіх знаках нашого суспільства» [3, с. 105];
 - імпліцитна орієнтація на той пласт мови, який представлений у звучанні голосу, культивована ілюзія текстової референції через процес безпосереднього висловлення;
 - презумпція наявності іманентного змісту в глибині буття як такого.
- Відповідно пропонуються такі альтернативи, що знаходять свій підтекст із конкретних наукових праць. Також акцент зроблено саме політологічному контексті в їх інтерпретації. Отже, це:
- презумпція мозаїчності та семіотичної вторинності будь-яких теоретичних конструкцій, що можуть будуватись лише через усвідомлення дискретності та неоднозначності змісту різних явищ;
 - презумпція відмови від зовнішньої каузальності і переорієнтація на бачення предметності у вимірі самоорганізації;
 - відмова від телеологічного тлумачення семантичних властивостей політичного;
 - презумпція відмови від бінарних опозицій типу об'єкт-суб'єкт, як от філософське-політичне ;
 - презумпція акцентує не на голосі, який втілює іманентний тексту зміст, а на самому тексті як нестабільному середовищі генерації змісту, що може розумітись і

через ототожнення тесту та політичного як певного середовища із власними сукупностями певних зв'язків;

– презумпція відмови від наявності іманентного змісту політичного, певної однозначної логіки, яка могла б бути експлікована при схематичному аналізі когнітивної діяльності суб'єкта.

Загалом дана методологічна окресленість дає змогу двоступеневого «воскресіння» homo politicos: по-перше, як його виокремлення із тоталітарно окреслених рамок політичного існування та дискурсивних практик, де на чільне місце виходять інститути та владно вагомі актори; по-друге, саме людина отримує роль скриптора. В такому аспекті, по-перше, знімається позиція автора як носія новизни, що може критикуватися як спекуляційне конструювання; по-друге, дослідник у такому аспекті може формувати альтернативну транскрипцію співвідношення позначуваного та означуваного в контексті політичного буття. Вже не існує антропологічно зумовленої необхідності спрощення дійсності для пізнання законів, принципів політичного, «навпаки, індивід здобуває своє справжнє ім'я в результаті найсуворішої вправи у деперсоналізації, розкриваючись у множинностях, що його наскрізь пересікають, у силах, які через нього проходять» [6, с. 18].

Водночас не полишає відчуття полізвучання постструктуралістських концептів. Виступаючи як альтернатива класичній науковій парадигмі, цей комплекс не використовує схему «або...або...отже» - «в плані реального систему ніколи не перемогти: найгірша помилка усіх наших революційних стратегів полягає в тому, що вони хотіли покласти край системі в плані реального, – а це не що інше, як їхнє уявлюване, котре нав'язала їм та ж таки система, що живе й переживає сама себе лише тому, що змушує своїх напасників воювати у площині реальності, яка одвіку є її площиною» [3, с. 71]. Відмова від співпраці із владою, у всіх її виявах – від конкретно-концептуального значення й до розуміння як властивості методології – зумовило стратегічну різновекторність, принципово невловиму, що ніколи не скаже «так».

Основним завданням у вивченні постструктуралізму є «визначити систему формування різних стратегій, які в ній розгортаються; інакше кажучи, якщо вдасться показати, як усі вони постають (попри своє розмаїття, іноді граничне, попри своє розсіяння у часі) із однієї й тієї самої взаємодії відносин» [5, с. 109]. А яка сфера гуманітарного знання опирається на різноплановий, неоднозначний процес взаємодії більше, ніж політологія? Мабуть, що жодна. Така дія унеможливорює лицемірство і зверхність, показову демістифікацію, демонстрація яких свідчитиме лише про манірну закоханість у простоту, про її нездатність щось пояснити.

Рух дослідницьких стратегій, їх смислове навантаження можна досягнути через концептуальне наповнення, яке слугує динамічною стороною їх артикульованості.

Концепт – це «зміст поняття, його смислова наповненість у відстороненості від конкретно-мовної форми його вираження» [4, с. 379]. Кожен концепт посідає певне місце у відповідній дослідницькій стратегії, відповідаючи за конкретний вимір проблемних сукупностей. Саме в системі переплетень концептів постають дослідницькі стратегії, комплексність яких вибудовує і постструктуралізм. Така динаміка побудови ідентична до політології, в межах якої багатоступеневе

пересікання розуміння того чи іншого елементу дає конкретно виражену форму науки.

«Концепт – це множинність, хоч не всяка множинність концептуальна» [4, с. 969]. Він відсилає до сукупності проблем, які наповнюють його життям. При цьому це не просто нашарування лінійних, упорядкованих проблем, а множинність, що складно пересікається, без видимого початку, якоїсь стрижневої частини, що має особливо важливий характер. Таке пересікання не лише творить його індивідуальне буття, а й дає змогу відчутти «доторкання» до інших концептів. Зокрема, такий концепт, як влада, передбачає проблеми лідерства, іміджу, панування, суб'єктно-об'єктного відношення, міфологію, лінгвістику, аналіз суспільства, психологічні аспекти дії особистості тощо.

Найважливішою функцією науки є продукування концептів, що в даному напрямку постають як переплетення взаємопов'язаних сфер проблематики із подальшим розробленням форм її розуміння. У межах постструктуралізму місце методології, системи чітко виражених означень співвідношення дослідницьких стратегій посідає саме концепт. Відповідно, важливо врахувати такі його властивості:

- концепт є результатом творіння, тобто «несе авторський підпис» [4, с. 379]. Тут іде мова не про абстракцію, а про дослідницьку кваліфікацію як мірило ідентичності його звучання;

- концепт створює тотальність власних складників, водночас «є фрагментною множинністю складників» [4, с. 379]. Ця множинність виступає критерієм співвідношень із іншими концептами;

- процесуальність концепту, що виявляється в неієрархізованій систематизації по лініях маргінальності, тобто співвідношення з іншими концептами;

- концепт не підлягає дискурсивним механізмам, оскільки не має просторово-часових координат, за якими його можна співставити. Його доцільно лише доповнити, але не вичленувати, розрізати у відповідності до спекулятивних устремлінь, оскільки за таких умов він утратить аутентичне звучання.

Єдиною перспективою дослідження стає перехід від концепту до концепту, тобто слід опиратися на його характеристики, що впливають із зазначених вище властивостей:

- по-перше, «для концепту характерно те, що складові робляться у ньому нероздільними» [4, с. 969] – кожна складова відсилає до якоїсь іншої, залишаючись у своїй самості принциповою недовомленістю;

- по-друге, «кожен концепт відсилає до інших концептів» [4, с. 969] – лише їх множинність здатна коректно відобразити явище в його історично-реальнісному проекті розгортання;

- по-третє, «кожен концепт повинен, відповідно, розглядатись як точка співпадіння, згущення і накопичення своїх складових» [4, с. 969] – автохронна, не награна і непідтягнута «за вуха» єдність – ось що його творить.

Таким чином, концепт доцільніше розглядати в термінах процесуальності, як певну подію, а не дію чи річ. Інститут ніщо, пуста коробка, без означення його властивостей, історичної формотвореності та концептуального (а не функціонального, тобто лінійного) наповнення.

Саме концепт здатен визначити власною сутністю чисту динаміку події, що передбачає дію, яка сама по собі не може підпадати під якусь кальку, традиційну

оформленість. Так виявляється можливість окреслити неоднорідний стан речей, очевидність якого обґрунтовується вже із самого існування концепту. Найбільша складність політичного полягає якраз у його вибудовуванні через відносини, які виводять нас на рівень людини, найкоректнішим критерієм аналізу буття якої є дія. Отже, можливо, дещо парадоксально, замикається коло, і передусім стосовно спекуляцій, а не власної креативної самоорганізації.

Від стратегії, через концепт, що вивільнив іманентність від усіх меж, можна перейти до визначення політологічного контексту. Контекстуальний характер вираження політичного принципово важливий через дві причини. По-перше, контекст «структурує віяло можливих аспектів граматичного значення» [2, с. 379], що можуть проявити себе лише в системі постструктуралістських дослідницьких стратегій, зважаючи на посткласичний їх характер. По-друге, контекстний зріз дасть змогу виділити тонку лінію, згин, складку, в яких і виявляє себе політологічне начало, оскільки весь дослідницький об'єм знань, що здобув артикуляцію у межах відповідних стратегій, неможливо буквально відтворювати через структурну обмеженість дослідження та вузькоспеціалізований його характер.

Політичний процес можна ототожнювати із політикою загалом, проте можна розглядати його і як форму вираження індивідуальних особливостей суб'єкта. Постструктуралізм допомагає сконцентрувати увагу на вузькому сегменті реальності, чи не найважливіший при дослідженні процесуальності. Процес – це завжди вияв певної наявності, це конкретна дія, конкретність якої полягає в русі, а не в результаті, хоча його так само слід враховувати як перспективність, нехай і віддалену. Постструктуралізм дає змогу переосмислити цю процесуальність через нестандартний підхід до неї, оскільки процес розумітиметься безвідносно до дії, – вона вже сама по собі передбачає результат усвідомленої спрямованості на дію. Постструктуралізм, навпаки, зосереджується на тонкій лінії, що пролягає безпосередньо перед дією як актом та її усвідомленням. За таких умов політичний процес набуває принципово нового наповнення, оскільки розглядається з позицій співвідношення власної усвідомленості в суб'єктно-об'єктних відносинах, виведеної на їх основі форми подачі самого процесу та конкретних механізмів означення смислу до дії. Тобто межевість дії та її усвідомлення – ключовий сегмент відношення, через яке і постає процес – незвідана донині площа розгортання політичного начала, розгляд якої уможливорює постструктуралізм.

Отже, постструктуралізму як комплексному поєднанню дослідницьких стратегій не притаманні ключові характеристики методології, взятої на озброєння класичною наукою. Натомість у працях представників цього наукового напрямку робиться акцент на діаметрально протилежних положеннях.

Експлікація даних понять на політичну науку має ефектний та прямий характер, що являє собою не просто деструктивно зорієнтовані маневри по відношенню до усталених понять та ідей, а радше динамічний погляд на політичне, покликаний виявити його особливості, які складно досягнути в умовах мультикультурного буття сучасної людини у межах класичних підходів. Така інтенція дає змогу із максимальною ефективністю, при збереженні унікальності динаміки постструктуралізму, використовувати дану парадигму в політичній науці.

Список використаної літератури:

1. Бодріяр Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодріяр ; пер. з франц. Л. Кононовича. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.
2. Делёз Ж. Переговоры / Ж. Делёз. – Спб., 2004.
3. Косиков Г. «Структура» и/или «текст» (стратегии современной семиотики) / Г. Косиков // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму / пер. с франц. сост. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М. : Издательская группа «Прогресс», 2000. – С. 3–48.
4. Пост-модернизм. Энциклопедия / сост. и науч. ред. А.А. Грицанов, М.А. Можейко. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
5. Фуко М. Археология знания / М. Фуко ; пер. з фр. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 326 с.
6. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. – СПб. : А-сад, 1994. – 407с.

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009

прийнята до друку 24.09.2009

**THE AFTER-METHODOLOGICAL CONCEPT OF THE
POSTSTRUCTURALISTIC RESEARCH: POLITICAL SCIENCE DIMENSIONS**

Andriy Garbadin

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: garbadin@gmail.com*

The conceptual conditionality of poststructuralism was analysed. Dimensions of an expression and analysis of political science in the context of this paradigm were defined. Descriptions of understanding of the postmethodology in an accordance to the poststructuralism were researched. Priorities in the determination of poststructuralistic research methods and their differences from the classic methodology were studied.

Keywords: the poststructuralism, the methodology, a concept, a political system.

ПОЗАМЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ ПОСТСТРУКТУРАЛИСТСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Андрей Гарбадин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: garbadin@gmail.com*

Проанализирована концептуальная обусловленность постструктурализма. Определено измерение выражения и анализа политической науки в контексте данной парадигмы. Исследовано характеристики понимания постметодологичности в соответствии с постструктурализмом. Охарактеризованы приоритетные определения постструктуралистской исследовательской методики и ее отличия от классической методологии.

Ключевые слова: постструктурализм, методология, концепт, политическая система.

УДК 30.32.327

СУБ'ЄКТНІСТЬ ІНДИВІДА В СУЧАСНИХ ТЕОРІЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Леся Угрин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: uhryn@point.lviv.ua*

Проаналізовано проблему суб'єктності індивіда в міжнародній політиці в контексті засад основних парадигм міжнародних відносин – реалістської та ліберальної (ідеалістської). З'ясовано, що у реалістській (державоцентристській) інтерпретації міжнародних відносин вплив індивіда на них детермінується й опосередковується його статусно-рольовими характеристиками та місцем в системі державного управління. В рамках ліберальної (транснаціональної) парадигми роль індивідів у міжнародній політиці аналізується передовсім з точки зору їх приналежності до людського роду. Основна увага в ліберальній парадигмі акцентується на внутрішньоусуспільних та особистісних детермінантах участі індивіда у міжнародних відносинах та подіях. Розглянуто передумови зростання впливу індивіда на міжнародне середовище в глобалізованому світі.

Ключові слова: індивід, державоцентризм, транснаціоналізм, глобалізація, права людини, ідентичність.

Постнекласичний етап розвитку науки характеризується зміною методологічних орієнтирів науки, формуванням нового образу світу і головне – переосмисленням уявлень про сутність, можливості та сенс буття людини. Індивід в рамках постнекласичної парадигми інтерпретується як творець, автор власного життя, активний самодетермінуючий суб'єкт, здатний до взаємодії з світом та його трансформації. Потенціал індивіда розкривається також в процесі його включення у систему складних глобальних взаємозв'язків та взаємозалежностей сучасного світу.

Увага до «людського виміру» суспільних процесів, і політичних також, розуміння недостатності аналізу політики на макрорівні зумовили інтерес до мікрорівневих процесів, репрезентантом яких є різні типи індивідів. Ця тенденція також характерна і для досліджень у міжнародно-політичній сфері, де традиційно як суб'єкти політики та агенти впливу домінували великі групи людей – державно організовані народи, нації.

Метою цієї статті є аналіз суб'єктності індивіда в міжнародних відносинах в рамках двох основних в конкуруючих парадигм – реалістської та ліберальної. Критеріями суб'єкта ми вважаємо його здатність впливати на політичні процеси в міжнародній системі, навіть якщо його діяльність має неполітичний характер.

Проблеми ролі і впливу індивіда на міжнародні відносини та політику стали об'єктом аналізу в роботах Е. Лінклейтера, Дж. Розенау, М. Жирара, М. Мерля. Ці роботи відрізнялися передовсім увагою до середньостатистичного (рядового) індивіда, а не до лідерів держав, відомих політиків, полководців, міжнародна діяльність яких знаходила відображення в багатьох міжнародних й історичних дослідженнях. Слід зазначити, що інтерес до індивіда як активного учасника міжнародних відносин, концептуалізація його міжнародно-політичної суб'єктності активізується у другій половині XX ст. і зумовлений трансформацією й ускладненням структури міжнародної системи та поширенням біхевіоральних, неоліберальних та постмодерністських течій в теорії міжнародних відносин. Міжнародно-політична суб'єктність індивіда досліджується в працях російських політологів, зокрема Ю. Конопліна, О. Красіної, М. Лебедевої, Е. Баталова, Д. Фельдмана, Г. Дробот та ін. В українській політологічній літературі ця проблематика практично не досліджувалась окрім міжнародно-правових та безпекових аспектів, що, можливо, пояснюється державотворчим етапом української історії, на якому об'єктом аналізу стають переважно зовнішньополітичні аспекти діяльності держави, проте це не применшує важливості вивчення її гуманітарного зрізу. Висловлене зумовлює інтерес до пошуків методологічних засад такого аналізу, що актуалізує дослідження становлення цієї проблематики передовсім в рамках основних парадигм міжнародних відносин.

В рамках політичного реалізму та неореалізму індивід сприймався передовсім як представник державно організованої спільноти, як громадянин держави, для якого державно-національна ідентичність була основою власного самоусвідомлення та розуміння світу. Реалісти, аналізуючи вплив окремого індивіда на міжнародні відносини, концентрувалися на діяльності «творців політики» (К. Томпсон) – монархів, полководців, глав держав, міністрів, офіційних осіб, які ухвалювали політичні рішення в інтересах держави, народу та його безпеки. Р. Арон вважав основними «творцями» міжнародної політики дипломата та солдата, вважаючи їх основними символічними фігурами, які уособлювали і репрезентували держави та спільноти на міжнародній арені [1, с.33].

Антропологічний аспект міжнародної політики, тобто її мікрорівень у реалізмі та його течіях, зводився до аналізу лідерства, впливу індивідуальних якостей лідерів на процеси прийняття зовнішньополітичних рішень. Наприклад, в рамках психологічного напрямку аналізу зовнішньої політики вивчалися особистісні риси політичних діячів, що приймають політичні рішення. Серед них найважливішими були цінності, переконання політичного лідера, що часто давало змогу називати зовнішньополітичний курс іменем глави держави (доктрина Ніксона, доктрина Брежнєва і т.п.). Вплив особи на міжнародну політику загалом був детермінований її статусом та роллю в суспільстві та політичній системі. Окрім того політичний реалізм переносив на державу, її політику ознаки й поведінку індивіда – агресивність, войовничість чи миролюбність, які визначали індивідуальність (ідентичність) держав. На переконання конструктивіста А. Вендта, «держави є реально існуючими акторами, яких ми можемо обумовлено наділити антропоморфними якостями – бажаннями, переконаннями і намірами» [18, р. 197].

В рамках реалістської парадигми ще одним напрямом вивчення впливу індивіда на міжнародні відносини став аналіз інтегральної характеристики народів та індивідів, що їх творять. Е. Баталов вважає, що якості, які засновуються на глибинних

архетипах та ментальності, національному характері формують уявлення народу про себе, своє місце та місію у світі, схильність (чи несхильність) до швидких змін, готовність (чи неготовність) до компромісів та жертв, міру войовничості та агресивності [2]. Мова йде про вплив групових ознак ідентичності на окремого індивіда і його зовнішньополітичних уявлень. Цей напрям продовжує традицію класичного реалізму, який пояснював природу міжнародних стосунків природою людини, і загалом вкладається у державоцентристську парадигму міжнародної політики.

Державоцентристські теорії міжнародних відносин виокремлюють певні типи індивідів як учасників і суб'єктів міжнародної політики. Основними є політичні, державні діячі, які займають високі посади в системі управління і володіють владними повноваженнями. Ще одним типом індивіда в контексті міжнародних відносин є особистості, яких М. Мерль назвав «неозброєними пророками». Вони не займають офіційних посад в управлінських структурах, але своєю діяльністю (науковою, гуманітарною, економічною, доброчинною і т.п.), ідеями, цінностями можуть помітно вплинути на розвиток міжнародних відносин. Вони «претендують на дар пророцтва, не маючи при цьому засобів примусу щодо своїх опонентів» [9]. Харизма, авторитет у світі є джерелом їхнього впливу на міжнародні відносини. Третій тип індивідів – «прості індивіди» (М. Жирар) – опосередковані учасники міжнародних відносин впливають на них через лобістські групи, як виборці, з яким повинен рахуватися «творець міжнародної політики», завдяки соціальному та професійному становищу і знанням (наприклад, експерти), або випадково опиняються у центрі міжнародних подій. Слід зазначити, що в інформаційну епоху зростає роль експертів у процесі підготовки та прийняття зовнішньополітичних та міжнародних рішень, відповідно підвищується їх статус у цій класифікації.

Загалом у традиційній реалістській інтерпретації міжнародних відносин вплив індивіда на них детермінується та опосередковується його статусно-рольовими характеристиками, передовсім громадянством, місцем в системі державного управління, мірою політичної участі в рамках певного типу політичного режиму. Приналежність та зв'язки з державою формують його ідентичність та лояльність. Важливим чинником участі та впливу на міжнародні відносини є індивідуальні мотивації та орієнтації громадянина, зумовлені співвідношення суспільних та особистих цілей. Проте індивід не розглядався в якості самостійного актора міжнародної політики, що зумовлено державоцентричністю реалістської парадигми, яка розглядає основними акторами держави, міжурядові міжнародні організації та транснаціональні корпорації. Роль індивіда в системі міжнародних відносин опосередковувався зв'язком та впливом на них і є похідною від структур, які вони представляли. Єдиною формою реалізації міжнародно-політичної суб'єктності індивіда є його діяльність в рамках державних структур або вплив на них.

Основними принципами ліберально-ідеалістської парадигми історично визначались індивідуалізм, свобода та визнання множинності акторів в міжнародній системі. Серед множинності акторів, взаємодії яких створюють «глобальну павутину», ліберали важливу роль надавали індивіду. Опираючись на тезу І. Канта про те, що «право людини повинно бути священним, яких би жертв це не коштувало правлячій владі» [7, с.51], ліберали визнавали інтереси та права індивідів вище прав держави, обґрунтовуючи це загальнолюдськими цінностями та нормами.

Одне з перших альтернативних реалізму обґрунтувань суб'єктності індивіда в міжнародних відносинах зробив Е. Лінклейтер в роботі «Люди і громадяни в теорії міжнародних відносин» [16]. Індивід розглядається ним як самодостатня істота, свідомо меж своєї свободи, яка одночасно є людиною і громадянином, причому останній статус може бути втраченим, або не важливим для нього. Роль індивідів у міжнародній політиці аналізується передовсім не з точки зору приналежності до держави (громадянства), а з точки зору приналежності до людського роду. Основна увага в ліберальній парадигмі акцентується на внутрішніх детермінантах участі індивіда у міжнародних взаємодіях та подіях.

Дж. Розенау, один з відомих представників неолібералізму, аналізує вплив індивідів на міжнародну політику крізь проблему ускладнення структури міжнародних відносин в кінці XX ст., в якій він вирізняє щонайменше два рівня. Перший рівень відображає традиційні міждержавні відносини, другий – поліцентричний світ «постміжнародної політики», в якому серед відносно рівноправних акторів важливу роль відіграє індивід. Дж. Розенау характеризує «постміжнародну політику» через 1) ерозію владних відносин в глобальному масштабі і зростання політичного відчуження людей від інститутів влади; 2) стирання меж між внутрішньою і зовнішньою політикою; 3) ерозію державного суверенітету.

Ці структурні зміни останнього десятиріччя XX ст. посилили взаємозалежність народів і суспільств, викликали глибинні трансформації в міжнародних відносинах, зокрема їх транснаціоналізацію. Дж. Най і Р. Кохен визначають транснаціоналізацію як спосіб участі індивідів та організацій в політиці, при якому вони можуть безпосередньо взаємодіяти з іноземними урядами чи суспільствами, поза власним урядом [8, с.155]. Головним учасником, діючою особою (актором) міжнародної політики стають уже не держави, а недержавні актори і конкретні індивіди, що вступають у відносини один з одним при мінімальному посередництві держави або навіть супроти її волі. Символічними фігурами, що представляють локальні спільноти та є учасниками міжнародного суспільства, стали, за визначенням Дж. Розенау, «турист та терорист». В одній з своїх останніх книг «Люди мають значення. Людина в мережі глобальної політики» (2007 р.), вчений продовжуючи вивчати вплив індивідів на світову політику, зазначає, що це складний для вивчення об'єкт, з яким пов'язано багато випадкового у світовій політиці, що погано піддається структуруванню.

Отже представники ліберальної парадигми в теорії міжнародних відносин відходять від рольово-поведінкового підходу до аналізу ролі індивіда в міжнародній політиці, а більше уваги надають внутрішньому світу індивіда його цінностям, інтегрованості в нові центри впливу.

Переосмислення ролі індивіда в міжнародній політиці знайшло відображення у системному підході в міжнародних дослідженнях, зокрема в аналізі співвідношення система-елемент, в рамках якого вирізняють рівні аналізу міжнародної політики. Проблема рівнів аналізу була започаткована Дж. Сінгером і розвинута К. Волтцем в роботі «Людина, держава і війна». Він вирізняв три основні рівні аналізу світової політики, на яких концентруються причини та передумови, що пояснюють поведінку акторів та міжнародні події: 1) рівень індивіда (передовсім, особи, що приймають рішення); 2) рівень окремої держави (рівень елемента система); 3) рівень системи (структура міжнародної системи). Для неореаліста К. Волтца основним рівнем

аналізу міжнародної політики був системний рівень, на якому відбувається розподіл можливостей між елементами (державами). Дж. Розенау в 70-х рр. XX ст. запропонував шість рівнів аналізу, акцентуючи увагу на індивідуальному рівні як базовому: 1) ідіосинтаксичний (індивіди – «творці політики» та їхні характеристики); 2) рольовий (статуси, які вони займають та суспільні ролі, що виконують); 3) урядовий (структура уряду, в якій вони приймають рішення); 4) соціальний (суспільство в якому вони живуть); 5) система відносин між державами та іншими учасниками міжнародних відносин; 6) системний (світова система) [5, с. 211-213]. Якщо виходити з точки зору, що ці рівні накладаються та взаємодоповнюють один одного, то індивід як актор світової політики присутній на всіх рівнях, де він діє не стільки безпосередньо, скільки в рамках і через такі інститути як держава, транснаціональні та приватні організації. Отже, структурні рівні світової політики тісно взаємопов'язані, що знаходить відображення у тому, що події на мікрорівні світової політики залежні від процесів макрорівня, і навпаки. Чинники макрорівня можуть впливати на структурні характеристики, обмеження, що визначають розподіл владних повноважень всередині світової системи, спричинити структурні зміни, порушувати системну рівновагу. «Зшивають» цю складну структуру сучасної світової системи – індивіди, які, формуючи мережу відносин і спілкування, поступово трансформують міжнародне середовище. Дж. Розенау підкреслює, що діяльність окремих індивідів має первинний характер стосовно акторів макрорівня, при цьому межі між ними та владні повноваження не завжди чітко окреслені, що посилює прагнення індивідів забезпечити власну автономію та безпеку в рамках постійно змінної політичної і неополітичної взаємодії між різними суб'єктами міжнародної політики.

Зміщення акцентів в міжнародно-політичних дослідженнях з глобального на локальний рівні, врахування впливу індивіда, визнання його одним з акторів міжнародної політики зумовлено сукупністю різноманітних чинників макро- та макрорівня, що стали предметом аналізу передовсім неоліберальних та постмодерністських теорій.

На макрорівні чинниками формування та посилення суб'єктності індивіда стали нові тенденції, які з'явилися в кінці минулого сторіччя, і є наслідком глобалізації. Основними серед цих тенденцій є: лавиноподібне зростання кількості учасників міжнародних відносин і насамперед недержавних; посилення обсягу транснаціональних взаємодій, тобто таких які здійснюються поза участю та контролем національних урядів; посилення взаємозалежності та взаємопроникнення суспільств і одночасно їх більшої транспарентності; взаємодетермінація внутрішньої та зовнішньої політика, все більша залежність ефективності внутрішньої політики від міжнародного середовища.

В рамках нової структури світової політики, про яку писав Дж. Розенау, вплив чинників мікрорівня, й індивіда також, посилюється в глобалізованому світі через зростання взаємозалежності, нерівномірності розвитку (диференціація світу на бідні та багаті суспільства), хаотичність, непередбачуваність змін, які Дж. Розенау називає турбулентністю міжнародної політики. Концепція турбулентності «припускає напруженість і зміни, коли структури й процеси, що зазвичай творять політику, нестійкі й у них відбувається перебудова» [17, р.504]. Головною ознакою турбулентної політики є непевність, яка доповнюється складністю та динамізмом змін. В такому середовищі з'являється новий тип індивіда як актора міжнародних

відносин – активного, освіченого, політично компетентного.

Ці тенденції не лише привели до трансформації структури міжнародної системи, її поліцентричності, але й свідчать про трансформацію ролі держави у міжнародній політиці і формування транснаціональної парадигми, в рамках якої держава лише один з багатьох конкуруючих акторів на міжнародній арені. Вони також зумовили трансформацію відносин держава-індивід, індивід-суспільство. Держава уже не сприймається як єдине джерело гарантування власної безпеки та добробуту. Це руйнує традиційні ідентичності й лояльність громадян до держав, які є відносинами обміну. Лояльність може бути перенесена на інші рівні – наднаціональний, регіональний, місцевий, транснаціональний, корпоративний, відповідно актуальними можуть стати для індивіда інші ідентичності.

Зміни, які відбули на рівні світової системи, опосередковано вплинули на причини, які визначають вагу антропологічного виміру міжнародної політики. Дж. Розенау вказує на такі: по-перше, поінформованість та кращі аналітичні здібності громадян, які здатні формувати власну думку та ставлення до подій у світі, по-друге, через сприйняття та узагальнення інформації громадяни все більше впливають на формування загальної картини міжнародної політики; і по-третє, нестійкий характер сучасних світової та політичної системи, яка знаходиться на етапі бурхливої трансформації, що в свою чергу робить її особливо вразливою для впливу чинників мікрорівня, і індивіда також [10]. Слід зазначити, що такі якості сучасного індивіда сприяють об'єднанню цілей та мобілізації дій громадян на міжнародній арені, і не лише формують наднаціональні рівні ідентичності, а й можуть мати вагомий наслідок на здійснення світової політики у формі антиглобалістських, екологічних, пацифістських рухів, глобального тероризму. Одночасно не можна не погодитися з П. Циганковим, що участь «неорганізованих» приватних осіб, вплив яких на стан міжнародних відносин стає все вагомішим, часто пов'язана з абсолютною випадковістю» [14, с.57], посилює турбулентність світової системи. Загалом вплив індивіда на міжнародну політику може бути випадковим (нераціональним) та свідомо мотивованим. Умовами впливу індивіда є: 1) належність до певної соціальної групи або спільноти; 2) володіння достатньо значимими фаховими навичками, талантами, здатними викликати інтерес за кордонами держави; 3) здатність діяти так, щоб опинитися в центрі уваги чи уваги ЗМІ; 4) випадково чи за власним бажанням бути залученим у «велику політику».

Слід зазначити, що зростання інформованості, комунікаційної компетентності індивідів пов'язано з розвитком засобів масової комунікації та формування у кінці XX ст. глобального інформаційного простору як сукупність мереж комунікації між індивідами безвідносно до їх ролей, статусу та державно-етнічної приналежності, простору недоступного для контролю з боку інших суб'єктів міжнародних відносин, передовсім держав. А чим інформованіший індивід, тим менше він має потребу в державі, яка як і міжнародна система перетворюється, за висловом К. Омае в «картографічну ілюзію».

Впливовим чинником зростання міжнародно-політичної суб'єктності індивіда є процеси демократизації суспільств та міжнародних відносин і міжнародної політики. Збільшення кількості держав з демократичними формами правління в рамках третьої хвилі демократизації (з 1974 р.) [13] розглядається як глобальний процес поширення цінностей та стандартів ліберальної демократії. Це давали змогу

громадянам демократичних держав впливати через інститути і процедури представницької демократії не лише на внутрішньополітичну ситуацію, але й визначати напрями та стратегії здійснення зовнішньої політики. Тому важливим чинником, що опосередковує суб'єктність індивіда в міжнародній політиці є тип суспільства та політичного правління, членом (громадянином) якого він є. Вони зумовлюють оцінку кожним громадянином своєї ролі в групі та суспільстві, з яким він себе ідентифікує, формують громадянську позицію, тип політичної культури, що визначатиме його взаємодії, комунікацію та міру толерантності в міжнародному середовищі. Припускаючи, що така оцінка може коливатися від низької до високої, Дж. Розенау вирізняє чотири типи громадянства, що формують різні орієнтації щодо впливу на міжнародну політику та об'єктивно впливають на неї на перетині внутрішньої та зовнішньої політики: 1) егоцентричне громадянство формується на основі уявлень про вищість особистих інтересів над суспільними, а отже і міжнародними та глобальними; 2) якщо ж переважають суспільні цілі – альтруїстичне або ідеологічне (при чіткій орієнтації на майбутній суспільний ідеал) громадянство; 3) скептики та ті, для яких не важливі і особисті, і суспільні цілі, є апатичними (байдужими) громадянами; 4) індивіди, що намагаються зрівноважувати особисті та суспільні цілі визначають демократичне громадянство [10]. Егоїстичне громадянство зосереджує мотивації індивіда на своїх особистих інтересах, подіях, які виходять за їх межі розглядаються крізь можливість їх реалізації. Пасивне (апатичне) громадянство заперечує не лише ефективність колективній дії, але й здатність міжнародних інститутів задовольняти потреби індивідів. Такі громадяни загалом є байдужими до будь-якої політики.

Найбільше орієнтовані на вплив на міжнародні відносини є індивіди-«альтруїсти» та «демократи». «Альтруїсти» орієнтовані на вирішення колективних проблем наднаціонального характеру (екологія, захист вимираючих видів тварин чи рослин, права меншин, культура і т.п.), що потребують негайного втручання, і повністю присвячують себе їх вирішенню. Виявом реалізації цього типу громадянства є сучасні суспільні рухи. Прикладом ідеологічного типу громадянства, носій якого здатний пожертвувати своїми особистими інтересами і навіть власним життям заради фундаментальних принципів своєї ідеології чи релігії є ісламський фундаменталіст, терорист, антиглобаліст-радикал. Індивіди-носії ідеологічного типу громадянства впевнені в ефективності індивідуальних дій, є непримиренними щодо захисту своїх переконань і сприяють конфліктності та деструктивності у міжнародних процесах.

Наведена Дж. Розенау типологія корелюється, на нашу думку, і з основними типами політичних культур, в основі яких – орієнтації індивіда на державу та спільноту. Очевидно, що відкриті активістські типи політичної культури сприяють соціалізації громадян, здатних усвідомлено та прагматично взаємодіяти не лише в рамках внутрішньосуспільних відносин, але й впливати на формування складних мереж взаємодій на міжнародній арені, визнавати «інакшість» їх учасників, шукати цінності та шляхи погодження індивідуальних, локальних та глобальних інтересів. Підданські, закриті типи політичної культури, навпаки формують індивіда, орієнтованого на себе чи локальну спільноту, без навиків міжкультурної комунікації; він може «загубитися» чи «заблудитися» в тенетах сучасних глобальних мереж, стати «безбілетним пасажиром» (Дж. Розенау).

Одночасно слід підкреслити, що в сучасному світі громадянство більше не відіграє вирішальної ролі у формуванні ідентичностей та цінностей індивіда. Наведені типи реалізації традиційного громадянства є радше моделями його трансформації на індивідуальному рівні. Адже в сучасному світі, де влада та могутність переміщується («перетікає») і до наднаціональних організацій (міжнародні організації, ТНК), і до локальних (регіональних, внутрішньополітичних) спільнот, індивід змушений переглядати ієрархію своїх інтересів та цінностей, принципи співвідношення індивідуальних та суспільних, національних інтересів. Нездатність національних урядів протистояти економічним та політичним кризам, забезпечити добробут громадян, денаціоналізація політичних еліт, так само як і пошук оптимальніших можливостей індивідуальної, зокрема професійної самореалізації, часто перетворюють сучасних індивідів у людей без почуття патріотизму та громадянського обов'язку. Це зумовлює трансформацію ідентичності, яка виступає структуруючим чинником сучасних суспільних і міжнародних відносин, кризи традиційних форм ідентичностей індивіда, пов'язаних з територіальними та державно-національними чинниками. В такому середовищі формуються та стають домінуючими інші рівні ідентичності – локальна, корпоративна, навіть віртуальна, через які індивід сприймає себе та світ.

У глобалізованому світі національно-державна ідентичність не завжди виступає базовою, держава перестала бути «центром, який тримає всіх». Це змушує індивіда жити у вічній суперечності між системністю життя, пов'язаною з державною формою управління, та його непередбачуваністю, релятивністю та амбівалентністю, зумовленою кризою сучасних форм держави та її економічних та соціальних функцій. Життя сучасного індивіда, зазначає З. Бауман, характеризується непевністю його становища, прав і доступності засобів до існування, невизначеністю стосовно майбутнього, відсутності безпеки для фізичного тіла, його особистості та майна, соціального становища [3, с.173]. Індивіди під впливом глобалізаційних процесів, зберігаючи зв'язки та ідентифікацію з традиційними великими та малими спільнотами (національно-державними, релігійними, територіальними), формують нові ідентичності, що виходять за їх рамки. Вони живуть одночасно ніби в старій (національно-територіальній) і новій (глобальній, інформаційній) реальності, минуле, сьогодення та майбутнє зіштовхуються у їхній свідомості.

Розмиванню традиційних ідентичностей сприяє віртуалізація сучасних суспільств, що означає життя в «епоху суспільства образів і образів суспільств» [6, с.57], яка неминуче означає і трансформацію самого індивіда його світосприйняття та ідентичності. Відбувається інтенсивне становлення віртуальних індивідів, які формують глобальні спільноти і творять нову міфологію та цінності, що в свою чергу впливають на реальність, і міжнародну також.

Отже, обмеження впливу держав на міжнародній арені іншими учасниками (міжнародні організації, ТНК), зростаюча несамодостатність національних урядів, глобальні проблеми та виклики, перед якими індивід опиняється наодинці, формують інші рівні ідентичності як базові, рамкові.

Послаблення і первинних соціальних, і громадянських, і політичних зв'язків між індивідами на рівні суспільства і держави перетворюють їх у «суспільства індивідів» (Н. Еліас) [15], що зумовлює процеси індивідуалізації. Процес індивідуалізації не є тотожним персоніфікації соціальних ролей та функцій, не

зводиться лише до атомізації та суверенізації індивіда у сучасному світі. Його сутність полягає у здатності індивіда вийти за рамки групових, соціокультурних і інших «колективних обмежень» [12, с.182], а головне у «перетворенні людської ідентичності з «дано» у «знайти» і покладенні на окремих людей відповідальності за виконання цього завдання і за наслідки (а також побічні ефекти) їх дій» [4, с.39]. Наслідком індивідуалізації є плинна, ситуативна, пластична ідентичність постмодерного світу, що, однак, дає змогу постійно переглядати складові ідентичності, адаптуватися до різних середовищ та спільнот, і формувати з індивіда потенційного актора транснаціональних відносин. Цьому особливо сприяють міграційні процеси, туризм, наукові та студентські обміни. Розширення міграційних процесів, їх неконтрольованість уже давно стали «міною сповільненої дії» для багатьох суспільств, передовсім західних, оскільки поступово розмивають їх національно-державну ідентичність. Таким же транснаціоналізуючим чинником у сучасному світі виступає освіта.

Особливо слід підкреслити вплив туризму у реалізації міжнародної суб'єктності індивіда. Масові подорожі людей, знайомство з іншими соціокультурними середовищами прискорюють процеси культурної та економічної взаємодії соціумів, інтенсифікують щільність міжкультурної комунікації. Безпосередній, «живий» контакт індивідів, які представляють різні регіони, країни та континенти сприяє екзистенційному взаємопорозумінню, емпатії, довірі, солідарності. Туризм забезпечує масовість таких безпосередніх контактів, водночас сприяючи гуманізації безособових культурних, економічних, політичних, міжетнічних відносин, нівелюючи конфліктний потенціал між ними. За наявності багатьох глобалізаційних факторів, що посилюють економічну, політичну, етнічну та цивілізаційну напруженість у сучасному світі, туризм може бути віднесений до чинників, котрі мають значний потенціал для гуманізації відносин між народами, країнами, групами країн. Тому в сучасному світі, як підкреслював Дж. Розенау, саме турист стає основним репрезентантом своєї спільноти чи держави на міжнародній арені, комунікатором та посередником у діалозі з представниками інших культур.

Значним поштовхом до переосмислення ролі індивіда у світовій політиці стало визнання вищості прав людини над правами держави та закріплення цього принципу у міжнародних документах (Загальна декларація прав людини) та міжнародному праві, а також національному праві багатьох держав. Ця формально-інституційна основа включення індивіда в число суб'єктів міжнародної політики дає змогу безвідносно до громадянства апелювати до міжнародних інституцій у випадку порушення його прав державою, або її нездатності захистити чи гарантувати ці права. Наприклад, у 2009 р. кількість звернень до Європейського суду з прав людини в Страсбурзі порівняно з 2008-м зросла на 15% - до 57,1 тис. При цьому Президент суду Жан-Поль Коста зазначив, що більшість звернень (56 %) надійшло з Росії (33,55 тис. звернень), Туреччини (13,1 тис. звернень), на третій позиції Україна (10 тисяч звернень), замикає четвірку Румунія (9,8 тис. звернень). Торік Україна перебувала на четвертому місці за кількістю звернень її громадян до Європейського суду з прав людини. Тоді кількість справ проти України становила 8,25 тис. [11].

Інституціалізація прав людини у міжнародному праві, сприйняття їх як універсалістських, стали вагомим підґрунтями міжнародно-політичної суб'єктності індивіда. З другої половини XX ст. у міжнародному праві збільшується обсяг і

впливовість норм, присвячених становищу індивіда. Їх регулятивний вплив проникає в сфери, які раніше були виключно компетенцією держави.

Отже, вплив індивіда на міжнародну політику визначається чинниками, що 1) стали наслідками глибоких трансформацій та цивілізаційних зсувів сучасності, 2) пов'язані з його особистісними характеристиками, рівнем освіти, сферою діяльності, а також 3) типом суспільства, його політичної системи. Вагомим й об'єктивним чинником становлення міжнародно-політичної суб'єктності стала криза та трансформація вестфальської моделі держави, які зруйнували традиційно міцні зв'язки індивіда з державою. Звичайно, що вплив антропологічного чинника на динаміку міжнародних та глобальних процесів не є таким очевидним, як вплив держав, міжнародних організацій чи транснаціональних корпорацій, але це не заважає розглядати його як вагомий чинник глобальних трансформацій. Не заперечуючи міжнародні відносини як відображення міждержавних відносин, ми повинні розглядати їх ще й як відображення людської природи і міжіндивідуальних відносин. Сьогодні важко передбачити майбутні форми участі індивіда в міжнародно-політичних процесах, і головне – її результати. Проте зростання впливу індивіда на міжнародне середовище є однією з сучасних тенденцій розвитку глобалізованого світу, тенденцією, іманентною природі людини, її діяльності. Вони корелюються з формуванням поствестфальської системи міжнародних відносин, основним принципом якої декларується суверенітет людської особистості, тобто перевага прав індивіда над національним суверенітетом.

Підсумовуючи, зазначимо, що суб'єктом міжнародних відносин індивід визначається через відповідність характеристикам, що дозволяють відрізнити його від об'єкта світової політики, а саме: залученість індивіда в сферу світової політики і вплив на нього все більшої кількості зовнішніх чинників; зростаюча автономізація (відособлення) окремого індивіда від держави та суспільства, які первинно визначали його соціалізацію; усвідомлення та прагнення реалізувати власні (не обов'язково політичні) цілі з врахування міжнародно-політичних аспектів їх реалізації.

Список використаної літератури:

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон ; пер. з фр. В. Шовкун, З. Борисюк, Г. Філіпчук. – К. : МП «Юніверс», 2000. – 688 с.
2. Баталов Э. Антропология международных отношений / Э. Баталов // Международные процессы. – 2005. – Т. 3. – № 2(8). – С. 2–7.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ., под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
4. Бауман З. Текущая современность / З. Бауман ; пер. с англ., под ред. Ю.В. Асочакова. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
5. Бузан Б. Уровни анализа в международных отношениях / Б. Бузан // Теория международных отношений на рубеже столетий / под ред. К. Буса, С. Смита ; отв. ред. и предисл. П.А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2002. – С.208–225.
6. Иванов Д. Виртуализация общества / Д. Иванов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2000. – 96 с.
7. Кант И. Избранные произведения / И. Кант. – М. : Наука, 1988. – 352 с.

8. *Най-мл. Дж.* Транснациональные отношения и мировая политика / Дж. Най-мл., Р.О. Кохэн // Теория международных отношений : Хрестоматия / сост., научн. ред. и коммент. П. А. Цыганкова. – М. : Гардарики, 2003. – С. 151–167.
9. *Мерль М.* Обезоруженные пророки / М. Мерль // Индивиды в международной политике / *Жирар М.* – М. : МПА, 1996. – Режим доступа : <http://worldspol.socio.msu.ru/biblioteka.shtml>
10. *Розенау Дж.* Меняющиеся индивиды как источник глобальной турбулентности / Дж. Розенау // Индивиды в международной политике / *Жирар М.* – М. : МПА, 1996. – Режим доступа : <http://worldspol.socio.msu.ru/biblioteka.shtml>
11. Україна на третьому місці в Європі за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://www.golosua.com/mizhnarodni-vidnosini/2010/01/29/ukrayina-na-tretomu-misci-v-yevropi-za-kilkistyu-z/>
12. *Фельдман Д.* Человек в политических процессах современности / Д. Фельдман // Космополис. – Зима 2004/2005. – № 4 (10). – С. 181–192.
13. *Хантингтон С.* Третья волна: Демократизация в конце XX века / Г. Хантингтон ; пер. с англ. Л. Ю. Пантиной. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с
14. *Цыганков П.* Гуманизация международных отношений : противоречия и парадоксы / П. Цыганков // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 51–59.
15. *Элиас Н.* «Общество индивидов» / Н. Элиас. – М. : Праксис, 2001. – 336 с.
16. *Linklater A.* Men and Citizens in the theory of International Relations / A. Linklater. – London : Macmillan Press, 1981. – 232 p.
17. *Rosenau J.* Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity / J. Rosenau. – Princeton University Press, 1990. – 504 p.
18. *Wendt A.* Social Theory of International Relations / A. Wendt. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 429 с.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THE INDIVIDUAL AS AN ACTOR IN MODERN THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS

Lesya Uhryn

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: uhryn@point.lviv.ua*

The problem of the individual as an actor in the international politics in the context of the Realist and Liberal (Idealist) paradigms in international relations was analyzed. The study revealed that in Realistic (state-centered) interpretation of international relations the individual

influence was determined and undirected by his/her status and role characteristics and the position in the state governmental system. In the framework of the Liberal (transnational) paradigm the role of individuals in the international politics was analyzed from the point of view about their accessory to the human race. The main attention in the Liberal paradigm was paid to the social and personal determinants of the individual participation in the international relations and events. The preconditions of the increasing of an individual influence on the international environment in the globalized world were highlighted.

Key words: an individual, state-centered, the transnationalism, globalization, human rights, an identity.

СУБЪЕКТНОСТЬ ИНДИВИДА В СОВРЕМЕННЫХ ТЕОРИЯХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Леся Угрин

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: uhryn@point.lviv.ua*

Проанализирована проблема субъектности индивида в международной политике в контексте принципов основных парадигм международных отношений – реалистской и либеральной (идеалистской). Выяснено, что в реалистской (государственноцентричной) интерпретации международных отношений воздействие индивида на них детерминируется и опосредуется его статусно-ролевыми характеристиками и местом в системе государственного управления. В рамках либеральной (транснациональной) парадигмы роль индивидов в международной политике анализируется прежде всего с точки зрения их принадлежности к человеческому роду. Основное внимание в либеральной парадигме акцентируется на внутриобщественных и личностных детерминантах участия индивида в международных отношениях и событиях. Рассмотрены предпосылки роста влияния индивида на международную среду в глобальном мире.

Ключевые слова: индивид, государствоцентризм, транснационализм, глобализация, права человека, идентичность.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 30.32+321

ПОЛІТИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ: ПРАВО НА ІСНУВАННЯ І СУТНІСТЬ

Олег Сичивиця

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Визначено поняття політико-політологічного експерименту як поєднання особливого методу пізнання і творчо-новаторських аспектів людської діяльності, обґрунтована його можливість в політиці. Проаналізовано політичні експерименти минулих сторіч – і ефективні, і невдалі та вказано на небезпеку політичного експериментування, котре не має належного наукового й передусім політологічного забезпечення, оскільки роль духовної основи політичного експерименту відіграє політична воля, яка може ігнорувати наукову істину. Автор обґрунтовує доцільність поділу політико-політологічних експериментів на легальні або легітимні (здійснюються в межах певної юридично-правової системи) і нелегальні чи нелегітимні (реалізуються шляхом порушення меж юридично-правового поля).

Ключові слова: експеримент, політико-політологічний експеримент, політична воля, однобічність, легальність, та легітимність політичного експерименту.

Для сучасної політології сама постановка проблеми експерименту є новою, тому з огляду на певні міркування може здатися не лише несподіваною, а й некоректною. Так, можна висунути досить логічне заперечення, що політологічне експериментування мало б здійснюватися в царині політики, як внутрішньої, так і зовнішньої, де заторкуються інтереси держави і народу, через що навряд чи варто дозволяти політологам проводити експериментальні дослідження своїх ідей, подібно як це роблять у лабораторіях фізики, хіміки, біологи і т.д. Такий хід політологічної думки, на перший погляд, видається майже бездоганим, відтак постає завдання обґрунтувати *право на існування* політико-політологічного експерименту, що дасть змогу краще розібратися в самій його сутності.

Передусім це той незаперечний факт, що вагомі й самоочевидні аргументи на користь зазначеної ідеї можна знайти через аналіз сучасної, вже досить усталеної

типології експериментів. Головними підставами для класифікації експериментів є цілі, засоби та сфери їх здійснення. Відповідно до поставлених цілей виділяють дослідницькі, перевірочні та демонстраційні експерименти. З огляду на засоби реалізації експериментальних досліджень розрізняють натурний, модельний, комп'ютерно-математичний та уявний експеримент. Стосовно сфер суспільно-історичної практики найбільш популярними є соціальні, слідчі і судові, економічні, педагогічні, медичні та деякі інші експерименти. Враховуючи, що диференціація галузей прояву людської активності не має меж, можна, по-перше, стверджувати, що класифікація експериментів на зазначеній основі не є вичерпною та закритою. По-друге, саме ця обставина дає право, – принаймні, формальне, – здійснити екстраполяцію ідеї експериментування на сферу політики, впроваджуючи поняття політико-політологічного експерименту в науковий ужиток.

Право на існування політико-політологічного експерименту видається можливим обґрунтувати також у інший спосіб, а саме через уважніший і докладніший аналіз самого базового поняття «експеримент». В наукових колах давно стало зрозумілим і загальновизнаним тлумаченням експерименту як особливого *методу пізнання*, що широко застосовується на емпіричному рівні науково-дослідницької діяльності. Сутність даного методу полягає в тому, що вчений свідомо змінює хід природних процесів, через створення штучних умов активно впливає на об'єкт дослідження з тим, аби виявити певні його властивості та характеристики. Підтвердження цього можна знайти не лише в багатьох спеціальних працях, присвячених методології наукового пізнання, а й у такому авторитетному виданні, як «Філософський енциклопедичний словник», де зазначено, що експеримент – це «метод пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються явища дійсності» [3, с. 792].

Таке розуміння експерименту давно довело свою плідність, завоювало право на існування і тому не підлягає сумніву. Водночас треба наголосити на тому, що таке тлумачення поняття експерименту є явно обмеженим і не повністю відповідає усталеній практиці слововживання. Насправді поняття експерименту є не суто науковим, а *загальнодіяльним*, оскільки сфера тих явищ і процесів, які воно відображує, виходить далеко за межі науки в численні галузі суспільно-історичної практики і навіть художньої творчості. Цим словом здебільшого позначають сторони людської діяльності, які є не рутинно-ординарними, а творчо-новаторськими, в певному сенсі пошуковими. Так, за сучасних умов навряд чи можна вважати експериментальним використанням дров, вугілля або соломи з метою опалення сільського житла. Проте не виникає жодних заперечень, коли експериментом називають розробку спеціальних технологій і створення технічних установок для використання з тією ж метою біогазу, який планують видобувати з відходів сільськогосподарського виробництва. Зовсім не випадково, а саме в повній відповідності до всезагальної лінгвістичної практики в «Словнику іншомовних слів» експеримент тлумачиться не лише як метод наукового пізнання, а й в ширшому значенні як «спроба що-небудь здійснити» [2, с. 575].

Поглянувши під таким кутом зору на державно-політичну діяльність недалекого минулого, можна зауважити, що вона сповнена різномасштабних і різноякісних експериментів. Добре відомими серед них є, зокрема, аграрно-політична реформа російського державного діяча П.А. Столипіна (1862-1911), яка знаменувала

докорінну зміну політичного курсу тогочасного самодержавства стосовно селян. Згідно з цією реформою селянам було дозволено виходити з общини на відруби та хутори (закон від 9 листопада 1906 р.), чому значною мірою сприяло зміцнення селянського банку (закон від 14 червня 1910 р.), примусове землевпорядкування (закон від 29 травня 1911 р.), а також переселенська політика царизму. Завдяки цьому почалася ліквідація малоземелля і прискорилося соціально-економічне розшарування села, яке вело до формування своєрідних суспільних класів – аграрного пролетаріату і сільської буржуазії, репрезентованої так званим куркульством.

Після революційної трансформації царської Росії у більшовицький Радянський Союз країна пережила ще один великий аграрно-політичний експеримент – сталінську суцільну колективізацію сільського господарства. Головною політичною складовою цієї погано продуманої, науково необґрунтованої, волонтаристської за своєю суттю, загалом хибної і до того ж небачено жорстокої реформи, стало повне знищення куркульства як суспільного класу. Це спричинило майже повну дезорганізацію і глибоке руйнування всього сільськогосподарського виробництва, через що в аграрних регіонах Радянського Союзу поширився спустошливий голод, який особливо жакливим став на теренах України. Головною причиною цієї трагедії українського народу була комуністсько-більшовицька політика на селі, що зайвий раз свідчить, наскільки небезпечним для народу може стати політичне експериментування, котре не має належного наукового й передусім політологічного забезпечення.

Існування двох основних аспектів поняття експерименту дає всі підстави виділити і два головні види експериментування – *науково-дослідницьке* та *практично-конструктивне*. Вони різняться передусім тим, що можна визначити їхнє *мотиваційно-цільове* і певною мірою *аксіологічне* духовне підґрунтя. Безпосередньою метою і zarazом домінуючою спонукальною причиною проведення науково-дослідницького експерименту є *пошук наукової істини*, котра розцінюється і сприймається як висока, незаперечна *цінність*. Стосовно практично-конструктивного експерименту, то головна його мотиваційно-цільова спонукка – це *прагнення реалізувати у тій чи іншій царині людської життєдіяльності певні практичні новачії*, котрі постають як безсумнівні цінності, набувають аксіологічної вагомості в суспільно-історичному, соціально-економічному, техніко-технологічному, народно-освітньому, медичному або ж в іншому плані.

Обидва зазначені види експерименту в певному розумінні перегукуються між собою. Науково-дослідницьке експериментування важко уявити без належного матеріального, практично-конструктивного забезпечення, і рідкісним винятком тут можна вважати лише уявний експеримент, а для реалізації практично-конструктивних експериментів необхідним, здатним забезпечити їх успіх та ефективність є використання раніше здобутих знань, які претендують на статус наукової істини і можуть стати науково-теоретичною основою такого експериментування. При цьому треба наголосити, що перегук зазначених видів експерименту є певною мірою *асиметричним*. Якщо науково-дослідницький експеримент потребує розбудови відповідних установок, часом дуже складних і дорогих, то без цього він немислимий і в принципі неможливий, приречений залишитися на рівні висунутих гіпотез, теоретичних міркувань і благих намірів. Ілюстрацією справедливості сказаного можуть бути дослідження американського фізика А. Майкельсона (1852-1931) із

визначення швидкості світла, будівництва синхрофазотрону чи адронного колайдера. Водночас численні практично-конструктивні експерименти в усіх сферах суспільного життя й передусім у царині політики та соціально-економічних відносин здійснюються з опорою здебільшого на волю, прагнення і амбіції відповідної еліти та її керманичів, без серйозного врахування всіх здобутих наукою істин, що насправді необхідно для успішного вирішення поставлених завдань.

Показовим є грандіозний історичний провал великомасштабного ленінсько-більшовицького експерименту, головною метою якого була розбудова в Росії спочатку соціалістичного, а потім комуністичного суспільства. Цей цивілізаційний катаклізм був багатофакторний, зумовлений досить складною сукупністю причин, до складу яких входять серйозні прорахунки марксизму, зокрема вимога негайного скасування інституту приватної власності. Проте для неупереджених, об'єктивних науковців, котрі добре знайомі з теоретичними основами марксизму, особливо вражаючим є той факт, що в процесі підготовки і проведення зазначеного експерименту В.І. Ленін свідомо проігнорував те, чим мала визначатися вся стратегія переходу від капіталізму до соціокомунізму.

Будучи автором формаційної концепції суспільно-історичного поступу людства і намагаючись змалювати його як необхідне, закономірне явище, зумовлене невідворотним поступальним розвитком продуктивних сил, К. Маркс ставив наголос на тому, що цей процес *природно-історичний*, тобто не залежить від чиїх-небудь бажань чи прагнень. Він стверджував, що жодна суспільно-економічна формація не сходить з історичної сцени, не гине доти, доки не розкриє всього свого потенціалу і не підніме продуктивні сили людства на новий, вищий щабель їх розвитку. Це також означало, що нові виробничі відносини і заснована на них більш передова, прогресивніша формація не можуть посісти своє місце в історії доти, поки для цього не визріють необхідні матеріальні передумови у надрах старого суспільного організму.

В.І. Ленін добре це знав і не раз повторював у своїх працях. В книзі «Розвиток капіталізму в Росії» він ґрунтовно з переконливими фактами довів, що на зміну попередньому феодально-кріпосницькому ладу в цій країні йде молодий, сповнений творчої сили капіталізм, який тільки народжується і ще не може повністю реалізувати свою історичну місію. В.І. Ленін створив вельми потужну, масову політичну партію, головною метою якої стало негайне знищення – всупереч канонічному марксизму – саме цього новонародженого буржуазно-капіталістичного суспільного ладу, який на історичній сцені найбільшої країни світу ще не сказав свого слова. Відверте ігнорування очевидної істини разом із так званим історичним нетерпінням призвело до того, що через три чверті століття після його початку цей експеримент воістину всесвітньо-історичного значення закінчився крахом помпезної епопеї соціокомуністичного будівництва в Радянському Союзі, розпадом цитаделі світового комунізму на цілу низку самостійних, суверенних держав і реставрацію капіталізму, до того ж відсталого і навіть дикого. У кінцевому підсумку передчасні історичні пологи дали неповноцінний, нежиттєздатний плід, а Росія дорогою ціною заплатила за ту рису ленінської суспільно-політичної діяльності, про яку Сергій Єсенін у маловідомому вірші «Капітан Землі» з дивовижною проникливістю написав:

Он много мыслил по-марксистски,
Совсем по-ленински творил [1, с.180].

Провальні експерименти у сфері політики зовсім не означають, що від них треба відмовитися або ж поставити під знак запитання право на існування такого різновиду творчої активності людей. По-перше, поряд з невдалим політичним експериментом існують і такі, що продемонстрували ефективність і суспільно-історичну плідність. Це, зокрема, скасування кріпосництва в Росії імператором Олександром II (1818-1881), що ставило країну на шлях буржуазно-капіталістичного розвитку, або так званий «Новий курс» американського президента Ф.Д. Рузвельта (1882-1945), який дав змогу Сполученим Штатам Америки успішно подолати «велику депресію» 1929-1933 рр. і розбудувати найпотужнішу в світі економічну систему. По-друге, від політичного експериментування навряд чи можна позбавитися взагалі, оскільки в суспільно-історичному процесі органічно поєднані його *об'єктивні* та *суб'єктивні* фактори, що робить не лише можливими, а й необхідними прояви творчо-конструктивної активності різноманітних суб'єктів цивілізаційного процесу за певних конкретно-історичних умов. Це означає, що люди вірять у свою здатність раціональним чином змінювати і вдосконалювати антропосоціальний світ, а тому ніколи не відмовлятимуться від спроб покращити його, зокрема вдаючись до політичних експериментів.

Було б невірно тлумачити об'єктивний бік суспільно-історичного процесу як фатально-невідворотний розвиток суспільства в певному напрямі, який повністю незалежний від розуму і волі людей. Цьому прямо суперечить те, що головні суб'єкти історії – народні маси і політичні еліти – мали і мають реальну можливість суспільно-політичного *вибору*, завдяки чому притаманною рисою цивілізаційного процесу є його варіабельність. Насправді об'єктивний бік суспільно-історичного процесу становлять, по-перше, закономірності, які діють в конкретному суспільному організмі, і, по-друге, всі матеріальні передумови життєдіяльності людей, що історично склалися на певний час. Стосовно творчо-конструктивної активності різноманітних суб'єктів історії, вона розгортається з урахуванням зазначених факторів і в їх контексті, що уподібнює її всім іншим проявам творчості і зокрема творчим пошукам у технічній сфері. Залежно від глибини оволодіння законами циклу фізико-математичних наук і хімії та рівня розвитку промисловості можна побудувати селянський віз, автомобіль «Запорожець» чи «Мерседес», комфортабельний авіаційний лайнер, атомну електростанцію чи бомбу або навіть космічну ракету. Приблизно те саме відбувається в суспільстві, де розум і воля людей, помножені на раніше досягнуті матеріальні можливості, дають змогу здійснювати доленосні для народів експерименти, розбудовуючи іноді дуже вдалі суспільно-політичні конструкції. Саме від успіхів такої творчості різними були колись китайський, радянський або чеський соціалізм. Так само глибоко відрізняються сучасні капіталізми, наприклад пострадянські від скандинавських, де соціалізму вже значно більше, ніж його було в колишньому СРСР.

Підсумовуючи викладені міркування, можна стверджувати, що політичний експеримент є істотною реалією цивілізаційного процесу і має повне право на існування, якого він не може бути позбавлений. Разом з тим не складно помітити, що такий експеримент буває в певному сенсі *однобічним*, оскільки роль його духовної основи відіграє *політична воля*, яка може ігнорувати наукові рекомендації та наукову істину. Так, у 1987 р. на курсах підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Московському державному університеті слухачі спитали лектора-сходознавця

про те, чи радилися з науковцями Політбюро ЦК КПРС стосовно можливого військового вторгнення Радянського Союзу в Афганістан і перспектив цієї агресивної акції. На це вчений, авторитетний спеціаліст у галузі сходознавства, чітко і недвозначно відповів: їх про таке ніхто не питав, а якби спитали, то отримали б аргументовану відповідь, що з урахуванням характеру суспільних відносин, традицій і менталітету афганського народу військову перемогу там можливо здобути лише за умови, коли буде знищено останнього афганця.

Логічним висновком є проблема усунення зазначеної однобічності політичного експериментування. За сучасних умов, коли наука все більше перетворюється в безпосередню продуктивну силу і широким фронтом ідуть процеси знауковлення всіх сфер життєдіяльності суспільства, постає нагальна необхідність ґрунтового наукового забезпечення політичних акцій передусім силами й засобами такої відносно молодшої науки, як *політологія*. В результаті цього практико-конструктивний за своєю природою політичний експеримент кардинальним чином трансформується, оскільки він істотно збагачується політологічною науково-дослідницькою складовою і *стає якісно новим за своєю сутністю, а саме комплексним політико-політологічним експериментом*.

Такий експеримент можна було б називати двоєдиним у тому сенсі, що він інтегрує політичну практику, з одного боку, і політологічну теорію – з іншого, але це було б не зовсім точно. Політологічний аспект цього комплексного експерименту сам немовби «розщеплюється» на дві відносно самостійні наукові складові, котрі можна позначити як *базово-первинну* і *дослідницько-вторинну*. Перша складова – це вся сукупність тих раніше набутих політологічних знань включно із теоретичними схемами і цілісними концепціями, що використовуються як наукове підґрунтя політико-політологічного експерименту. Стосовно другої, дослідницько-вторинної складової цього експерименту, її змістом стає докладний аналіз, узагальнення і наукове осмислення сукупності його результатів. У підсумку завдяки такій солідарній взаємодії політикуму і науки досягаються відразу дві дуже важливі цілі: політична еліта отримує ґрунтовну науково-теоретичну підтримку, а політознавство піднімається на новий, вищий щабель свого розвитку, оскільки виникає реальна можливість формування в його структурі нового напрямку наукових досліджень, а саме *експериментальної політології*.

Для подальшої розробки поняття політико-політологічного експерименту першочерговими і водночас перспективними видаються проблеми класифікації, організаційно-управлінського забезпечення і ефективності таких експериментів. Ця проблематика вельми актуальна, відзначається незаперечною новизною і разом з тим дуже складна, тому потребує спеціальних наукових досліджень і розв'язання цілої низки непростих завдань. З метою конкретизувати це положення і продемонструвати його прихований науково-дослідницький потенціал потрібно звернути увагу на можливість і доцільність поділу політико-політологічних експериментів на *легальні або легітимні* і *нелегальні чи нелегітимні*, що тягне за собою чимало істотних питань, які тісно пов'язані з політологічним забезпеченням суспільно-історичного поступу.

Легальними, легітимними будемо називати ті політико-політологічні експерименти, які є цілком законними, тобто здійснюються в межах певної юридично-правової системи. Прикладами таких експериментів можуть бути згадувана сталинська реформа, «Новий курс» Ф.Д. Рузвельта або ж сумнозвісна

«перебудова» Радянського Союзу, пов'язана з іменем Михайла Горбачова. Нелегальними чи нелегітимними політико-політологічними експериментами серед них є такі, що реалізуються шляхом порушення меж певного юридично-правового поля і тому справедливо кваліфікуються як протизаконні. До цього типу експериментів є всі підстави віднести Велику французьку революцію 1789-1794 рр., Велику жовтневу соціалістичну революцію (1917 р.) в Росії, радянське військове вторгнення в Афганістан або американську окупацію Іраку з метою експорту західної демократії в ісламський світ та його примусової вестернізації.

Важливість ретельного вивчення цих двох груп політико-політологічних експериментів зумовлена не лише науковою їх стороною, скільки можливими суспільно-історичними ефектами. Залежно від конкретно історичних умов об'єктивне, неупереджене наукове осмислення як нелегітимних, так і легітимних експериментів може зустрічати більший чи менший опір, проте в кінцевому підсумку істина торжествує. Стосовно практичних наслідків легітимного і нелегітимного експериментування у царині політики, вони зазвичай виявляються разюче різними. Легітимний, законний експеримент часто користується підтримкою не лише правлячої еліти, а й значних верств населення країни, що дає змогу запобігти значних деструктивних ефектів. Водночас нелегітимні, протизаконні експерименти, формами реалізації яких стають, наприклад, політичний заколот, революція або широкомасштабна війна, викликають шалений спротив різних суспільних сил, супроводжуються вакханалією насильства і жорстокості, ведуть до непоправних матеріальних і людських втрат. У XX столітті це засвідчили більшовицька комунізація Росії і гітлерівська спроба впровадити в Європі фашистський «новий порядок». Тому одним із головних завдань наукового аналізу і всебічної оцінки тільки цих двох видів експериментування в сфері політики має бути пошук шляхів і засобів переведення цивілізаційного процесу в таке його русло, коли нелегальний політико-політологічний експеримент стане анахронізмом, а «великі потрясіння» будуть зведені нанівець.

Список використаної літератури:

1. *Есенин С. А.* Собрание сочинений в шести томах / В. А. Есенин. – М. : Изд. «Художественная литература», 1978. – Т. 4. – 314 с.
2. *Словарь иностранных слов* / Н. Марзукова. – М. : Изд. «Русский язык», 1987. – 608 с.
3. *Философский энциклопедический словарь* / гл. ред. Прохоров А. – М. : Изд. «Советская энциклопедия», 1983. – 840 с.

Стаття: надійшла до редакції 19.03. 2009

прийнята до друку 24.09.2009

POLITICAL AND POLITICAL SCIENCE EXPERIMENT: RIGHTS OF THE EXISTENCE AND ESSENCE***Oleg Sychyvytsya***

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

The notion of the political and political science experiment as a combination of the special cognitive method and creative and innovative aspects of the human activity was defined. The possibilities of that experiment in the politics were highlighted. Effective and non-effective experiments of the past centuries were analyzed. The danger of the political experimenting which did not have adequate scientific and political background had been pointed out based on the conclusion that the role of the spiritual basis for the experimenting was played by the political will which had ability to ignore scientific truth. The author explained the need to divide political and political science experiments based on the legality and legitimacy (experiments were made in the framework of the specific juridical and law system) and no legality and no-legitimacy (experiments were made through violation of the juridical and law systems' framework)

Key words: an experiment, political and political science experiments, a political will, a sidedness, legality and legitimacy of the political experiment.

ПОЛИТИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ: ПРАВО НА СУЩЕСТВОВАНИЕ И СУЩНОСТЬ**Олег Сичивиця**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: dfilos@franko.lviv.ua*

Определено понятие политико-политологического эксперимента как сочетания особого метода познания и творчески-новаторских аспектов человеческой деятельности, обоснована его возможность в политике. Проанализированы политические эксперименты прошлых столетий – и эффективные, и неудачные, а также указано на опасность политического экспериментирования, которое не имеет должного научного и прежде всего политологического обеспечения, поскольку роль духовной основы

политического эксперимента играет политическая воля, которая может игнорировать научную истину. Автор обосновывает целесообразность разделения политико-политологических экспериментов на легальные или легитимные (осуществляются в пределах определенной юридически-правовой системы) и нелегальные или нелегитимные (реализуются путем нарушения границ юридически-правового поля).

Ключевые слова: эксперимент, политико-политологический эксперимент, политическая воля, односторонность легальность, и легитимность политического эксперимента

УДК 328.18:316

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ЄДИНОКРАЇНОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ

Антон Лісничий

*Інститут телекомунікацій та інформатизації глобального простору НАН
України*

*Відділ інформаційно-аналітичного забезпечення та взаємодії з державними і
громадськими організаціями*

Чоколівський бульвар, 13, 03186, Київ, Україна

e-mail: itelua@kv.ukrtel.net

Розглянуто моделювання взаємодії державних владних структур та органів місцевого самоврядування в українському інформаційному просторі в умовах складних асиметричних процесів політичного кшталту. Обґрунтовується важливість взаємодії державної та місцевої влади в інформаційному просторі країни. Розглядається поняття «моделі» та «моделювання», перспективи і можливості їх використання в політичній науці. Для розкриття політичної взаємодії державних владних структур та органів місцевого самоврядування пропонується аналітично-емпірична модель, яка використовується в системі інформаційного простору.

Ключові слова: моделювання, інформаційний простір, взаємодія владних структур, політична сфера, місцева влада, державна влада.

На рубежі тисячоліть відбуваються кардинальні динамічні зміни, пов'язані із розширенням сфери використання інформації. Вони позначаються на всіх сферах влади, політики та взаємовідносинах між різними владними структурами. Складність політичних явищ обумовлює вибір методології їх дослідження. У ній акумулюється пізнавальна цінність суджень про ті чи інші аспекти реальної дійсності. Водночас методологія фіксує сприйняття переконливих аргументів, що підтверджують обґрунтованість тих чи інших рефлексій, роздумів, мислення, необхідного для розуміння універсальних процесів, складної політичної взаємодії різних суб'єктів. Потреба переосмислення існуючих підходів щодо розуміння та аналізу політичних процесів в умовах наростаючої інформаційної динамізації може здійснюватися за допомогою моделювання.

Моделювання дає змогу врахувати різновекторні асиметричні політичні впливи, які здійснюються в сучасних складних, суперечливих умовах, пов'язаних із взаємодією центральної та місцевої влади. Враховуючи специфіку політичних досліджень, де реальним об'єктом виступають суспільні відносини, пізнавальний вимір даного процесу буде стосуватися з'ясування змісту, структури та функції кожної владної структури охопленої процесом взаємодії. Слід також враховувати

поліваріантність різних форм взаємодії державної та місцевої влади в рамках їх поведінки, визначеної Конституцією та Законами України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що поняття, пов'язані з інформацією в політичній сфері, достатньо широко досліджуються різними науковими школами, починаючи з другої половини ХХ століття. Значний внесок зробили такі західні вчені, як Д. Белл, Ф. Уебстер, М. Костіліс, М. Маклюген, М. Кастельс, а також вітчизняні – В. Бебик, Ю. Макаренко, М. Михальченко, Г. Почепцов, С. Довгий, М. Згуровський, В. Шевчук. Останнім часом у наукових колах набуло розповсюдження моделювання в галузі суспільних наук. Воно представлено в роботах Е. Каракозової, М. Буника, В. Горбатенко, А. Давидової, Ю. Сурміна.

Метою цього дослідження обрано моделювання процесів взаємодії державних владних структур та органів місцевого самоврядування в умовах динамічного інформаційного впливу, що відбувається у політичній сфері України.

Моделювання в рамках політологічної науки концентрується в обсязі загальної методології використання моделей суспільними науками. Особливістю застосування політологічного моделювання є його використання як інтегративного інструментарію, що органічно об'єднує просторовий і часовий вимір, спрямований на владарювання та взаємодію владних структур. Модель для політологічного дослідження завжди буде корисною, коли вона розкривається відповідними структурними елементами, змістовними характеристиками та ознаками відповідної моделі. «Структура моделі, – зазначає Е. Каракозова, – відображає взаємодію ідеалізованого об'єкта з описом його зв'язків» [2, с. 36].

Модель у сфері політики слід розглядати «як аналог певного фрагмента дійсності, концептуально теоретичне утворення, що використовують при розв'язанні таких завдань: прикладних (дослідження практичних проблем політичного життя), теоретичних (розробка теоретичних конструкцій політичної реальності), інструментальних (створення нових способів дослідження політичної сфери)» [1, с. 88].

Відповідно моделювання передбачає дотримання концептуальних вимог політичного характеру з обов'язковим урахуванням просторових і часових меж, на які розповсюджується формат взаємодії владних структур, та яку роль при цьому виконують інформаційні джерела. Так, коли йдеться про концепцію суспільства у Н. Макіавеллі часів середньовіччя, чи про платонівські погляди античної епохи на існування суспільства як феномена, або ж ідеї Бела Ростоу стосовно суспільства сьогодні, то враховуємо структуру та стан суспільних відносин, характерних для того часу, коли жили ці представники політичної думки. Суттєвим чинником, яке необхідно врахувати при моделюванні, є використання інформації та визначення інформаційної суб'єктності, коли окреслюють її предметність, просторовий, часовий і комунікаційний характер в єдинокраїновому вимірі, що означає обмеження відповідним державним устроєм, конкретним складом населення, установленими територіальними межами та чинним адміністративно-територіальним поділом з відповідною конституційно-правовою системою, які становлять єдину нерозривну органічну цілісність.

Моделювання широко застосовується як знаряддя для пояснення чи дослідження нових теорій та окремих галузей наук. Зокрема, С. Прайс, Д. Бартолом'ю

розробили «модель соціальної мобільності», Ван Гіг, П. Чекленд – «модель м'яких систем»; Дж. Річардсон – «модель гонки озброєнь»; М. Кондратьєв – «модель циклів економічного розвитку», В. Тихомиров – «модель восьми коліс»; ідеологи Римського клубу – «моделі глобального розвитку»; Д. Істон, Г. Спіро, Г. Алмонд – «моделі функціонування політичних систем»; Т. Парсонс – «модель системи сучасних суспільств».

Враховуючи складність пізнавального об'єкта, політологічна наука об'єктивно вимушена користуватися відповідною методикою модельного пізнання. Нами пропонується аналітично-емпірична модель, яка використовується в системі інформаційного простору, що розкриває політичну взаємодію державних владних структур та органів місцевого самоврядування. Аналітично-емпірична модель дає змогу розглянути реальну політичну дійсність залежно від аспекту нашого наукового вибору й побудувати в перспективі таку модель суспільного порядку, в якій реально відбувається перетинання та взаємодія близьких за сенсом та своєю змістовною насиченістю владних структур. Вони забезпечують реалізацію інтересів різних прошарків населення з суттєвою відмінністю визначених просторових меж, коли державні органи влади уособлюють загальнонаціональні інтереси, а місцеве самоврядування обмежене відповідними кордонами адміністративно територіального поділу.

Відповідно до даної емпіричної моделі можна досягнути тих чи інших верифікацій, які будуть найбільш максимально достовірними про систему знань, представлених в поняттях, що фіксують інформаційні процеси. «Аналітично-емпірична модель дасть змогу визнати рефлексії, що виокремлюють окремі аспекти суспільної дійсності в глибокому розумінні фрагментарних знань про неї, коли ми сприймаємо реальність як даність, яка стає все більше зрозумілою» [3, с. 67].

Моделювання має особливе значення в сфері взаємовідносин державної та місцевої влади в політичній сфері, за допомогою якої встановлюють причинно-наслідкові явища і визначають перспективи та закономірності цього різновиду зв'язків та відносин. «Моделювання – за визначенням представників західної наукової думки В. Гогвуда і Л. Ганна, – це єдина технологія прогнозування з інтелектуальною репутацією. Справа в тому, що передбачення, яке ми робимо, можна вважати пострілом у темряву, якщо ми неспроможні дати йому обґрунтування або вивчити, чому цей прогноз як частина інформаційної системи провалився» [4, с. 60].

У моделюванні взаємодіючих суб'єктів влади з використанням великого обсягу інформації із спеціалізованою політичною направленістю необхідно враховувати цінності, норми, ідеології, а також їх передачу у вигляді комунікації. Подібні процеси Ю. Габермас назвав *дискурсом*, інтерпретуючи його як форму комунікації, що відзначається аргументативністю, як «розумну (vernünftig) мову» [5]. «Розумна мова» характеризує виключно мовну форму, а не її зміст.

Відтак, досліджуючи взаємодію органів влади, необхідно виходити не лише з того, які владні повноваження вони мають, визначені законодавством України, а й з того, як ці владні повноваження можна реалізувати. Якщо застосувати моделювання для аналізу взаємовідносин між державною владою і органами місцевого самоврядування, то слід зазначити, що на нормативному рівні, де Конституцією і Законами України

передбачено існування двох автономно діючих інститутів влади, можна чітко встановити нормативну модель. Коли її розглянути через формат аналітико-емпіричного моделювання, то отримаємо дві абсолютно не співпадаючі різнотипні моделі, а саме нормативну і діючу.

Нормативна модель матиме чітко визначене правове поле, забезпечене судовим захистом, але в діючій емпіричній моделі все це матиме декларативну формалізацію, оскільки органи місцевого самоврядування на обласному і районному рівнях не мають необхідної системи виконавчих органів, які б забезпечували реалізацію рішень, прийнятих обласними та районними радами. За Конституцією, держава зобов'язала органи місцевого самоврядування передати місцевим державним адміністраціям реалізацію цих повноважень. Звідси моделювання дає змогу встановити, що політична сфера визначила просторові рамки емпіричної взаємодії органів самоврядування з державними структурами, підпорядкувавши перших – останнім.

У даному разі використовувати інформаційний простір органам місцевого самоврядування можна лише як інформаційний компенсат, за допомогою якого вони можуть скористатися комунікативними засобами, аби довести місцевому населенню позицію депутатського корпусу, надати корисні поради, абсолютно не впливаючи при цьому на процес вирішення питань місцевого значення. Аналітично-емпірична модель дає змогу встановити диспропорції між процесом прийняття рішень на обласному та районному рівні, яке ніби фіксує, проте не дає можливості їх реалізувати.

Районні та обласні ради жодним чином не впливають на процес виконавчої діяльності на своїх територіях. За них це здійснюють місцеві державні адміністрації. Вони на свій розсуд забезпечують умови досягнення вирішення поставлених завдань місцевого значення. На етапі реалізації рішення абсолютно ігнорується позиція місцевих мешканців, відсутній контроль за використанням коштів, немає змоги враховувати місцеву ініціативу, залучати структури громадянського суспільства, інститути самоорганізації населення. Найвиразніший приклад, яким можна продемонструвати негативні наслідки такої взаємодії владних структур, є реальна ситуація в Україні на територіях, де добувається нафта і газ. Господарчі структури, пов'язані з видобуванням цих важливих сировинних ресурсів, зареєстровані в столиці, і на їх діяльність жодним чином не може вплинути місцева влада. Люди, які тут проживають, страждають від жакхливих екологічних наслідків, пов'язаних із процесом видобутку нафти й газу: забруднена територія, зруйновані дороги, відсутність відрахувань у соціальну сферу, тяжкі захворювання, реальна загроза для життєдіяльності місцевого населення.

Структури місцевого самоврядування мають змогу проводити громадські слухання, сільські та селищні сходи, констатувати такі факти в засобах масової інформації, співчувати людям, інформувати їх про реальний стан, проте реально вплинути на змін ситуації вони не можуть. Місцеві влади могли б продемонструвати свою владоспроможність і використати величезні переваги цих територій для вирішення місцевих проблем, як це відбувається в Кувейті чи в інших

нафтодобуваючих країнах. Відтак формується тотальна безвідповідальність і тотальне незадоволення населенням владою як такою. Подібні приклади можна навести стосовно будь-якого іншого напрямку господарської діяльності. Усі вони фіксуватимуть беззаперечний негативізм існування подібного формату взаємодій місцевого самоврядування та державної влади.

Висновки. На нашу думку, головна проблема трансформаційних перетворень в Україні полягає в тому, що політична система держави ігнорує використання моделювання під час розробки законодавчих та правових документів, які б давали змогу упереджувати перспективу розвитку в напрямі демократизації суспільних відносин і реального залучення населення до управлінської діяльності та перетворення народу в головного суб'єкта влади. Тому в Україні відсутнє загальне моделювання суспільного розвитку, моделювання за напрямками, здійснення політичних перетворень, розробка моделей нормативного і діючого характеру, ефективне використання яких можна забезпечити через запровадження запропонованого аналітико-емпіричного моделювання.

Список використаної літератури

1. *Горбатенко В.П.* Політичне прогнозування : Теорія, методологія, практика / В.П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.
2. *Каракозова Э.В.* Моделирование в общественных науках / Э.В. Каракозова. – М. : Высш. шк., 1986. – 212 с.
3. *Крауз-Мозер Б.* Политология как эмпирическая наука. Теории политики. Методологические принципы / Б. Крауз-Мозер. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. – 256 с.
4. *Хогвуд В.* Прогнозирование / В. Хогвуд, Л. Ганн // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12. Социально-политические исследования. – 1994. – № 6. – С. 51–63.
5. *Habermas J.* Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen / J. Habermas. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1985. – 450 p.

*Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

MODELING OF THE LINKS BETWEEN THE CENTRAL AND LOCAL AUTHORITIES IN THE INFORMATION SPACE OF THE COUNTRY POLITICAL SPHERE

Anton Lisnytych

*Institute for Telecommunications and Global Information Space under NAS of
Ukraine*

*Department of Information and Analytical Support and Interaction with
Government and NGOs*

*Chokolovskiy Boulevard 13, 03186, Kyiv, Ukraine
e-mail: itelua@kv.ukrtel.net*

In the article the author described the modeling of the links between the central authorities and local self-government bodies in the Ukrainian information space under complicated asymmetrical political conditions (character, nature). Substantiate the importance of interaction between state and local government in the information space of the country. We considered the notion of "model" and "modeling", the prospects and possibilities of their use in political science. For the disclosure of political interaction between state authorities and local self-government proposed the analytical-empirical model that is used in the information space.

Key words: modeling, information space, the interaction of power structures, political affairs, local government, public power.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И МЕСТНОЙ ВЛАСТИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЕДИНОГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

Антон Лисничий

*Институт телекоммуникаций и информатизации глобального пространства
НАН Украины*

*Отдел Информационно-аналитического обеспечения и взаимодействия с
государственными и общественными организациями*

Чоколивский бульвар, 13, 03186, Киев, Украина

e-mail: itelua@kv.ukrtel.net

Рассмотрено моделирование взаимодействия государственных властных структур и органов местного самоуправления в украинском информационном пространстве в условиях сложных асимметричных процессов политического рода. Обосновывается важность взаимодействия государственной и местной власти в информационном пространстве страны. Рассматривается понятие «модели» и «моделирование», перспективы и возможности их использования в политической науке. Для раскрытия политического взаимодействия государственных властных структур и органов местного самоуправления предлагается аналитическо-эмпирическая модель, которая используется в системе информационного пространства.

Ключевые слова: моделирование, информационное пространство, взаимодействие властных структур, политическая сфера, местная власть, государственная власть.

УДК: 323.22/.28

ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК МЕТОДУ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Оксана Дащаківська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: dashchakivska@yahoo.com*

Подано розуміння моніторингу як методу політичної науки, розкрито підходи до розуміння його суті. Визначено етапи проведення моніторингу, принципи моніторингу органів влади. Запропоновано типологію методів та інструментів моніторингу, проаналізовано переваги та недоліки кожної з груп методів.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, моніторинг органів місцевого самоврядування, функції моніторингу, принципи моніторингу.

Слово «моніторинг» походить з англійської мови та означає спостереження, однак, твердо увійшовши у в нашу мову воно означає не просто спостереження, а цільову діяльність щодо вивчення фактів соціальної дійсності. Залежно від того, що вивчається, хто та з якою метою проводить моніторинг, це може бути сукупність різноманітних технік, методів, інструментів та діяльності. Зокрема, під моніторингом розуміють тривале спостереження, що проводиться безперервно або періодично. М. Новицький та З. Фіалова визначають моніторинг як однократне дослідження соціальної дійсності; плановане, систематичне, вивчення певного фрагменту соціальної дійсності, що проводиться за певною схемою [7, с. 13]. Експерти світового банку вважають моніторинг інструментом, який дозволяє визначити, що працює, а що ні, з'ясувати чому [6].

Різнорічність технік та методів зумовило і різні підходи до розмінні суті моніторингу, які можна об'єднати у три напрями: 1) дослідження явищ соціальної дійсності, що проводиться планово та систематично; 2) спостереження за певними інститутами для відстеження виконання ними своїх функцій та програм; 3) вивчення документів, що відображають діяльність соціальних інститутів. Всі ці визначення акцентують увагу на особливостях моніторингу: свідомий задум та план спостереження, систематичність його проведення, дають знання про соціальну дійсність.

Моніторинг використовується у різних сферах життя: і в політиці, і в бізнесі, і в технічних галузях, адже дає підстави говорити про ефективність програм, агенцій, індивідів, ефективність приладів. Останнім часом все більш актуальним стає громадський моніторинг. Суб'єктами громадського моніторингу є організації громадянського суспільства (ОГС). ОГС – це формальні та неформальні організації, що об'єднують громадян за територією проживання (територіальна громада, мешканці одного району тощо), спільними цінностями, спільним досвідом,

громадські організації, засоби масової інформації. Моніторинг, що проводиться ОГС, як правило, стосується органів влади. А. Кондек визначає громадський моніторинг як діяльність формальних та неформальних громадських організацій (або об'єднань громадян) з метою внесення змін в громадське життя і пов'язана з контролем діяльності влади різного рівня [2]. В Україні термін громадський моніторинг є не дуже популярним, однак моніторинг органів влади стає предметом уваги багатьох ОГС. Так, експерти Західноукраїнського центру політичних досліджень вважають, що моніторинг виконання передвиборних програм – це система спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації [1, с.7]. Експерти Комітету Виборців України вважають, що моніторинг – це одна з форм зворотного зв'язку між владою та громадою, форма контролю який полягає у відслідковуванні діяльності органів публічної влади, втілених у конкретних діях та рішеннях. Суть моніторингу – фіксація наявного стану реалізації функцій органів влади, насамперед, в частині відхилення від запланованого [5, с. 4]. В. Рубців використовує термін муніципальний моніторинг (моніторинг у територіальних громадах). Під ним він розуміє «сукупність процедур, систему регулярної статистичної звітності збору й аналізу інформації, проведення додаткових інформаційних аналітичних обстежень (опитування населення і т. п.) й оцінки (діагностики) стану, тенденцій розвитку й гостроти проблем» [8, с. 24]. Предметом моніторингу є муніципальні ситуації та муніципальні проблеми.

Специфіка моніторингу органів влади залежить від природи та функцій владних інститутів, політичної та соціальної ситуації в державі, розвитку громадянського суспільства. Так, представницькі органи влади формуються представниками багатьох політичних сил, а тому увагу слід приділяти вмінню політичних діячів домовлятися та виконувати свої обов'язки. У виконавчих органах влади головний акцент робиться на чіткому виконанні програм, інструкцій та напрацюванні рішень, тому окремою рисою моніторингу є використання коштів, дотримання відповідних програм та інструкцій. В умовах розвинутого громадянського суспільства громадські групи здійснюють багатoproфільний моніторинг органів влади, що спрямований на відстеження відстоювання інтересів громади та її громадян.

Моніторинг здійснюється і щодо виконання своїх повноважень управліннями виконавчої влади органів місцевого самоврядування, так і щодо діяльності парламенту. На особливу увагу заслуговує моніторинг виконання передвиборних програм політичних партій та блоків, що формують законодавчий орган або органи місцевого самоврядування. Політичні партії та блоки формують головні напрями розвитку суспільства, найважливіші фінансові документи для громади – бюджети. Мандат на здійснення цих функцій політичні партії здобувають завдяки підтримці суспільства, пропонуючи свої програми розвитку громади. Саме тому моніторинг виконання передвиборних програм дає можливість визначати ефективність діяльності політичних партій в органах місцевого самоврядування, визначити тенденції щодо розвитку громади, стану самої ради.

В Україні ряд громадських організацій реалізували низку програм, складовою яких був моніторинг органів місцевого самоврядування на предмет виконання передвиборних програм. У Міжнародному центрі перспективних досліджень під моніторингом виконання передвиборних програм місцевих організацій політичних партій (блоків) розуміють систематичне відстежування й

оцінку діяльності зазначених суб'єктів щодо виконання ними пріоритетних завдань, визначених у передвиборних програмах цих партій (блоків) і впливу результатів такої діяльності на зміни в регіоні, територіальній громаді [4]. На нашу думку, моніторинг виконання передвиборних програм – це відстеження діяльності депутатів та їх фракцій у відповідній раді щодо виконання ними передвиборних зобов'язань взятих на себе у передвиборних програмах.

Функціями моніторингу є : 1) *пізнавальна* (допомагає отримати документовані дані про досліджуване явище, адже часто буває ми знаємо, що відбуваються зміни, однак, саме моніторинг дозволяє встановити рамки змін, масштаби); 2) *допоміжна* (сприяє збору фактичного матеріалу, доказів і аргументів, які допоможуть домагатися змін від владних структур); 3) *профілактична* (попередження можливих порушень з боку владних органів); 4) *лобіювання* інтересів ОГС – суб'єктів моніторингу; 5) *створення механізмів зворотного зв'язку* між владними структурами та громадою; 6) *забезпечення прозорості та публічності* органів влади, принципу відкритості; 7) *вплив на органи на влади* та перебіг суспільний процесів (дає змогу запобігати порушенням, сприяти загальному «оздоровленню» ситуації).

Проведення моніторингу засновується на принципах: *систематичності* (періодичній повторюваності моніторингових дій); *системності* (здійснення на основі чітко визначених однотипних критеріїв оцінки діяльності органів влади та посадових осіб); *об'єктивності* (передбачає реальну оцінку стану справ, врахування як помилок, недоліків, так і позитивних елементів, отримання об'єктивної інформації); *компетентності* суб'єкта моніторингу (наявність достатніх знань, умінь, навичок, щоб належно оцінити рівень виконання органами публічної влади покладених на них функцій); *гласності* (своєчасне та якнайширше доведення до громадськості результатів моніторингу).

Об'єктом моніторингу органів влади є діяльність цих органів. *Предметом моніторингу* можуть виступати різноманітні документи, які відображають діяльність органів влади. Предмет моніторингу визначається безпосередньо суб'єктом моніторингу залежно від мети дослідження. Предметом моніторингу виконання передвиборних програм є: 1) передвиборні програми, що офіційно зареєстровані у відповідних виборчих комісіях; 2) офіційні рішення відповідного органу; 3) програми соціально-економічного розвитку та культурного розвитку регіону; 4) бюджет громади; 5) реєстраційні листи участі депутатів у роботі сесії; 6) офіційні газети та Інтернет-сайти політичних партій.

Кожен моніторинг дає підстави для оцінки роботи й ефективності інститутів, осіб, програм. Він потребує серйозної підготовки, адже на основі даних моніторингу потрібно знайти способи корегувати діяльність органів влади, визначити напрям подальшого дослідження для проведення змін. Тому перед проведенням моніторингу треба визначити: для кого і для чого проводиться моніторинг; які організаційні ресурси є для його проведення (бюджет, час, працівники, експерти тощо); як моніторинг вплине на організацію, на скільки він відповідає діяльності та іміджу організації; ключові питання, на які треба отримати відповідь (наприклад, визначити відповідність передвиборних програм та програм розвитку регіону; з'ясувати які напрямки роботи обрали депутати і наскільки це відповідає декларованим у програмах пріоритет тощо).

Вирізняють кілька *етапів* моніторингу. На *підготовчому* етапі визначається мета та план моніторингу, критерії його проведення. Мета моніторингу може визначатися як ознайомлення з результативністю діяльності політичних партій в органах влади; визначення причин цього рівня результативності; вплив на діяльність політичних партій тощо. Критерії моніторингу включають показники результативності діяльності політичних партій. Саме ці критерії лежать в основі моніторингу, від чіткості формулювання критеріїв залежить якість моніторингу. Критерії моніторингу дозволяють співставити бажаний результат з реальним із врахування показників часу. Критеріїв моніторингу має бути достатньо для оцінки, проте, якщо їх визначити надто багато, це може призвести до переобтяження моніторингу, неможливості зібрати необхідну інформацію, обмеженості ресурсів моніторингу. Критеріями моніторингу виконання передвиборних програм, наприклад, виступають: відвідуваність сесій депутатами представниками різних політичних партій та блоків, участь у роботі комісій, ініційовані проекти рішень депутатами фракцій тощо. План моніторингу включає в себе визначення документів, що є підставою моніторингу, методи збору інформації, методи аналізу інформації, часові рамки проведення моніторингу.

Методи збору та аналізу інформації обираються залежно від особливостей об'єкту моніторингу (якщо це діяльність органів влади, то враховується «доступність» осіб для безпосереднього спілкування, наявність потрібних документів тощо); рівня знань про проблеми моніторингу, якщо знань недостатньо, можна обмежитися вивченням ставлення громадян до проблеми; ресурсів, які є для проведення дослідження: час, гроші, працівники і волонтери тощо.

На цьому ж етапі доцільно скласти також список видів діяльності, визначити відповідальних та приблизний графік проведення моніторингу.

На *другому етапі* проведення моніторингу відбувається *збір та аналіз необхідної інформації та визначення критеріїв моніторингу* (методи подано нижче). Сюди ж входить аналіз передвиборних програм політичних партій та блоків: виділення пріоритетів, визначення спільних положень політичних партій, особливостей програм кожної партії. При цьому використовуються кількісні та якісні показники програми. До кількісних належить розмір програми, співвідношення частин програми. До кількісних показників також належать оцінка програм та ефективності роботи ради громадянами на підставі соціологічних досліджень, визначення частки того чи іншого положення у програмі, бюджеті тощо. Якісні показники здобуваються на основі аналізу програми, даних зібраних в процесі моніторингу.

Відповідно до завдань моніторингу доцільно зібрати та проаналізувати інформації щодо участі депутатів у роботі депутатських комісій, порівняти результатів з даними контент-аналізу передвиборних програм. Предметом аналізу можуть бути і плани роботи ради, які затверджують на початку сесії, аналіз цього документа дає підстави зробити висновки про пріоритети проблем, які стоять перед депутатами, й порівняти їх з порядком завдань у програмі. Особливого значення набуває збір та аналіз рішень прийнятих радою. Як правило, ці рішення є публічними і доступними для громади, однак, досить часто за назвою рішення може бути інший зміст, саме тому рішення необхідно аналізувати по суті. Зібрані рішення експерти оцінюють на предмет відповідності програмним положенням партій. Відповідно до

обраних методів аналізу, рішення групуються, визначається достовірність їх реалізації. При проведенні моніторингу доцільним є також відстежити процес прийняття рішення: чи було дотримано процедуру, наскільки прозорим був сам процес, чи залучали експертів та громадськість до обговорення рішень.

Третій етап - підведення підсумків та оприлюднення результатів моніторингу. Результати моніторингу можуть бути оприлюднені на прес-конференціях чи інших публічних заходах, через ЗМІ. Підсумковий звіт за результатами моніторингу повинен бути цікавим, зрозумілим, схилити читача до роздумів та дій. Звіт повинен проаналізувати ситуацію, надати рекомендації щодо суспільних змін, детальний план яких може бути напрацьований на підставі даних звіту, знайти союзників, закріпити позиції ОГС, що здійснювала моніторинг. Особливої уваги заслуговує оприлюднення та поширення звіту. Варто продумати список установ, які можуть бути зацікавлені в отриманні звіту – осередки політичних партій, органи місцевого самоврядування. Про розсилання звіту необхідно подбати про супровідний лист. Оприлюднення через ЗМІ також потребує ретельної підготовки, адже співпраця із ЗМІ має бути системною та регулярно.

Проведення моніторингу завжди супроводжується труднощами, які можна умовно поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належать труднощі збору інформації, відносність обраних критеріїв, можливість різностороннього тлумачення статистичних даних. Моніторинг виконання передвиборних програм в Україні є утрудненим ще й тому, що це перші вибори, які проходили на пропорційній основі, суб'єктами виборчого процесу виступали партійні організації на місцях:

1) Партії при написанні передвиборних програм обходилися доволі традиційними гаслами, які не підкріплені реальною прив'язкою до регіону та проблем територіальної програми;

2) Виборці недостатньо ознайомлені з передвиборними програмами, адже голосування відбувалося у більшості випадків з бренду та лідерів партії на національному рівні, вибори до обласної ради цікавили громадян меншою мірою, більше того не «популярними» та доступними для виборців були списки кандидатів у депутати від політичних партій та блоків.

3) Діяльність політичних партій у роботі ради пов'язана з формуванням депутатських фракцій, більшості та меншості. Ці процеси у обласних радах дуже часто відбувалися з огляду на загальнодержавні процеси формування урядової коаліції у Верховній раді, і тому є могли бути досить тривалими. Більшість органів місцевого самоврядування має більший вплив на формування порядку денного, прийняття рішень, бюджету та програм розвитку територіальної громади. Відповідно більшість має більше шансів на реалізацію передвиборної програми.

4) Опозиція маючи ті ж права, що й депутати, що входили до більшості, однак мала менше шансів на реалізацію програми. Використовуючи інструменти ініціювання розгляду певних питань, роботу в комісіях, активну участь у засіданнях ради, контроль за більшістю та формування альтернатив, лобіювання рішень за допомогою ЗМІ та громади опозиційні партії мають можливість для реалізації передвиборних програм.

До суб'єктивних труднощів належать ті, які пов'язані з особами, що здійснюють моніторинг, використанням в ході моніторингу інтерв'ю та опитувань експертів, що може надавати моніторингу оцінкових суджень.

При проведенні моніторингу потрібно прагнути до максимальної об'єктивності, тому необхідно підібрати чіткі критерії моніторингу, використовувати розгорнуту методику, в якій один метод доповнював інший. При виборі методів збору та аналізу інформації дослідники повинні врахувати, методи мають забезпечити об'єктивність даних; оперативність і економічність дослідження не повинні впливати на якість отриманих даних; надійність методу забезпечується не лише його обґрунтування, а правильним його застосуванням.

Методи збору та аналізу інформації можна поділити на декілька груп. До *першої групи* відносимо «кабінетні» методи, тобто роботу з документами. Інформація накопичується з першоджерел: газет, довідників, звітів, Інтернет ресурсів. При моніторингу органів влади використовується інформація з місцевих засобів масової інформації, при цьому враховується регіон поширення ЗМІ, тираж, власника. Особливу увагу заслуговують офіційні Інтернет-сторінки органів влади, сайти політичних партій. Матеріали, що публікуються у ЗМІ дозволяють відслідкувати зміну риторики колишніх кандидатів та нинішніх депутатів, що може демонструвати і тенденції щодо реалізації передвиборних програм. До цих же методів належить робота з відповідними програмами, звітами, бюджетами.

В ГОСТі 16487-83 дано визначення документа: «це матеріальний об'єкт з інформацією, яка закріплена створеним людиною способом її передачі у просторі». Документ повинен бути надійним та достовірним. Н. Костенко та В. Іванов вважають, що для найпростішої перевірки документа достатньо вивчити наміри та мотиви того, хто створив документ [3, с.36]. Американський дослідник К. Кріппендорф виробив три моделі, які дозволяють аналізувати документи та їх взаємозв'язок з дійсністю. Це асоціативна модель, яка виражає характер джерела, дискурсивна модель – відображає події та явища; комунікативна модель – визначає вплив на аудиторію. Є два основних типи аналізу документів: традиційний (класичний) і формалізований (контент-аналіз). Традиційний метод аналізу — це різноманітні операції, спрямовані на інтерпретацію даних, що містяться в документі, в цілях дослідника. При цьому враховується історичний контекст написання документа та аналіз змісту самого документа, вивчення співвідношення елементів тексту, ставлення його автора до теми тощо.

Перевагами методу є врахування історичного контексту документа, розподіл документу на частини в цілях дослідника; інтерпретація тексту в інтересах дослідника. *Недоліком* методу є лише суб'єктивність дослідження.

Щоб позбутись елементів суб'єктивізму традиційного аналізу, розроблені формалізовані (кількісні) методи аналізу документів (*контент-аналіз*). Суть цих методів полягає в тому, щоб знайти такі ознаки, риси, властивості документа (наприклад, частота вживання певних термінів), які б відображали істотні сторони його змісту. Тоді зміст документа робиться вимірюваним, над ним можна провести необхідні обчислювальні операції і результати аналізу можуть досягти певної об'єктивності. Об'єктом контент-аналізу є зміст газет, кінофільмів, теле- і радіопередач, публічних виступів, суспільних і особистих документів, інтерв'ю, відповіді на відкриті запитання анкет тощо.

Друга група збору методів та аналізу інформації включає *методи швидкої оцінки*, які дозволяють порівняно швидко зібрати необхідну інформацію від зацікавлених осіб щодо мети та завдань моніторингу. До цієї групи належать: опитування ключових інформаторів, обговорення у фокус групі, опитування

громадської думки, експертні опитування, безпосереднє спостереження. *Опитування ключових інформаторів*: серія запитань напівзакритого формату особам, які ознайомлені з процесами, що досліджуються. Запитання мають бути достатньо систематизовані, відповідати критеріям та завданням моніторингу. Ключовими особами у випадку моніторингу виконання передвиборних програм є: радники депутата, штат ради, працівники партійних офісів, приймалень депутатів. Опитування краще проводити у вигляді індивідуальних інтерв'ю, запитання повинні містити специфіку компетентності інформатора. *Обговорення у фокус-групі*: організоване обговорення в групі з 8–12 учасників, які мають приблизно однаковий освітній рівень. Це якісне дослідження (на відміну від опитування громадської думки, яке є кількісним методом). Фокус-група реконструює модель соціальних відносин, соціальних взаємодій, стереотипи щодо об'єкту моніторингу. Спілкування «обличчям до обличчя» дозволяє розкрити установки людей, що є підсвідомим або ж автоматичними, тут виникає групова взаємодія, учасники відповідають на думки інших членів групи. Одиницею аналізу даних отриманих цим методом є висловлювання респондентів, визначення змінних та одиниць моніторингу.

Для моніторингу виконання передвиборних програм опитування у фокус-групі можна провести з симпатиками політичних партій, журналістів, які висвітлюють роботу ради. Запитання для обговорення готуються заздалегідь, веде обговорення представник ОГС, що ініціювала моніторинг. Модератор має зацікавити групу, вести жваву дискусію, слідкувати аби учасники не відхилялися від теми. Питання мають бути заздалегідь продумані, можливо використання цитат, постановка питань, що передбачають відповідь.

Обговорення фіксують на аудіо чи відео- плівку та в подальшому аналізуються моніторинговою групою.

Опитування громадської думки: опитування громадян, що проводиться на основі ретельно підготовленого питальника зі закритих запитань, вибірки щодо проблем моніторингу. Підготовка питальника для опитування громадян передбачає напрацювання конкретних емпіричних індикаторів зміст яких окреслює об'єкт моніторингу. Питання питальника повинні бути однозначними, простими, не містити складних дефініцій. Метод опитування громадської думки при проведенні моніторингу доцільно використовувати, якщо не має достатньо документів, або вони взагалі відсутні; предметом моніторингу є не просто документи, а й причинно-наслідкові зв'язки, які можуть встановлені таким шляхом, мотиви поведінки, суспільні настрої, переконання й цінності громадян; потрібний додатковий метод для розширення аналізу об'єкту моніторингу.

Експертне опитування передбачає збір інформації, що заснований на використанні досвіду, знань та інтуїції експертів в даній галузі. Експерти – спеціалісти, які обізнані із специфічними сторонами явища, яке досліджується. Для проведення опитування інтерв'юер повинен володіти належним рівнем компетентності, тактом, знати термінологію. Як правило, використовуються відкриті запитання. Такі опитування використовують тоді, коли кількісно виміряти явища, що досліджуються, є досить складно, наприклад ідеться про вагу проблем порушених у передвиборних програмах.

Безпосереднє спостереження реалізується через ведення записів безпосередньо на місці, що дозволяє зафіксувати наявні соціальні взаємодії, оцінити

мотиви учасників, результативність процесів тощо. У спостереженні закладено об'єктивність фактів, які спостерігаються. Однак, цей метод передбачає і суб'єктивність дослідника. Чим більше спостерігач пов'язаний з об'єктом моніторингу, тим більшою буде міра суб'єктивізму в отриманих даних. Для отримання об'єктивних даних спостереження за органами місцевого самоврядування повинно бути систематичним, повторюватись з вибраним проміжком часу, вестися щодо чітко означених критеріїв.

Перевагами цієї групи методів є те, що їх можна провести у стислі терміни, вони дозволяють гнучкість дослідження, можливість відкрити нові сторони досліджуваних явищ. *Недоліки* ж пов'язані з потребою у підготовці штату працівників для проведення опитувань і суб'єктивністю зібраної інформації.

Третя група - методи спільної роботи забезпечують активне залучення до моніторингу осіб, що пов'язані з прийняттям рішень у сфері, що досліджується. Для використання методів цієї групи необхідно провести аналіз учасників і визначити їхню роль та значення в процесах, які вивчаються, соціальну оцінку оточуючих, можливість обізнаності та впливу. Найпоширенішими методами цієї групи є інтерв'ю та анкетування.

Інтерв'ю може використовуватися на різних етапах моніторингу, тому розрізняють попереднє інтерв'ю (використовується як пілотне дослідження), основне інтерв'ю (збір основних даних) та контрольне інтерв'ю (служить для перевірки результатів дослідження). Специфіка методу інтерв'ю полягає в тому, що дослідження об'єкту моніторингу проводиться опосередковано через особу опитуваного. Респондент є включеним спостерігачем або ж первинний дослідник, який осмислив дійсність, з якою він перебував у безпосередньому контакті. На початковому етапі, коли не сформульовано методичний апарат моніторингу доцільно провести неформалізоване – вільне інтерв'ю, яке дозволяє отримати первинну і достатньо глибоку інформацію про предмет моніторингу. Інтерв'ю передбачає компетентного інтерв'юера, який володіє належним рівнем знань, вмінням повертати розмову в цілях моніторингу. Як правило, в інтерв'ю ставляють відкриті запитання.

Підготовка та проведення інтерв'ю розділяють на декілька етапів:

1) вибір респондентів. Респондент повинен бути обізнаний з предметом та об'єктом моніторингу, точніше досліджувані явища повинні перебувати в зоні його компетентності. При цьому респондент повинен усвідомлювати свій практичний досвід і здатним формулювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами. Ці якості залежать від рівня освітнього культурного рівня, досвіду роботи, кваліфікації тощо. Іншим важливим аспектом є готовність респондента до співпраці. Тому важливо аби з респондентами попередньо було встановлено добрі стосунки. Достовірність наданої інформації можна збільшити шляхом збільшення кількості респондентів. Як свідчить практика, доцільним є питати близько десятка осіб, більша кількість респондентів сприяє покращенню якості моніторингу, однак забирає багато часу та інших ресурсів.

2) підбір питань. Цей етап залежить від того на якому етапі ми проводимо інтерв'ю, формалізоване воно чи ні. На підготовчому етапі доцільно використовувати найбільш широкі формулювання, а потім вже ставити уточнюючі питання. Якщо інтерв'ю є основним способом збору інформації доцільно скласти «путівник»: схему запитань, які будуть ставитися всім респондентам, тобто провести формалізоване інтерв'ю. При цьому варто пам'ятати, що сформульовані питання можуть містити

гіпотези та бачення суб'єкта моніторингу, а не знання та досвід респондента, а тому при проведенні інтерв'ю слід ставити уточнюючі питання, а не такі які передбачають відповідь.

3) опрацювання даних інтерв'ю. Може відбуватися декількома способами: є *суб'єктивне враження дослідника* може стати підставою для підсумків моніторингу; *концептуальне опрацювання матеріалів* має результатом фіксацію причинно-наслідкових зв'язків у явній чи прихованій формі, формулювання системи гіпотез або ж висновків; *виявлення значимих змінних* для підготовчих інтерв'ю. Цей спосіб дозволяє розробити методику, виявити дані предмету моніторингу, зміна яких і буде відслідковуватись.

Отже, метод інтерв'ю дозволяє збирати велику кількість інформації від різних осіб. Однак, ця інформація часто є суб'єктивною, тому для підтвердження результатів інтерв'ю при проведенні моніторингу доцільно використовувати інші методи.

Анкетування є допоміжним методом збору інформації, що дозволяє зекономити час учасників, однак, як і інтерв'ю дає змогу поглянути на проблему очима учасників. Передбачає струнку систему запитань – і відкритих і закритих. Такі питання мають перевагу: результати такого опитування легко співставити і звести в таблицю, оскільки кількість варіантів відповідей обмежено. З іншого боку, вони не дають можливості фіксувати «відтінки» думок, отримана інформація може бути однобокою. Відкриті питання дають змогу респондентам висловлюватись своїми словами, а не вибирати заздалегідь приготовані відповіді. Такі питальники гнучкіші, однак їх складніше уніфікувати. При формулюванні запитань слід уникати «подвійних виборів». Наприклад, запитання «Влада стала більш чи менш ефективною тепер, аніж минулого року?» ставить одразу два вибори: «більш і менш ефективна» та «тепер і минулий рік». Коректно сформульоване питання може звучати так: «Нині владі більш ефективна, аніж минулого року?» Полегшують роботу і респондентам і дослідникам максимально прості питання. Варто звернути увагу на порядок питань: він має бути однаковим для всіх респондентів, а також бажано аби анкетування проводили в один і той самий час аби уникнути змін ставлень та позицій.

Структура анкети складається з трьох частин. Перша – вступна (безпосереднє звернення до респондента). Тут коротко йдеться про мету і завдання дослідження, вказано як буде використано результати. Наведено правила заповнення анкети. Друга частина – основна, вона містить питання. На початку ставляться конкретні запитання – прості, доступні, які викликають зацікавлення. Далі – більш складні запитання, спрямовані на виявлення ставлення, оцінок. Третя частина анкети – «паспортичка» - має на меті встановлення соціально-демографічних характеристик. Наприкінці анкети варто висловити вдячність за заповнення анкети.

Після складання анкети потрібно переконалися, що питальник працює, для цього проводять «пілотне дослідження», тобто пробне опитування. Воно дасть змогу виявити труднощі при заповненні питальника.

Перевагами цієї групи методів є можливість визначити специфіку конкретного інституту, особливості соціальних взаємодій між учасниками, а також причини явищ. Ці методи також створюють ефект співпраці між ОГС, що ініціювало моніторинг, та особами, що мають вплив на явища, що досліджуються. Проте ці методи вважаються менш об'єктивними, потребують багато часу (особливо, якщо

учасники інтерв'ю залучені до багатьох видів діяльності) і містять можливість зловживання та домінування з боку опитуваних осіб.

Моніторинг органів місцевого самоврядування дозволяє зібрати досить широкий пласт інформації, систематизація та опрацювання якої дозволяють зрозуміти суть політичних процесів, прогнозувати політичне життя громади.

Список використаної літератури:

1. Аналіз та підсумки виконання обраними особами та фракціями політичних партій в місцевих радах Львівської області передвиборчих програм та обіцянок. Думка експертів та громадськості / Л. Грицак, М. Васюта, Н. Щудлак. – Львів. – 2008. – 123 с.
2. Кондек А. Общественный мониторинг у оснований / А. Кодек. – Режим доступу : http://www.civicportal.org/biblioteka/b/b_4.htm
3. Костенко Н. Досвід контент-аналізу : моделі та практики / Н. Костенко, В. Іванов. – К. : Центр вільної преси, 2003. – 200 с.
4. Методика моніторингу виконання передвиборних програм місцевих організацій політичних партій (блоків) / П. Удовенко, А. Зельницький // Технології впливу недержавних громадських організацій на впровадження партійної політики (регіональний рівень) / розробники Петро Удовенко, Андрій Зельницький. – К., 2006. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/files/articles/44/74/NGO_Impact_technologies.pdf
5. Методологічні основи моніторингу діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування / упорядники Дуда А.В., Кошель О.М. – К. : Лікей, 2005. – 208с.
6. Мониторинг и оценка : некоторые инструменты, методы и подходы. – Режим доступу : www.worldbank.org/oed/ecd/
7. Новицкий М. Мониторинг прав человека : Учебник / М. Новицкий, З. Фиалова ; пер. с польск. И. Багаева-Урбанек. – Варшава : Хельсинкский фонд по правам человек, 2001. – 210 с.
8. Рубцов В. Индикатори та моніторинг у муніципальному управлінні : науково-практичний посібник / В. Рубцов. – К. : Гнозис, 2002. – 148 с.

Стаття: надійшла до редакції 27.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009

PECULIARITIES OF THE LOCAL SELF-GOVERNMENTAL BODIES AS A METHOD OF THE POLITICAL PROCESS RESEARCH

Oksana Dashchakivska

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: dashchakivska@gmail.com*

The understanding of a monitoring as a method in the political science was outlined. The approaches for the disclosing an essence of monitoring were considered. The stages of the monitoring and the principles for the monitoring of the local self-government were defined. Types of methods and instruments of the monitoring were offered, advantages and failings of each of groups of methods were analysed.

Key words: bodies of local self-government, the monitoring of obodies of local self-government, the monitoring functions, monitoring principles.

ОСОБЕННОСТИ МОНИТОРИНГА ОРГАНОВ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ КАК МЕТОДА ИЗУЧЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Оксана Дашчакивская

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: dashchakivska@yahoo.com*

Представлено понимание мониторинга как метода политической науки, раскрыто подходы к изучению его сути. Определены этапы проведения мониторинга, принципы мониторинга органов власти. Предложена типология методов и инструментов мониторинга, проанализированы преимущества и недостатки каждой из групп методов.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, мониторинг органов местного самоуправления, функции мониторинга, принципы мониторинга.

УДК 32:342.727

ПРІОРИТЕТНІ МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Леся Кучма

*Національний університет „Львівська політехніка”
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра політології
вул. С. Бандери, 12, 79012, м. Львів, Україна
e-mail: lesua3@yandex.ru*

Розглянуто методики дослідження політичного маніпулювання, які дають можливість проаналізувати особливості застосування маніпулятивних технологій у виборчому процесі. Особливу увагу зосереджено на специфіці методики «лійка причинності», яка, беручи до уваги часові виміри виборчого процесу, дає змогу створити операційну систему виборчого процесу, проаналізувати причини того чи іншого підсумку голосування, з врахуванням цілого набору різноманітних факторів, у тому числі і можливостей використання маніпулятивних технологій.

Ключові слова: виборчий процес, політичне маніпулювання, методики дослідження політичного маніпулювання, стратегічне маніпулювання, тактичне маніпулювання.

В умовах демократизації, однієї з визначальних тенденцій сучасного світу, електоральний процес набуває чималої ваги серед інших політичних процесів. Тому не випадково виборчий процес та його основні складові перебувають у центрі уваги дослідників. Успішне проведення виборів та визнання суспільством їх результатів – перша ознака спроможності цього суспільства вирішувати у мирний спосіб свої основні суспільно-політичні та інші проблеми.

У науковій літературі віднаходимо різноманітні дефініції виборчого процесу. Так, С. Лисенков розглядає вибори як процес, у результаті якого певна сукупність людей, часто організована в політичні об'єднання, через голосування формує державний орган або заміщує вакантну виборчу посаду [3, с. 62]. А. Пойченко та В. Шахов зазначають, що вибори – це один із найважливіших етапів демократичного політичного процесу, єдиний демократичний засіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування [1, с. 12]. За С. Рябовим, вибори – демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий термін, процедура призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян через голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил та процедур [6, с. 222]. О. Тодика розуміє вибори як формування органів державної влади і місцевого самоврядування, відповідно до процедур, чітко визначених законодавством, за допомогою яких певна група людей висуває із свого середовища одну або кілька осіб для виконання державних чи громадянських функцій [7, с. 44]. Ми трактуємо виборчий процес як урегульовану законом та іншими соціальними

нормами діяльність індивідів, органів, організацій та груп з підготовки і проведення виборів до державних органів та органів самоврядування.

На нашу думку, виборчий процес є особливо важливим для досліджень політичного маніпулювання, оскільки в цей період мобілізуються всі маніпулятивні ресурси з метою спонукати населення до активної підтримки певних сил. Саме тому виборчу систему більшість дослідників розглядають як найпридатнішу для маніпуляцій характеристику політичної системи [8, с. 4]. Однак маніпулювання не обмежується лише виборчою практикою. Воно може бути успішним лише за умови тотальності, тобто всеохопності, безперервності та безальтернативності, за відсутності масштабних та протилежних за напрямками маніпулятивних акцій. Тому механізми політичного маніпулювання постійно діють та удосконалюються, щоб у потрібний момент бути задіяними на повну силу та привести до бажаного результату.

На нашу думку, у дослідженнях маніпулятивних технологій у виборчому процесі основним і є вищезгаданий «потрібний момент», аналіз якого дає змогу прослідкувати ефективність технології маніпулювання, визначити необхідність її застосування у конкретний момент часу.

Однією з пріоритетних методик дослідження політичного маніпулювання є методика «лійки причинності», яка, беручи до уваги часові виміри виборчого процесу, дозволяє створити операційну систему, проаналізувати причини того чи іншого підсумку голосування з врахуванням цілого набору різноманітних факторів, у тому числі і можливості використання маніпулятивних технологій.

Модель «лійки причинності» вперше було запропонована дослідниками Мічиганського університету та стала класичним зразком соціально-психологічного підходу до інтерпретації електоральної поведінки. Класична модель «лійки причинності» (рис. 1.) дає змогу зрозуміти хід подій ніби вони слідує одна за одною у низхідній послідовності причинних зв'язків від основи до стержня „лійки”.

Дослідники вважають, що більшість складних подій у „лійці” є результатом багатьох подій чи попередніх причин. Таким чином, дослідник має змогу відобразити накопичення факторів, які впливають на голосування. До таких факторів у найширшій частині „лійки” відносять соціально-економічні та культурні умови (економічна структура, соціальна диференціація, історичні традиції), які породжують соціально-політичні протиріччя. У подальшому ці умови впливають на структуру партійної системи, однак не впливають прямо на голосування. Окреме місце посідає і соціально-групова (класова, релігійна) лояльність та ціннісні орієнтації, які зумовлені соціально-економічними та культурними розмежуваннями. У найвужчій частині «лійки» можна віднайти чинники, що безпосередньо впливають на голосування та установки виборця (до кандидатів, політичних курсів та групових «вигод»).

До факторів впливу додають також партійну ідентифікацію, діяльність уряду, думки друзів, вплив ЗМІ, хід виборчої кампанії, конкретні політичні і економічні умови тощо.

Методика «лійки причинності» дозволяє досліднику в міру звуження та наближення до залежної змінної, відключати ті наслідки, які перестають здійснювати вплив на політичні події. Автори цієї методики розглядають ефект конвергенції, тобто сходження до однієї точки, так як значущих для дослідника наслідків стає набагато менше, ніж їх причин [2, с. 46].

Українські дослідники, використовуючи цю методику, групують фактори аналізу електорального процесу у п'ять умовних груп. По-перше, досліджуються зовнішні чинники, тобто підтримка певних кандидатів чи політичних сил міжнародними фінансово-політичними групами, латентний тиск урядів зацікавлених країн тощо. По-друге, беруться до уваги загальнонаціональні чинники (соціально-економічне становище, політико-правові умови виборчого процесу, соціальна стратифікація, політична культура та соціалізація електорату, використання адміністративного ресурсу суб'єктами виборчого процесу тощо). По-третє, аналізується вплив регіональних чинників (діяльність регіональних представництв політичних партій, регіональної управлінської та політичної еліти, соціально-демографічні та релігійні характеристики населення регіону). По-четверте, визначається вплив фактора малих соціальних груп, до яких належать громадяни (трудові колективи, академічні групи, сім'я, коло друзів тощо). По-п'яте, особливе місце у дослідженнях виборчого процесу займає аналіз індивідуально-психологічних характеристик регіонального електорату [5, с. 141-142].

О. Мелешкіна, аналізуючи класичну модель спробувала сконструювати модель „лійки причинності” для аналізу російських реалій (Рис. 2.). Дослідницею розглядаються базові показники, які відображають специфіку країни загалом (політичні традиції, інституційний та соціальний вимір, беруться до уваги і особливості перехідного періоду) та впливають на вироблення політичних цінностей та орієнтацій, ставлення виборців до різноманітних суспільно-політичних проблем. Наступний рівень аналізу передбачає розгляд ретроспективних та перспективних оцінок конкретних політичних сил та кандидатів, що беруть участь у виборах. У найвузкій частині „лійки причинності” розміщені фактори, які безпосередньо впливають на голосування та вироблення виборцем позиції голосувати «за» чи «проти». О. Мелешкіна свідомо виключає з переліку факторів впливу партійну та ідеологічну орієнтацію, вважаючи, що на російських виборах конкурують не політичні курси, а політики [4, с. 50].

Зазначимо, що фактори, які здійснюють ефективний маніпулятивний вплив, позначені в таких моделях на всіх рівнях аналізу. Це і діяльність ЗМІ (маніпулювання інформацією, творення та втілення політичних міфів та стереотипів, маніпулювання символами), і характер ведення виборчої кампанії (процесуальні та психологічні маніпулятивні технології), і вплив друзів та знайомих (маніпулювання чутками), і економічна та політична кон'юнктура (економічні та адміністративні маніпулятивні технології, адмінресурс) тощо. Йдеться про те, що конкретна позиція виборця, що виявляється у результаті його голосування, залежить як від його політико-ідеологічних позицій, настанов та орієнтацій, які формуються у процесі «переконуючого» (маніпулятивного) впливу, який йде від засобів масової комунікації, так і від міри контролю за електоральним вибором владних структур, інституцій, які також мають можливість впливати на виборця (особливо, якщо його переконання ще остаточно не сформовані).

За допомогою цієї методики можемо прослідкувати й специфіку здійснення стратегічного та тактичного маніпулювання на кожному етапі виборчого процесу. Дослідники, зокрема, зазначають, що однією з важливих цілей маніпулятора є створення таких умов та передумов, за яких маніпуляція б не припинялась, тривала й надалі в ще більших розмірах. У зв'язку з цим виділяють оперативно-тактичні та

стратегічні цілі маніпулювання. Для реалізації оперативно-тактичних цілей суб'єкт маніпулювання впливає на ті установки свідомості, які можуть бути одразу реалізовані. Для реалізації стратегічних цілей суб'єкт маніпулювання робить довготривалий вклад в майбутню оперативну маніпуляцію, цілеспрямовано формуючи базові цінності свідомості людини, її ідеологічні, політичні, моральні, естетичні, світоглядні переконання, структури пізнання, потреби і соціальні почуття, соціальне пізнання та життєві орієнтації тощо. Стратегічною метою маніпулювання є створення таких індивідів, які б легко піддавались оперативній маніпуляції, тобто формування соціально пасивного, споживчо зорієнтованого, естетично, морально та світоглядно аморфного, нездатного до творчості індивіда, такого, яким можна б було легко маніпулювати.

Таким чином, у найширшій частині «лійки причинності» та на всій її протяжності ми можемо визначити особливості застосування стратегічного маніпулювання. Останнє полягає в тому, що впродовж тривалого часу у свідомості людей формуються ті цінності, потреби, ідеї, стереотипи, звички, які самі по собі сприятимуть підтримці стабільності, вигідного маніпулятору політичного та економічного ладу, й можуть бути використані в оперативній маніпуляції, якщо з'явиться така потреба. Отже, вироблення стратегії направлене на закладання глибинних передумов маніпулювання і націлене на майбутню перспективу оперативного маніпулювання. Головна ціль стратегічної маніпуляції – формування типу особистості, якою можна б було легко маніпулювати. Водночас, на кожному етапі виборчого процесу суб'єкт маніпулювання може використовувати оперативну (або ситуаційну) маніпуляцію, що полягає в тому, що, застосовуючи вже наявні у свідомості людей цінності, потреби, стереотипи, звички, маніпулятор змушує їх сприймати ту чи іншу соціальну інформацію так, як йому це вигідно, й спрямовує соціально значущі дії громадян у потрібне для себе русло. Широкі маси людей діють так, як це спланував маніпулятор – голосують чи не голосують, мітингують, створюють хаос чи навпаки дотримуються порядку, демонструють велику організованість тощо.

На наш погляд, особливо яскраво упродовж виборчого процесу за допомогою даної методики можна прослідкувати особливості використання політичних міфів та стереотипів у процесі впливу на свідомість виборця. Йдеться про формування спрощеного, схематизованого, аксіоматичного і емоційно забарвленого уявлення про той чи інший суб'єкт політики, соціальне чи політичне явище, що формується в умовах дефіциту інформації і упереджених уявлень у суспільстві. Відомо, що особистість вже з раннього дитинства через різноманітні канали засвоює інформацію, яка формує в ній надійну систему відрахунку, що робить її відносно невразливою до суперечливих повідомлень. Ця система перетворюється у індивідуальну ментальність, яка відбирає в індивідів здатність критично мислити й право на самостійний світоглядний та життєвий вибір. Міфи та стереотипи надають буденній свідомості системності такого рівня, який не вимагає і не передбачає строгих доказів, беручи до уваги лише зовнішні відносини та зв'язки між явищами.

Водночас, маніпуляція може відбуватися не лише у вигляді створення міфів та стереотипів, але й у вигляді спекулювання їх готовими формами, що притаманні кожній людині. Цей процес має назву „каналізування”, тобто спрямування їх у необхідне маніпуляторів русло. Отже, міфи та стереотипи існують як певні умовні

„ярлики”, які (у стратегічному та тактичному вимірі) наклеюють на людей та явища. Маніпулюючи ними, можна створити стійкі погляди, які визначають необхідне ставлення до окремих явищ, ідей, людей та предметів.

Міфи та стереотипи здатні впливати одночасно як на інтелектуальну, так і на емоційну сфери людської свідомості. Це змушує людей вірити в реальність їх змісту. Наприклад, міфи найчастіше описують окремий випадок, роблячи його ідеальною моделлю бажаної поведінки. Завдяки цьому зміст міфів впливає на поведінку людей. Міф також найчастіше спирається на конкретну традицію, яка існує в суспільстві, оскільки неможливо нав'язати нові цінності, що б суперечили старим, тому міфи завжди ґрунтуються на існуючих цінностях. Отже, при формуванні міфів та стереотипів, які б мали важливе значення та маніпулятивний вплив на масову свідомість, потрібно дотримуватись також певних правил. І сьогодні вони не втратили свого значення, є важливою формою суспільної свідомості та уявлень про реальність. З метою маніпулювання суспільною свідомістю і поведінкою існує ціла індустрія, яка фабрикує та втілює міфи й стереотипи, вирішуючи, таким чином, конкретні завдання впливу на людей.

Таким чином, виборчий процес, який є складним та важливим етапом передачі владних повноважень представникам суспільства через процедури виборів, потребує детального та комплексного аналізу всіх його структурних елементів. Ми погоджуємося з позиціями дослідників, які стверджують, що концептуально-методологічна база вивчення електорального процесу розроблена далеко не в повному обсязі [5, с. 140]. Вважаємо, що окремого комплексного дослідження потребує і місце маніпулятивних технологій у виборчому процесі. На наш погляд, саме методика «лійки причинності» дає змогу прослідкувати вплив операційних та стратегічних маніпулятивних технологій, визначити їх ефективність на кожному етапі виборчого процесу, і на цій основі проаналізувати можливі способи нейтралізації негативних інформаційно-психологічних впливів у політичному процесі.

Список використаної літератури:

1. Вибори – шлях до демократичного суспільства : Метод. матеріали з питань виборчого процесу / [За заг. ред. В.М. Князева]. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 78 с.
2. *Вихідна модель* // Поліс. – 2002. – № 5. – С. 46.
3. *Лисенков С.* Конституція України : Матеріали для вивчення / С. Лисенков. – К. : Либідь, 1997. – 159 с.
4. *Мелешкина Е. Ю.* «Воронка причинности» в электоральных исследованиях / Е. Ю. Мелешкина // Поліс. – 2002. – № 5. – С. 47–53.
5. *Поліщук І.* Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / І. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С.137–146.
6. *Рябов С.* Політичні вибори : Словник-довідник. – К. : ТанDEM, 1998. – 256 с.
7. *Тодика О.* Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. – К. : Концерн Видавничий дім „Ін Юре”, 2004. – 257 с.

8. *Taagepera R. Seats and Votes : The Effects and Determinations of Electoral Systems / Taagepera R., Shugart M.S. – New Haven : Yale University Press, 1989. – 292 p.*

*Стаття: надійшла до редакції 29.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THE MAIN METHODIC OF THE RESEARCH OF THE POLITICAL MANIPULATION

Lesya Kuchma

*National University of "Lvivs'ka Politechnika"
Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Political Science
Stepan Bandera st., 12, 79012, Lviv, 79012, Ukraine
e-mail: lesua3@yandex.ru*

The main methodic of the research of the political manipulation which gave the possibility to analyze the peculiarities of using techniques of the manipulation in an electoral process were considered. An attention was paid to the main features of the methodic "the can of cause" which based on the time measurements of the electoral process and made the possibility to create an operational system of the electoral process and to analyze the certain result of voting according to the different factors especially the possibility of using the political manipulation.

Key words: an electoral process, the political manipulation, the methodic of the research of the political manipulation, a strategic manipulation, a tactic manipulation.

ПРИОРИТЕТНЫЕ МЕТОДИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО МАНИПУЛИРОВАНИЯ

Лесья Кучма

*Национальный университет «Львовская политехника»
Институт гуманитарных и социальных наук, кафедра политологии
ул. С. Бандеры, 12, 79012, г. Львов, Украина
e-mail: lesua3@yandex.ru*

Рассмотрено методики исследования политического манипулирования, что дают возможность проанализировать особенности использования манипулятивных технологий в избирательном процессе. Особое внимание уделено специфике методики «воронка причинности», которая, используя часовые измерения избирательного процесса, дает возможность изобразить операционную систему избирательного процесса, проанализировать причины того или иного итога голосования, используя целый набор различных факторов, в том числе и возможности использования манипулятивных технологий.

Ключевые слова: избирательный процесс, политическое манипулирование, методики исследования политического манипулирования, стратегическое манипулирование, тактическое манипулирование.

УДК: 32.019.52

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Леся Балуцька

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

Стаття присвячена методологічним аспектам дослідження проблеми місця та ролі феномену громадської думки в суспільно-політичному житті, починаючи з витоків формування та функціонування цього явища, його становлення як важливого соціально-політичного інституту демократичного суспільства та як способу інституціоналізації демократії в сучасній Україні. Визначено специфіку поняття «громадська думка». Розглянуто процес інституціоналізації в цілому, а також взаємовплив та взаємозв'язок становлення соціально-політичного інституту громадської думки та процесу інституціоналізації демократії.

Ключові слова: громадська думка, демократія, політичний інститут, процес інституціоналізації, канали вираження громадської думки, інформаційний простір.

Питання громадської думки було предметом зацікавлення у різні історичні епохи. Тлумачення цього поняття розглядалося мислителями та науковцями різних часів залежно від державного устрою країни, відповідно до політико-ідеологічних умов й особистісних вподобань й теоретичних доробків мислителів та науковців. З плином часу громадська думка та її означення поступово уніфікуються, еволюціонувавши від первісних спрощених тлумачень до класичного усталеного розуміння як самого поняття так і механізмів його формування. У демократичних суспільствах громадська думка набуває суспільного значення, здатна вільно формуватися й впливати на процес прийняття політичних рішень. Громадська думка стає своєрідним індикатором демократизму, її розвиток та повноправне функціонування слугує критерієм визначення розвитку демократії, з одночасним подальшим становленням та закріпленням останньої. Формування громадської думки – чи не найактуальніше питання сучасної політичної практики, надто у перехідному українському суспільстві, де основними трансформаційними чинниками становлення громадської думки мають стати комунікативні, політико-ідеологічні та соціокультурні перетворення у свідомості громадян.

Становлення громадської думки як важливого соціально-політичного інституту залежить від ряду передумов та факторів, важливим серед яких є вплив технологій засобів масової комунікації (ЗМК), які часто перетворюються на інструмент маніпулювання свідомістю громадян у руках політичної верхівки суспільства. На сьогодні сформувався стійкий попит на дослідження, вивчення, стан

та динаміку громадську думки. У наукових колах, рівно ж як і серед користувачів результатами соціологічних опитувань із вивчення громадської думки, часто виникають сумніви щодо автентичності зроблених висновків. А відтак, все частіше лунають закиди на адресу громадської думки, як явища, що носить у своїй основі наперед задану модель, може бути штучним продуктом, твореним на замовлення, одночасно викривляти результати досліджуваної картини несвідомо, зважаючи на ряд прорахунків під час опитування.

Актуальність теми зумовлена затяжним перебуванням сучасного українського суспільства в процесі демократичних трансформацій та одночасно становленням громадської думки як соціально-політичного інституту й пояснюється необхідністю теоретичного обґрунтування самого явища громадської думки, розгляду сформованої методологічної бази щодо різноманітності підходів до трактування громадської думки, а також продиктована потребою пошуку відповідного методологічного інструментарію для побудови цілісного уявлення про громадську думку як важливого соціально-політичного інституту та способу інституціалізації демократії в сучасній Україні.

Метою даної статті є аналіз громадської думки як соціально-політичного інституту, дослідження особливостей функціонування громадської думки в Україні, розгляд основних каналів її вираження та здатність громадської думки бути способом інституціалізації демократії.

Основні методологічні підходи до трактування громадської думки в основному залежать від історичного періоду, рівня політичної та соціальної зрілості відповідного суспільства, а також базуються на особистих спостереженнях та емпіричних дослідженнях теоретиків відповідної галузі. Б. Грушин у своїй праці «Мнение о мире и мир мнений» навіть піддає сумніву «можливість вести мову про визначення громадської думки взагалі, про певну її абстрактну дефініцію, яка була б однаково правильною стосовно всіх епох і суспільств, для всіх випадків» [2, с. 63].

Досі в науковій літературі точаться дискусії щодо передумов та процесу виникнення громадської думки, що так само має вплив на різноманіття інтерпретацій поняття. Так, російський дослідник М. Горшков зауважував, що поняття громадської думки може виступати у різних ракурсах: як духовне явище (оцінка), як місток від духовного явища до практичного та як поведінка» [1, с. 174 – 175]. Загалом існує кілька підходів, які пов'язують виникнення громадської думки з певним етапом розвитку суспільства.

Так, існує погляд, що громадська думка виникає разом з появою первісної суспільної організації, адже процес виникнення громадської думки характеризується оцінкою людьми предмета їхньої уваги, проявом інтересу людей до об'єкта думки, звернення їх до певних джерел інформації про нього, а також вироблення індивідуальних суджень, визначення стосовно нього особистої думки. Оскільки громадська думка завжди і передовсім пов'язана з оцінкою людьми того чи іншого процесу чи явища, то саме соціальна оцінка полягає в тому, що суб'єкт визначає відповідність об'єкта тим критеріям, які він висуває. Інша річ, що соціальні оцінки можуть мати різний ступінь раціональності і це якраз залежатиме від рівня розвитку суспільства, певного історичного періоду.

Появу громадської думки пов'язують також з розвитком капіталізму та розширення політичної участі громадян. Тут процес формування громадської думки

відбувається внаслідок суспільної трансформації – переходу з одного стану в інший, часто – якісно відмінний, за допомогою ряду механізмів, які є сукупністю елементів та їх відносин.

Прихильники третього підходу щодо виникнення громадської думки вважають останню феноменом ХХ ст. Стрімке поширення альтернативних джерел інформації, інтенсивний розвиток засобів масової комунікації, непересічна роль Інтернету – все це найвпливовіші і чи не єдино значущі чинники, які формують громадську думку. За таких умов окремим стабілізатором виступає високий рівень зацікавленості людей об'єктом думки, глибока інформованість і знання про нього, а також їх переконання у правоті своєї думки. Тут відбувається певна взаємодія між ЗМК, які здатні продукувати чи викристалізовувати громадську думку і самою громадськістю, яка сприйматиме чи не сприйматиме цю думку, вноситиме до неї певні корективи чи зовсім відкине.

Дослідження громадської думки має практичне значення, однак, слід зробити наголос на її теоретичній цінності. Існує порівняно невелика кількість досліджень, присвячених проблемам громадської думки (П. Бурдье, У. Липпман, Е. Ноель-Нойман, Г. Тард, П. Шампань, В. Аникеев, Д. Гавра, М. Горшков, Б. Грушин, В. Коробейников, Дж. Цаллер, І. Бекешкіна, О.Вишняк, Ю. Гаврилечко, А. Колодій, Б. Кухта, Ю. Левада, В. Осовський, В. Кушерець, Л. Леонтьева, В. Набруско, І. Набруско, У. Стефанчук, Ю. Сурмин, В. Шевченко та ін.), тож необхідними є уточнення та узагальнення суті поняття «громадська думка», її функціональних можливостей як соціально-політичного інституту в процесі становлення демократії.

В останній час в Україні все більше уваги приділяється громадській думці в контексті аналізу масових суспільно-політичних настроїв та електоральної поведінки, проявів національної самосвідомості й патріотизму, а також фінансово-економічних проблем – безробіття, інфляції, шляхів та пропозицій виходу з фінансово-економічної та політичної кризи. «Державно-політичне буття реалізується передусім в інституційній формі. З методологічного погляду важливо розмежувати особливості інституціалізації у розвинених демократичних суспільствах та в тих, що здійснюють перехід до демократії. Як відомо, принципи реалізації демократії в усіх країнах світу мають спільні риси, але для виваженого теоретичного визначення особливостей інституціалізації демократії аналіз необхідно здійснювати з урахуванням тієї стадії розвитку, на якій у даний час перебуває те чи інше суспільство» [4, с. 18].

Потенціал громадської думки, як органу соціального контролю, регулятора суспільно-владних відносин може реалізовуватися залежно від рівня його інституціалізації. Для перехідного українського суспільства це є вагомим проблемою. Адже, в умовах тоталітарного режиму, громадська думка існує лише в якості стану суспільної свідомості, формується керівною верхівкою і не є політичним інститутом, з яким пов'язані такі поняття як цінності, норми, усталені та повторювані правила, соціальні символи, певні феномени громадянської та політичної культури, що впливають на регуляцію суспільно-політичних відносин. Говорячи про процес інституціалізації громадської думки, маємо на увазі існування в державно-політичному житті певної стійкої організаційної структури, з закріпленими щодо неї нормами, правилами поведінки, конкретними шаблонами діяльності у цій структурі, визначеними критеріями участі (чи неучасті) в ній, повноцінне функціонування якої здатне здійснити якісні перетворення у сфері демократії, сприяти її інституціалізації.

Процес інституціалізації громадської думки в Україні носить складний та багатоманітний характер і залежить від активної трансформації українського суспільства: від моноцентричного тоталітарного до розвинутого громадянського, але якраз саме від нього залежить ефективність іншого процесу – інституціалізації демократії.

Чи не найголовнішим критерієм розвитку демократії можна вважати процес і результат відносин влади та її структур, органів державного управління з громадською думкою, адже чим активніше і повніше влада задовольняє потребу громадськості в проявах активної участі суспільно-політичного життя, творення демократичних процесів, тим вона вважається більш демократично спрямованою і такою, що прагне відповідних перетворень.

В сьогоденнішніх реаліях, коли Україна декларує своє перебування на етапі розбудови демократичного суспільства, українська влада дедалі активніше мала би звертатися до громадської думки, зважати на її прояви, використовувати громадську думку під час прийняття управлінських рішень. Відтак, беручи за основу громадську думку як чинник існування демократичного режиму та як спосіб інституціалізації демократії, можна дати оцінку нинішньому стану розвитку демократії в Україні, а також спрогнозувати, який вплив у подальшій перспективі демократизації політичного життя в Україні матиме громадська думка. Для цього необхідним є розглянути основні канали вираження громадської думки в сучасних умовах та їхнє функціонування.

Найперше – це так звана пряма демократія, яка здійснюється через участь громадян у виборах та референдумах. Статтею 71 Конституції України «Виборцям гарантується вільне волевиявлення». І якщо виборчий процес в Україні часто називають перманентним, то стосовно референдумів, що проводяться з метою забезпечення народовладдя й особистої участі громадян у керуванні державними справами, – ситуація діаметрально протилежна: за майже 20-ти річчя незалежності України було проведено всього два загальнонаціональні референдуми. Участь у мітингах, протестах, походах, акціях, демонстраціях та страйках також належить до одного з каналів вираження громадської думки. Слід зауважити, що в останній час практика проведення різноманітних акцій привернення уваги до проблеми, а також протестних заходів, демонстрацій та зборів значно поживилася у порівнянні з попередніми роками. Інша річ, який вплив вони мають на проведення управлінської діяльності тими органами влади до яких звертаються і яким показують свою позицію.

Що ж до засобів масової інформації як каналу артикуляції громадської думки, то існує тісний взаємозв'язок медіа-ресурсів та громадської думки, які часто доповнюють і зумовлюють один одного. «Інформаційний простір є середовищем, в якому реалізується державна політика, приймаються державні рішення, діє механізм управління суспільством, формується та функціонує громадська думка. Саме інформаційний простір забезпечує умови для участі громадян у прийнятті важливих для суспільства рішень, визначається рівень доступності правової інформації для окремих категорій осіб. І від того, наскільки він розвинений, значною мірою залежить і відкритість суспільного устрою» [3, с. 219].

Ще одним специфічним каналом висловлення громадської думки є лобізм. Сьогодні про лобізм в Україні говорять нечасто, а коли й згадують, то в досить таки негативному контексті, прирівнюючи до корупційних дій. Щоправда, для розвитку

демократії, надто в Україні, лобізм відіграє одну з передових ролей. «У країнах розвиненої демократії парламентське лобі набуло контурів повноцінних лобістських інституцій, які здійснюють «просування» законопроектів через органи влади. Усі процеси впливу на прийняття державних рішень прозорі легалізовані, а повноваження лобістських груп чітко регламентовані законодавством. Звичайно, і у «них» є проблеми, але головне у тому, що від конкуренції лобістських груп за певними правилами, виграє суспільство в цілому» [5, с. 5].

На сьогодні в Україні, хоча й існує вже певна напрацьована схема лобіювання у парламенті інтересів чималих бізнесових груп, відповідні відносини так і не врегульовані на законодавчому рівні. Крім цього, лобіюванню могла би сприяти мажоритарна система парламентських виборів, за якої, окремих депутат-мажоритарників міг би лобіювати інтереси виборців зі свого округу. В умовах пропорційної системи такими привілеями можуть здебільшого користуватися голови фракцій та наближені до них особи.

І насамкінець, такий спеціальний канал вираження громадської думки як соціологічне опитування, надто в українських реаліях, заслуговує на деталізацію. За останній час в Україні поживилася діяльність різноманітних соціологічних центрів та служб, які особливо розвивають свою активність у передвиборчі періоди і дещо втихомирюються у період між виборами. Щоправда, основні теми різноманітних дослідницьких центрів з опитування та вивчення громадської думки не завжди і не в основному пов'язані саме з виборами та прогнозуваннями їх результатів.

Часто у міжвиборчий період можуть з'являтися нові соціологічні кампанії, так звані – кишенькові, які працюють на замовлення певних політичних сил. Критерієм їхньої ефективності є правдивість та відповідність реаліям власне тих висновків, до яких вони приходять під час вивчення громадської думки. Недобросовісні соціологічні проекти так само швидко зникають з публічної площини, як і раптово там з'являються. Існують також віртуальні соціологічні академії, центри, фонди, яких реально не існує, і які не проводять жодних соціологічних опитувань. Лише порівняно невелика кількість українських центрів опитування та вивчення громадської думки сприймаються незалежними, такими, що не працюють на замовлення, а відображають реальні картини громадської позиції з тієї чи іншої теми дослідження. На ринку соціологічних досліджень вже тривалий час «тримають» марку високої якості «Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова», «Інститут соціології НАНУ», «СОЦІС, Центр соціальних та політичних досліджень», «Український інститут соціальних досліджень», Research & Branding Group® маркетингові, соціологічні та політичні дослідження, Всеукраїнська соціологічна служба, Фонд «Демократичні ініціативи».

Популярними та успішно функціонують та користуються довірою в областях України також регіональні центри політичних досліджень (ЦПД), що працюють при відповідних університетах, приміром, у Львові, Тернополі, Донецьку, Дніпропетровську. Як структурний підрозділ Запорізького національного університету працює Центр незалежних соціологічних досліджень. Варто також назвати професійні регіональні соціологічні структури такі як Центр «Соціоінформ» (Львів), Центр «Соціополіс» (Дніпропетровськ), Центр «Соціоінформ» (Дніпропетровськ), «Українське демократичне коло» (Київ), Службу «Український барометр» (Київ).

В сучасній Україні розвиток інституційної складової демократії, суть якого полягає в утвердженні, здоровому функціонуванні та взаємодії демократичних інститутів, здатне справити вплив і на становлення інституту громадської думки. Адже, лише інституціолізована громадська думка, що стала певним повторюваним, усталеним, легітимованим явищем із сукупністю необхідних ознак, норм, правил і процедур, може бути способом інституціалізації демократії. Остання ж, у свою чергу, чинить зворотній вплив на становлення соціально-політичного інституту громадської думки: з розвитком демократії створюються позитивні умови для функціонування громадської думки.

Як важливий механізм і спосіб інституціалізації демократії, громадська думка в Україні має усі шанси на розвиток у найближчій перспективі, однак це значною мірою залежить як від активності самих громадян, організованих суспільних груп інтересів, лобі чи груп тиску, подальшого ініціативного формування громадянського суспільства, так і від суб'єктів державного управління, їхнього бажання та потреби прислухатися до думки громадян й враховувати запити, інтереси останніх у своїй діяльності.

Говорячи про громадську думку як складову процесу інституціалізації демократії в сучасній Україні мусимо ще раз зауважити, що становлення демократії в Україні як пострадянській країні – є складним і суперечливим та докорінно відрізняється від утвердження демократії в інших країнах з демократичними перетвореннями західного зразка. Відповідно ж якість та ефективне функціонування громадської думки як соціально-політичного інституту в сучасних українських умовах залежатиме від рівня демократизації суспільства і, таким чином, матиме зворотній вплив на процес інституціалізації демократії в Україні.

Список використаної літератури:

1. Горшков М. Общественное мнение : История и современность / М. Горшков. – М. : Политиздат, 1988. – 325 с.
2. Грушин Б. Мнение о мире и мир мнений / Б. Грушин. – М. : Политиздат, 1986. – 313 с.
3. Гриценко О. Природа інформаційного суспільства та розвиток світового ринку мас-медіа / О. Гриценко // Вісник Львів. ун-ту. – Серія журн. – 2009. – Вип. 32. – С. 214–222.
4. Козьма В. Трансформація політичних інститутів в умовах демократизації / В. Козьма // Віче. – 2008. – № 2. – С. 18–20.
5. Кухар І. «Коридорний» лобізм. Чи може в Україні бути інакше? / І. Кухар // День. – 2002. – № 109. – 19 червня. – С. 5.

Стаття: надійшла до редакції 27.05.2009
прийнята до друку 24.09.2009

**THE PUBLIC OPINION AS A COMPONENT OF THE DEMOCRACY
INSTITUTIONALIZATION PROCESS IN MODERN UKRAINE****Lesya Baluts'ka**

*L'viv National Ivan Franko University
Institute of Philosophy, Department of political science
Universytets'ka Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

The article was devoted to the methodological aspects of investigation of the problems of the place and the role of a public opinion in the public and political life, beginning from the sources of this phenomenon formation and functioning, its establishment as an important socio-political institution of the democratic society and as a mean of democracy institutionalization in modern Ukraine. The specificity of the concept "the public opinion" was determined. The process of institutionalization had been considered as a whole, as well as interaction and interrelation between the formation of the socio-political institution of the public opinion and the process of democracy institutionalization.

Key words: a public opinion, a democracy, the political institution, the process of institutionalization, channels of public opinion expression, an information space.

**ОБЩЕСТВЕННОЕ МНЕНИЕ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОЦЕССА
ИНСТИТУАЛИЗАЦИИ ДЕМОКРАТИИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ****Леся Балуцкая**

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра политологии
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: k_polit@franko.lviv.ua*

Статья посвящена методологическим аспектам исследования проблемы места и роли феномена общественного мнения в общественно-политической жизни, начиная с истоков формирования и функционирования этого явления, его становления как важного социально-политического института демократического общества и как способа институционализации демократии в современной Украине. Определена специфика понятия «общественное мнение». Рассмотрен процесс институционализации в целом, а также взаимовлияние и взаимосвязь становления социально-политического института общественного мнения и процесса институционализации демократии.

Ключевые слова: общественное мнение, демократия, политический институт, процесс институционализации, каналы выражения общественного мнения, информационное пространство.

УДК: 327.39(6)

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО «НАЙЧИСЛЕННІШИХ ДЕМОКРАТІЙ СВІТУ»: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Володимир Головченко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин і зовнішньої
політики
вул. Мельникова, 36/1, 04119, м. Київ, Україна
e-mail: Holovchenko@ukr.net*

В статті проаналізовані геополітичні підстави формування відносин стратегічного партнерства між Республікою Індія і США, розглянуті головні етапи його становлення та окреслені перспективи розвитку в умовах глобалізації. Особливої уваги надано з'ясуванню значення досвіду налагодження індійсько-американського партнерства для України.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародний тероризм, ракетно-ядерна програма, стратегічне партнерство.

Відсутність України в переліку офіційних кандидатів на вступ до Європейського Союзу (Македонія, Туреччина, Хорватія) й навіть тих держав, які лише подали відповідну заявку та визнані потенційними претендентами (Албанія, Боснія і Герцеговина, Сербія, Чорногорія, Ісландія), а також досить розмиті перспективи «Європейської політики сусідства» та її продовження - проекту «Східного партнерства», зволікання з укладенням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС – усе це актуалізувало у вітчизняному міжнародно-політичному дискурсі увагу до країн «третього світу». Власне, зацікавленість «новими індустріальними державами» всіх чотирьох хронологічних хвиль – від «азійських тигрів» до Бразилії, Малайзії, Індії, Туреччини й КНР, уже мала місце десять років тому, після переобрання на другий президентський термін Л. Кучми й повторного призначення в жовтні 2000 р. на посаду міністра закордонних справ України А. Зленка.

Тоді новий курс на економізацію зовнішньої політики України набув ємкої формули – «на Захід через Схід», а нині згадані держави посіли чільне місце серед дискутованих пріоритетних напрямків діяльності вітчизняної дипломатії ще й з огляду на істотні зміни в розстановці сил на планеті внаслідок глобальної валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр. За оціночними підсумками розвитку світової економіки в чи не найважчому після Другої світової війни 2009 р. серед «великої двадцятки» позитивні темпи приросту ВВП продемонстрували саме КНР (+ 8,7 %), Республіка Індія (+ 6,5 %) та Індонезія (+ 4,5 %) [5].

Патріарх американської дипломатії Г. Кіссінджер, торкаючись 12 січня 2009 р. на шпальтах «The International Herald Tribune» стратегічних пріоритетів зовнішньої політики США в умовах світової кризи, прямо наголосив, що сучасне покоління

керівників Сполучених Штатів і КНР здатне трансформувати взаємини цих держав у «проект спільної долі», аналогічний Північноатлантичному альянсу по завершенні Другої світової війни. Але такий проект, наголошує найавторитетніший представник міжнародного неореалізму, обов'язково повинен включати й Індію, Індонезію, Японію, Південну Корею, Австралію та Нову Зеландію [2]. Тому певні уроки формування індійсько-американського партнерства могли б стати в нагоді вітчизняній дипломатії, оскільки є повчальними в сенсі дотримання й захисту обома сторонами власних національних інтересів.

По успішному для нього завершенні «холодної війни» Білий дім швидко оцінив важливість залучення до глобалізаційних процесів південноазійської країни, де мешкає більш, ніж шоста частина людства (на липень 2009 р. – 1157 млн. чол. із 6790 млн. чол. населення планети). В офіційного Вашингтона були й інші мотиви для проведення активної політики в субконтиненті, враженому хронічним цивілізаційним конфліктом між Індією й Пакистаном, що до того ж супроводжувався продовженням громадянської війни в Афганістані. В стратегічних інтересах США було й глибоке інвестиційно-торгівельне проникнення на ринки країн Південної Азії, й збереження та зміцнення інститутів «вестмінстерської моделі» представницької демократії в Індії та на Шрі Ланці, й недопущення повномасштабного регіонального конфлікту (ймовірно, із застосуванням ракетно-ядерної зброї).

До мотивів встановлення Сполученими Штатами стратегічного партнерства з Індією можна віднести й потребу протидіяти зростаючій потузі КНР, а також недопущення «розповзання» ядерної зброї поза межі Південної Азії в нестабільні країни, передусім «вісі зла». Зрештою, після трагічних подій 11 вересня 2001 р. на порядку денному постала глобальна кампанія боротьби з міжнародним тероризмом, значна частина якої припадала на Афганістан і Пакистан. А Республіка Індія залишалася однією з небагатьох країн «третього світу», де, згідно опитувань громадської думки, більшість населення продовжувала позитивно ставитися до США.

Уряд ідеологічно близької до американських республіканців правонаціоналістичної «Бхаратія джаната парті» (БДП, Індійська народна партія), що була при владі в 1998-2004 рр., вирішив зробити крок назустріч новообраному американському президенту, підтримавши ініціативу Дж. Буша-молодшого щодо одностороннього виходу США з Договору ПРО 1972 р. В Індії відчували, що, допомагаючи Білому домові змінити світові правила ракетно-ядерної поведінки, можна добитися чималих зовнішньополітичних поступок із його боку в питанні дотримання режиму нерозповсюдження. Тим паче, що вже в перші дні на новій посаді держсекретар США К.Пауелл наголосив, ніби «Індія має необхідний потенціал для того, аби підтримувати мир на просторах величезного Індійського океану та на його периферії, а це відповідає національним інтересам США».

Такі реверанси в бік офіційного Нью-Делі означали, що адміністрація Дж. Буша-молодшого була готова забути про санкції, накладені на Індію за ядерні випробування в штаті Раджастхан 11 і 13 травня 1998 р., й перейти до якісно вищого рівня відносин. Проблема ж гарантування максимальної безпеки ядерних об'єктів Пакистану набувала особливої актуальності в світлі того, що чимало оперативників Міжвідомчої служби розвідки ісламської республіки й надалі підтримували зв'язки з активістами руху «Талібан», а в горах Північно-Західної прикордонної провінції переховувалися лідери фундаменталістів і, можливо, особисто Усама бін Ладен.

Тому Білий дім почав виявляти більший інтерес до Кашмірської кризи, щоб не допустити масштабної індійсько-пакистанської війни, але офіційна позиція США залишалася незмінною: конфлікт має вирішуватися шляхом двосторонніх переговорів з урахуванням побажань та настроїв місцевих мешканців. При цьому США закликали індійську владу поважати права людини в Кашмірі, а Пакистан – існуючу з 1 січня 1949 р. лінію контролю за припиненням вогню. Отже, пропонуючи власні «добрі послуги», США намагалися створити в Південній Азії так звану «стратегічну стабільність», за якої можливість великого конфлікту між Індією та Пакистаном буде мінімальною.

Небезпека останнього стала очевидною після трагічних подій 13 грудня 2001 р. (тобто, в розпал «антитерористичної операції» США та їхніх союзників в Афганістані), коли півдесятка терористів з екстремістських ісламських організацій «Лашкар-е-тайяба» («Легіон правовірних») і «Джаіш-е-Мухаммад» («Армія пророка Мухаммеда»), які базувалися в Пакистані, здійснили напад на будинок парламенту в Нью-Делі. Тоді всі бойовики були знищені, однак загинули і дев'ять охоронців, тому Індія в жорсткій формі зажадала від Пакистану заборони на діяльність подібних угруповань. Одночасно індійська далекобійна артилерія поновила обстріл позицій кашмірських сепаратистів, оголошених регулярними пакистанськими військами.

Весною наступного року з обох боків міждержавного кордону було сконцентроване більш, ніж мільйонне угруповання військ (750 тис. індійських і більше 250 тис. пакистанських), Індія і Пакистан опинилися на грані ракетно-ядерної війни. Ситуація ставала вкрай загрозливою, оскільки, не маючи можливості конкурувати з Індією за людським потенціалом (населення Пакистану на літо 2009 р. становило близько 174,6 млн. чол.) і в області звичайних озброєнь, Ісламабад припускає можливість застосування ракетно-ядерної зброї у відповідь на напад ворога, навіть якщо той використає лише звичайний компонент Збройних сил. Тільки зусиллями світової спільноти й, насамперед, американського президента та британського прем'єра до літа 2002 р. протистояння вдалося розрядити.

Але США опинилися ніби «між двох вогнів» (як і у випадку з Тайванем та КНР після встановлення з Білим домом із Пекіном дипломатичних відносин 1 січня 1979 р.): з одного боку, співпраця з Пакистаном була ключовим елементом в американській стратегії боротьби з міжнародним тероризмом в Азії, а з іншого – Пакистан звинувачували в тому, що він сам здійснював зі своєї території теракти проти Індії – іншого важливого партнера у війні зі «світовим злом». В цій складній ситуації Білий дім пішов на деякі заходи, щоб не погіршувати взаємини з обома країнами одночасно. По-перше, Індії через дипломатичні канали було повідомлено, що у війні з тероризмом з боку США не буде практикуватися жодних «подвійних стандартів». По-друге, одіозні організації моджахедів, що базувалися на території окупованого Пакистаном «Азад Кашміру» («Вільного Кашміру»), були внесені держдепартаментом США до переліку терористичних. Вже влітку 2002 р. перший заступник держсекретаря й спеціальний представник держдепартаменту в справах Південної Азії Р.Армітидж отримав згоду пакистанського президента П. Мушаррафа на припинення транскордонного тероризму.

А міністр оборони Індії Дж. Сінгх під час офіційного візиту до Вашингтона в жовтні 2001 р. беззастережно підтримав створення антитерористичної коаліції, посиляючись на власний досвід боротьби з ісламськими терористами в Кашмірі.

Наступного місяця Дж. Буш-молодший та індійський прем'єр А. Ваджпаї оголосили у Вашингтоні про стратегічне партнерство між країнами. Тоді символом їхнього зближення стала динамічна військово-технічна співпраця, чого не спостерігалось з часів індійсько-китайського збройного конфлікту в Гімалаях у вересні - жовтні 1962 р. Втіленням такого партнерства стала підписана за підсумками самміту Міждержавна угода про регулярні консультації в сфері оборони, спільні військові навчання і продаж американської техніки.

З того часу військове співробітництво в цій галузі набуло динамізму, вже в травні 2002 р. індійські й американські десантники провели спільні навчання в районі Агри (штат Уттар-Прадеш), через рік аналогічні виправи відбулися на Алясці (США). Тоді ж, після шестирічної паузи, в Індійському океані були поновлені спільні навчання ВМС обох держав (за участю ядерних підводних човнів) під кодовою назвою «Малабар – 2003». Ці заходи справили певний психологічний тиск на керівництво КНР, а американські експерти спромоглися ближче познайомитися з найсучаснішою російською бойовою технікою, яка є на озброєнні Індії. Водночас США після сорокарічної перерви розпочали невеликі поставки зброї Індії, а Конгрес вніс поправку до відповідного закону, що дозволяла індійській армії купувати зброю вартістю до \$ 14 млн. без його попередження. Разом із тим, співпраця в сфері антитерористичної боротьби тривалий час мала швидше теоретичний характер, оскільки США зі стратегічних міркувань відмовлялися чинити тиск на Пакистан, щоб той закрити мережу таборів з підготовки сепаратистів (яких індійська сторона прирівнює до терористів) на території «Азад Кашміру».

І все ж Індія, що разом із пострадянськими республіками Центральної Азії підтримала антиталібівський «Північний Альянс», зуміла посилити свій вплив на проамериканський режим Х. Карзая в Кабулі. А встановленню стратегічного рівня американсько-індійських взаємин сприяла й індійська трудова діаспора в США, що за чисельністю значно переважає пакистанську і є третьою групою азіяського за походженням населення наддержави - після в'єтнамців та філіппінців. До того ж вона задіяна у високотехнологічних галузях економіки, передусім у «Силіконовій долині» Каліфорнії. В. Клінтон якось зазначив, що такі індійські американці, як Вінод Дам (винахідник процесора «Pentium») та Сабір Батія (творець e-mail) зробили для становлення індійсько-американських відносин не менше, ніж офіційна влада обох країн. Не дивно, що в 2002 р. 80 індійських сенаторів об'єдналися в групу «Індійсько-американський форум», яка займається просуванням співпраці зі США. В аналогічній американській групі в 2003 р. налічувалося вже 163 члена Палати представників Конгресу США, що взагалі припинив ухвалювати критичні стосовно Індії резолюції.

З іншого боку, партнерські відносини обох країн ускладнювала певна несумісність окремих інтересів, зумовлена особливостями зовнішньої політики Індії. По-перше, – її тісні контакти з Іраном, який був об'єктом політики «подвійного стримування» (разом з Іраком) за президентства В.Клінтона й став важливою частиною «вісі зла» в зовнішньополітичній стратегії США з приходом до влади Дж. Буша-молодшого. Офіційний Вашингтон побоювався, що будь-які енергетичні мега-проекти, які реалізуються Іраном, можуть дати йому необхідні ресурси для реалізації ракетно-ядерної програми. Тому США тиснуть на Індію й Пакистан, аби вони відмовилися від вигідного проекту транспортування іранського природного газу (американсько-індійська співпраця в сфері мирного атома не може повністю замінити

іранські нафту й газ). До того ж, у США з'являється інформація про тренування іранських моряків в індійських військових вузах і спільні маневри обох країн. Офіційний Вашингтон зажадав від Індії вияву лояльності в цьому питанні, змусивши її проголосувати за передачу «іранського ядерного досьє», підготовленого МАГАТЕ, в Раду Безпеки ООН [6].

Але, як і раніше, Індія, сьому частину населення якої становлять мусульмани, потребувала підтримки впливового в ісламському світі Ірану - й на противагу Пакистану, і для заспокоєння абсолютистських режимів Аравійського півострова, де працюють сотні тисяч заробітчан-індусів. До того ж, обидві країни об'єднує давня арійська культурно-цивілізаційна спадщина, а через територію Ірану проходить найближчий транзитний шлях як до Афганістану, так і до країн Центральної Азії, багатих на енергоносії, але з недостатньо розвиненою легкою промисловістю.

Зрештою, офіційний Нью-Делі не мав морального права чинити тиск на Тегеран, оскільки й сама Індія свого часу торувала аналогічний шлях, здобувши ядерний статус попри активний супротив світової спільноти. Чимало шкодила стратегічному партнерству зі США завдала також тісна співпраця Індії з Російською Федерацією як продовжувачем і правонаступником СРСР. Це військово-технічне співробітництво, й помітна координація політики обох держав в рамках ООН та її спеціалізованих установ. Особливо дратувала офіційний Вашингтон відома з 1998 р. ідея Є. Примакова щодо створення геополітичної «вісі» Росія – Індія – Китай, яка діятиме на противагу США, хоча вона й видається малоімовірною.

Останнє переконливо засвідчила досить спокійна реакція офіційного Нью-Делі на американсько-британське вторгнення в Ірак навесні 2003 р., незважаючи на те, що війна була дуже непопулярною серед населення країни. Щоправда, уряд А. Ваджаї в дипломатичній формі ухилився від відрядження контингенту військ до Іраку, мотивуючи це відсутністю в суспільстві необхідної підтримки й задіяністю підготовлених миротворців у місіях за кордоном та в конфліктних зонах всередині Індії. Це викликало певне невдоволення офіційного Вашингтона [1], але чи не головна небезпека для американсько-індійського стратегічного партнерства окреслилася з неочікуваною перемогою на парламентських виборах у квітні-травні 2004 р. Індійського національного конгресу (Індіри) (ІНК(І)), надто після того, як з'ясувалося, що парламентськими партнерами урядової коаліції Об'єднаного прогресивного альянсу в нижній палаті – Лок сабхі будуть депутати від Лівого фронту за участю Компартії Індії (марксистської) (43 мандати з 543-х), Компартії Індії (10 мандатів), Револьюційної соціалістичної партії (3) і Форвард блоку (3).

В ході двосторонніх зустрічей протягом 2004 р. індійська сторона отримала значно менше, ніж очікувала, від попередньо досягнутих із Вашингтоном домовленостей, зокрема в ядерній, військовій та науково-технічній галузях, а також у сфері мирного дослідження космосу. Крім того, незважаючи на неодноразові заклики Індії на адресу США щодо стримування військово-технічного співробітництва з Пакистаном, офіційний Вашингтон фактично принизив Нью-Делі, навіть не поінформувавши його завчасно про надання Ісламабаду статусу «найважливішого союзника США поза межами НАТО».

Але призначення „батька неоліберальних реформ” Індії - М. Сінгха на найвищу державну посаду прем'єр-міністра дещо заспокоїло американців. Та й геополітичні чинники, що диктували для США необхідність налагодження

глобального партнерства з Індією, виявилися достатньо вагомими. Адже щорічні темпи економічного зростання цієї країни упродовж останніх двох десятиліть становлять 6-8 %, і, за прогнозами американських експертів, Індія до 2020 р. з населенням більше 1,3 млрд. чол. посяде третє місце після КНР і США у переліку «економічних наддержав».

Прорив у двосторонніх американсько-індійських відносинах стався під час офіційного візиту до Вашингтона 18-20 липня 2005 р. М. Сінгха, хоча спершу поїздка планувалася як ознайомча. Але підписання в ході переговорів Декларації про співробітництво в галузі мирного використання атому стало початком формування позитивної позиції Вашингтону зі скасування односторонніх санкцій за атомні випробування 1998 р. та розбудови повномасштабного ядерного співробітництва з Індією. Прагнучи зберегти регіональний баланс та нівелювати негативну реакцію з боку Нью-Делі на надану в березні 2005 р. Сполученими Штатами згоду з продажу винищувачів F-16 Пакистану, Вашингтон запропонував Індії низку важливих ініціатив. Задекларований за результатами візиту новий рівень співробітництва – «глобальне партнерство» - відкрив ширші перспективи співпраці в економіці, енергетиці та захисті довкілля, в боротьбі з розповсюдженням ЗМЗ, питаннях міжнародної безпеки, боротьби зі СНІД тощо [5].

Відповідаючи на побажання індійської сторони, Дж. Буш-молодший вперше запропонував Індії розглянути програму співпраці в сфері «мирного атому». Він наголосив, що Індія є передовою державою з розвиненими ядерними технологіями, але не передає їх третім країнам. Сторони започаткували робочі групи для поглиблення енергетичного діалогу в таких сферах як нафта і природний газ, електроенергія, екологічно чисте вугілля, відновлювана енергія, ядерна енергетика. З підписанням тоді ж двосторонньої рамкової Угоди в сфері науки та технології поліпшилася кооперація між урядовими агенціями, приватним сектором та науковими установами в академічних дослідженнях космосу, енергетики, нанотехнологій, медицини та інформатики.

Згідно з цією угодою, зберігається механізм започаткованого в 2000 р. Індійсько-американського форуму з питань науки та технологій та існуючий з 1987 р. «Фонд рупії». А відповідно до Рамкової угоди з посилення безпеки на морських комунікаціях планувалося тісніше залучити Індію до реалізації ініціативи «Контейнерна безпека», що передбачає догляд вантажів на морських транспортах та в портах. Угодою передбачені не лише поставки американської техніки «четвертого покоління» для 1,3-млн. індійських Збройних сил (третіх за чисельністю на планеті – після КНР і США), але й можливість її виготовлення в Індії на ліцензійній основі з передачею технологій ВПК.

Регулярні контакти у військовій сфері відбуваються в рамках Групи з оборонної політики (очолюється заступником міністра оборони США з політичних питань та міністром оборони Індії) та Спільної робочої групи щодо боротьби з тероризмом (під головуванням Координатора з питань боротьби з тероризмом держдепартаменту США та заступника держсекретаря МЗС Індії). Військовий компонент є відчутним у роботі Групи з кооперації у сфері високих технологій, яка функціонує в межах Економічного діалогу. Створено було й Групу з військово-технічного співробітництва, що, крім вивчення та аналізу стану і перспектив ВТС,

займається питаннями спільного виробництва озброєнь, технологічної кооперації та колективних науково-дослідницьких робіт.

Однак, у стосунках Індії зі США залишалися й проблемні питання, спричинені вимогами Білого дому до Нью-Делі інституціоналізувати зобов'язання в сфері нерозповсюдження ЗМЗ і технологій подвійного призначення, а також проведенням Білим домом політики «стримування та противаг» щодо Індії й Пакистану. Певною мірою їх мав урегулювати державний візит Дж. Буша-молодшого до Індії 1-3 березня 2006 р. Тоді родина Бушів відвідала меморіал Махатми Ганді, була з почестями прийнята в президентському палаці й зустрічалася в Хайдарабаді з представниками місцевих ділових кіл та селянами. Щоправда, проти перебування президента США на індійській землі протестували мусульмани столиці, що зібрались на 100-тис. демонстрацію, окремі виступи прокотилися й іншими штатами країни, де компактно проживають мусульмани, особливо в Уттар-Прадеші [6].

Головним підсумком візиту стало підписання 2 березня 2006 р. Угоди про співробітництво у сфері мирного використання атому, ратифікація якої була можлива лише за умови внесення відповідних змін до внутрішнього законодавства США (Закону про ядерну енергію 1954 р. та Закону про нерозповсюдження ядерної зброї 1978 р.). Напередодні Індія виконала свою обіцянку перед американською стороною щодо підготовки плану відокремлення цивільних ядерних реакторів від військових (відповідно 14 та 8), який був переданий Дж. Бушу-молодшому під час зустрічі з індійським прем'єром. З метою зняття з Індії санкцій, запроваджених з боку США у відповідь на атомні випробування 1998 р., та визнання світовою спільнотою ядерного статусу Індії, Дж. Буш-молодший пообіцяв ініціювати подальші зміни внутрішнього американського законодавства, а також лобіювати індійські інтереси перед країнами-членами Групи ядерних постачальників (ГЯП).

Угода про співпрацю в галузі мирного атома мала важливе значення для Індії, оскільки в її рамках було досягнуто домовленість, що передбачала відкриття індійських мирних ядерних об'єктів для інспекторів МАГАТЕ. Країна також не заперечувала проти того, аби подовжити на невизначений термін мораторій на ядерні випробування. А США визнали Індію «відповідальною державою з передовими ядерними технологіями», тим самим де-факто погодившись із її новим статусом. Разом із тим, Індія (як і Пакистан та Ізраїль) так і не підписала Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., чим дала критикам політики Дж. Буша-молодшого в Конгресі привід говорити, що президент грубо порушив сформований за кілька десятиліть світовий режим нерозповсюдження ядерних технологій, тим самим створивши небезпечний прецедент.

Президент Дж. Буш-молодший виправдовував своє рішення тим, що підписання угоди скоротить критичну залежність Південної Азії від імпорту енергоносіїв та стабілізує на них світові ціни. Вона також посилить індійську економіку, яка зможе в перспективі купувати більше американських товарів та послуг. Виграють від реалізації її положень і американські компанії, що раніше могли тільки спостерігати, як російські підприємства виконували багатомільярдні замовлення Індії в атомній галузі. Індія й США намітили також спільні проекти в мирному дослідженні космосу, що стосуються, зокрема, супутникової навігації, - здійснення запусків американських супутників за допомогою індійських засобів виведення на орбіту. Крім того, було досягнуто домовленості про те, що індійська

космічна станція «Чандраян-1», яка готується до старту на Місяць, матиме на борту два комплекти американського дослідницького обладнання.

Динамічний характер розвитку двосторонніх взаємин дозволив Білому дому стверджувати, що глобальне партнерство між США та Індією стає найпомітнішою рисою світової економіки, політичних процесів сьогодення й свідченням провідної ролі Америки в міжнародних справах. А практичною реалізацією задекларованих у ході візиту намірів сторін став той факт, що 10 березня 2006 р. адміністрація президента США передала на розгляд Конгресу попередні пропозиції до змін внутрішнього законодавства США в рамках імплементації домовленостей. 27 та 29 червня 2006 р. профільні комітети з міжнародних відносин Палати представників та Сенату США проголосували за відповідний законопроект, а наступного місяця на заміну поправок до Закону про ядерну енергію та Закону про нерозповсюдження ядерної зброї президентська адміністрація внесла на розгляд Конгресу проект окремого Закону про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії. Його було схвалено вже 31 липня 2006 р. Палатою представників, 17 листопада – Сенатом, а 9 грудня 2006 р. він був підписаний президентом. Закон гарантував право Індії на розширення двостороннього співробітництва зі США в ядерній галузі й уможливив ратифікацію Угоди про співробітництво в сфері мирного використання атому та став підставою для зняття з Індії санкцій США.

Водночас продовжували розвиватися інші сфери американсько-індійського партнерства, зокрема, під час візиту до Індії 18-20 березня 2007 р. міністра енергетики США С. Бодмана було визначено перспективні напрямки співробітництва в енергетичній сфері. Але невдовзі позначилися негативні тенденції в позиції індійського уряду щодо умов імплементації згаданої угоди: якщо в серпні-вересні 2007 р. метою уряду й керівництва ІНК (І) було будь-якою ціною «проштовхувати» це питання, попри жорстку опозицію з боку своїх зовнішніх союзників у парламенті – лівих партій, то низка подальших заяв прем'єр-міністра Індії М. Сінгха й голови ІНК(І) С. Ганді засвідчили, що правляча коаліція виявилася не готовою добиватися імплементації цього документу (особливо з огляду на наближення парламентських виборів у квітні-травні 2009 р.).

Тому міністр закордонних справ Індії П. Мукерджі під час відвідин США наприкінці березня 2008 р. поінформував Дж. Буша-молодшого й К. Райз, що в разі форсування урядом імплементації Угоди про співробітництво в сфері цивільної ядерної енергетики антиамериканськи налаштовані індійські компартії можуть спровокувати урядову кризу та дострокові парламентські вибори, які правлячій коаліції не потрібні. З огляду на внутрішньоіндійські реалії та наближення президентських виборів у власне США, адміністрація президента змушена була понизити тональність власних жорстких заяв на адресу уряду Індії.

Натомість 27 вересня 2008 р. Палата представників Конгресу США схвалила (298 голосів – «за», 117 – «проти») Угоду 2006 р., а незадовго до цього ГЯП, за активного сприяння США, скасувала накладене на Індію ще в 1974 р. (після першого випробування стаціонарного ядерного пристрою «Усміхнений Будда») ембарго щодо поставок до неї атомних технологій та урану. Це дозволило американським компаніям заробляти десятки мільярдів доларів на безмежному індійському енергетичному ринкові. 1 жовтня 2006 р. Угоду 86-ма голосами затвердив сенат

Конгресу США, а 8 жовтня Дж. Буш-молодший підписав відповідний Акт схвалення ядерного співробітництва й підтвердження режиму нерозповсюдження.

Таким чином, задля підтримання довгострокового партнерства з Нью-Делі офіційний Вашингтон змушений виходити з тези про «винятковість Індії», однак мало ймовірно, щоб вона перетворилася на підконтрольного поплічника США, готового приєднатися до будь-якої їхньої вдалої чи програшної авантюри будь-де в світі. Індія не стане ще одним військово-політичним союзником США на кшталт Британії чи Японії, але й не перетвориться на азійську Францію, яка прагне до тактичної незалежності в рамках формального альянсу. Та й Сполучені Штати потребують не просто зговірливих союзників, але сильних і політично сумісних партнерів.

Білий дім зазвичай заперечує, що глобальне партнерство з Індією спрямоване на стримування КНР, хоча фактично реалізовується саме стратегія перетворення її на союзника для завершення військово-політичного «оточення» Китаю. Прогресуюча Індія часом може створювати труднощі для США, зокрема в ООН, але в цілому її зусилля будуть спрямовані на захист і просування численних проєктів, що вона поділяє з Вашингтоном. На сьогодні для Індії склалась вельми сприятлива ситуація у взаєминах зі США - перехід контролю над Конгресом США до Демократичної партії та перемога її кандидата на президентських виборах 4 листопада 2008 р. На відміну від республіканців, відомих у минулому своїм певним пропакистанським ухилом, демократи в контексті суперечки Індія - Пакистан завжди віддавали перевагу індійській стороні.

Звичайно, очевидна нерівність економічних (за підсумками 2009 р. ВВП США й Індії за паритетом купівельної спроможності становив відповідно \$ 14,26 трлн. і \$ 3,561 трлн., а на душу населення - \$ 46400 і \$ 3100) та військово-політичних потенціалів Індії й США, відсутність сталої традиції політико-дипломатичної кооперації й бюрократичний спротив тіснішим зв'язкам будуть, як і раніше, перешкоджати прискоренню та розширенню масштабів стратегічної співпраці. Але водночас важко заперечити, що в найближчій перспективі Індія матиме більше спільного саме зі США, аніж з будь-якою іншою великою державою.

Як одна з держав, що дістають максимальну вигоду з прискорення глобалізації (справжньою сенсацією став ривок Індії у своєрідному світовому інвестиційному змаганні: з шостого місця за привабливістю для іноземних вкладників у 2003 р. вона протягом двох років перескочила на друге (після КНР), на кінець 2009 р. обсяг прямих іноземних інвестицій склав \$ 161,3 млрд., причому головними галузями для інвестування в Індії стали інформаційні технології й виробництво програмного забезпечення), Індія може зіграти важливу роль у тому, аби й інші країни «третього світу» здійснили не менш успішний перехід до участі в цьому процесі. Країна могла б посісти чільне місце в зусиллях щодо політичної модернізації Близького Сходу, один лише успіх Індії на ниві суспільної інтеграції й забезпечення прав її власної мусульманської меншини, а також у досягненні порозуміння з Пакистаном міг би стати переконливим позитивним прикладом.

Індійський досвід мав би зацікавити й вітчизняну політико-владну еліту: і як вдала модель вибудовування партнерських взаємин зі США у делікатній і чутливій для Білого дому ядерній сфері, і як приклад твердого обстоювання національних стратегічних інтересів у вкрай складному геополітичному трикутнику Індія - США -

Росія. Крім того, Індія (як і Китай) репрезентують унікальні моделі економічного розвитку, в той час як народногосподарський комплекс США внаслідок, не в останню чергу, експансіоністської зовнішньої політики, суттєво поступився своїми позиціями на світовому ринкові. Найважливіший результат реалізації індійської й китайської моделей – високі темпи економічного зростання й випереджаючий ривок у промисловому виробництві (КНР) та сфері послуг (Індія) – також має непересічну практичну значимість для України.

Список використаної літератури:

1. India and the US fall out over Iraq // Jane's intelligence and insight foreign report. – 2003. – July 31. – P. 13–18.
2. Kissinger Henry A. The chance for a new world order / Kissinger Henry A. // The International Herald Tribune. – 2009. – January 12. – P. 12–14.
3. Nuclear deal announced as Bush visits India // USA Today. – 2006. – March 2. – P. 6–7.
4. Official site of Indian ministry of external affairs : Country briefings : India – USA bilateral relations. – Режим доступу : <http://meindia.nic.in/>
5. World Factbook. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/id.html>
6. US concerned over India-Iran ties : Rice. Internet-portal Iran news. – Режим доступу : <http://www.iranmania.com/News/ArticleView/Default.asp?NewsCode=41779&NewsKind=Current+Affairs>

*Стаття: надійшла до редколегії 27.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

**STRATEGIC PARTNERSHIP OF «THE MOST NUMERAL WORLD'S
DEMOCRACIES»: LESSONS FOR UKRAINE**

Volodymyr Holovchenko

*Kyiv National Taras Shevchenko University
The Institute of International Relations, Department of International Relations and
Foreign Policy
Melnikova str., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine
e-mail: Holovchenko@ukr.net*

The article spotlighted geopolitical background of the strategic partnership's relations formation between Republic of India and USA, examined main stages of its becoming and outlined perspectives of its development in globalization's circumstances. Special attention was paid to determination of the Indian-American partnership turning's importance for Ukraine.

Key words: the foreign policy, an international terrorism, the missile-nuclear program, the strategic partnership.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЁРСТВО «САМЫХ МНОГОЧИСЛЕННЫХ ДЕМОКРАТИЙ МИРА»: УРОКИ ДЛЯ УКРАИНЫ

Владимир Головченко

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Институт международных отношений, кафедра международных отношений
и внешней политики
ул. Мельникова, 36/1, 04119, Киев, Украина
e-mail: Holovchenko@ukr.net*

В статье проанализированы геополитические основания для формирования отношений стратегического партнёрства между Республикой Индия и США, рассмотрены главные этапы его становления и определены перспективы развития в условиях глобализации. Отдельное внимание уделено выяснению значения опыта налаживания индийско-американского партнёрства для Украины.

Ключевые слова: внешняя политика, международный терроризм, ракетно-ядерная программа, стратегическое партнёрство.

УДК 329:339.9.012.421](7)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙ ТА НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В США ТА КАНАДІ ЩОДО ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ

Алла Фатуллаєва

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: wendy@ua.fm*

У статті на прикладі США та Канади розглянуто діяльність політичних партій як акторів процесу лібералізації торгівлі в рамках регіональної інтеграційної організації Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) та неурядових організацій як чинника реалізації торгівлі. Проаналізовано особливості державного устрою обох держав, суть партійних систем та діяльність партій.

Ключові слова: НАФТА, інтеграційні процеси, партії, неурядові організації, вільна торгівля.

Процеси глобалізації сучасного світу та пов'язане з ними посилення економічної взаємозалежності трьох північноамериканських держав – США, Канади та Мексики – набули загальноновизнаної оцінки як один із вдалих прикладів політичної та економічної діяльності інтеграційної спільноти.

Значення взаємовідносин американських країн відобразилося в численних економічних взаємозв'язках між державами, у зміні співвідношення економічного та політичного чинників з огляду на нерівномірність розвитку, з одного боку, США та Канади, а з іншого – Мексики, трансформації самого характеру взаємовідносин між країнами, а відтак зростанні ступеню їх впливу на країни континенту та на інтеграційні процеси у світі.

Проте, як засвідчує досвід регіональних спільнот, залишаючись істотною складовою сучасного світу, вони стають своєрідними носіями внутрішніх протиріч, що потребують спеціального аналізу та врахування численних чинників трансформації взаємовідносин. Сучасні інтеграційні блоки активніше наголошують на власних довготривалих намірах. Інтеграційні спільноти втрачають статус тимчасових формувань, що створювались як своєрідна реакція на зовнішні загрози суверенітету та територіальної цілосності. Лише невелика кількість інтеграційних об'єднань, серед яких Європейський Союз та НАФТА, є прикладами реалізації підходів та довгострокових стратегій у вирішенні проблем демократизації інтеграції [1].

Не маючи, однак, завершеного концептуального вигляду та послідовного характеру щодо реалізації, положення про «світову демократію» отримали досить своєрідне втілення, зокрема у вигляді діалогу країн-членів НАФТА з партіями та неурядовими організаціями. На тлі базових явищ та процесів, притаманних

регіональній інтеграції, політичні дебати визначили і ступінь можливої еволюції інтеграційної спільноти, і перспективи формування взаємовідносин країн-членів НАФТА.

Аналіз еволюції Північноамериканської інтеграційної спільноти дав змогу визначити такі особливості цього процесу. По-перше, держави-члени Угоди одними з перших на рівні інтеграційної спільноти задля досягнення спільних економічних та політичних цілей започаткували та реалізували діалог урядів з правлячими та опозиційними партіями та неурядовими організаціями. По-друге, на рівні інтеграційної спільноти вперше здійснена спроба задля досягнення спільної мети – введення політики лібералізації торгівлі, досягнення взаєморозуміння та налагодження взаємодії між неурядовими структурами країн з діаметрально різним рівнем політичного, соціально-економічного розвитку. І, по-третє, – залучення неурядових організацій до дебатів з лібералізації торгівлі, попри об'єктивне обмеження їхнього впливу (правовий характер участі, традиційні форми взаємодії, особливості фінансування діяльності тощо), довело можливість певної реалізації інтересів організацій «третього сектору» в ієрархічно-структурованій побудові інтеграційної спільноти, якою, зокрема, є НАФТА.

Процеси залучення неурядових організацій до дебатів з лібералізації торгівлі на рівні інтеграційної спільноти мали складний та неоднозначний характер. Джерелом протиріч було саме явище інтеграції, а також особливості інтеграційного характеру. Саме чисельність політико-економічних факторів інтеграційного організму не дала змогу однозначно говорити про стабілізацію демократичного процесу спільноти за умов залучення можливостей багатопартійної системи країн розвинутої демократії та неурядових секторів країн-членів Угоди. Проте діяльність недержавних інституцій під час переговорів із НАФТА є очевидним фактом взаємодії, з одного боку, демократичних держав та громадянських суспільств з державою авторитарних традицій, а з іншого – індустріально розвинутих країн та країною з нестабільною економікою з традиційно усталеною політичною культурою в процесі реалізації спільних інтересів регіонального об'єднання.

У характері та суті процесів взаємодії державних інституцій, партій, партійних альянсів та недержавних організацій щодо політики лібералізації торгівлі в рамках НАФТА потребує розгляду проблема суті партійних систем та діяльності партій у країнах-членах НАФТА.

Об'єктом дослідження виступають неурядові організації, партії як актори процесу лібералізації торгівлі в рамках регіональної інтеграційної організації НАФТА. Предмет дослідження – процес посередницької, лобістської, опозиційної діяльності неурядових організацій як чинник реалізації політики лібералізації торгівлі в північноамериканській інтеграційній спільноті.

Партії та неурядові організації відігравали важливу роль у Канаді, Сполучених Штатах Америки та в Мексиці під час дискусій з НАФТА. Попри те, що кожна із зазначених країн має політичні інститути, які суттєво різняться між собою, їм вдалося досягти певного успіху у регіональному діалозі з неурядовими некомерційними організаціями для випрацювання спільної інтеграційної стратегії.

Внутрішній рівень впливу національно-державних особливостей на процес регіональної інтеграції стосується форм державного устрою країн-членів Угоди та особливостей партійних систем в країнах.

У Канаді, як відомо, існує парламентарна система правління з розвинутою мережею політичних партій. Як і іншим країнам НАФТА, їй притаманна федеративна форма державного устрою. Державне управління в країні здійснюється за умов тісної взаємодії центрального (федерального) та провінційного урядів на основі визначеного конституцією розмежування сфер повноважень. Завдяки поєднанню парламентарної системи правління та федеративного устрою держави, Канада - єдина серед членів НАФТА, де місцеві влади є справді потужні та мають реальні повноваження у вирішенні державнозначливих питань.

Водночас, США із президентською системою правління різняться від Канади діяльністю політичних партій. Усталене існування двопартійної системи, а також окремі вибори президента та конгресу посилюють незалежність кожної з цих гілок влади. У США поширені кадрові партії з нечисленним складом та орієнтацією на членство професійної політичної та фінансової еліти, спроможної забезпечити матеріальну підтримку партії, де домінують парламентарі. Більшу частину кадрових партій становлять ліберальні та консервативні. Недоліки такої системи, виходячи з політичного досвіду, полягають в небезпеці бюрократизації, якій постійно піддаються великі партії, оскільки саме в їх середовищі створюється великий бюрократичний апарат. Як переконують американські фахівці, діяльність політичних партій в країні - досить транспарентна, що створює умови для індивідуальних політичних програм.

Очевидно, що позиції партій під час дебатів з лібералізації торгівлі різнилися у трьох країнах, що, в свою чергу, посилювало відмінності перебігу політичних процесів та давало змогу неурядовим організаціям впливати на переговорний процес із НАФТА. Крім того, особливості функціонування політичних систем країн - членів Угоди дають змогу побачити потенційні можливості системи демократичного представництва.

Упродовж десятиліть практикувалися прямі контакти між канадськими провінціями та штатами США у формі зустрічей, зокрема на вищому рівні, підписання різноманітних угод, предметом розгляду яких переважно були питання транспорту, природних ресурсів, торгівлі, промисловості [2]. Консенсусу досягнуто в питанні розвитку економічної інтеграції із США. Важливо, що принципи фрі-трейду підтримувались як засіб вирішення внутрішньодержавних економічних проблем канадським урядом та прем'єр-міністром Брайаном Малруні [4]. Кабінет міністрів у 80-х роках послідовно проводив внутрішньополітичну стратегію, яка була сформульована Б.Малруні та містила такі ключові управлінські пріоритети, як оздоровлення фінансів, фіксоване завершення конституційної реформи та спільне з США та Мексикою запровадження Зони вільної торгівлі в континентальному масштабі. Домовленості щодо вирішення питання лібералізації торгової політики було досягнуто між США та Канадою в 1988 р. Вважається, що саме Ліберальна партія очолювала позиції щодо вільної торгівлі в країні, хоча з часом її позиція змінилась. Ліберали завжди були прихильниками «економічної активізації» і виступали за безпосереднє втручання держави в економічні справи в країні. Однак щодо проблеми вирішення континентальної інтеграції за участю Канади, то представники Ліберальної партії продемонстрували себе відвертими опозиціонерами. На виборах у 1988 р. ліберали вимагали від уряду відмовитися від домовленості з американською стороною. Після парламентських виборів у Канаді в 1993 р. суттєво змінилося розташування федеральних партійно-політичних сил. Ліберальна партія Канади на

чолі з Жаном Крет'єном отримала у палаті обшин 177 депутатських місць. Ліберали, які не були прихильниками політики фрі-трейду, очевидно, через зміни в економіці країни (яка за часів консерваторів почала виходити з тривалої внутрішньоекономічної кризи), а також із врахуванням існуючих трансформацій у міжнародному економічному середовищі своєю позицією стосовно НАФТА продемонстрували еволюцію власних поглядів, доводячи своїми діями, що не збираються влаштовувати конфронтацій з американцями. Заклики переглянути Угоду із США та Мексикою про Північноамериканську зону вільної торгівлі поступово вщухали.

У трьох країнах узгоджувальні дебати щодо НАФТА суттєво впливали на активізацію діяльності місцевих влад, виявлення позицій політичних партій та формування посередницької діяльності неурядових організацій.

Закритими щодо впливу громадськості в трьох країнах було ставлення зацікавлених у континентальній інтеграції бізнесових структур та правлячих партій. Важливим моментом стало налагодження правлячими партіями в США і Канаді каналів постійного зв'язку між собою та з представниками вищих бізнесових кіл для спрямування бізнесових інтересів на підтримку державної торговельної політики.

Американці підтримували постійне спілкування в Канаді з представниками Ліберальної партії. Найбільш зацікавленими в просуванні політики фрі-трейду як у США, так і в Канаді були представники транснаціонального бізнесу. У Канаді деякий тиск на уряд здійснювався з боку Канадської бізнесової ради (Canadian Business Council), яка представляє інтереси багатьох впливових акторів транснаціонального бізнесу. Їхні позиції знайшли відображення в тиску на державу щодо розвитку макроекономічної політики країни. Рішення Канадської бізнесової ради та Канадської виробничої асоціації (Canadian Manufacturers Association) на підтримку НАФТА стали вирішальним моментом для консервативного уряду Канади у виробленні послідовної політики підтримки вільної торгівлі з США [3].

Враховуючи небезпеку у внутрішньоекономічній ситуації в країні, що ускладнювалася сповільненням виходом з економічної кризи, уряд послабив механізми тиску на приватний сектор, водночас створивши ретельно розроблені механізми для консультацій з бізнесовими колами, намагаючись таким чином контролювати економічну ситуацію в країні. Саме в цей період створюються структури для підтримання постійного діалогу з «великим бізнесом». Міжнародний торговельний консультативний комітет (International Trade Advisory Committee (ITAC)) став структурою, яка сфокусувала свою діяльність на двох основних напрямках: по-перше, як дорадчий орган (між урядом та ТНК) і, по-друге, як посередницький орган (між великим та малим бізнесом). Водночас із створенням Комітету засновано 15 Секторальних консультативних груп з міжнародної торгівлі (SAGITS). Вони структурувалися за сферами економіки, зосередивши свою діяльність на так званих секторах специфічних інтересів, до яких належали представники приватних компаній, бізнесових асоціацій, торговельних департаментів, профспілкових, академічних та культурних спільнот.

Діяльність Міжнародного торговельного консультативного комітету та Секторальних груп з міжнародної торгівлі була підпорядкована Торговельному переговорному офісу.

Така система координації діяльності забезпечувала певні гарантії того, що потенційно небезпечні актори, не зацікавлені у реалізації інтеграційного процесу,

будуть швидко виявлені і з ними можна буде досягти домовленості. Система консультацій приватного сектору з міжнародної торгівлі, надавала певні привілеї представникам бізнесових кіл у відпрацюванні заздалегідь «узгоджених» рішень щодо економічної інтеграції. Канада заснувала системи ITAC та SAGITS за американським зразком. Ця система зробила «бюрократизованим» процес ухвалення рішень, сприяла поєднанню інтересів груп лоббі з торговельною бюрократією [4].

Позитивні моменти організації діалогового процесу через створення низки зазначених консультативних структур у Канаді мали і негативний вплив на функціонування механізмів держави в країні: поєднання бізнесових та державних інтересів розмивало межу, де закінчується держава і де починається громадянське суспільство.

У США інтереси континентальної інтеграції значною мірою підтримувалися через Американський бізнесовий круглий стіл (American Business Roundtable), а також численні зацікавлені бізнесові групи. На відміну від Канади, особливості партійної системи, «відкритіше політичне оточення» у Сполучених Штатах спрощувало процес випрацювання та ухвалення рішень щодо Угоди із НАФТА [4]. Досвід Сполучених Штатів засвідчив, що спеціалізовані професійні позаполітичні інститути – оптимальна мережа для налагодження інтеграційної співпраці, якої не можна досягти при підписанні формальних договорів.

Список використаної літератури

1. Сушко О. Політичний контекст НАФТА : регіональні відносини в Західній Півкулі / О.В. Сушко : Дис. канд. політ. наук, ІСЕМВ НАН України. – К., 1998. – 198 с.
2. Шило В. Канадский федерализм и международные отношения / В. Шило. – М. : Наука, 1985. – 192 с.
3. Doer B., Tomlin B.W. Faith and Fear : The Trade Story / Doer B., Tomlin B.W. – Toronto : Stodart, 1991. – 443 p.
4. NAFTA and the Trade Policy Revolution of the 1980s : A Canadian Perspective / G.R. Winham // International Journal. –1994.– № 49. – P. 472–508.

*Стаття: надійшла до редакції 27.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

ACTIVITIES OF POLITICAL PARTIES AND NONGOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE UNITES STATES AND CANADA ON THE TRADE LIBERALIZATION

Alla Fatullayeva

*Ivan Franko National University of Lviv
Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Foreign Service
Universytetska str, 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail:wendy@ua.fm*

The article highlighted political parties as actors of the trade liberalization process in the area of the regional integration of the North American Free Trade Area (NAFTA) and non-governmental organizations as a factor of trade on the examples of the United States and Canada. The features of the state systems in both countries, the essence of party systems and action were analyzed.

Key words: NAFTA, the integration processes, the party, non-governmental organizations, the free trade.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРТИЙ И НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В США И КАНАДЕ ПО ВОПРОСАМ ТОРГОВЛИ

Алла Фатуллаева

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
Факультет международных отношений,
кафедра международных отношений и дипломатической службы
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина,
e-mail: wendy@ua.fm.*

В статье на примере США и Канады рассмотрена деятельность политических партий как актеров процесса либерализации торговли в сфере региональной интеграционной организации Североамериканской зоны свободной торговли (НАФТА) и неправительственных организаций как фактора реализации торговли. Проанализированы особенности государственного устройства обоих государств, суть партийных систем и деятельности партий.

Ключевые слова: НАФТА, интеграционные процессы, партии, неправительственные организации, свободная торговля.

УДК 30.93

ПОГЛЯДИ ОРГАНІЗОВАНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НА СВОБОДУ ОСОБИ (В. МАРТИНЕЦЬ)

Ігор Вдовичин

*Львівська комерційна академія
Юридичний факультет, кафедра теорії держава і права
вул. І.Франка, 68, 79011, м. Львів,
e-mail: vdovychyn.i@gmail.com*

Проаналізовано світоглядні засади українського організованого націоналізму 20-30 рр. XX ст. щодо свободи особи. В рамках цього напряму передовсім розглянуто погляди В. Мартинця, одного з ідеологів ОУН, який наголосив на існуванні певних відмінностей між світоглядною доктриною ОУН і націоналізмом Д. Донцова. Критично переосмислюються стереотипи, поширені в науковій літературі, яка досліджує українську політичну думку 20-30-х років XX ст., передовсім щодо претензій організованого націоналізму на захист етнічної чистоти. Ознайомлення з працями В. Мартинця дає підстави зробити висновок, що так питання ніколи не ставилось. Фактично обстоювалась ідея політичної нації, сформованої на духовно-культурній та історичній традиціях. Відповідно – основним суб'єктом політичного процесу, як загалом і усіх поступальних дій, визначалася самодіяльна, активна, самоусвідомлена особа.

Ключові слова: В. Мартинець, українська політична думка, націоналізм, свобода, особа.

Переважає більшість дослідників, аналізуючи українську політичну думку міжвоєнного періоду, і перш за все – націоналістичний напрям, недостатньо уваги надають існуванню значних ідеологічних відмінностей у його середовищі, а така проблема – як ставлення до свободи особи практично не досліджується.

Формування націоналістичного світогляду не можна пов'язувати лише з іменем Д. Донцова. У 20-30-х рр. XX ст. заявила про себе велика кількість самобутніх, яскравих політичних мислителів і публіцистів, які значною мірою і сформували світоглядні засади ОУН. Одним із них був Володимир Мартинець (1899–1960), член Проводу ОУН, який суттєво доклався до формування ідеології організації, доволі детально розглянув відмінність і спорідненість світоглядів Д. Донцова та організованого націоналізму

Д. Донцов проповідував так само як і організований націоналізм, прихід «нових людей». Відповідно, основну, принципову розбіжність між Д. Донцовим і організованим націоналізмом В. Мартинець вбачав у тому, що ці «нові люди» – вольові, з життєвим запалом, з жадобою влади, певні свої права, здатні захистити свої права, романтики, ексклюзивні, безкомпромісні, – конкретно мали робити? Як вони мали поставитися до дійсності на українських землях? Цього Д. Донцов, на думку В. Мартинця не торкався у своїх працях. Чи мали вони творити підпільну організацію, чи може чергову легальну партію? Чи одне і друге? Чи ані одне, ані

друге, а щось інше, і що? Чи мали боротися з окупантами збройно, чи тільки словесно (промовами у ворожій парламенті), чи пером (статтями у пресі), чи чимось іншим? І з якими окупантами? З усіма, чи тільки з Москвою? Чи з усіма без Польщі? І за що вони мали боротися? За націоналістичну Україну? Гаразд! Але яка конкретно ця націоналістична Україна? Які її державні кордони? Який державний устрій? Який соціально-економічний устрій? Які зовнішньо-політичні зв'язки? І як цю Україну здобути: зовнішньою інтервенцією? Чи внутрішньою революцією? Чи одним і другим? Чи ні одним, ні другим? А, може, ці «нові люди», вольові, сильні, які знають, чого хочуть, вже є та діють? А, може, типові «нової, сильної людини» відповідають борці, бойовики УВО і члени існуючих націоналістичних організацій?

На ці запитання Д. Донцов не відповідав і взагалі не цікавився питанням «що і як?», і не подавав він ніяких програм і не розробляв стратегії націоналізму. Однак усе це ніяк не дає відповіді на питання, які постійно стоять перед кожним із нас: ЩО сьогодні мають робити українські націоналісти і ЯК мають робити?

Ці організації повинні мати точну МЕТУ і точні відповіді на запитання: ЩО і ЯК? Тому В. Мартинець робить висновок: позаяк Д. Донцов таких відповідей не давав і взагалі цими справами не займався, то всією цією проблематикою стратегії-програми і тактики українського організованого націоналізму, а що більше, українського визвольного руху мусили зайнятися незалежно від Д. Донцова націоналістичні організації [4, с. 47].

У міжвоєнний період націоналістичні організації розгорнули активну діяльність. Її почала в 1920 р. «Українська Військова Організація» (УВО) з органом «Сурма»; долучилася «Легія Українських Націоналістів» (створена в 1925 р. злиттям трьох давніше утворених ідеологічно-політичних організацій) з органом «Державна Нація», а також від 1925 р. – «Союз Української Націоналістичної Молоді» з численними групами на Західній Україні, з органом «Смолоскипи». У 1929 р. Конгрес Українських Націоналістів визначив ідеологічні, програмові й тактичні тези українського націоналізму на підставі півторарічної праці десятиків членів націоналістичних організацій. Від 1929 р. естафету перейняла «Організація Українських Націоналістів» (ОУН), що мала десятки тисяч членів по всіх українських землях і еміграційних скупченнях зі своїми органами «Розбудова Нації» (Прага), «Український Націоналіст» (підпільний), «Бюлетень КЕ ЗУЗ» (підп.), «Юнак» (підп.), і часописами «Український Голос» і «Наш Клич» на ЗУЗ (західно-українські землі. – *І.В.*), «Самостійна Думка» (Чернівці) і «Незалежність» (Париж). У всіх цих виданнях сотні авторів розробляли актуальні питання стратегії і тактики українського націоналізму. Крім цього, ОУН видавала альманахи (напр., «Ідея в наступі») і книги на ці теми (напр., М. Сціборський: «Націократія», «ОУН і селянство», М. Сціборський: «Робітниче питання», «Сталінізм», «Земельне питання»; В. Мартинець: «Реальна чи визвольна політика?», «За зуби й пазурі нації», «Замітки для майбутньої конференції українських націоналістів»; Ю. Вассиян: «Програма виховання в організації українських націоналістів», «Одиниця і суспільність», «Ідеологічні основи українського націоналізму», «До головних засад націоналізму» та ін.). ОУН видавала тільки для своїх членів «Вишкільні курси», в яких були розроблені такі питання, як «Підставові засади націоналізму», «Нація та держава», «Проблема державного устрою України» та ін., а д-р О. Кандиба-Ольжич зі співробітниками культурної референтури

ПУН (Проводу українських націоналістів. – *І.В.*) у низці публікацій розробляв напрямні політики українського організованого націоналізму у царині культури.

Практична зорієнтованість організованого націоналізму, усвідомлення потреби досягнути певний результат спонукали його представників раціональніше підходити до багатьох світоглядних питань, не вступаючи у пряму полеміку з Д. Донцовим. Готуючись до конференції, яка мала організаційно оформити націоналістичний рух, В. Мартинаць зауважив: «Бо сам інстинкт без розуму не вистарчає; він може бути «сліпим». Він може вправді вистарчати звірятам, однак сам, хоч є необхідний, є не вистарчаючий для творення і керма *per excellence* соціологічного твору, яким є держава» [3, с. 13].

Очевидна річ, люди, які прагнули здобути незалежність для свого народу, і то в історично досяжній перспективі, не могли покладатись виключно на містику та водночас не виявляли фанатичної прихильності до формування планів конкретних державних устроїв. В. Мартинець зауважує, що український націоналізм не знає проблеми форми влади і державного устрою майбутньої української держави в площині, накресленій іншими українськими політичними партіями: «Бо форма ця буде залежна від соціально-політичного укладу сил української нації в конкретний момент. [...] Тому не варто планувати невідому майбутність, розбивати за неї сьогодні голови, бо тоді можна не побачити її ніколи» [3, с.15]. Проте це не означає пасивного очікування цього майбутнього. В. Мартинець визначає першочергове завдання майбутньої націоналістичної організації – бути школою для майбутніх провідників, а ще більше виховувати собі своїх членів: «Наперед зорганізуймось і виховаймо самих себе...У нас кожний неук забирається до «виховання» цілої нації. Першою задачею націоналістичної організації буде: самовиховання» [3, с. 18]. З перших своїх кроків націоналістичний рух засвідчував свою суть – повагу до людини, визнання її основним чинником суспільно-політичних процесів, її здатності і права на самостійне життя, на урухомлення внутрішнього і зовнішнього світу самою людиною, а не сущими поза нею безособовими силами. Особа, яка самореалізує власну свободу, не може діяти у будь-який спосіб, вважати вільною себе від зобов'язань і обмежень.

«Високий моральний рівень членів мусить бути підвалиною організації. Аморальні, здеморалізовані, безхарактерні одиниці не є здібні утворити сильної організації, тим більше такої, що ставляє собі як завдання підготовку незалежної нації. Знищити найбільшу перешкоду нашої незалежності: дух рабства, не можуть психічні раби, моральні жебраки, вичікуючі чужої ласки в наріканнях на свою кривду, труси не здібні ні на жертви, ні на героїчні вчинки. Боронити чести нації можуть тільки ті, що мають почуття особистої чести, що ставлять особисту і національну честь понад матеріальні користи», – писав В. Мартинець [3, с. 18]. Заклики до моральних чеснот мали як приклад виховання англійської еліти, яка базує поведінку на принципах самореалізації свободи особи, своєї власної, і свободи людини як принципу. На їхню думку англійське шкільництво має головну ціль, яку реалізує відповідною системою організації і виховання – дати нації «джентельмена», якому притаманні чесність, високорозвинене почуття обов'язку, дисциплінованість і почуття особистої та національної гідності: «Більше, чим хто інший зрозуміли англійці, що найліпша основа нації і держави – це висока мораль кожного його члена» [3, с. 19].

Відразу було заявлено, що максимальна творчість кожного члена – це умова творчості організації. Це не активність, що обмежується імітацією діяльності та зводиться до крику і політиканства, а саме творчість – творення духовних і матеріальних цінностей. Діяльність визначалась у межах певних інститутів, які здатні забезпечити особі свободу, не творення апарату примусу для інших людей, а творенням таких інститутів, які дають змогу людині самореалізовувати свою потенційну свободу. «Що значить творення духових і матеріальних цінностей нації? [...] це заснування кооперативи, як і політична пропаганда за кордоном; це зразкове ведення спортивного товариства, як і остра відсіч ворогів; це праця просвітня, як і організація військових гуртів, це партійна діяльність, як і зразкове виховання молоді» [3, с. 19].

В. Мартинець пропагує без перебільшення індивідуалістичну, ліберальну модель поведінки особи. На його думку, не так колективна чинність організації, як індивідуальна творчість поодинокого члена мають бути засадою націоналістичної організації. Не так поширення організаційних рамок, як максимальний прояв творчості мають бути її принципом [3, с. 20]. Ці слова чи не найточніше передають основний сенс світоглядної позиції українського націоналізму, очевидно, що протилежної тоталітаризму, чи авторитаризму, і тотожної класичному лібералізму – створити сприятливі умови для того, щоб невідомий індивід у невідомих обставинах міг би зробити крок уперед, і саме це не може забезпечити жодна вища влада. Отже, суб'єктність втілюється в особистості, яка виступає насамперед в іпостасі диспозицій-ставлення, і формується завдяки суб'єктному наміру самореалізації [8, с. 75].

Пасивність, проти якої застерігав Д. Донцов, на думку В. Мартинця, є небезпечною для свободи. Ця пасивність може набувати рис мучеництва. Мучеництво, стверджує він, сильно пов'язане з нашим народом, є неначе національною ознакою. Мучеництво, подібно як героїство, несумісне з боягузством. У нас навіть забагато мучеництва. Без порівняння, більше мучеництва, ніж героїства. Поняття зближені, але не тотожні. Якщо мучеництво має радше пасивний характер, героїство – активний, стверджував В. Мартинець [2, с. 113]. Постійний наголос на активній дії, самореалізації особи, створенні умов для суб'єктивізації особи – основний сенс світоглядних пошуків теоретиків ОУН.

Ще один, доволі поширений закид щодо організованого націоналістичного руху – його ксенофобія, національна обмеженість і подібні непривабливі риси. Це ще одна міфологема, яка не має під собою жодних підстав. Радше, навпаки, – для організованого націоналізму характерний свідомий, доброзичливий, і водночас суворий критицизм щодо вад українців. Ніхто не приписує їм надзвичайних чеснот, більш типовою є критика тих рис характеру, які не дають змогу здійснювати свободу та бути людиною, бо лише людині властива здатність керувати своєю долею, визначати мету і діяти, спираючись на самоусвідомлену волю. Саме таких рис бракує українцям. «Чи Вам не впало в око, що всюди там, де бачимо в нас незвичні для нашої національної вдачі явища, отже – скорість рухів і думання, політичну активність, активний спротив, революційні чини, агресивність – там майже з правила потрапите в провіді на – расово нечистих українців, кровних мішанців із іншими расами, а то й зовсім чужої крові» [2, с. 125]. Трохи нижче, В. Мартинець подає приклади: Б. Хмельницький, М. Драгоманов, Л. Українка, І. Франко, В. Липинський, Д. Донцов, та ін., зокрема і в провіді ОУН [2, с. 127-130]. Як бачимо, жодних підстав

для обвинувачень у ксенофобії чи расизмі немає, є критика пасивності українського народу. Тому доволі необґрунтованим є закид: «Буржуазний націоналізм увібрав в себе, зокрема, ксенофобію, тобто почуття племінної та расової упередженості до людей іншої раси» [7, с. 40]. В. Мартинець розумів некоректність такого наряду розмови, бо і критика українців теж не мала сенсом визначити їх пасивність як абсолют, інакше усі зусилля не мають сенсу, тобто слід погодитись з тими, хто вважає українців нездатними до самостійного життя. Людина може змінюватись. Та зміни в напрямку до свободи, до вільної людини може забезпечити тільки сама людина, власними свідомими діями, самореалізуючи власну свободу.

«Взагалі ліпше не розглядати порушену справу в площині «якості», та й ще якості в доволі спрощеній розумінні, бо тим способом, ідучи по нитці до клубка, дійдемо до дуже ховзької, а що важніше зовсім безплідної проблеми «вищості» й «нижчості» рас», – застерігав В. Мартинець [2, с. 133]. І такі застереження були не поодинокі, на це звертали увагу також інші дослідники. О. Зайцев у цьому контексті зауважує, що, захоплюючись італійським фашизмом і намагаючись його наслідувати, діячі ОУН водночас досить критично ставилися до німецького націонал-соціалізму [1, с. 105]. Для підтвердження своїх думок він звертається до праць Є. Онацького, який, порівнюючи ці дві ідеології, засудив расову теорію нацизму: «Націонал-соціалізм[...] ототожнює націю з расою і кладе в її підстави лише один елемент – кров[...] Для націонал-соціалізму є аксіомою, що саме німецька раса є найвищою, і що навіть латинські народи, не кажучи вже про слов'янські, є народами, порівнюючи, нищої раси, хоча як арійці – вони є незмірно вищі від інших неарійських народів, не кажучи вже про африканських негрів» [5, с. 144-145]. Є. Онацький застерігав, що з німцями слід бути обережними, «щоби не впасти, бува, жертвою народу, що вбачає свою місію в пануванні над іншими, менш вартісними з расової точки погляду народами» [5, с. 147]. В іншій статті Є. Онацький писав: «Ми знаємо (хоч би на власній шкірі в час Української Держави, 1918 р.), як мало рахувалася з почуваннями інших цісарська Німеччина. Расистські теорії націонал-соціалізму засвідчують досить виразно про те, як мало рахується з почуваннями інших і Німеччина Гітлера, що виразно трактує всі народи, як «нижчі раси», а німецький нарід називає «втіленням найвищої людяності на землі»... А як дивиться націонал-соціалізм на поневолені народи, а зокрема на поневолені Москвою народи, не від речі буде нам, українцям, пізнати з таких слів Гітлера: «Для мене, націоналіста, що оцінює вартість людства на підставі расизму, визнання меншої вартості з точки погляду раси отих «пригнічених націй» уже вистачає для того, щоби не зв'язувати їх долі з долею мого народу» [6, с. 166].

Викладене дає підстави зробити висновок, що значна частина традиційних тверджень щодо поглядів організованого українського націоналізму на свободу особи базується на шаблонах і упередженнях, а не на вивченні текстів та історико-політичного контексту епохи, а тому потребує сучасного переосмислення. Ширше окреслення проблеми потребує в подальшому також проаналізувати погляди Ю. Вассіяна, М. Сціборського, інших активістів ОУН, які формували її ідеологію, погляди на свободу особи.

Список використаної літератури:

1. *Зайцев О.* Український націоналізм і фашизм (1920-30-ті роки) / Олександр Зайцев // Українські варіанти. – 1998. – №1. – С. 102–109.
2. *Мартинець В.* За зуби й пазурі нації / Володимир Мартинець. – Париж : Видання «Українського слова», 1937. – 172 с.
3. *Мартинець В.* Замітки для майбутньої конференції українських націоналістів / Володимир Мартинець. – Прага, 1928. – 20 с.
4. *Мартинець В.* Ідеологія організованого й т. зв. волевого націоналізму. Аналітично-політична студія / В. Мартинець. – Вінніпег, 1954. – 200 с.
5. *Онацький Є.* Ідеологічні й тактичні розходження між фашизмом і націонал-соціалізмом (На міжнародні теми) / Євген Онацький // Розбудова нації. – 1934. – Ч. 5/6. – С. 142–149.
6. *Онацький Є.* Культ успіху / Євген Онацький // Розбудова Нації. – 1934. – Ч. 7/8. – С. 162–169.
7. *Римаренко Ю.* Буржуазний націоналізм та його «теорія» нації / Ю. Римаренко. – К. : Наукова думка, 1974. – 384 с.
8. *Хазратова Н.* Психологія відносин особистості й держави : Монографія / Н.В. Хазратова. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 276 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 19.06. 2009
прийнята до друку 24.09.2009*

**THE OPINIONS OF THE ORGANIZED NATIONALISM ON THE
INDIVIDUALS
FREEDOM (V. MARTYNETS)**

Igor Vdovychyn

*Lviv Commercial Academy
Faculty of Law, Department of theory of law
Ivan Franko st., 68, 79011, Lviv, Ukraine
e-mail: vdovychyn.i@gmail.com*

The world-perceiving opinions of the Ukrainian organized nationalism in the 20-30es of the twentieth century on individual's freedom were analyzed. Within this approach were studied the Martynets's views, who had been one of the ideologists of the OUN and emphasized the existence of certain differences between the world-perceiving doctrine of the OUN and D. Dontsov's nationalism. The critical reinterpretation of some stereotypes widely-spread in scientific literature on the Ukrainian political thought in the 20-30es of the twentieth century, first of all concerning the claims of the Ukrainian nationalism for the defence of an ethnic purity was provided. The examination of Martynets's works gave the reasons to make a conclusion that such issue has never been risen in that way before. Actually the ideas of the political nation formed on the basis of the certain spiritual, cultural and historical tradition were advocated. Thus, the main actor of the political process

and all forward actions had been recognized the independent, active, self-aware individual.

Key words: V. Martynets, the Ukrainian political thought, the Nationalism, the freedom, an individual.

ВЗГЛЯДЫ ОРГАНИЗОВАННОГО УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА НА СВОБОДУ ЛИЧНОСТИ (В. МАРТИНЕЦЬ)

Игорь Вдовичин

*Львовская коммерческая академия
Юридический факультет, кафедра теории государства и права
ул. И. Франко, 68, 79011, г. Львов, Украина
e-mail: vdovychyn.i@gmail.com*

Проанализировано мировоззренческие основы украинского организованного национализма 20-30 гг. XX ст. относительно свободы личности. В рамках этого направления рассмотрено взгляды В. Мартинця, одного из идеологов ОУН, который обратил внимание на существование отдельных отличий между мировоззренческой доктриной ОУН и национализмом Д. Донцова. Критически переосмысливаются отдельные стереотипы, распространенные в научной литературе, в которой изучается украинская политическая мысль 20-30 гг. XX ст., в первую очередь относительно претензий организованного национализма на защиту этнической чистоты. Ознакомление с работами В. Мартинця дает основание сделать вывод, что вопрос никогда не ставилось. Фактически отстаивалась идея политической нации, сформированной на определенных духовно-культурных и исторических традициях. Соответственно – основным субъектом политического процесса, как и всех поступательных действий, признавалась самостоятельная, активная, самоосознанная личность.

Ключевые слова: В. Мартинець, украинская политическая мысль, национализм, свобода, личность.

УДК 316.75: 3217(477)

КОНЦЕПЦІЯ ДЕМОКРАТІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО: ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Валерій Майданюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: maydan@i.ua.*

Розглянуто характеристику та оцінку В. Липинським демократичної форми правління. Досліджено концепцію демократії В.Липинського як деструктивної та неефективної форми організації влади. З'ясовано суб'єктивні ідеологічні чинники, що впливали на світогляд В. Липинського, зокрема родове походження, партійна та ідеологічна ідентифікація, особисті життєві обставини.

Ключові слова: В. Липинський, демократія, консерватизм, ідеологія, науковість, об'єктивність.

Пошук українським суспільством ціннісних та ідеологічних засад розвитку, а також політичних та етичних ідеалів породжує дебати щодо майбутнього демократії, її співвідношення з елітарними та авторитарними тенденціями сучасності. Формування суспільного ідеалу української спільноти відбувалося шляхом синтезу консервативних й ліберально-демократичних засад та традицій українського суспільства. У такому контексті актуальним та цікавим є аналіз поглядів одного з найвідоміших представників української консервативної думки В'ячеслава Липинського на демократію та її перспективи для українського суспільства. Концепція демократії В. Липинського насамперед цікава своєю оригінальністю, критичністю та дискусійністю, адже ґрунтовно аналізуючи та характеризуючи демократію, Липинський трактував її неоднозначно, вказуючи на існування ефективніших форм державного правління, а саме класократичної монархії. Тому характеристика демократії одним з перших вітчизняних політологів є актуальною та цікавою для сучасності, проте, тим не менше потребує відповіді на питання: наскільки науковою та об'єктивною є концепція демократії ідеолога українського консерватизму і якою мірою присутні в ній ідеологічні елементи?

Концепцію демократії та ставлення В. Липинського до демократії досліджували багато науковців. Найбільший внесок у розвиток цієї проблематики зробили І. Вдовичин, С. Лінецький, І. Лисяк-Рудницький, Т. Осташко, Я. Пеленський, В. Потульніцький, В. Шевчук. Їхні дослідження допомогли сформуванню цілісного бачення політичної доктрини В.Липинського. Проте проблема демократії в концепції В. Липинського розглядалася лише побіжно, в контексті аналізу форм правління – класократичної, охлократичної та демократичної, а тому потребує подальшого аналізу та осмислення.

Ознайомлення з текстами В. Липинського зумовлює висновок про негативне ставлення вченого до демократії, загалом про антидемократичність його політичних поглядів. Проте відразу слід зазначити, що сприйняття В. Липинським демократії об'єктивно опосередковувалось соціальним походженням та статусом. Як польський поміщик, землевласник, представник давньої шляхти і аристократ, він належав до соціальної групи, яка була соціальною основою та носієм консервативної ідеології. В молоді роки В. Липинський став активним членом Української демократично-хліборобської партії, яка виражала консервативні ідеї та цінності. Емігрувавши після усунення гетьмана П. Скоропадського від влади, втративши маєток, відібраний в процесі революційних перетворень та потрясінь, він мав вагомі підстави критично ставитися до демократії в її українському варіанті.

Антидемократична позиція вченого пояснювалася і тим, що сучасні В. Липинському українські демократи, часто виступали проти української державності, а пізніше і проти сильної української армії, проти всіх необхідних елементів сильної та суверенної держави. У листі до М. Гехтера, Липинський писав: «ніколи не уявляв собі можності існування Української Нації без власної Української держави і в цьому основна психологічна різниця між мною і українською демократією» [7, с. 106]. Як влучно зазначив з цього приводу С. Лінецький, в часи Липинського «вимоги національної демократії, з одного боку, та ідеї незалежності України, з другого, розбігалися, поляризувалися» [2, с. 38].

Особливістю сучасної Липинському демократії були інкорпорування нею комуністичних ідей, гасел класової боротьби, які вносили розкол в українське суспільство. «Соціальна політика української демократії вела не до примирення класів і національної консолідації, вкрай необхідних у боротьбі за державність, а до розпалювання міжкласової боротьби і руйнації державності» – стверджує Т. Осташко [8, с. 107]. Можливо саме в недоліках та деструктивних помилках українських демократів варто вбачати причини антидемократизму Липинського і його критичні зауваження в бік демократів. Антидемократична позиція вченого в даному випадку була значно далекоглядніша та поміркованіша ніж політика тодішніх демократів-соціалістів.

Політичні світогляд та консервативна концепція В.Липинського формувалися під впливом популярних соціальних теорій та філософів XIX – початку XX століття. Особливий вплив на українського мислителя мали ідеї Г. Гегеля, Л. Гумпловича, Г. Лебона, Г. Ратценгофера, Ф. Ратцеля, Ф. Оппенгеймера, а також польських консервативних істориків під час навчання В.Липинського в Кракові – традиційному центрі європейського консерватизму. Значний вплив на Липинського мали теорії еліт Г. Моски, В. Парето та Р. Міхельса, що знайшло відображення в концепції класократії та визначило специфіку визначення соціальних страт і його ставлення до народних мас. Як слушно зазначає О. Ясь, притаманна В. Липинському героїзація історії представляла мішанину позитивізму, неоромантичного ірраціоналізму, віталізму та елементів «соціальної механіки» в дусі концепцій Е. Дюркгайма, М. Вебера та популярних соціологічних теорій XX століття [11, с. 76]. Величезний вплив на погляди В.Липинського мав французький соціолог, представник неоромантизму Ж. Сорель, якого В. Липинський часто цитує у своїх публікаціях. З цього погляду дослідницькі інтенції В. Липинського не є суто академічними, а радше

синкретичними, позаяк сполучають у собі суспільні, культурні, політичні та ідеологічні зацікавлення [11, с. 78].

Характеризуючи демократію, Липинський часто проявляє ідеологічну заангажованість та суб'єктивність, що відзначали ряд вчених. Аналізуючи погляди Липинського, його праці, І. Лисяк-Рудницький констатував, що «Листи до братів-хліборобів» не мають «систематичної наукової форми» [цит. за: 10, с.166], хоча вищезгадана праця одного з перших українських політологів, вважається видатною пам'яткою української політичної думки. В.Липинський і сам часто говорив про власну ідеологічність та своє ставлення до консервативної ідеології: «... ідеологію і світогляд наш не можна брати або відкидати по частинам» [4, с. XLVII]. Він не вважав себе академічним дослідником і у листі до Д. Дорошенка від 10 серпня 1926 р., афористично декларує своє суспільне та громадське становище: «Я: хлібороб і жовнір» [цит. за: 11, с. 91].

В. Липинський сам вказував на причини, які мали значний вплив на формування його політичної позиції та світогляду, складні часи та умови, в яких він жив, зокрема, труднощі еміграції, нестатки, політична боротьба, які відсували на задній план наукову об'єктивність в творчості видатного історика та політолога: «До того, найважливішого, щей руїна особиста: хвороба, життя на еміграції, знищення і забрання маєтку революцією, повна непевність що до завтрашнього дня. В таких умовах, за оцих 7 літ, ніколи я не знав, чи стане мені сил і коштів ще на дальший розділ» [4, с. XLV]. В. Липинському важко було бути об'єктивним і неупередженим, особливо в оцінці хаотичного зібрання роздрібнених партій, в ідеях яких домінували комуністичні ідеї, і які себе називали демократичними.

Як досвідчений політик та дипломат, а також переконаний консерватор, В. Липинський піддає сумніву користь наукової об'єктивності та раціональності в політичній боротьбі, особливо, у справі здобуття незалежності та утворення держави. «Всяка соціальна теорія мусить бути продуктом індивідуальної творчості. Але мірилом її сили і вартості являється не її «оригінальність», «об'єктивність», «науковість», «льогічність» - а здатність підіймати живих, реальних людей на творчі громадські діла» [4, с. 117], – констатує В. Липинський. Бо переконати противника, на думку вченого, можна тільки ділом, а не словом, тільки силою, а не теорією. І тільки від суб'єктивної а не об'єктивної вартості залежить здатність даної віри піднімати людей на діла [4, с. 124].

Отже, метою нашої статті є проаналізувати висловлювання В. Липинського про демократію і визначити ідеологічні та наукові судження, елементи та тенденції, співвідношення наукового та ідеологічного у творах визначного вченого та водночас ідеолога консерватизму. Не применшуючи і не заперечуючи конструктивної ролі та величезного значення ідеології в житті суспільства, й одночасно не ідеалізуючи наукову раціональність, ми, розділяємо ідеологічне як суб'єктивне та заангажоване, від наукового – як об'єктивного та неупередженого, виходячи з виведених низкою вчених ознак науковості та ідеологічності.

Ідеологічними ознаками низкою дослідників ідеології, зокрема О. Висоцьким, Т. Гейгером, Дж. Геррінгом, Г. Лебоном, К. Мангеймом, П. Рікером, та іншими, визнаються такі елементи: 1) вираження суспільно-групових, суб'єктивних інтересів; 2) наявність суспільного ідеалу та ідеалізація майбутнього чи минулого; 3) наявність оціночних суджень та ціннісних характеристик, використання емоційних

чинників впливу; 4) спрощенні пояснення соціальної дійсності для впливу на маси; 5) упередженість, тенденційність до підбору фактів та їх інтерпретація, повторення постулатів з метою впливу на свідомість та ін.

Присутність у працях та публікаціях В. Липинського цих ознак ідеологічності, дозволить зробити висновки про рівень наукової об'єктивності автора, виявити суб'єктивізм, тенденційність, ідеалізацію, і встановити міру заідеологізованості. Усвідомлення необ'єктивних елементів в ідеях та висловлюваннях політичних діячів, дозволить чіткіше визначити ступінь довіри громадян до них в умовах потужних та часто заангажованих інформаційних впливів.

У своїй найвідомішій праці «Листи до братів-хліборобів» В. Липинський надзвичайно багато уваги приділяв темі демократії, до якої висловлював досить неоднозначне ставлення. Зокрема він зазначав: «Дуже трудно аналізувати хаос розкладу, яким єсть всяка демократія» [4, с. 230]. З одного боку, це свідчення пріоритету суб'єктивного ідеологічного бачення демократичної форми правління над науковою об'єктивністю. З іншого боку, ототожнення демократії та суспільного хаосу, безладу має давні інтелектуальні традиції, започатковані, зокрема, в античній політичній думці, які в часи Липинського підживлювалися прагненням порядку і стабільності через революції та війни, які проводилися під демократичною риторикою.

Викладаючи свої концептуальні погляди у численних статтях та публікаціях, В. Липинський часто згадує демократію, причому в негативних конотаціях, навіть коли основна тема публікації демократії прямо не присвячена. Так, свою працю «Релігія і церква в історії України» Липинський починає словами «Коли б я був демократом...» і далі викладає своє бачення демократії, закидаючи їй ряд недоліків та хибних рис, водночас, наголошуючи на перевагах монархії та консервативних цінностей. У інших своїх публікаціях, наприклад, у публікації «Завдання українського студентства», В. Липинський також не утримується від негативних оцінок демократії, характеризуючи вибори до демократичних парламентів як «політичну бутафорію» [3, с. 13-15]. І «Листи до братів-хліборобів», і «Покликання варягів та організація хліборобів», і приватні листи В. Липинського містять численні згадки та характеристики демократії, її критику, та на противагу їй, водночас популяризацію цінностей консерватизму із зазначенням їхніх переваг.

Такі часто повторювані у працях ідеї критики демократії та протиставлення їй консервативної монархії, свідчать про бажання В. Липинського ефективніше обґрунтувати власні світоглядні ідеї, цінності консерватизму, навіяти читачам своє бачення політичної дійсності, шляхом постійного тлумачення та повторення однієї ідеї – недосконалості демократії та переваг консервативної монархії. Як слушно зауважує О. Ясь, в студіях Липинського часто зустрічаються повтори. Частково вони зумовлені вимогами жанру політичної публіцистики, орієнтованої на те, щоб привернути увагу читача, заінтригувати, переконати його у правильності авторської позиції. [10, с. 170]. З іншого боку, це можливість впливати на світоглядні та політичні орієнтації читачів з метою поширення своєї точки зору та ідеології консервативної організації. Використання багаторазових повторень основних ідей та положень з метою закріплення їх у свідомості людей, на нашу думку, є ознакою ідеологічного дискурсу. Крім того, постійні згадки Липинського практично у всіх публікаціях, про недосконалість демократії, або натяки про неефективність народних

мас в сфері управління, критика ліберально-демократичних цінностей, підпадають під виведенні Ж. Доменакою правила ефективної пропаганди, зокрема правило повторення, суть якого полягає у повторенні інформації якомога більшої кількості разів і в формах, які відповідали б експектаціям різноманітних верств населення [1, с.174]. Подібну ідею про ефективність впливу на маси повторення постулатів висловлював також Г. Лебон. Наука, як відомо, не прагне поширення своїх ідей з метою зміни суспільної думки та індивідуальних політичних вподобань за допомогою впливу на підсвідомість та лінгвістично-психологічних маніпуляцій, зокрема правил політичної пропаганди.

Аналізуючи форми громадської моралі і методи організації нації, які притаманні аристократії, тобто національній еліті в історичну добу В. Липинського, він негативно характеризує демократичну форму правління: «Демократія: розклад класів; упадок спільної віри; повна громадська аморальність; панування «законів розуму», які кожний на підставі власного розуму інтерпретує як хоче; хаос в творчості і повна дезорганізованість нічим необмеженої, розпорошеної та здекласованої «індивідуалістичної» і «свободолюбивої» аристократії, – упадок восприймчивості на всякий порив до творчості і праці, деморалізація та хаос серед пасивних мас, – в результаті безавторитетність безсилої, дезорганізованої і аморальної аристократії, анархія в техніці та матеріальній продукції, брак ритму і розклад старих організаційних форм, одно слово: матеріальна і моральна руїна нації» [4, с. 208]. Така оцінка свідчить про упереджене ставлення до демократії, тенденційність, суб'єктивні характеристики, які не можуть бути інтерпретуватися як наукові аргументи. Зокрема, «безсила» чи «аморальна» є характерними ознаками ідеологічної риторики. Не відповідає об'єктивній дійсності і значно перебільшенні характеристики демократії, такі як «хаос в творчості», «дезорганізованість», «анархія» – адже як свідчить практика, повноцінні демократії стабільно функціонують та успішно розвивають і культуру, і творчість, і матеріальне виробництво, тому подібні оцінки цієї форми правління є безпідставними, особливо якщо це стосується не однієї країни, наприклад УНР в 1918-1919 рр., а визначається як загальні ознаки усіх демократій.

У «Вступному слові» до своєї відомої праці «Листи до братів-хліборобів» В.Липинський звертається до політичних опонентів, зокрема демократів у різкій, не зовсім науково коректній формі: «Демократія, яку Ви практикуєте, це не народ і не добро народу, а метод Вашого *інтелігентського* правління при допомозі оббріхування народу. Анонімний фінансовий капітал дає Вам гроші, а народ – картки виборчі. За гроші Ви у народу купуєте картки, а лякаючи народом, Ви виманюєте гроші. І це зветься демократія - правління народу!» [4, с. XI]. Наголошуючи, що державою керують переважно інтелігенти, які мали своєрідну монополію на політичну діяльність, В.Липинський досить критично і радикально ставиться до цієї суспільної верстви, що, можливо зумовлене, особистісними мотивами, оскільки В. Липинський в період Національно-визвольних змагань був відсторонений від державного управління та позбавлений матеріальних статків саме представниками «народу та революційної інтелігенції». О. Ясь з цього приводу справедливо зазначив, що шляхом надмірної генералізації свого висновку щодо інтелігентського характеру правлячої влади західних демократій Липинський обертає очевидну суперечність власних теоретичних побудов на додатковий позитивний аргумент, спираючись на

яскраві, не позбавленні прикмет ознаки реальності, але все ж таки вибіркові й дещо однобічні, спостереження [10, с. 180].

В інтерпретації демократії Липинським ми спостерігаємо оцінкові судження та ціннісні характеристики, відверті образи прихильників демократичного ладу, спрощені пояснення соціальної дійсності, упередженість, тенденційність та довільність у підборі фактів: «Історія наша вже сотні разів нас навчила, що наша демократія, всі оті канцеляристи і писарі по фаху, демагоги по тактиці й кар'єристи по духу - на одне були тільки здатні: знищити власну українську державно-творчу аристократію, а з нею й українську державу. Але збудувати щось нового, свого на тім порожнім місці українська демократія ніколи не змогла. Не тому, розуміється, щоб між нею не було людей, які по своїй індивідуальній вартості не змогли б місце старої вирізаної аристократії зайняти, а тому, що дух між ними панував руйнуючий, завидуючий, злобний, а разом із тим облесливий, брехливий і рабський. Тому, що всі ці, поодинокі іноді й гарні, здібні й чесні люде, всі разом творили руйнуюче розкладове тіло, якому на ймя – демократія» [4, с. 36]. Липинський не обґрунтовує, чому демократія не змогла нічого збудувати – аргумент «злобний і руйнуючий дух» – більше є засобом емоційної полеміки з політичними опонентами, і характеризується досить довільною, суб'єктивною інтерпретацією. На схильність Липинського до генералізації та висунення безапеляційних положень вказував свого часу також Л. Білас, аналізуючи студію «Україна на переломі» [10, с. 182].

Ще один зразок ідеологічної оцінки демократії, пронизаної суб'єктивними оцінками та некоректними епітетами, неприйнятними в науковій дослідницькій роботі: «Коли під впливом нашої ідеї ми скинемо з себе всі ознаки демократичної зарази: боягузтво, хамство, жадність, спекулянтство, політичний анархізм, всяке «покутне отаманство», злобу, брехливість, інтриганство, бажання політичної помсти, кар'єризм, гадюче лукавство і зрадництво, запобігання перед сильними і перед юрбою, одно слово все те, що ми бачимо тепер в добі торжества демократії [4, с. 108]. Безумовно, в політичній практиці присутні подібні явища, проте переносити ці явища на демократію, демократичний ідеал загалом є явна ознака ідеологічності, заангажованості та відсутності наукової об'єктивності. В даній цитаті присутні більшість ознак ідеологічної заангажованості, зокрема: суб'єктивізм, ціннісні характеристики, використання емоцій, упередженість та тенденційність, що дозволяє зробити висновок про заідеологізованість автора в цьому питанні.

Багато уваги приділяв В. Липинський порівнянню демократії з іншими формами суспільної організації, зокрема з «охлократією», під якою розумів тиранію та тоталітаризм. Зокрема В.Липинський стверджує, що «при всій своїй жорстокості і примітивності механічна і тверда влада охлократії не має тих розкладаючих і затроюючих прикмет, як шарлатанська, на фікціях та спекуляціях побудована, влада гнилої, слизнякуватої демократії» [4, с. 282], тобто «жорстока» та «тверда» охлократична тиранія визнається В. Липинським кращою за демократію, а враховуючи притаманні консерватизму цінності «порядку та сильної владної руки», а також етатизм, стають зрозумілими подібні симпатії та антипатії автора, адже поширення та відстоювання інтересів і світоглядних позицій певної соціальної групи, в цьому випадку, аристократів-консерваторів, - відповідає ідеологічному критерію: вираження суспільно-групових інтересів. Традиційно консерватори обстоюють сильну владу/державу, яка встановлює і підтримує порядок, застосовуючи жорстокі

покарання для злочинців, враховуючи і смертну кару [9, с. 254]. Тому характеристика В. Липинським взаємодії демократії з «охлократією», багато в чому є ідеологічною та заангажованою і не зовсім об'єктивною щодо демократії.

Характеризуючи демократію, В. Липинський інколи намагається звинуватити її у «всіх гріхах»: «У нас часто доводиться чути нарікання, що «політика це брудне діло» і що «коли хто порядний, то він політично не активний; коли ж активний, то не порядний». Причина цієї трагедії (існуючої під теперішній час не тільки у нас) лежить в цьому, що прийняті тепер в т. зв. демократичних суспільствах методи політичної організації убивають рухові прикмети порядних, даючи одночасно цим прикметам повну волю у непорядних» [4, с. 372]. Подібне пояснення явищ політичної боротьби та інтриг в політиці не зовсім коректне щодо демократії, оскільки і в монархіях, і в диктаторських державах політиці притаманні політичні скандали, інтриги та зради, і демократія тут не є винятком, тому подібне пояснення цієї «трагедії» є тенденційним. Липинський бере під сумнів поняття демократичні суспільства - «т. зв.», що свідчить про його упередженість, а також підтримує поділ на «порядних» та «непорядних», підводячи до висновку, що саме «непорядні» приходять до влади в демократіях. Подібні поділи на бінарні опозиції та присутність оціночних суджень («порядні»-«непорядні») є характерними рисами ідеологічних суджень та не використовуються в наукових дослідженнях. За слушним зауваженням О. Яся, праця В.Липинського «Листи до братів-хліборобів» взагалі характеризується контрверсійністю викладу, виразним поділом політичних сил на антагоністичні табори, а складових історичного процесу – на державотворчі, конструктивні та руйнівні, деструктивні чинники [10, с. 168].

Описуючи процес функціонування демократії, В. Липинський зазначає: «Демократія, творячи республіканські форми державного життя, дає повну волю імперіалізму численної, але розпорошеної і неорганізованої демократичної аристократії; вона нічим не обмежує її пориву вперед, її «поступовости», її жадности до багатства і влади – і тому творить хаос, який веде за собою повної руйни тільки доти, доки існують ще недоруйновані демократією останки колишніх здержуючих, консервативних, громадських органів, і доки маси ще дають себе гнати необмежено вперед при допомозі різних форм політичного демократичного обманства і шарлатанства» [4, с. 273]. В. Липинський в цій тезі допускає ряд упереджених та суб'єктивних висновків: по перше, значно перебільшує рівень «хаосу» та «руїн» необгрунтовано та некоректно приписуючи їх демократії, а також зображує модель бінарних опозицій – «конструктивні», «здержуючі консервативні» сили проти «хаотичних», «жадних» демократичних, що є елементом ідеологічної заангажованості, адже Липинський тут висловлює свої консервативні погляди, свої суспільно-групові інтереси, на противагу демократичним опонентам, щодо яких необгрунтовано застосовує оціночні судження. Тому враховуючи ряд ідеологічних критеріїв, це твердження не може вважатися науковим.

В іншій своїй відомій праці «Покликання варягів чи організація хліборобів» В.Липинський, аналізуючи особливості становлення української державності, вказує на відсутність в українського соціуму об'єктивних підстав для демократичних (в європейському розумінні) форм управління: «Україна не може народитись зразу перезрілою: вона не може увійти в стадію старечої національно-демократичної городської республіканської культури, не перейшовши через стадію культури

молодечої, лицарсько-хліборобської, монархічної, і не витворивши в цій стадії таких консервативних національних основ, на дегенерації і доїданню яких побудовані всі сучасні демократії» [6, с. 92] Тут В. Липинський прагне дотримання історичної логіки, що є свідченням наукової орієнтації видатного українського історика. Дійсно, кожна держава виникала як вождистська автократія, що пізніше прийняла форми монархії з високим суспільним значенням аристократії. Демократія є етапом розвитку політичної системи, проте щодо інтерпретацій та характеристик цих історичних етапів, В. Липинський використовує ідеологічні аргументи. Так демократія характеризується через ціннісні характеристики, як «стареча» та «перезріла», тут помітні суб'єктивна інтерпретація, упередженість до демократичної форми правління. Також не зовсім відповідає дійсності та науковій об'єктивності твердження, що всі сучасні демократії «доїдають» та дегенерують консервативні національні основи витворенні за В. Липинським, монархіями. Перебільшені конструктивна роль монархії, і деструктивна роль демократії свідчать про ідеологічність та соціально-групову детермінованість у поглядах на форми правління, і демократичну також. Проте, Липинський визнає і деяку позитивну роль та функції демократії для суспільства, але зазначає, що однієї демократії не достатньо: «Бо біда не в тім, що ми маємо демократію, а трагедія наша і нещастя в тім, що ми маємо лише демократію: що ми маємо тільки сили поступові і руйнуючі, а не маємо власних національних сил здержуючих та будуєчих» [6, с. 20-21]. Іншими словами, В. Липинський вказує на недостатність національної консолідації, нерозуміння тогочасними політичними силами важливості націєтворчих зусиль.

Порівнюючи демократію з іншими формами правління, В. Липинський використовує елементи протиставлення «добро-зло», в даному контексті – протиставлення «руйнуючих та будуєчих сил». Слід відзначити, що схеми бінарних опозицій дуже часто присутні в творах В. Липинського. Деякі частини трактату «Листи до братів-хліборобів», слушно зауважує О. Ясь, побудовані на порівнянні парних дихотомій: республіка-монархія, держава-біржа – держава-господарство, егалізація (егалітаризм) – аристократія (елітаризм), деморалізація-моральна сила, чернь – шляхта, і т.п. Зіставляючи дихотомічні альтернативи, Липинський намагається переконати читача, що лише ті чинники, які пов'язані з хліборобським класом, а отже з консерватизмом, є конструктивними і державотворчими. Відтак позитивні, конструктивні елементи висувуються на перший план шляхом зворотного протиставлення негативним відповідникам [10, с. 170]. Висловлене дає змогу зробити висновок, що Липинський вважав пріоритетною популяризацію постулатів консервативної ідеології, поступаючись науковою об'єктивністю та неупередженістю.

У своєму приватному листуванні з відомими діячами та публіцистами В.Липинський також часто піднімає тему демократії. Так у листі до адмірала Я. Окуневського 1925 р. В. Липинський зазначав: «... сама динаміка і суть демократії (все розумію під тим словом метод правління і організації) така, що вона ніколи нічому навчитись не може. Бо ці, що в демократії шляхом помилок доходять накінець до розуму, завжди в цю хвилину бувають зіпхнуті і усунуті тими, що ще не мають розуму. Отже справа, кажу, безнадійна. Ходить тільки про імунізацію нашої Землі від цієї зарази» [7, с. 81]. Тут В. Липинський акцентує увагу на недосконалої демократичної форми правління, зокрема відсутності досвіду у демократичних керівників, який приходить лише з часом, тоді як в демократіях зазвичай,

відбувається швидка ротація та заміна правлячих політиків. Проте, поряд з слухними зауваженнями, В. Липинський вживає суб'єктивні та тенденційні вирази, зокрема сама демократія визначається як «зараза», що більше відповідає вимогам ідеологічно-пропагандистських творів, ніж наукових досліджень. Твердження, що демократія нічому не може навчитися, на нашу думку, є суб'єктивним, адже наприклад західні демократії інтенсивно розвиваються на основі минулого досвіду, що дозволило їм досягти значного рівня добробуту громадян та захисту індивідуальних прав.

Підводячи загальні підсумки аналізу співвідношення наукового та ідеологічного у поглядах на демократію В.Липинського, можна зробити висновок, що в концепції демократії Липинського домінує ідеологічність, зокрема в аналізі та оцінці демократії присутні практично всі ідеологічні ознаки, зокрема: суб'єктивність, оціночні судження, навішування ярликів, тенденційність, суб'єктивна інтерпретація фактів та подій, використання моделей бінарних опозицій, вираження суспільно-групових інтересів. Ідеологічні характеристики демократії у працях та публікаціях В. Липинського, значно превалюють над об'єктивними, науковими характеристиками. Практично в кожній своїй публікації Липинський висловлював тези щодо демократії, і в переважній більшості цих тез, висловлювався про демократію, як форму правління, негативно. Негативні оцінки та характеристики демократії В. Липинським були зумовлені різноманітними чинниками, зокрема суб'єктивним ставленням Липинського як родового аристократа і офіцера до влади народних мас, особистими політичними протиріччями з демократичними політиками, приналежністю до консервативної політичної організації, особистим консервативним світоглядом та монархічними симпатіями, а також прагматичним мисленням та патріотичною позицією, адже на практиці монархія підтримувала в Україні порядок, а влада роздроблених та неефективних демократичних партій призвела до руйнування політичних, економічних та духовних основ держави та суспільства в часи життя В.Липинського.

Проте Липинський, як вчений історик та політолог, незважаючи на популяризацію у своїх працях консервативних ідей, також намагався встановити певні закономірності у функціонуванні демократії як форми організації влади, використовуючи наукові методи, та сформулювати нові гіпотези, принципи взаємодії демократії в суспільстві з іншими формами правління. В. Липинському вдалося виокремити цінні для політичної науки гіпотези та характеристики демократії, зокрема, про роль демократій у виникненні націй та щодо розвитку концепції демократичного елітизму, хоча і не вдалося уникнути суб'єктивних ідеологічних впливів та ідеологічної заангажованості.

Ставши «головним ідеологом» консервативної політичної партії, Липинський не ставив за мету в своїх публікаціях об'єктивно оцінювати демократію, а прагнув перш за все висвітлити своє бачення, донести до читача переваги консервативної ідеології та сформувати образ демократії, як політичного суперника. Тому переважання ідеологічного над науковим в аналізі демократії, пояснюється насамперед тим, що В. Липинський писав політичну програму, ідеологічну працю, а не наукову дисертацію.

Список використаної літератури:

1. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість : Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л.В., Андрущенко В.П., Михальченко М.І. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.
2. Лінецький С. Чи був В. Липинський антидемократом (До питання про оцінку політичних поглядів мислителя) / Лінецький С. // Альманах «Молода нація». – 1996. – № 2. – С. 29–42.
3. Липинський В. Завдання українського студентства / В. Липинський // Молода нація : Архів. Історія ідей. Політична філософія. Політичні науки : Альманах / ред. В. Верстюк, О. Бабкіна, Т. Батенко, О. Білий. – Київ : Смолоскип, 2002. – №4 (25). – С. 5–15.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – 470 с.
5. Липинський В. Релігія і церква в історії України / В. Липинський / [2-ге вид.] – Нью-Йорк : Видавнича Корпорація “Булава”, 1956. – 111 с.
6. Липинський В. Покликання варягів чи організація хліборобів? / В. Липинський // Відень, 1926 ; Нью-Йорк, 1954. – 114 с.
7. Листи В'ячеслава Липинського до Ярослава Окуневського // Сучасність. – 1992. – №5. – С. 78–86.
8. Осташко Т. В'ячеслав Липинський і українська національна демократія / Т. Онишко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К. : Вид. центр КНЛУ, 2008. – Вип. 14. – С. 96–113.
9. Романюк А. Політична доктрина консерватизму / А. Романюк // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. – 2010. – Вип. 14. – 254–259 с.
10. Ясь О. Архітектоніка та техніка викладу «Листів до братів-хліборобів» / О. Ясь // Молода нація : Архів. Історія ідей. Політична філософія. Політичні науки : Альманах / ред. В. Верстюк, О. Бабкіна, Т. Батенко, О. Білий. – Київ : Смолоскип, 2002. – № 4 (25). – С. 161–201.
11. Ясь О. В. Липинський та неоромантизм / О. Ясь // Український історичний журнал. – 2007. – № 5 (476). – С. 75–92.

*Стаття: надійшла до редакції 27.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

THE CONCEPT OF DEMOCRACY MADE BY V. LYPYNSKIY: THE IDEOLOGICAL ASPECTS

Valerij Maydanyuk

*L'viv National Ivan Franko University
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytets'ka Str., 1, 79000, L'viv, Ukraine
e-mail: maydan@i.ua*

Characteristics and an evaluation of democratic government by V. Lypynskiy were considered. The concept of democracy as destructive and inefficient form of government was investigated. Subjective ideological factors that influenced the outlook of V.Lypynskiy ideas, including: family of origin, party and ideological identification, personal life circumstances were researched.

Key words: V. Lypynskiy, the democracy, a conservatism, an ideology, a scientism, an objectivity.

КОНЦЕПЦИЯ ДЕМОКРАТИИ В. ЛИПИНСКОГО: ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Валерий Майданюк

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина,
e-mail: maydan@i.ua*

Рассмотрено характеристику и оценку В. Липинским демократической формы правления. Исследовано концепцию демократии В.Липинского как деструктивной и неэффективной формы организации власти. Выяснено субъективные идеологические факторы, влиявшие на мировоззрение В. Липинского, в частности: родовое происхождение, партийная и идеологическая идентификация, личные жизненные обстоятельства.

Ключевые слова: В. Липинский, демократия, консерватизм, идеология, научность, объективность.

Правила для авторів

1. Для публікації в журналі “Вісник ЛНУ. Серія: Філософсько-політологічні студії” редколегія приймає раніше неопубліковані статті з філософії, політології обсягом 0,5 д. а. (20–20,5 тис. знаків).
2. До статті потрібно додати рекомендацію кафедри, на якій виконано роботу; для аспірантів та асистентів – рецензію кандидата чи доктора наук, а також повну інформацію про автора та електронну пошту.
3. Виклад тексту має бути чітким, лаконічним, без зайвих історичних екскурсів та загальновідомих положень і повторень. Автори несуть відповідальність за точність викладених фактів, цитат, статистичних даних, назв і власних імен.
4. Стаття подається українською мовою в електронному варіанті на 3,5* дискеті (або електронною поштою), а також її роздрукований варіант у двох примірниках. Сторінки пронумерувати олівцем у верхньому правому куті. Формат паперу А4, поля з усіх боків – 2 см.
5. Текст набирати шрифтом Times New Roman (10 pt) довільної версії з одинарним міжрядковим інтервалом.
6. Стаття обов’язково має мати паспорт окремим файлом (зразок додається, див. наступну сторінку).

Вимоги ВАК України

Наукова стаття має включати: постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки дослідження і перспективи подальшої розвідки в цьому напрямку.

Оформлення статті

1. На першій сторінці у лівому верхньому куті вказується шифр УДК.
2. По центру (через один інтервал) великими потовщеними літерами – назва статті, нижче – потовщеними літерами ім'я та прізвище автора, далі курсивом – назва організації, в якій виконана робота з повною адресою та електронною поштою. Цю ж інформацію треба подати в кінці статті після списку літератури англійською мовою.
3. Анотацію треба подати двома мовами: українською на початку, відразу після адреси, і англійською – в кінці статті, теж після адреси. Англійський варіант анотації має відповідати за змістом українському. Анотація має якомога повніше розкривати зміст статті. Після анотації подаються ключові слова (4–

7 понять) українською та англійською мовами. Обсяг анотації разом із ключовими словами – 400–450 знаків.

4. Список літератури подається за абеткою в кінці статті. Посилання на літературне джерело у тексті оформляється в квадратних дужках, де вказується номер у списку та сторінка – [5, с. 101].
5. Бібліографія оформляється згідно з вимогами ВАКу: прізвище та ініціали авторів, назва праці, місце видання (або ставити Б.м. – без місця видання), видавництво (або Б.в. – без видавництва), рік, кількість сторінок для монографій і статей. Зарубіжна література подається мовою оригіналу.

Редколегія відхиляє статті, які оформлені з порушенням цих правил, а також не повертає рукописи авторам.

Редагування статей здійснюється із залученням коштів авторів.

Паспорт до статті українською, російською та англійською мовами (12 шрифт)

1. У запропонований зразок вставити дані своєї статті та оформити його окремим файлом (прізвище-джерело)
2. У готовому паспорті пояснення у круглих дужках стерти!

ЗРАЗОК

Z

11. укр.

12. Рижак Л. В. (автор)

14. Самодостатня особа як ідеал постнекласичної моделі освіти (назва статті)

15. 44-58 (сторінки статті) **Увага! Цей рядок залишити пустим.**

16. 12 (список використаної літератури)

17. Розглянуто трансформацію світоглядно-ціннісних засад освіти та утвердження постнекласичної парадигми її розвитку. Досліджено феномен самодостатньої особи, яка найповніше відповідає запитам інформаційного суспільства в умовах глобалізаційної інтеграції. З'ясовано, що концептуальні відмінності в інтерпретації ідеалу самодостатньої особи, зумовлені плюралізмом філософсько-методологічних підходів.(анотація)

18. Самодостатня особа, постнекласична парадигма, інноваційна освіта, філософія конструктивізму, комунікативна філософія. (ключові слова)

19. 13:37.3+17.1 (УДК)

21. Рыжак Л.В.

23. Самодостаточная личность как идеал постнеклассической модели образования

24. Рассмотрено трансформацию мировоззренчески-ценностных оснований образования и конституирование постнеклассической парадигмы его развития. Исследовано феномен самодостаточной личности, которая наиболее полно соответствует запросам информационного общества в условиях глобализационной интеграции. Установлено, что концептуальные отличия в интерпретации идеала

самодостаточной личности обусловлены плюрализмом философско-методологических подходов.

25. Самодостаточная личность, постнеклассическая парадигма, инновационное образование, философия конструктивизма, коммуникативная философия

41. Ryzhak L. V.

43. A Self-sufficient Person as an Ideal of the post-nonclassical model of education

44. A transformation of the world-valuable principles of education and confirmation of the post-nonclassical model (paradigm) of its development are considered. A phenomenon of a self-sufficient person which, to the most extent, corresponds to the requests of the informative society in the conditions of a global integration is investigated. It is found out in the interpretation of the ideal of a self-sufficient person, conditioned by a pluralism of a philosophical-methodological approaches.

45. A self-sufficient person, a post-nonclassical paradigm, innovational education, philosophy of constructivism, communicative philosophy.